

İŞÇİLİKTEN VATANDAŞLIĞA: ALMANYA'DAKİ TÜRKLER
(İnternet Versiyonu)
(Not: Kitabın İnternet Versiyonunda Orijinalinden Bazı Küçük
Farklılıklar Bulunabilmektedir)

Dr. TURKUT GÖKSU

ÖZEN YAY.
ANKARA, 2000

© *Dr. Turkut Göksu*
© *Özen Yayıncılık*

Eserin her hakkı yazarına aittir.
İzinsiz çoğaltılıp, yayınlanamaz.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

BASIM YERİ : ANKARA
BASIM YILI : 2000
BASKI : YARDIMCI OFSET (0312) 342 26 27
KAPAK : AHMET YAŞA (0312) 341 14 82

ISBN 975-97023-4-7

ÖDEMELİ İSTEME ADRESİ:
ÖZEN YAYINCILIK

ADILHAN KİTAPÇILAR ÇARŞISI
(ZAFER ÇARŞISI YANI)
BAYINDIR SOKAK NO: 6/44
KIZILAY / ANKARA

TEL : (0312) 435 74 67
FAX : (0312) 431 20 37
E-mail : ozen@ozen.8k.com

ÖNSÖZ

Türklerin 2. Dünya Savaşı sonrası sınırlar arası, ekonomik motivasyonlu göç sürecinde yer almasının başlangıcının üzerinden yaklaşık 40 yıl geçti. Geçici gözüyle bakılan işgücü göçü kalıcı aile göçüne dönüştü. Seneler birbirini kovaladı ve bugün doğup büyüdüğü ama babasının, dedesinin vatani olmayan ülkeleri kendine vatan gören üçüncü nesil yetismeye başladı. Kalıcılık, beraberinde diğer hakları istemenin yanında o ülkenin vatandaşlığına talip olmayı da getirdi.

Elinizdeki bu eser yıllar süren yoğun bir çalışmanın sonucudur. Yazar, "Almanya'daki Türklerin Vatandaşlık Değiştirme İle İlgili Sorunları" başlıklı doktora tezinin ana yapısını bozmadan kaleme aldığı bu eserde, Almanya'daki Türklerin vatandaşlık değiştirme ve değiştirmeme kararlarının nedenlerini incelemektedir.

Bu çalışmamda yardımcı olan başta tez danışmanım Doç. Dr. M. Emin Köktaş olmak üzere Prof. Dr. Bilal Eryılmaz, Dr. D. Lawrence, B.R. Silburn, tüm mesai arkadaşlarım ve diğer emek sahiplerine teşekkür bir borçtur. Kitabın basımını üstlenen Özen Yayıncılık'a da sonsuz teşekkürler ederim.

Almanya'daki çalışmalarında bana her konuda yardımcı olan başta ablam olmak üzere tüm Göksu ailelerine, diğer akraba, dost ve vatandaşlarımıza kalpten minnet duygularımı belirtmeyi de bir borç bilmekteyim. Son ve en büyük teşekkür ise her türlü desteği benden esirgemeyen, bana ümit ve moral veren ailem, eşim ve çocuklarımadır.

*Dr. Turku Göksu
Ankara, Ekim 2000*

*Hayatının 20 küsur yılını ailesinden uzakta, gurbet ellerde vatan
Hasretiyle geçiren vefakâr babama,
Bizlere hem annelik hem babalık yapan cefakâr anneme,
Gözleri hep baba yolu, saçları hep baba eli arayan kardeşlerime,
...
Ve tüm “Alamancı aileleri”ne, ithaf olunur.*

III

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VIII
TABLOLAR ve ŞEKİLLER LİSTESİ.....	X
ÖZET	XII
SUMMARY	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLER'İN
NİTELİKLERİ

9

1.1.	TOPLUMSAL HAREKETLİLİK OLARAK GÖÇ	9
1.2.	ULUSLARARASI GÖÇ VE İŞ GÜCÜ HAREKETİ	12
1.2.1.	Teorik Çerçeve.....	12
1.2.2.	Dış Göçün Etkileri.....	13
1.2.3.	Dış Göçün Olumlu ve Olumsuz Yönleri.....	17
1.2.3.1.	Dış Göçün Olumlu Yönleri.....	17
1.2.3.2.	Dış Göçün Olumsuz Yönleri.....	23
1.3.	İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÖÇ HAREKETİ.....	25
1.3.1.	İkinci Dünya Savaşı Sonrası İş Gücü Hareketi	25
1.3.2.	Göç Konusundaki Mevcut Durum	30
1.4.	AVRUPA'YA TÜRK GÖÇÜ VE BU GÖÇ İÇİNDE ALMANYA'NIN YERİ.....	33
1.5.	GÖÇÜ ETKİLEYEN NEDENLER	40
1.5.1.	İtici Faktörler.....	40
1.5.1.1.	Demografik Faktörler	41
1.5.1.2.	Ekonomik Faktörler	42
1.5.1.3.	Sosyal ve Politik Faktörler	44
1.5.2.	Çekici Faktörler.....	47
1.5.3.	Merkez-Kenar Modeli.....	49
1.6.	TÜRK İŞÇİ GÖÇÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ	50
1.6.1.	İç Demografik Baskı	50
1.6.2.	"Fazla İşgücünün İhraç Edilmesi" Planı.....	50
1.6.3.	Yasa Dışı Göç	51
1.6.4.	Bölge ve Şehir Yerleşimi	52
1.7.	ALMANYA'DAKİ TÜRKLER'İN BUGÜNKÜ DURUMLARI	52
1.7.1.	Almanya'daki Yabancıların Tarihi ve Demografik Yapısı ...	52

IV

1.7.2.	Türklerin Demografik Yapısı, Cinsiyet ve Yaş Durumu	59
1.7.3.	Türk Göçmenlerin Nitelikleri ve Sosyal Hareketliliği.....	61
1.7.4.	İşçi Dövizleri.....	63
1.7.5.	İşçi Yatırımları	66
1.7.5.1.	Türkiye'deki Yatırımlar.....	66
1.7.5.2.	Almanya'daki Yatırımlar	69
1.7.6.	Türk İşçilerinin Yasal ve Sosyal Güvenlik Problemleri.....	70
1.7.7.	İkamet ve Çalışma İzni	73
1.7.7.1.	İkamet İzni	73
1.7.7.2.	Çalışma İzni	75
1.7.8.	Türk Vatandaşlarının Eğitim Sorunları	77
1.7.9.	Geri Dönüşler ve Almanya'ya Yerleşme	81
1.7.10	Entegrasyon	82
1.7.11	Çok-kültürlülük	91
1.7.12	Irkçılık	94

İKİNCİ BÖLÜM

**GÖÇMENLERİN HAKLARI VE TÜRKİYE-AVRUPA
BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TÜRK İŞÇİLERİNE
SAĞLADIĞI HAKLAR**

		99
2.1.	YABANCI KAVRAMI	99
2.2.	YABANCILARA VERİLEN HAKLARA GENEL BİR BAKIŞ	99
2.3.	HAKLARIN ELDE EDİLMESİ VE YABANCI İŞÇİLERİN HAKLARI	101
2.4.	DEVLET ÜYELİĞİ (MEMBERSHIP OF A STATE).....	113
2.5.	YABANCILARIN POLİTİK HAKLARI	116
2.5.1.	Siyasal Katılım	121
2.5.2.	Yabancıların Siyasal Katılımı Konusunda Maastrich Antlaşmasının Etkisi	130
2.6.	TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN AVRUPA'DAKİ TÜRK İŞÇİLERİNE VERDİĞİ KONUM.....	131
2.6.1.	Serbest Dolaşım	131
2.6.1.1.	Hizmetlerin Serbest Dolaşımı ve Yerleşme Hakkı	131
2.6.1.2.	İşçilerin Serbest Dolaşımı	131
2.6.1.3.	İşçilerin Serbest Dolaşımına Karşı Olan Görüşler	135
2.6.1.3.1.	Ekonomik Nedenler	135
2.6.1.3.2.	Sosyal Nedenler	136
2.6.1.3.3.	Politik Nedenler	136

V

2.6.1.4.	İşçilerin Serbest Dolaşımı Konusunda Tam Üyelik Başvurusundan Sonraki Gelişmeler	150
2.6.1.5.	Türk İşçilerine Vize Uygulaması	137
2.6.1.6.	Schengen Antlaşmasının Etkisi	138
2.6.2.	Avrupa'daki Türkler'in Hakları Konusunda Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın Bazı Kararları	139
2.6.2.1.	AB Hukukunun Statüsü	139
2.6.2.2.	ATAD'ın Avrupa'daki Türk Vatandaşlarıyla İlgili Bazı Kararları	140
2.7.	AB ORTAK KÜLTÜRÜ VE BİRLİK VATANDAŞLIĞI ...	143

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DAKİ TÜRKLER'İN VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRME PROBLEMİ 147

3.1.	VATANDAŞLIK KAVRAMI	147
3.2.	BAZI AVRUPA ÜLKELERİNİN VATANDAŞLIK POLİTİKALARI.....	151
3.3.	DENİZENLİK STATÜSÜ	156
3.4.	VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRME VE VATANDAŞLIK KAZANMA.....	159
3.4.1.	Alman Vatandaşlığını Kazanma Şekilleri ve Türkler'in Konumu.....	159
3.4.1.1.	Vatandaşlık Değiştirme.....	160
3.4.1.1.1.	Vatandaşlık Değiştirme Nedenleri	161
3.4.1.1.2.	Düşük Oranda Vatandaşlık Değiştirmenin Nedenleri	164
3.4.1.1.3.	1990 Alman Yabancılar Kanununa Göre Vatandaşlık Değiştirme.....	166
3.4.1.1.4.	1999 Vatandaşlık Yasasının Getirdikleri	169
3.4.1.2.	Çifte Vatandaşlık	171
3.4.1.2.1.	Çifte Vatandaşlığın Avantajları	174
3.4.1.2.2.	Çifte Vatandaşlığın Yarattığı Problemler	176
3.4.1.2.3.	Alman Hukukunda Çifte Vatandaşlık.....	179
3.4.1.2.4.	1963 Avrupa Konvansiyonu	181
3.4.1.3.	Türk Hukukunda Vatandaşlıktan Çıkma ve Çifte Vatandaşlık	182
3.4.1.3.1.	Vatandaşlıktan Çıkma ve Sonuçları	182
3.4.1.3.2.	Türk Hukukunda Çifte Vatandaşlık	184
3.5.	MİLLİ KİMLİK VE SADAKAT.....	186

VI

3.6.	VATANDAŞLIK VE ALMANYA'DA TÜRK LOBİSİ	190
3.7.	VATANDAŞLIK VE İRKCİLİK	192

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DAKİ TÜRKLER'İN VATANDAŞLIK SORUNUNA İLİŞKİN ALAN ARAŞTIRMASININ BULGULARI	203

4.1.	MEVCUT VATANDAŞLIK DURUMU	205
4.2.	VATANDAŞLIK TERCİHİ	206
4.2.1.	Vatandaşlık Değiştirme Temayülü	206
4.2.2.	Vatandaşlık Değiştirmek İstemeyenlerin Çifte Vatandaşlığa Bakışı	207
4.2.3.	Vatandaşlık Değiştirmek İsteyenlerin Tercihleri	207
4.3.	TÜRKLER'İN VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRMEDEKİ İSTEKSİZLİKLERİ (ALMAN VATANDAŞLIĞI ALMAK İSTEMEMENİN NEDENLERİ)	209
4.3.1.	Pozitif Türk Kimliği	210
4.3.2.	Mevcut Durumu Yeterli Görüp Vatandaşlık Değişiminin Birşey Kazandırmayacağı Görüşü	214
4.3.3.	Almanya ve Almanlar Hakkındaki Olumsuz Düşünceler	215
4.3.4.	Maddi Kayıplar	216
4.3.5.	Diğer Nedenler	217
4.4.	ALMAN VATANDAŞLIĞI İSTEME SEBEPLERİ	218
4.4.1.	Yasal Haklar ve Güvenlik	218
4.4.2.	Politik Haklar	220
4.4.3.	Çalışmayla İlgili Konular	221
4.4.4.	Alman Hayat Tarzı	222
4.4.5.	Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlar	223
4.4.6.	Aile ile İlgili Konular	223
4.4.7.	Almanya'yı Vatan Hissetme	224
4.4.8.	Seyahat ve Serbest Dolaşım	225
4.4.9.	Konut ve Yerleşim	226
4.4.10.	Bürokrasi	226
4.4.11.	İrkçilik	226
4.4.12.	Diğer Nedenler	227
4.5.	ÇİFTE VATANDAŞLIK NEDENLERİ	228
4.5.1.	Yasal Haklar ve Güvenlik	228
4.5.2.	Siyasal Nedenler	230
4.5.3.	Türkiye'ye Sadakat	231

VII

4.5.4.	Çalışmayla İlgili Konular	232
4.5.5.	Sosyal Haklar ve Sosyal Güvenlik Yardımları	233
4.5.6.	Seyahat ve Serbest Dolaşım	234
4.5.7.	Köklere Türkiye'de Olması	234
4.5.8.	Her İki Ülkeyle Bağları Koparmama	235
4.5.9.	Alman Hayat Tarzı	236
4.5.10.	Almanya'yı Vatan Hissetme	237
4.5.11.	Aile ile İlgili Konular	237
4.5.12.	Konut ve Yerleşim İle İlgili Nedenler	238
4.5.13.	Türkiye'de Yüksek Statü	238
4.5.14.	Irkçılık	239
4.5.15.	Diğer	239
4.6.	ALAN ARAŞTIRMASININ SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ	240
4.6.1.	Yaş Durumu ve Vatandaşlık Tercihî	243
4.6.2.	Cinsiyet ve Vatandaşlık Tercihî	244
4.6.3.	Medeni Durum ve Vatandaşlık Tercihî	245
4.6.4.	Eğitim ve Vatandaşlık Tercihî	246
	4.6.4.1. Eğitim Düzeyi	246
	4.6.4.2. Eğitim Yeri	247
4.6.5.	Almanya'da İkamet Süresi ve Vatandaşlık Tercihî	248
4.6.6.	Almanya'ya Yerleşme Niyeti ve Vatandaşlık Değişimi İlişkisi	250
4.6.7.	Göç Nedeni ve Vatandaşlık Tercihî İlişkisi	251
4.6.8.	Kendini Alman Hissetme ve Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görmeye Vatandaşlık Tercihî İlişkisi	252
	4.6.8.1. Kendini Alman Hissetme ve Vatandaşlık Tercihî	252
	4.6.8.2. Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görmeye ve Vatandaşlık Tercihî	252
4.6.9.	Ekonomi Bağlantılı Geri Dönme Niyeti ve Vatandaşlık Tercihî	254
4.6.10.	Siyasal Görüş ve Vatandaşlık Tercihî	255
4.6.11.	Dernek, Vakıf ve Diğer Organizasyonlarla Bağlılık ve Vatandaşlık Tercihî	256
	SONUÇ	259
	BİBLİYOGRAFYA	267
	EKLER	303

VIII

KISALTMALAR

AA	Ankara Antlaşması
AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AP	Avrupa Parlamentosu
AT	Avrupa Topluluğu
ATAD	Avrupa Topluluğu Adalet Divanı
AYK	Alman Yabancılar Kanunu
Bk	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CDU	Christlich Demokratische Union (Hristiyan Demokrat Birlik Partisi)
CFTS	Centre For Turkish Studies
CP	Cumhuriyetçi Parti
CSU	Christlich Soziale Union (Hristiyan Sosyal Birlik Partisi)
DBAM	Doğu-Batı Araştırmalar Merkezi
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
Die Grüne	Bündnis 90/ Die Grünen (Yeşiller Partisi)
Diğ.	Diğerleri
DGB	Deutscher Gewerkschafts Bund (Alman Sendikalar Federasyonu)
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DVU	Deutsche Volksunion (Alman Halkın Birliği Partisi)
EC	European Community (Avrupa Topluluğu)
ECPO	European Community Press Office
FBGSMH	Fert Başına Gayri Safi Milli Hasıla
FBGSYİH	Fert Başına Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
FDP	Freie Demokratische Partei (Hür Demokrat Parti)
FHBED	Federal Hükümet'in Basın ve Enformasyon Dairesi
FİS	Front İslamic Salvation (İslami Selamet Cephesi)
G veya g	Görüşme
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	International Labour Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Monetary Found (Uluslararası Para Fonu)
IMR	International Migration Review
İİBK	İş ve İşçi Bulma Kurumu
KB	Karlsruhe Başkonsolosluğu
KP	Katma Protokol
MBGGM	Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü
MNS	Migration News Sheet
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi

IX

OKK	Ortaklık Konseyi Kararı
PDS	Partei des Demokratischen Sozialismus (Alman Demokratik Sosyalizm Partisi)
PIO	Press Information Office (Alman Hükümeti Basın Enformasyon Bürosu)
RA	Roma Antlaşması
SOAS	School of Oriental and African Studies
SPD	Sozialdemokratische Partei Deutschlands (Sosyal Demokrat Parti)
TAM	Türkiye Araştırmalar Merkezi
TCBB	Türkiye Cumhuriyeti Bonn Büyükelçiliği
TCKB	Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TODAİE	Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü
ts	Tarihsiz
TÜSİAD	Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
TVK	Türk Vatandaşlık Kanunu
WDR	West Deutsche Rundfunk
YDM	Yabancılar Danışma Meclisi
YP	Yabancılar Parlamentosu
YİHGM	Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü
ZFT	Zentrum Für Türkstudien

X

TABLOLAR ve ŞEKİLLER LİSTESİ

Tablo 1:	Bazı Avrupa Ülkelerindeki Yabancı Nüfus	30
Tablo 2:	1991 ve 1999 Yılları İtibarıyla Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Ülkelere Göre Dağılımı	34
Tablo 3:	Yurtdışına İİBK Kanalıyla Gönderilen İşçiler ve Bunlar Arasında Almanya'nın Yeri	35
Tablo 4:	1990 Sonrası Türkiye'de İşsizlik Rakamları	42
Tablo 5:	Türkiye'nin Yıllar İtibarıyla FBGSİM'İ (S)	43
Tablo 6:	Türkiye-Almanya Cari FBGSİM Karşılaştırması (S)	43
Tablo 7:	Türkiye'nin Gelir Dağılımı	44
Tablo 8:	Türkiye'de Çalışan Etkin Nüfusun Sektörel Dağılımı	45
Tablo 9:	Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları	45
Tablo 10:	Almanya'nın Nüfusu ve Yabancıların Nüfus ve İstihdam Durumu	56
Tablo 11:	Seçilmiş Milliyetlere Göre Almanya'daki Yabancı Nüfus (1961- 1991)	56
Tablo 12:	Almanya'daki Yabancıların 1991 Yılı İtibarıyla Kalma Süreleri (bin)	57
Tablo 13:	1971 Yılında Almanya'daki Türklerin Yaş Durumu	60
Tablo 14:	Almanya'daki Türk Vatandaşlarının 1990 ve 1998 Yılları İtibarıyla Yaş Gruplarına Göre Dağılımı	60
Tablo 15:	Almanya'daki Türk Vatandaşlarının Eyaletler İtibarıyla Dağılımı	61
Tablo 16:	Almanya'da Çalışan Türk Vatandaşlarının İşkolları İtibarıyla Dağılımı	63
Tablo 17:	Türkiye'ye Gönderilen İşçi Dövizleri ve İlgili Göstergeler, 1964-97 (US\$, milyon)	65
Tablo 18:	F. Almanya'dan Türkiye'ye Kesin Dönüş Yapan Türk vatandaşlarının Yıllara Göre Sayıları	83
Tablo 19:	Bazı Ülkelerdeki Vatandaşlık Değişirme Oranları	112
Tablo 20:	Bazı Avrupa Ülkelerinin Nüfus Artış Oranları	123
Tablo 21:	Politika Değişikliklerinin Vatandaşlık Değişirme Üzerine Etkisi	156
Tablo 22:	Alman Vatandaşlığına Geçen Türk Vatandaşı Sayısı	162
Tablo 23:	1985-1992 Arası Batı Avrupa'ya Göç (bin)	195
Tablo 24:	Seçilmiş Milliyetlere Göre Almanya'da Yabancı İşçiler (1957- 1992)	195
Tablo 25:	1980-1992 Yılları Arasında Almanya'ya Siyasal Sığınma Talebinde Bulunanlar	196
Tablo 26:	Almanya'ya Gelen Etnik Alman Göçmenler 1968-1997	197
Tablo 27:	Örneklemin Demografik Özellikleri	204
Tablo 28:	Mevcut Vatandaşlık Durumu	206
Tablo 29:	Vatandaşlık Statüsünü Değişirme İsteği	206

XI

Tablo 30:	Vatandaşlık Değiştirmek İstemeyenlerin Çifte Vatandaşlığa Bakışı	207
Tablo 31:	Vatandaşlık Değiştirmek İsteyenlerin Tercihleri	207
Tablo 32:	Vatandaşlık Tercih Karma Tablosu	208
Tablo 33:	Alman Vatandaşlığı Almak İstememe Nedenleri (Çok Tercihli)	210
Tablo 34:	Alman Vatandaşlığını Tercihin Nedenleri (Çok Tercihli)	218
Tablo 35:	Çifte Vatandaşlık Nedenleri (Çok Seçimli)	228
Tablo 36:	Değişkenlerin Vatandaşlık Değişimi Tercihleriyle Çapraz İncelenmesi	241
Tablo 37:	Yaş Durumu ve Vatandaşlık Tercihleri	243
Tablo 38:	Cinsiyet ve Vatandaşlık Değiştirme	245
Tablo 39:	Medeni Durum ve Vatandaşlık Tercihleri	246
Tablo 40:	Medeni Hal ve Yaş Durumu	246
Tablo 41:	Eğitim Düzeyi ve Vatandaşlık Tercihleri Karşılaştırması	248
Tablo 42:	Eğitim Yeri ve Vatandaşlık Tercihleri	248
Tablo 43:	Almanya'da İkamet Süresi ve Vatandaşlık Tercihleri	249
Tablo 44:	Almanya'ya Yerleşme Niyeti ve Vatandaşlık Değişimi İlişkisi ...	250
Tablo 45:	Göç Nedeni ve Vatandaşlık Tercihleri İlişkisi (Çok Seçimli)	251
Tablo 46:	Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görme ve Vatandaşlık Tercihleri	253
Tablo 47:	Ekonomi Bağlantılı Geri Dönme Niyeti ve Vatandaşlık Tercihleri	254
Tablo 48:	Siyasal Görüş ve Vatandaşlık Tercihleri (Çok seçimli)	255
Tablo 49:	Dernek, Vakıf ve Diğer Organizasyonlara Bağlılık ve Vatandaşlık Tercihleri	257
Tablo 50:	Organizasyon Tipi ve Vatandaşlık Tercihleri Karşılaştırması (Çok Seçimli)	257
Şekil 1:	Göçmen Organizasyonlarının İlgilendikleri Konular, Problemler ve Uluslararası Gelişim İlişkisi	145

XII

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Almanya'daki Türkler'in vatandaşlık değiştirme ya da değiştirmeme nedenlerini incelemektir. Vatandaşlık değiştirme ya da değiştirmeme kararında etkili olan faktörler Almanya'da yapılan bir alan çalışmasıyla da test edilmiştir.

Milyonlarca insanın Avrupa'nın gelişmiş ülkelerine göç etmesi sonucunda bu ülkelerin sosyal yapıları değişmeye başlamış ve bu insanlara verilecek haklar konusu tartışılmaya başlanılmıştır. Temelde göç alan ülkeler ikili ve/ya çok taraflı yapılan antlaşmalarla, insani gerçeklerle, tarihi ve toplumsal geçmişleriyle bu hak taleplerine cevap vermektedirler. Vatandaşlık, verilen haklar konusunda temel belirleyici olmakta, vatandaş olanlarla olmayanlar arasında ayrımcılık yapılmakta ve ikincilere daha az hak verilmektedir. Bu hakları elde edip etmeme düşüncesi kişileri vatandaşlık değiştirip değiştirmeme ikilemine itmektedir. Ancak hakların ulusal boyuttan evrensel boyuta taşınması gelişmesi de görülmektedir.

Almanya'ya Türk göçü, uluslararası iş gücü hareketinin Türkiye'ye bir yansıması olarak geçici iş gücü transferi şeklinde başlayıp zamanla aile göçünün de etkisiyle kalıcılığa dönüşmüştür. Bu süreçte Almanya'daki Türk varlığının karakteri de değişmiştir: İş gücü hareketi aile göçüne dönüşmüş; her meslekten insan var olmaya başlamış; nüfusun kadın/erkek oranı, genç/yaşlı oranı vs değişmiş; eğitim düzeyi yükselmiş ve Almanya'da eğitim görenlerin sayısı artmış; yatırımlar Türkiye yerine Almanya'ya kaymış; emekliler artık Almanya'da yaşamaya başlamış ve son (aşama) olarak da vatandaşlık durumları değişmeye başlamıştır.

Vatandaşlık değiştirme, sadece bir pasaport değiştirme ve bazı kurallara uyup uymama (soyut, somut) sözleşmesiyle gerçekleşen hukuki bir konuyu değil; siyasal, toplumsal, yönetsel, psikolojik, vs yönü bulunan ve bir "değişim" sürecini anlatmaktadır ve bütün bu faktörlerin ortak ele alınmasıyla anlaşılabilir.

Bütün bunları açıklayabilmek için önce Almanya'ya Türkler'in durumları vatandaşlıkla ilişkilendirilerek ele alınmış; sonra yabancılık, yabancıların hakları ve Türkiye-AB ilişkilerinden Avrupa'daki Türk işçilerine doğan haklar incelenmiştir; daha sonra ise Almanya'daki Türkler'in vatandaşlık değişimi konusu ele alınıp son olarak Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde yaptığımız alan araştırması değerlendirilmiştir.

XIII

SUMMARY
THE PROBLEMS OF TURKS CONCERNING CITIZENSHIP STATUS
CHANGE IN GERMANY

Keywords: Citizenship, Dual Citizenship, Foreigners, Foreign Workers, Freedom of Movement, Germany, Guestworkers, Identity, Immigration, Migration, Nationality, Naturalisation, (Political) Participation, Turkey, Turkish Workers, Union citizenship.

The aim of this study is to examine factors that have had impact on the decision of the Turkish people in Germany towards changing their citizenship. Those factors are tested by an empirical research conducted in Germany.

As a result of the fact that millions of people have migrated to developed countries of Europe, the social, economic and legal structures of those countries have gradually changed. The rights to be given to those people who have come to European countries have begun to be discussed. Host countries respond to the demands of foreigners in accordance with international agreements, human rights, their social and historical past. In terms of recognising citizenship rights, the nationality is a basic determinant. Obtaining those rights leads people to a dilemma of changing or not changing citizenship.

The Turkish migration to Germany has continued since the 1960s. It is partly a reflection of international labour migration and has become a permanent phenomenon. In this process, the migration of Turkish workers has changed in character and this labour movement has transformed from labour migration to family migration. Turks have started to obtain all occupations as well as being a worker. The characteristics of the Turkish population in Germany have also changed by gender, age, education and the like. Those who are retired in Germany have not returned to Turkey and stayed in Germany. At the latest stage, their citizenship status have started to change as a result of developments so far.

Changing citizenship is not only changing passport or obeying some rules, rather a process which has political, social, psychological, economic and administrative dimensions. In order to explain all those points, first, a background is provided. Second, rights of foreigners, rights of Turks deriving from relations between Turkey and the EU are examined. Then, changing citizenship problems of the Turkish people in Germany are explored in detail. Finally, a field research was conducted in North Rhein Westfalen.

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri, ülkelerinin onarımı ve gelişen ekonomilerinin ihtiyaçlarını karşılamak için iç kaynaklar yetersiz kalınca dışarıdan iş gücü ithal etmeye başladılar. Bu süreç özellikle 1960'larda hızlandı. Bu ülkelerden birisi olan Almanya, Berlin Duvarı'nın inşasıyla birlikte insan kaynağının kurumasıyla ilk önce Akdeniz'in kuzeyindeki İtalya, Yugoslavya, İspanya ve Yunanistan gibi göreceli olarak daha yoksul ülkelere iş gücü transfer etmeye başladı. Daha sonra bu sürece 1961 yılında Almanya ile yapılan ikili bir antlaşmayla Türkiye de dâhil oldu.

İlk önceleri rotasyon sistemiyle geçici olarak düşünülen iş gücü ithali zamanla sürekli hale geldi. Özellikle ekonomik krizlerle gelişen iş gücü alımının durdurulması aile göçünü başlattı ve sonuçta Almanya'daki Türk varlığı bugün tüm yabancıların üçte birini bularak iki milyonu aştı.

Her iki ülke tarafından da başlangıçta geçici gözüyle bakılan bu iş gücü hareketi, zamanla kalıcılığa dönüşerek işçiler bulunan ülkede bir göçmen azınlık konumuna geldiler. İkinci nesilden sonra artık üçüncü nesil de Almanya'da yetişmeye başladı. Geri dönme oranı 1976'da %15 iken 1981'de %6.6'ya (Nuhoğlu-Soysal, 1991:32), 1996'da ise %2.2'ye düşmüştür (YİHGM, 1998:9-12). Almanya'ya yerleşme beraberinde sosyal, ekonomik, politik bazı sorunlar getirmiştir.

İş gücü hareketinin başlangıcında para biriktirip bir an evvel Türkiye'ye geri dönmek isteyen Türkler, zaman içinde ailenin gelmesi, çocukların eğitimi, daha iyi bir hayat standardı gibi nedenlerle yerleşmeye karar verince Almanya'daki sosyal, ekonomik, politik, hukuki vs. haklar konusunda da duyarlı olmaya ve bu hakları elde etmeye çalışmaya başlamışlardır.

Bu hakları elde etmenin temel olarak iki yolu görünmektedir. Birinci yol Türk vatandaşlığını koruyarak gerek ikili antlaşmalardan doğan gerekse Alman hükümetinin tek tarafı verdiği haklardan yararlanmak ve bu hakları artırmaya çalışmaktır. Alman hükümetinin tek tarafı vereceği veya verdiği haklar onun inisiyatifine terkedilmiştir. Dünya geneli düşünülürse, ülkeler, kendi vatandaşı olmayan

göçmenlere hak vermek konusunda isteksiz görünmektedirler. İkinci yol ise vatandaşlık değiştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Vatandaşlık değiştirildiği zaman göçmenler kaldıkları ülkenin vatandaşlık haklarını elde etmektedirler, ancak bu sefer başka problemler doğmaktadır. Vatandaşlık değiştirmenin kimlik krizi; ekonomik, yasal, sosyal kayıplar gibi bazı götürüleri de olmaktadır.

Vatandaşlık değiştirme ve değiştirmeme nedenleri üzerinde yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Vatandaşlık değiştirme konusu genellikle sadece hukuki bir problem olarak ele alınmış olup sosyal, politik, idari ve hatta psikolojik yönü üzerinde pek durulmamıştır. Çalışmamız bu alandaki boşluğu doldurma yolunda küçük bir teşebbüs olacaktır.

Vatandaşlık değiştirme/me konusunda örnek ülke olarak seçtiğimiz Almanya'daki Türkler kitlesel olarak yaklaşık 40 yıldır bu ülkede yaşamaktadırlar. Sadece “bekâr işçi” olarak değil aile olarak oraya yerleşmişlerdir. Ancak, son bir kaç yıl istisna tutulursa, Türk vatandaşlığını bırakmamakta ısrar etmektedirler. Bunca yıldır Almanya'da yaşayan, geri dönme olasılığı da normal şartlar altında bulunmayan Türk vatandaşlarının vatandaşlıklarını değiştirme ya da değiştirmeme nedenleri incelemeye değer bir konu olarak görülmüştür.

Bu çalışmadaki temel varsayımlarımız şunlardır:

1. Vatandaşlık bir ülkede yaşayanlara hakların verilmesinde en önemli belirleyicidir, ancak günümüzde vatandaş olmayanlara verilen haklar vatandaşlara verilen haklara yaklaşmıştır.
2. Çağdaş Batılı devletler, sosyal yapıda ve uluslararası hukukta meydana gelen bazı değişiklikler sonucu, oluşan toplumsal talepler doğrultusunda idari, siyasal ve hukuki alanı düzenlemektedirler.
3. Almanya'daki Türkler orada kalıcı konuma gelmişlerdir ve bundan sonraki kararlarını bu “kalıcılık” belirleyecektir.
4. Vatandaşlık değiştirme fikrinin bir tek belirleyicisi yoktur. Kararda, ekonomik, siyasal, sosyal, hukuki, yönetsel; kişiden, geldiği ve yaşadığı ülkeden kaynaklanan pek çok faktör etkilidir.
5. Almanya'da kalma süresinin fazlalığı, yerleşme, genç olma, eğitimi yüksek olma ve eğitimi Almanya'da yapma, Almanya'da doğma ve/ya küçük yaşta gelme (yani ikinci nesilden olma), siyasal ve sosyal olarak aktif olma vatandaşlık değiştirme fikrinde olumlu etki yapmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi ve Kullanılan Teknikler

Bu çalışmamızda metot olarak karma bir yöntem kullanılmaktadır. Birinci olarak kitap, dergi, gazete ve diğer yazılı dokümanlardan; ikinci olarak ise Almanya'da yapılan alan araştırmamızdan yararlanılmıştır. Alan araştırmamız üç kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan birincisi 191 kişiyle yapılan yüz yüze ankettir. İkincisi ise oradaki Türkler ve Türkiye'deki Almanya'da bir süre bu süreç nedeniyle bulunmuş ve geri dönmüş kimseler üzerindeki gözlemlerimiz ve üçüncüsü de orada görüştüğümüz dernek, kuruluş ve konsolosluk yetkilileri ile akademisyenlerdir. İstatistiğe döktüğümüz kısım 191 kişiyle yaptığımız yüz yüze görüşme olup diğerlerine metin içerisinde değinilmiştir.

Vatandaşlık konusu, hukuki, siyasi, idari, psikolojik ve sosyal yönü bulunan geniş kapsamlı bir konudur. Dolayısıyla konunun disiplinler arası bir yöntemle incelenmesi gerekmektedir. Diğer türlü meselenin bir yönü ele alınırken diğer yönü ihmal edilebilmektedir. Örneğin, “vatandaşlık” terimi, bir kimsenin bir ülkeye yasal bağı gösteren hukuki bir kavramdır. Bir ülkeye girip çıkma, yerleşme, bazı haklar elde etme vs. o ülkenin vatandaşı olmayla mümkündür. “Vatandaşlık” aynı zamanda bir devlete bağlılığı, onun siyasal erkini kabul etmeyi içerdiği için siyasaldır. Benzer duygu ve düşüncede, kimlikte, kültürdeki, vs. insanların bir aradalığını anlatması yönüyle sosyaldır, psikolojiktir. Gerek yurt içinde gerekse yurt dışında örgütlenme, planlama vs. yapılması gereği bakımından da yönetseldir. Özetle vatandaşlığın tüm disiplinlerle ilişkisi bulunmaktadır.

Yazılı Materyaller: Genel olarak yurt dışındaki vatandaşlarımızla ilgili olarak yapılan çalışmaların sayıca yeterli olmadığını söyleyebiliriz. Doğrudan vatandaşlık değiştirme konusunu ele alan çalışma ise yok denecek kadar azdır. Bu nedenle vatandaşlık değiştirme konusunda yazılı materyal kıtlığı çekilmektedir. Vatandaşlık konusunda olanlar daha ziyade aile hukuku, çifte vatandaşlık ve vize konularında olup konuyu sadece hukuki olarak ele almaktadır. Bundan dolayı gerek Türkçe gerekse İngilizce, uluslararası göç hareketlerini ele alan ilgili kaynaklara bakılmaya çalışılmıştır. Almancamızın yetersizliğinden dolayı Almanca kaynaklardan istatistikler ve tercüme ettirebildiğimiz sınırlı sayıdaki kaynakla iktifa edilmiştir.

İngiltere’de Nottingham Üniversitesi, Türkiye’de ODTÜ ve Almanya’da Türkiye Araştırmalar Merkezi kütüphaneleri bize geniş materyal sunmuşlardır. Bunun yanında Türkiye’de TODAIE kütüphanesi, Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği kütüphanesi, BM kütüphanesi; İngiltere’de Milli Kütüphane (British National Library) ve SOAS kütüphanesinden yararlanılmıştır.

Alan Araştırması: Alan araştırmasında amaç, vatandaşlık değiştirme konusuna doğrudan muhatap olan Türklerin görüşlerini genel olarak tespit etmektir. Takip edilen yöntem “Temel Bilgi Kaynağı Metodolojisi”dir (the key informant methodology). “Temel bilgi kaynakları, politika, iş hayatı, sendika ve sosyal çevrelerden önde gelen kişilerin yanı sıra, kendilerine ... soru yöneltilen işçilerdir” (Martin, 1991:18). Martin, bu metodun pek çok ülke tarafından “iş gücü piyasası ile ilgili temel verileri desteklemek ve yorumlamak” amacıyla kullanıldığını belirtmektedir. ILO, bu metodolojiyle ölçülmesi güç olgulara ilişkin nitelik ve nicelik açısından yararlı değerlendirmeler yapılabileceğini kabul etmektedir (1982). Almanya’da Türk kökenli vatandaşlarla muhatap olan, bu konularla ilgilenen dernek ve kuruluş temsilcilikleriyle, konsolos ve akademisyenlerle de görüşülmüştür. Yüzde yüzlük kesin bir sonuca ulaşılması düşünülmemiş, ancak ilk elden kapsamlı bilgi elde edinilmeye çalışılmıştır.

191 kişiyle yapılan yüz yüze anket çalışmamızda tesadüfi kartopu metodu uygulanmıştır. Önce tanıdıklara, onlardan da onların tanıdıklarına, sonra onların tanıdıklarına ulaşılmıştır. Evlerde, kahvehanelerde, derneklerde, parklarda, iş yerlerinde vs. görüşmeler yapılmıştır. Anket süresi ortalama yarım saat ile bir saat arasında değişmiştir. Bekleneceği gibi her karşılaştığımız kişi anketimize katılmamıştır. Bunda güvenlik, isteksizlik, çekingenlik gibi nedenler rol oynamaktadır. Örneklemin fikirlerini rahatça söyleyebilmeleri için “Üniversite Doktora öğrencisi” kimliği kullanılmıştır. “Polis Akademisi’nde Araştırma Görevlisi” kimliği özellikle kullanılmamıştır. Bunun yanında örneklemin adı ve soyadı da özellikle alınmamıştır. Ancak, katılımcıların müsaade ettikleri ölçüde seslerinin kaydedilmesine çalışılmış, kayıtlar da, katılımcılara söz verildiği üzere, kayıttakilerin yazıya dökülmesiyle (deşifre edilmesiyle) silinmiştir. Buna rağmen çok sayıdaki katılımcı sesinin kaydedilmesini istememiştir. Özellikle bayanlar kayıt konusunda çekinmektedirler. Katılım konusunda da bayanların isteksiz olduğu (görüldüğü) durumlarda eşimin yardımı istenmiştir. Başlamadan önce eşimin tarafımdan kısa bir kurs alması sağlanmıştır. Eşimin yardımı bize erişim

(access) kolaylığı sağlamıştır. Bayan sayısının düşük olmasında çeşitli faktörler rol oynayabilir. Bunların birincisi, kültürel olarak Türk kadınları erkeklerle konuşmaktan çekinmektedirler. Bunda utangaçlık duygusunun yanında kocalarının ve babalarının tutumlarının olumsuz olabileceği endişesi de etkili olmaktadır. İkincisi, erkekleri toplu halde (kahvehanelerde, derneklerde vs.) bulmamıza rağmen kadınları toplu ortamlarda bulmak zor olmaktadır, ki bu da daha az sayıda kadına ulaşma olanağı vermektedir. Üçüncüsü, erkeklerde de gözlemlenen, genel olarak yüz yüze görüşmeye karşı olan çekince kadınlarda daha fazladır.

Araştırma Almanya'nın her yerinde değil sadece bir eyaletinde, Kuzey Ren Vestfalya'da (Nordrhein-Westfalen) yapılmıştır. Bunun çeşitli sebepleri vardır. Birinci olarak tek araştırmacının Almanya'nın değişik yerlerinde yüz yüze anket yapması zaman ve maddi imkân olarak olanaksızdır. İkinci olarak bu eyalet Türklerin Almanya'da en yoğun olarak yaşadığı (yaklaşık 1/3'i) yerdir (YİHGM, 1998:10).

Alan araştırmasında anket metodu olarak yüz yüze görüşme tercih edilip açık uçlu sorular (open ended question) sorulmuştur. Katılımcıya teyp kaydı yapıp yapamayacağımız sorulup olumlu cevap alınırsa teyp kaydının yanısıra araştırmacı tarafından anket kâğıdı da doldurulmaya başlanmıştır. Eğer olumsuz cevap alınmışsa sadece söylenenler yazılmıştır. Sorulara verilebilecek önceden tespit ettiğimiz muhtemel cevaplar verilince onlar konuşma esnasında işaretlenmiştir. Yani soru-cevap kâğıdı (anket kâğıdı) serbest bir biçimde kullanılmıştır¹ (Kaptan, ts:184).

Bunların yanı sıra Kuzey Ren Vestfalya'daki konsolosluklardan da görüşme talep edilmiş ve 3 konsolosla görüşme yapılmıştır. Bu arada F. Şen ve H. Gümrükçü gibi akademisyenlerimizin de değerli görüşlerinden yararlanılmıştır.

Neden yüz yüze görüşme metodunun tercih edildiği sorusu sorulabilir. Kaptan'ın (age, s.181) ifadesiyle: “Bir kimsenin ne düşündüğünü bilmek istiyorsanız en iyi yol kendisine sormaktır.” Bu teknikle elde edilen bilgi ve verilerle araştırmacı yorumlar yapar ve kararlara varır (s.182). Travers, ehliyetli olma durumunda “yüz yüze görüşme bir avantajdır.” demektedir (1967: 229).

---

¹ Bu uygulamanın yararı şudur: Katılımcılara kesin ve hazır cevaplı (fixed) sorular sorunca araştırmacının önceden hesaba katmadığı cevaplar çıkabilmektedir. Bu durumda bazı araştırmalarda görüldüğü gibi çok farklı konuları içerebilecek “diğer” seçeneği çok kabarık bir yüzde oluşturmaktadır.

Kaptan, yüz yüze görüşmenin avantaj ve dezavantajlarını kısaca şöyle belirlemektedir. Avantajlar: 1- Sorulardaki anlaşılamayan yerler olursa buralar aydınlatılır. 2- Soruların hepsi cevaplandırılır. 3- Sorularda esneklik vardır. 4- Daha çok bilgi elde edilir. Dezavantajlar: 1- Sübjektiflik tehlikesi vardır. 2- Daha fazla zaman ve para gerektirir². 3- Dar alanda az sayıda kimseyle görüşülür (s.187-188). Bunlara ilave olarak, anonimlik güvencesinin az olması da katılımı düşürmektedir.

Alan araştırması yurt dışında Almanya'da halen yaşayan Türkiye kökenlileri kapsamaktadır. Yurda geri dönüş yapanlar bu araştırmanın kapsamı dışında bırakılmışlardır. Alan araştırmasında alt sınır olarak ise 16 yaş alınmıştır.

Alan Araştırması Verilerinin Değerlendirilmesi: Alan araştırması sonuçlarının değerlendirilmesi bilgisayar ortamında yapılmıştır. Derin istatistiki bilgiler yerine sadece yüz yüze görüşmelerden çıkardığımız, herkesin anlayabileceği, rakamlar ve yüzdeler verilmiştir. Araştırmanın sorularının birçoğu açık uçlu sorular olduğu için derin istatistiki bilgi de gerekmemektedir.

Değerlendirmede karşılaşılan en büyük güçlük metindeki bilgilerin gruplandırılması olmuştur. Katılımcının kurduğu cümlelerdeki bilgiler bazen bir kaç gruba birden girebilmektedir. Bu durumda araştırmacı vurguya göre karar vermiştir. Bazen vurgulanan bir grup seçilmiş bazen de cevap birkaç gruba dağıtılmıştır. Görüşme tekniklerinin “genellikle objektifliği zor sağlanabilir ölçme ya da veri toplama araçları” olduğu gerçeği her zaman göz önünde bulundurulmuştur (Kaptan, s.184).

İstatistik programı olarak Windows ortamında çalışan “Pin Point for Windows” programı tercih edilmiştir. Program, kullanımı kolay, istenildiği kadar çapraz tablo oluşturabilen bir program olduğu, kısaca araştırmacının isteklerine cevap verebilen nitelikleri taşıdığı için tercih edilmiştir.

---

² Özellikle görüşülenlerin mesafesi bir birinden uzunsa.

3. Araştırmanın Planı

Araştırma dört ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler ve içerikleri özetle şöyledir: Çalışmanın “Giriş” bölümünde araştırmanın amacı, yöntemi ve kullanılan teknikler anlatılmaktadır. Birinci bölümde bir coğrafi toplumsal hareketlilik çeşidi olarak göç olgusu genel olarak incelenmekte; uluslararası iş gücü hareketine ve bunun içinde Türk iş gücü hareketinin yerine değinilmektedir. Bu hareketin işçilik ve iş gücü karakterinin zamanla değişimi bu bölümde ele alınmaktadır. Önce tarihi gelişim ele alınmakta, insanlarımızı göçe zorlayan sebepler üzerinde durulmaktadır. İtici (push) ve çekici (pull) faktörler burada ele alınmaktadır. Daha sonra vatandaşlık değişiminin temellerinin anlaşılması için Almanya'daki Türklerin bugünkü konumları derinlemesine ele alınmaktadır.

İkinci bölüm ise göçmen hakları ve Türkiye-AB ilişkilerine ayrılmış durumdadır. Yabancılar verilen haklar bu bölümde derinlemesine işlenmiştir. Önce göçmen hakları olarak sosyal, ekonomik ve özellikle de politik haklar ele alınmaktadır. Bölümün ikinci kısmı Türkiye-AB ilişkilerini ele almaktadır. Çünkü Avrupa'ya olan işçi göçü ile Türkiye-AB ilişkileri arasında yakın ilişkiler vardır. Bu iki olay tarihi olarak eş zamanlı geliştiği gibi, AB ile yapılan antlaşmalardan da pek çok hak doğmaktadır. Örneğin, Almanya ve diğer AB üyesi ülkelerde Türk vatandaşlarının açtığı davalar³ Avrupa Adalet Divanı'na gitmekte ve sonuçları iç hukukta uygulanmaktadır. Gümrükçü gibi bazı siyaset bilimcilere göre, Türkiye mevcut antlaşmalardan doğan hakları çalıştırabilse AB'ne girmeden de yeterli hak elde edebilecektir (1994g). Burada bu haklardan daha ziyade serbest dolaşım üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölüm vatandaşlık haklarına ayrılmıştır. Bu bölümde vatandaş olarak elde edilen haklar ve vatandaş olmadan elde edilen haklar üzerinde durulmaktadır. Burada temel iki yaklaşım bulunmaktadır. Birincisine göre, uzun zamandır Almanya'da yaşayan göçmenlere vatandaşlık hakları verilerek onların Almanya'daki sosyal, ekonomik ve siyasal haklardan yararlanmaları sağlanmalıdır. İkinci görüşe göre ise bu insanları vatandaş yapmadan, ki zaten bir kısmı vatandaşlığa gönülsüz görünüyor, onlara çok geniş hakların verilmesi sağlanmalıdır. Bu ikinci statüye “denizenlik statüsü” (denizenship statute) denmektedir. “Vatandaşlık” konsepti üzerinde bu bölümde

---

³ Demirel, Sevince, Kuş, Eroğlu, Bozkurt vd. davalar gibi.

durulmaktadır. Vatandaşlık kavramı, göçmenler ve vatandaşlık, vatandaşlığın elde edilme şekilleri (vatandaşlık değiştirme ve çifte vatandaşlık) ve bunların avantaj ve dezavantajları ele alınmaktadır.

Dördüncü bölümde ise 1994'te Almanya'nın Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde yaptığımız alan araştırması ve sonuçları üzerinde durulmaktadır. Sonuçlara göre büyük bir yekûn oluşturan Alman vatandaşlığını istemeyenlerden başlayarak sonuçlar tartışılmaktadır. İnsanlar neden vatandaşlık istiyorlar, neden istemiyorlar? Kimler istiyor, kimler istemiyor? Bunlar üzerinde durulmaktadır. Geçen 10-15 yıl içerisinde, yurt dışındaki vatandaşlarımız, vatandaşlık statüsünü değiştirmeye yönelik yoğun bir propagandaya maruzdurlar. Bunu hem T.C. devlet olarak hem de sivil kuruluşlar teşvik etmektedir. Henüz istenen miktarda olmasa da bu girişimler meyvelerini vermeye başlamıştır. Hali hazırda vatandaşlarımızın büyük kısmı vatandaşlığını değiştirmek istememektedir. Burada bunun nedenleri araştırılmıştır.

Son bölüm ise sonuç bölümüdür. Bu bölümde çalışmanın genel bir değerlendirmesi yapılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALMANYA'DA YAŞAYAN TÜRKLERİN NİTELİKLERİ

1.1. BİR TOPLUMSAL HAREKETLİLİK OLARAK GÖÇ

“Göç”, bir ülkenin sınırları içerisinde farklı yöre ve bölgeler arasında veya bir ülkeden bir diğerine, uzun süreli veya devamlı kalmak amacıyla yapılan nüfus hareketidir. Göç, coğrafi bir toplumsal hareketliliktir. Tanımda görüldüğü gibi kısa süreli (iş seyahatleri, turistik geziler vb.) nüfus hareketleri tanım dışındadır. Abadan-Unat göçün kısaca “isteğe bağlı yer değiştirme” diye de ele alınabileceğini belirtmektedir (1986a: 3). Bu tanım zorla yer değiştirmeyi içermemektedir. Hâlbuki zorla yer değiştirme şeklinde de göç olayı yaşanmaktadır. Göç, eğer ülke sınırları içerisinde gerçekleşiyorsa buna “iç göç”, eğer ülkeler arasında oluyorsa “dış göç” denmektedir. Gerek iç göç ve gerekse dış göç çok eski zamanlardan beri olagelmektedir. Ülkeler arasındaki bir başka nüfus hareketi olan ve dil, din, ırk, milliyet, etnik köken ve belirli bir zümreye ait olmadan kaynaklanan fiziki ve duygusal baskıdan dolayı gerçekleşen ve bir daha kaynak ülkeye dönememe ihtimalini de içerisinde barındıran yer değiştirmeye “iltica” denmektedir ki bu da bu tanımın ve çalışmanın kapsamı dışındadır.

Göç, sadece insanların bir yerden başka bir yere hareket etmelerini anlatan demografik bir yer değiştirme olayı değil; ekonomik, hukuki, yönetsel, sosyal, psikolojik vs. pek çok yönü bulunan kapsamlı bir olgudur. Bu nedenle göç hareketi incelenirken, tek yönlü olarak değil, saydığımız yönlerine de değinecek şekilde kapsamlı bir biçimde, yani disiplinler arası hareket edilmelidir (Abadan-Unat, 1986a: 3).

Göçün bir tek nedeni yoktur. Göç, pek çok sebepten kaynaklanabilir. Siyasi, sosyal, iktisadi, askeri, doğal sebepler ve istila hareketlerinin yanında “macera arzusu, değişik bir hayata kavuşma istekleri, kültürel hayranlık, güçlü bir devletin mensubu olma” gibi duygular da nüfus hareketlerinin nedenleri olabilmektedir (Kozak, 1979:4). Türklerin Avrupa'ya göçü ekonomik temelli, Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1980'lerdeki göç sosyal ve siyasal temelli, Türklerin Orta Asya'dan olan göçü ise coğrafi temellidir.

Göç hareketi bazen zorunlu bazen de gönüllü olarak gerçekleşmektedir (Fichter, 1990:142; Talas, 1980:95; Bilgili ve diğ., 1997:327). Özellikle savaşlar ve iç karışıklıklar sonucundaki göçler zorunlu göçler kısmına girmektedir. Hükümetler ya da toplum, orada yaşayanların bir kısmını ya da tamamını başka bir yere göç etmeye zorlamaktadırlar. Kişi hayatı ve/ya özgürlükleri tehlikede olduğu zaman birey için yaşadığı yeri terk etmek bir gereksinim olabilmektedir. Gönüllü olarak ise insanlar daha iyi iş bulma amacıyla veya sırf macera olsun diye göç edebilmektedirler. Göç, sonuçları itibarıyla olumlu olabildiği gibi pek çok sorunu da beraberinde getirebilmektedir.

“Göçmen” kavramı ise kendi yaşadığı yerinden, yurdundan ve sosyo-kültürel çevresinden ayrılarak sürekli veya uzun süreli olarak başka bir yere, sosyo-kültürel çevreye giden kimseyi anlatmaktadır. Gerek göç gerekse vatandaşlık konularında da asıl belirleyici olan göçmenlerin bizzat kendileridir. “Türk göçmenler” kavramı ise Türkiye’den daha iyi yaşam koşullarına kavuşmak için dışarıya göçen insanları anlatmaktadır. Bunlar daha ziyade ekonomik motivasyonlu işçiler ve onların aileleridir. Kümbetoğlu “göçmenlik daha çok göç edenin ekonomik statüsünü geliştirmek veya çocuklarının yararlanabileceği daha iyi şartlar için gerçekleştirdiği gönüllülük ve isteğe bağlı bir özellik göstermektedir” demektedir. “Göçmen”lerle yeni yerlerinde benzer sorunlar yaşayan “mülteci”ler ise güvenlik nedeniyle göç edenleri anlatmaktadır. Mültecilerle göçmenlerin yaşadıkları sıkıntılar ve problemler benzer olmakla birlikte hukuki ve siyasi konumları farklıdır. Bulunduğu ülkede yasal ikamet süresini doldurup o ülkenin vatandaşlığını alan mültecilere ise yıllar sonra o ülke yerlilerince “göçmen” sıfatı verilmektedir (1997:271). Ayrıca, ekonomik göçün kapısı kapatılınca iş gücü hareketine katılan insanlar “siyasal mültecilik” kapısını zorlamaktadırlar (Abadan-Unat, 1986:2).

Uzun süreli veya sürekli kalmak amacıyla yer değiştirme hareketinin ülke sınırları içerisinde gerçekleşmesi olan iç göç hareketleri daha ziyade köylerden kentlere; az gelişmiş, ormanlık, az topraklı bölgelerden gelişmiş bölgelere olmaktadır (Ozankaya, 1983: 206). Köyden kente göç hareketi özellikle sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İnsanlar sanayi tesislerinin kurulduğu şehirlere iş bulmak amacıyla göçmektedirler. Bu göçler sonucunda kentlerin nüfusları ülkelerin doğal nüfus artışından daha hızlı olmaktadır.

Türkiye’de de bu trende uygun gelişmeler görülmektedir. Türkiye’nin az gelişmiş yörelerinden gelişmiş yörelerine, köylerden

kentlere doğru nüfus hareketliliği yaşanmaktadır (bk. İtici Demografik Faktörler). Ozankaya, kırdan kente göçün temel sebeplerini şöyle sıralamaktadır: Ticaret, sanayi ve hizmetlerin gelişmesi sonucu yeni iş gücünün köylerden sağlanması gereği; tarım kesiminin yapısal bozuklukları; kırsal nüfustaki hızlı artış; topraksızlık ve toprak azlığı; tarımda makineleşme; toprakların çok parçalanması nedeniyle verimsiz işletmelere dönüşmesi; tarım tekniklerindeki ilkelik ve düşük verim; kan davaları; eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği (1983: 208). Bu nedenlerin dış göçte de belirgin olduğu görülmektedir.

Türkiye’de göçen nüfus asli vataniyle⁴ bağlarını koparmamaktadır. Bu yargı hem iç hem de dış göç için geçerlidir. Şehirlere göçenlerin, “Nerelisiniz?” sorusuna baba veya dedelerinin geldiği illeri söylemeleri; nüfus kayıtlarını genellikle hala ayrıldıkları ilin kütüğünde tutmaları; nüfus cüzdanı, askerlik durumu vs ile ilgili işlerinde kayıtlı oldukları yerlere gitmeleri; bunun yanında yiyecek maddelerinin bir kısmını yine geldikleri kırsal alandan temin etmeleri bu bağlılığın göstergelerindendir.

Göçmenlerin aslî vatanlarıyla bağlarını koparmamalarının temel sebebi kimliklerini hala oraların belirlemesi olarak görülebilir. Çalışmamızın ana konusu olan vatandaşlık değiştir(me)menin temelinde de kimlikle bağlantılı nedenler yatmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) tanımıyla “uluslararası iş gücü hareketi” ise “göç yoluyla kişilerin iş bulmak veya daha iyi şartlar içinde çalışmak veya kendilerine, ailelerine daha iyi yaşama imkânları yaratmak amacı ile iki ülke arasında yer değiştirmesidir.” (Kozak, 1979: 4). Bu çalışmada detaylı bir şekilde üzerinde durulacak olan dış göç, bir ülke vatandaşlarının başka bir ülkeye, başlangıçtaki niyetleri farklı da olsa, uzun süreli veya sürekli olarak gitmeleridir. Belki de insanoğlunun var olmasıyla birlikte ortaya çıkan göç olgusunun asıl İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişimi bizi ilgilendirmektedir ki bu da iş gücü hareketi (göçü) olarak başlamış olan ancak zaman içinde aile göçüyle birlikte kalıcılığa dönüşen bir süreçtir.

---

⁴ “Asli vatan” deyimini iç göçte, bir kimsenin kendisinin ya da anne-babasının doğduğu yer; dış göçte ise göç ettiği kaynak ülke anlamında tanımlıyor ve öyle kullanıyoruz.

1.2. ULUSLARARASI GÖÇ VE İŞ GÜCÜ HAREKETİ

1.2.1. Teorik Çerçeve

Dış göç olgusu genel olarak incelendiğinde tartışmalar göçün tanımı ve nedenleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Göç, “gönüllü yer değiştirme hareketi” olarak ele alındığında kişi çeşitli seçenekler arasından ekonomik olarak kendisine uygun olanları seçerek kararını verecektir. Bu fonksiyonel yaklaşımın temsilcileri Lee, Price, Böhring ve Todaro gibi sosyologlardır (Pryor, 1981:117). Bu görüşe göre bireyler rasyonel karar vermektedirler ve göç hem göçen kimse, hem göç alan ülke, hem de göç veren ülke açısından yararlar doğurmaktadır. Kuramın geçen yüz yılın klasik iktisat görüşünü yansıttığı görülmektedir. Bireye “homo ekonomikus” olarak bakılmakta, onun her şeyden bağımsız olarak kar/zarar hesabına göre hareket ettiği düşünülmektedir. Ancak, Abadan-Unat (1986:4) ““Bireyler yararlanıyorsa, toplum da yararlanıyor” türünden yanıltıcı bir varsayıma dayanan bu klasik kuram, tarihsel süreci ihmal etmek sureti ile, yapay yoldan üretilen denge hesaplarına dayanmaktadır” diyerek bu görüşü eleştirmektedir. Gerçekten, çalışmamızda da görüleceği üzere göçün getirilerinin yanında götürüleri de olmaktadır.

Bu klasik kuramın karşısında yer alan “çatışmacı görüş” ise çoğunlukla Marksistler ve Neo-Marksistlerden oluşmakta olup “bireyin özgür iradesini” reddetmektedir. Bu gruptaki Nikolinakos, Rex, Galtung, Castles, Kosack ve Schiller gibilerine göre göç, sınıfsal yapı ve çatışma ögeleri çerçevesinde incelenmelidir. Göç, kırsal bölgelerin ve çevre ülkelerin azgelişmiş ekonomilerinin gelişmiş kent ve merkez ülke ekonomik sektörlerine katılması sürecidir ve bu süreç devamlı birincilerin aleyhine ikincilerin ise lehine devam etmektedir (Abadan-Unat, 1986:4). Ancak göç sürecinde görülmektedir ki her ne kadar birey ulusal ve uluslararası sistemin bir parçası olsa da nihai olarak kararı kendisi ve aile çevresi vermektedir.

Bir diğer kuram ise Hoffman-Nowonty'nin “sosyal sistemler” kuramıdır. Bu kuram temelde işlevsel kuram çıkışlı olsa da çatışmacı kuramı da kullanmıştır. Bulundukları ülkelerdeki yapısal dengenin bozulması sonucu toplumda rahatsızlıklar oluşacak bunlar bireye de yansiyacak ve sonuçta huzursuz olan birey başka bir yere göçecektir. Burada göçmenler, geldikleri ülkedeki konumları ne olursa olsun, göç alan ülkenin sosyal tabakasının en altında bulunmaktadırlar. Göçmenler

gelenen ülkenin sınıf yapısında en itibarsız bir alt proletarya sınıfı oluşturmaktadırlar (1981:64-83).

Yaklaşım olarak birbirinden kesin çizgilerle ayrılan klasik ve çatışmacı yaklaşımın katıksız pratiğini bulmak güç görünmektedir. Bu, ülke içi veya ülkeler arası nüfus hareketine katılanların bireysel kararlarının, yakın çevreden başlayarak uluslararası değişkenlerle birlikte ele alınması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla göç olgusunun hem bireysel hem de yapısal (ulusal ve uluslararası) düzeyde ele alınması gerekmektedir. Bizim bakışımız da bu yöndedir.

1.2.2. Dış Göçün Etkileri

Dış göç ve iş gücü hareketinin demografik, ekonomik, siyasal, hukuksal, yönetsel, kültürel, sosyal ve psikolojik pek çok etkisi olmaktadır. Bunlar göç alan ve veren ülkelerle göçmenler bakımından ayrı ayrı derinlemesine ele alınabilir. Ancak ana temadan ayrılmamak için bir kaç örnekle yetinecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Dış göç hareketi en basitinden göç alan ülkenin nüfusunu artırıp buna karşılık göç veren ülkenin nüfusunu ise azaltmaktadır (Kozak, 1979: 8). Göç veren ülkelerdeki nüfus artışı genellikle yüksek ve iş imkânlarının da kısıtlı olması nedeniyle göçün, gönderen ülkelerin hükümetleri tarafından savunulduğu da görülür. Abadan-Unat, 1972/73'teki Melen hükümetinin, Almanya'daki muhalif fikirli işçilerin arttığını ve ayrıca Türk politikacıların Almanya'nın komünist ve bölücü fikirleri desteklediğini iddia etmelerine rağmen göçü durdurma teşebbüsünü bile düşünmediklerini belirtmektedir (1976:13-14). Dış göç ile ayrıca nüfusun yaş ve cinsiyet kompozisyonu da değişmektedir.

Göçün ekonomik etkisini iş gücü ithal eden ve iş gücü ihraç eden ülkeler bakımından ayrı ayrı ele almak daha yerinde olacaktır. Göç veren ülke üzerindeki etkisi "işsiz iş gücü baskısının hafiflemesi, bunun sonucu kıt bulunan tüketim malları ve hizmetleri üzerindeki talebin büyük ölçüde düşmesi ve yurt dışındaki iş gücünün ana vatana transfer edeceği dövizlerle ödemeler dengesinde bir ferahlığın görülmesidir." (Kozak, 1979: 9). Hükümetler, yurt dışına fazla işgücünün gönderilmesini işsizliğe bir çözüm yolu olarak görmektedirler.

Göçün kalıcı olması durumunda ise gönderen ülkeye yarardan çok zararının olduğu ileri sürülmüştür (Kindleberger, 1970: 279).

Çünkü kaynak ülke, gönderdiği işçinin iktisaden faal olmadığı dönemlerde onu besleyip büyütmüş, yani yatırım yapmış fakat ürün alma döneminde ondan yararlanamamıştır. Bu duruma, bir çeşit, sermaye transferi gözüyle bakılmaktadır (Kozak, 1979: 14). Ayrıca, zaten yetersiz sayıda olan vasıflı elemanların göçmesi, gelişmekte olan ülkelerde kalkınmayı yavaşlatabilecektir (age, s.11).

Göçün göç alan ülkedeki etkileri ise şöyle özetlenebilir. Göç alan ülke, hiç bir yatırım yapmadan, maliyetine katlanmadan ekonomisinin gereksinim duyduğu iş gücünü elde etmektedir. Hedef ülke, kaynak ülkenin yetiştirdiği iş gücünü hazır olarak bulmaktadır (Abraham- Frois, 1965: 92). Bu ülkeler, işçi alırken, seçim yapma olanağına sahip olduklarından dolayı sağlıklı işçileri de elde etmektedirler. Ayrıca, işçiler, hastalık, kaza, yaşlılık gibi nedenlerle bu üretkenlikleri düştüğünde geri gönderilirler (Nuhoğlu-Soysal, 1991:41-42).

İşgücünün ithal edilmesi iş gücü piyasasındaki ücretlerin artmasını da önlemektedir. Bu nedenle işçi sendikaları bu ithale pek hoş bakmazlar (Kozak, 1979: 5,15).

Uluslararası işgücü hareketinden hem gönderen hem de alan ülke yarar sağlamaktadır. Hangisinin daha çok yarar sağladığı ise uzun tahliller gerektirir. Abraham-Frois'e göre maliyetine katılmadan iş gücünü hazır bulan işveren ülkenin daha fazla yarar sağladığı rahatlıkla söylenebilir (1965:98).

Dış göçün siyasal etkilerine bakıldığında, milyonlarca insanın bir ülkede sürekli yaşamaya niyet etmesinin beraberinde onların siyasal isteklerini de getireceği görülecektir. Başta seçimlere katılma hakkı olmak üzere pek çok talepleri olacaktır. Yabancılar ilk olarak yerel düzeydeki seçimlerde seçme seçilme hakkının tanınmasını, daha sonra da ulusal düzeyde bu hakkın kullanılmasını istemektedirler. Bazı ülkeler yabancılar gerek yerel gerekse ulusal düzeyde oy hakkı vermektedirler.

Yabancıların bir ülkede bulunması politikacıların da ilgi odağını oluşturmaktadır. Siyasetçiler onlara oy hakkı vermenin neler getirip neler götürceğini ince ince hesap etmektedirler. Her iki ülkenin dış politikaları da göçten etkilenmektedir. Politikacılar gerek konuşmalarına gerekse eylemlerine dikkat etmek zorunda kalmaktadırlar. Çünkü yanlış bir söz veya eylem hemen tepkiyle karşılanabilmektedir.

Göçün ayrıca hukuki etkisi de olmaktadır. Günümüzdeki işgücü hareketleri (özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası) ikili antlaşmalarla yapılmakta olup bunlar da ülkelerin iç hukuklarında sonuçlar doğurmakta ve ülkeleri bağlamaktadır. İş gücü transferini konu alan antlaşmaları genellikle sosyal güvenlikle ilgili antlaşmalar izlemektedir. Böylece ülkeler iş gücünün sömürülmesini bir ölçüde önlemektedirler.

Göçmenlerin uzun süre hedef ülkede yaşamaya başlamaları sonucu vatandaşlık kanunlarında da değişiklikler olmaktadır. Türkiye gibi vatandaşlığından çıkanları miras hakkından mahrum eden ülkeler milyonlarca insan göçmen konumuna gelince onları miras hakkından mahrum edememektedirler.

Türkiye gibi askerliği “her Türk vatandaşı için zorunlu” bir hizmet olarak gören ülkeler bile göçün getirdiği zorunluluklar nedeniyle yurt dışındaki vatandaşları için istisnai düzenlemelere gitmektedirler.

Göç nedeniyle bir ülkenin toplum yapısında da önemli değişiklikler olmaktadır. En basitinden yerleşmiş normları olan, tekdüze bir topluma yeni yabancı öğeler katılmaktadır. Bu da toplumun sosyal yapısında değişiklikler yaratmaktadır. Toplumdaki statüler ve nüfusun yapısı değişmekte; aile, din, eğitim, ekonomi kurumlarında değişimler olmakta toplumlar arası ilişkiler başlamaktadır.

Dış göçün ayrıca yabancılar için meclisler oluşturma; onların iskânıyla ilgili politikalar belirleme; polis örgütünde yeni birimler oluşturma; gerek ülke içinde gerekse ülke dışında Çalışma Bakanlıkları, Dışişleri Bakanlıkları vs. bünyesinde yeni birimler oluşturma şeklinde yönetsel yapıya da etki etme gibi bir yönü bulunmaktadır.

Göçün kültürel değişmelere de neden olduğu görülmektedir. Gerek iç gerekse dış göç olgusunda göçmenler yeni kültür öğeleri edinmekte, bunları izinlerde veya kesin dönüşlerde beraberlerinde ana yurtlarına taşımaktadırlar; bazen de yerliler gelenlerden bir şeyler öğrenmektedirler. Örneğin, Avrupa'dan geri dönenler Türkiye'de devlet memurlarından Avrupa'daki gibi muamele beklemekte (Martin, 1991:60-61), rahatsızlıklarını çeşitli yollarla belirtip davranışları değiştirmeye çalışmaktadırlar. Örneğin, Sivas'a kuzine sobalar göçmenlerle gelmiştir ve “göçmen sobası” olarak adlandırılır. Göç, 1960 ve 1970'lerde başlayan çekirdek aileye geçme sürecini hızlandırmıştır (Kıray, 1976). Diğer yandan Martin, kırsal bölge kadınının gerek yurt dışına işçi olarak veya eşiyle birlikte göçmesi

sonucu gerekse memleketinde kalması sonucu sorumluluğunun ve aile içindeki söz hakkının arttığını belirtmektedir (1991:40-41).

Göçün kültürel değişmeye etkisini ise Turhan şöyle belirtmektedir(1994:45):

“Bir cemiyetin muhitinde değişiklikler olduğu zaman bazı fertlerin veya grupların arzu ve ihtiyaçları kendi kültürleri tarafından ancak bir dereceye kadar tatmin olunabilmektedir. Arzuların yerine getirilemediği, ihtiyaçların iyi tatmin olunamadığı böyle zamanlarda ve bilhassa daha iyi mücehhez gibi görünen yabancı bir kültürle temasa gelindiği vakit cemiyette memnuniyetsizlik, huzursuzluk doğabilir. İşte bu nevi hoşnutsuzluk zamanlarında eğer cemiyet mensupları kendi kültürlerinin zaafını hissetmeye başlar veya temasa geline medeniyet veya kültürün doğrudan doğruya veya vasıtalı bir şekilde taziyekine maruz kalırlarsa kültürlerinde esaslı değişmeler vukua gelir.”

Bu kültür değişmesi “serbest” ya da “mecburi veya empoze” olabilir (Turhan, age:48). Almanya’nın yabancılara yönelik asimilasyon uygulamalarını “mecburi veya empoze”; oradaki Türklerin Almanların özellikle teknik araç ve uygulamalarından edinmelerini de “serbest” değişim kategorisinde ele alabiliriz. Kültürel temasın kültür değişmelerinde birincil önemde olduğu bilinmektedir. Turhan bundan mahrum kalan toplumların kültür bakımından kısırlaştıklarını belirtmektedir (age, s.49, 52).

Turhan, ayrıca “kültür unsurlarının ithalinde ve ortaya atılmasında yabancı kültürle ilk temasa gelen”, “herhangi bir şekilde memleketlerinden çıkıp uzaklara giden ve oralarda bir müddet kaldıktan sonra avdetlerinde yeni unsurları birlikte getiren şahıslar”ın ön ayak olduklarını vurgulamaktadır (age, s.52).

Ancak bazı koşulların müsait olup olmaması durumuna göre kültür aktarımının şekli de değişmektedir. Kültürel öğeler bazen aynen alınmakta bazen de tamamen reddedilmektedir (Turhan, 1994).

Göç, göçmenlerin geride bıraktığı yakınlarının tüketim alışkanlığını da değiştirmiştir. Örneğin, Abadan-Unat kesin dönüş yapan göçmenlerin köylerinde elektrik yokken bile elektrikli eşya aldıklarını belirtmektedir (1986b:364). Abadan-Unat ayrıca göçün “Türkiye’de toplumsal değişimin en güçlü araçlarından biri” olduğunu eklemektedir (s.365).

1.2.3. Dış Göçün Olumlu ve Olumsuz Yönleri

1.2.3.1. Dış Göçün Olumlu Yönleri

Bir ülkeden dışarıya yapılan göç hareketinin bazı faydaları vardır. Bunlar kısaca şu şekilde ele alınabilir (Gitmez, 1983:103; Abadan-Unat, 1986a:7-8):

Dış göç, göç veren ülkenin işsizlik sorununa geçici bir çözüm olmasının yanında bu ülkenin gelişmesi yolunda kalıcı bir çözüm de getirebilir. Dış göç, “iş gücü piyasasında, işsizlik baskısını hafifletici, birtakım işsizlere iş imkânı açıcı bir tesir yapacaktır” (Kozak, 1979:16).

Dış göç, göç veren ülkelerin dış ödemeler dengesindeki açıkların kapatılması için bir çözüm olarak görülebilir.

Dış göç ile göç veren ülkenin kalkınmasında gerekli olan teknik bilgi ve görgü, batı çalışma disiplini göçmen işçiler eliyle ülkeye gelebilir. Bu da ülkede modernleşme ve toplumsal değişmeye yol açabilir.

Dış göç ile gelen nitelikli insan gücü ve yüklü miktardaki para nedeniyle ülkede sanayi yatırımları artabilir ve dolaylı yoldan yine işsizliğin önlenmesine katkıda bulunabilir (Kozak, 1979:17).

Gidenlerin hemen tümü işsiz olduğundan ülkede verim düşmesine neden olmayacaklardır.

Bahsedilen bu faydaların ne kadarının hangi ölçüde Türk dış göçüyle onandığı konusu tartışılabilir. Örneğin, Gitmez, işçilerden dönenlerin Türkiye'ye ne sanayi deneyimi kazanımlarının, ne de parasal aktarımlarının yarar sağladığını; faydanın sadece belli bir süreliğine göçmen işçinin kendisi ve ailesiyle sınırlı olduğunu savunmaktadır (1983: 275). Bu görüş bir ölçüde doğru olsa bile bugün holdingleşmiş bazı önemli girişimlerin işçi birlikleri olarak başlayıp geliştikleri ve ortaklarının önemli bir bölümünün yurt dışındaki işçiler olduğu gerçeği göz ardı edilemez. Bu çeşit görünen yararlarının yanında ekonomi üzerindeki görünmeyen (ikincil) yararlarından da bahsedilebilir. Örneğin, akrabalık bağları kuvvetli olan Türk işçilerinin yakınlarına gönderdikleri paralar tüketimi ve o da dolayısıyla üretimi körüklemiştir.

Yukarıdaki çerçevede Gitmez'in aktardığı Krane'in 1973'teki araştırmasındaki⁵ dönen işçi tasarruflarının %41 konut ve toprak, %23 küçük işyeri, %20 tüketim malları yüzdelerinin 2000'li yıllara girilirken değiştiği düşünülmelidir (1983: 239). Türkiye'de işçilerin yatırımlarının ciddi bir dökümü olmamasına karşın Almanya'daki trend örnek olarak görülebilir. Almanya'da işveren Türk sayısı 47.000'i aşmıştır (YİHGM, 1998:16). Bu sayı her geçen gün artmaktadır. Bu trend Türkiye için de düşünülebilir. Gitmez'in (age, s.239) araştırmasında ise tasarrufların yarıya yakını taşınmazlara, ancak üçte biri üretime yönelik alanlara ayrılmıştır.

Özellikle devlet organizeli iş gücü göçünün işçilere yeni iş imkânları sunduğu konusunda şüphe yoktur. Bu fırsatları gören özellikle kırsal halk köyden büyük şehirlere göçmek yerine yurt dışını tercih etmektedirler. Bazen büyük şehirlerin yurt dışı için bir basamak olarak kullanıldığını da görmekteyiz. Bundan dolayı bu gelişme hızla artan nüfusun baskılarını azaltmakta ve şehirlerdeki işsizlik problemlerinin çözümüne yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte Beş Yıllık Kalkınma Planları şehirleşmenin devamlı arttığı ve sürekli olarak işsizlik oranlarının büyük şehirlerde kırsal alana göre daha fazla olduğunu belirtmektedirler.

Bunun yanında Aker, Türk dış göçünün iç göç trendini takip ettiğini gözlemlemiştir (1972:115). Kalifiye işçiler, fakir yörelerden daha gelişmiş ve zengin yörelere göç etmektedirler. Bu da bölgesel dengesizlikler yaratmaktadır.

1.2.3.1.1. Yeni Vasf ve Hünerlerin Elde Edilmesi

Kısa bir süre bile olsa gelişmiş bir endüstri ülkesinde kalmanın insana yeni teknik ve mesleki beceriler kazandıracağı konusunda yaygın bir kanaat vardır (Abadan-Unat, 1976:21; Talas, 1980:100). Ancak neredeyse tüm ampirik çalışmalar resmin hayli farklı olduğunu göstermektedir (Aynı kaynaklar). İşçilerin aşırı hareketliliği sosyal tabakalaşmada büyük değişiklikleri sonuç vermektedir. Neredeyse tüm kirli, tozlu, gürültülü, düşük prestijli, monoton vs. işler Batı Avrupa ülkelerinde tüm yabancı işçilere terk edilmiştir. Türk işçileri daha ziyade demir-çelik, metal endüstrisi, imalat sanayii ve inşaat sektöründe

---

⁵ R.E. Krane (1973), "Effects of Cyclical International Migration Upon Socio-Economic Mobility", IMR, V.8, No.4, ss.391-509.

çalışmaktadırlar. Türk işçileri göçün ilk dönemlerinde hizmetler sektöründe nadiren iş almakta veya bulmaktayken 1999'ların verileri işçilerin hizmetler sektöründe fark edilir oranda iş almakta olduklarını göstermektedir (Bk. Tablo 16).

Anlaşılabacağı gibi yarı otomatik veya tamamen manuel işler fazla bir eğitim gerektirmeyecektir. Eğitim olmayınca da seri üretim, dışarı işleri Türk işçilerine terkedilecektir. Yani bir kısır döngü yaratacaktır. Buna ilave olarak bu çeşit istihdam ağır fiziki gayret gerektirmekte ve işçilerin motivasyonunu düşürmekte, onların ilave boş zamanlarının olmasını ve bu zamanlarını eğitimde geçirmeleri fırsatını vermemektedir. Buna ilave olarak bu çeşit eğitim fırsatları eğer Türkiye'de bunları kullanacakları bir alan olursa yani hızlı endüstrileşme gerçekleşirse bu mümkündür, anlamlı olur demektir (Abadan-Unat, 1976). Abadan'ın 1963'teki surveyi Türk işçilerinin %40.8'inin mala da dâhil olmak üzere hiç bir el aleti kullanmadığını göstermiştir. Diğer %45.3'ü ise hiç bir makina çalıştırmadıklarını söylemişlerdir. Abadan, görülen işin manuel olduğunu ve şu üç özelliği gerektirdiğini söylemektedir. Fiziksel dayanıklılık (%47), keskin görme yeteneği (%13) ve çabuk kavrama (%8) (Abadan, 1964:113-115). Ancak tablo 16'ya bakıldığında Türklerin bu konuda epeyce mesafe kat ettikleri görülecektir.

Kozak ise göç alan ülkelerin yabancılara düşük statülü ve vasıfsız işleri sunacakları için ciddi bir vasıf kazanmanın mümkün olmayacağını, olsa da hükümetin ilgisizliği, oradaki aynı işin burada bulunamaması gibi nedenlerden dolayı bu hünelerden yararlanılamayacağını belirtmektedir (1979:18-19)⁶.

Özellikle göçün ilk dönemlerinde diğer Akdeniz ülkelerinin işçileri gibi Türk işçileri de yeteneklerini ilerletmek yerine para biriktirmeyi tercih etmişlerdir. Yurt dışında daha iyi ücretin olduğunu, daha iyi iş imkânları olduğunu duyan iş sahibi ve kalifiye elemanlar bile işlerini bırakıp daha fazla biriktirmek için Almanya'ya gitmişlerdir. Krane, göçün meydana getirdiği “sosyo-ekonomik hareketliliğin” Türkiye'de göçen bireylerin “satılma gücünü ve yaşama standartlarını yükselttiğini” belirtmektedir (1973: 436). Bugünkü işçilikten işverenliğe geçiş, ekonomik ve sosyal olarak yükselmeyi de beraberinde getirecektir.

---

⁶ Kozak'ı doğrulayan veriler için bkz. Efendioğlu'nun bahsettiği Friedrich-Ebert Vakfı'nın araştırmaları.

1.2.3.1.2. Döviz Elde Edilmesi

Yurt dışına giden işçilerin bir diğer yararı ise gönderdikleri dövizlerdir. Böylece, gönderen ülkenin dış ticaret açığı kapanacak, ülkenin kalkınmasında önemli yeri olan yatırım malları ithali kolaylaşacaktır. Dövizler ayrıca işçilerin yatırım yapmasını, ailelerinin ihtiyaçlarının giderilmesini sağlayacaktır.

Ancak, Kozak, iş gücü ihracının sadece döviz sağlayan ekonomik bir kaynak olarak görülmesinin sakıncalı olduğunu ve konunun sosyal ve kültürel boyutlarıyla da ele alınmasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır (1979:18). (Bk. Bölüm 1.7.4. İşçi Dövizleri)

1.2.3.1.3. Kültürel Temas

Milyonlarca insanın başka bir ülkeye gidip, “orada bir müddet kaldıktan sonra geri dönmeleri, önemli bir kültür alışverişi doğuracaktır” (Kozak, 1979:19). Türklerin gelişmiş bir Batı ülkesine gitmesi özellikle Batılılaşma taraflılarınca Batı kültürü ile daha sıkı ilişki kurulması açısından önemlidir. Avrupa Birliği’ne girme isteğinin nedenlerinden birisi de budur.

Ancak, diğer faktörler gibi kültürel temasın da yarar ve zararları birlikte değerlendirilmelidir. Kendini, özellikle ikinci ve üçüncü kuşakta gösteren, iki kültür arasında kalıp her ikisine de yabancı kalmış hissetme çeşitli sıkıntılar (bazen bunalımlar) doğurmaktadır.

Bunların yanında dış göçün memleketimizdeki “hayat seviyesinde bir yükselme sağlayacağı”, “sınai mamüllerin kalitesinde düzelme” olacağı, “toplum kalkınması liderlerinin yetişmesi”ne neden olacağı görüşleri de vardır (Kozak, 1979:20-22). Kozak’ın derlediği görüşlere göre, vatandaşların yurt dışına çıkmasıyla tüketim mallarına talep azalacak ve bu malların bir kısmını ihraç etme olanağı doğabilecektir. Yurt dışına giden çocukların⁷ eğitim talepleri de olmayacağı için kalanlara daha üst seviyede eğitim olanağı tanınacaktır.

Beklenen odur ki yurt dışında belli bir süre kalan vatandaşlar Türkiye’de bir mal satın alırken Almanya’daki kaliteyi arayacak,

---

⁷ 1991 rakamlarına göre 677.030 öğrenci yurt dışında ilk ve orta eğitim görmekteyken (KB, 1992:8) bu rakam 1997 yılı itibarıyla en çok vatandaşımızın bulunduğu 11 ülkede 817,137’ye yükselmiştir (YIHGM, 1998’den yazarın hesaplaması).

dolayısıyla da üreticiler kaliteli mala yöneleceklerdir. Bunun yanında göçmen işçilerin alım gücü yüksek olduğu için de kaliteli mal talepleri söz konusu olacaktır. Ancak, gerek eğitim gerekse kaliteli mallar konusundaki bu beklentilerin göç nedeniyle gerçekleşip gerçekleşmediği konusu yeterince açık değildir. Örneğin, okuryazar oranı zaman içinde artmasına rağmen BM'nin Uluslararası Gelişme Raporu'na göre hala Türkiye'de yaklaşık 10 milyon okuryazar olmayan vatandaş vardır (Cumhuriyet, 8 Eylül 1998). Endüstrideki (otomobil, beyaz eşya vs.) gelişmeye rağmen ürünler hala Avrupa standardının altındadır. Bu gelişmelerde yurt dışındaki işçilerin payını ölçmek zordur.

Yurt dışında belli bir süre kalmış, değişik tecrübeler yaşamış kimselerin geri döndüklerinde, özellikle kırsal alanda, çeşitli alanlarda öncülük etmeleri beklenmektedir.

Kozak'ın “*yüzbinlerce vatandaşıımızın yurt dışına gönderilmesi gibi, gayet önemli sosyal, kültürel, ekonomik neticeleri olan bir hadiseden, memleketimizin kalkınması istikametinde beklenen faydalar, bu faydaların gerçekleşmesi yolunda sarfedilecek gayretler, gerek hükümet kademelerinde ve gerek Türk kamu oyununda, maalesef ciddi olarak etüd edilmiş, vüzuha kavuşturulmuş ve planlanmış değildir.*” yargısı bugün de geçerliliğini sürdürmektedir (1979:22). Devletçe, göçün kalıcılığı realize edildikten sonra bazı girişimlerde bulunulmuşsa da bu yeterli değildir. Bir anlamda oradaki Türk varlığı kendi kaderine terkedilmiş ve bir koloni olarak kendi sorunlarını kendileri çözmeye başlamışlardır.

Dış göçün göç alan ülke bakımından faydalarını ise şöylece sıralayabiliriz (Bostanoğlu, 1987:100; Gitmez, 1983: 94-95).

1. Dış göç, göç alan ülkeye istediği zaman kullanabileceği istemediği zaman atabileceği mobilize hazır bir iş gücü fırsatı sunar.
2. Göçmen işçiler ucuz iş gücü sunarak ücretlerin artmamasını sağlarlar. İşçi sayısının boş iş sayısından fazla olması durumu da ayrıca aşırı ücret artışlarını engelleyici bir görev yapar.
3. Göçmen işçiler yerli iş gücünün kabul etmek istemediği tehlikeli, pis, ağır, kirli, bezdirici, az ücretli ve düşük statülü işlerde çalışırlar (Turan, 1992:66; Wallraff, 1990). Böylece ülkede “ikili” bir iş gücü piyasası oluşmuş olur. Bu insanlara belki de Güven'in deyişiyle “Avrupa alt proletaryası” diyebiliriz (1977:44).

4. Ev sahibi ülke göçmen işçilerin ortalama işe başlama yaşı olan 18-20 yaşına kadar onlara hiç bir yatırım yapmayarak ekonomik bir külfetten de kurtulmuş olur.

Göçmen işçiler toplumsal yapının “en alttakiler”idirler. Türkler gibi bazı göçmen gruplar ise “*En alttakilerin de altları olabilmektedirler. Ekonomik yönden en alta olan yabancı işçi gruplarının arasında da bazı ayrımlar toplumsal olarak yapılabilmekte ve bugün* (1980’lerde, TG), *Almanya’da en kalabalık yabancı iş gücünü oluşturan Türk göçmen kitlesi, toplumsal ve hatta fiziki olarak saldırıya uğramakta, dışlanmakta ve ezilmektedir.*” (Bostanoğlu, 1987: 100). Der Spiegel’in (1982, No.18, s.39) belirttiği bir ankete göre Almanların hemen yarısı (%48) Türkleri, diğer yabancı azınlıklardan “daha az sempatik” bulmakta ve ayrıca Pakistanlı ve siyah Afrikalılardan da “daha itici” bulmaktadırlar.

Bunların yanında yabancı nüfusun ülke içinde artması yeni iş olanakları da doğurmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır. Seyahat acentaları her yıl yüzbinlerce işçi ailesini Türkiye’ye taşımaktadırlar. Buralarda istihdam edilenlerin bir kısmı Türk olsa bile önemli bir kısmı da yabancıdır. İkinci olarak yabancıların ülkeye gelmesi dil eğitimcilerine yeni iş imkânlarının sunulması demektir⁸. Nüfusun artması diğer öğretmenlerin sayısının da artmasını gerektirecektir. Göç nedeniyle gelen ailelerin yüz binlerce çocuğu bilingual olacaktır. Bunların eğitimi de son yılların popüler mesleklerindendir.

Almanya’ya sunulan genç nüfus hızla yaşlanan Almanya’nın gerek sosyal güvenlik sistemi, gerekse eğitim, sağlık sistemlerinin çökmemesi için önemli bir unsurdur. Çünkü emekli yaşlı nüfusun beslenebilmesi için genç dinamik nüfusa gereksinim vardır (bk. Tablo 20).

İşçi göçü, bazılarınca kaynakların dışarıya aktarılması, tüm yararın göç alan ülke tarafından kullanılması gibi nedenlerle eleştirilmekte ancak “henüz kimsenin işçi göçünü durdurmak için seslendiği görülmemektedir”. Sonuçta da Almanya’da “ikinci Türkiye” ortaya çıkmıştır (Bechtoldt, 1977: 434).

---

⁸ Başbakan Kohl 16 Haziran 1993’te Alman Parlamentosunda Türk-Alman ilişkileri ve şiddet eylemleri konusunda hükümet adına yaptığı konuşmada 1992 yılında sadece Alman Dil Birliği (Sprachverband Deutsch) kurslarına 80.000 kişinin katıldığını ve bu sayının kuruluşun beri 1 milyon olduğunu belirtmiştir (PIO, 1993:7).

1.2.3.2. Dış Göçün Olumsuz Yönleri

Göç her zaman olumlu sonuçlar doğurmaz, göçün bazı olumsuzlukları da vardır. İş gücü göçü en başta göç veren ülkenin yetiştirdiği ve tam yararlanacağı çağa ulaştırdığı insanları dışarıya aktarmasıdır. İnsana yapılan yatırımın sonuçları en erken 18-20 yıl sonra ortaya çıkmaya başlamaktadır. Ancak göç durumunda insan gücü kaynağı bu yaşlarda dışarıya aktarılmaktadır. Kendi ülkesi için üretim yapacak, ülkenin refahına katkıda bulunacak insanları en verimli çağlarında başka ülkelere göndermek bir ülkenin ekonomisine verilebilecek en büyük zararlardan birisidir. Demircioğlu, işçi göçünün “Türk işverenlerin nitelikli işçi bulmasında güçlük” doğurduğunu belirtmektedir. Ayrıca özellikle göçün ilk dönemlerinde gidenlerin gelişmediği ve öğrendiğini de yitirdiği yazarca vurgulanmaktadır (1983:133).

Göçün ikinci olumsuz etkisi aile yapısı üzerindeki etkisidir. Göçün ilk periyodunda göçmenler genellikle tek başlarına (ve özellikle erkekler) bu sürece katılmaktadırlar. Aile bireylerinin ayrılması en basitinden eşlerin arasına soğukluk girmesine neden olmaktadır (Demircioğlu, 1983: 134-135). Bunun yanında pek çok Türk erkeği orada birer “dost” edinerek ailelerin parçalanmasına da neden olabilmektedirler. Eşlerin ayrılığının yanında çocukların da babası ya da bazen anne ve babasının birlikte yurt dışında olmasıyla, babasız veya akraba yanında kalarak anne-babasız büyümesi onların psikolojilerini bozmaktadır. Turan, göç nedeniyle çocukların $\frac{3}{4}$ 'ünün babasız, $\frac{1}{4}$ 'ünün ise hem annesiz hem de babasız yakın akraba yanında büyüyerek sosyalizasyonlarının birincil aşamasının eksik kaldığını belirtmektedir (1992:174).

“Yalancı evlilikler” dediğimiz evliliklerin ortaya çıkması da bazen ailelerin felaketi olabilmektedir. Eşler bu durumda iş bulabilmek için Türkiye'deki eşinden boşanmakta, Alman vatandaşı bir kadınla para vererek belli bir süre evlilik hayatı yaşamakta, iş bulduktan sonra boşanıp tekrar eski eşiyile evlilik kurmaktadır. Bu evliliklerin bazısında erkekler Alman vatandaşı kadınla evliliğe devam etmekte Türkiye'deki eşini bırakmakta veya uzun yıllar Türkiye'ye dönememenin sonucunda orada birilerini bulabilmektedirler.

Gelişmemiş ülkelerden yurt dışına olan göçün bir diğer olumsuz etkisi, yurt dışına giden insanların zenginleşerek gelmesinin görülmesiyle kalanların (ve gidenlerin) kendi ülkesi hakkında olumsuz duygulara kapılmasıdır. Yani “doyduğu yer vatan” anlayışı ağır basmaktadır. Göçmenler, benim ülkem güçsüz, zayıf ve dolayısıyla

yaşanacak yer değil, şeklinde bir karamsarlık duygusuna kapılmaktadırlar.

Göçün bir diğer olumsuz etkisi beyin göçüdür (Abadan-Unat, 1986a: 10; Oğuzkan, 1976: 74-103). Az gelişmiş ülkelere gelişmiş ülkelere daha ziyade gerekli olan vasıflı insan gücü göç nedeniyle yine gelişmiş ülkelere kaymaktadır.

Bazı yazarlar tarafından göçün milli kültür üzerine olumsuz etkisi vurgulanmaktadır. Bunlardan Ersöz, kesin çözümün göçü yasaklamak olduğunu ancak bunun mümkün olmayacağını, devletin milli ve dini konulara ağırlık veren radyo yayınlarına yönelip devlet eliyle çıkarılan gazete ve dergilerin okunmasını sağlaması gerektiğini belirtmektedir (1974). Bugün yurt dışındaki Türkler uydular aracılığıyla Türk televizyonlarını rahatça seyredebilmektedirler. Ancak, Türk televizyonlarının milli kültürümüzü ne derece yansıttığı da tartışılır.

Göçün, göç alan ülke üzerinde de olumsuzlukları görülmektedir. Bunlardan birincisi ülkedeki sosyal yapının bozulmasıdır. Topluma yabancı kültür unsurlarının girmesi tek başına huzursuzluk kaynağı olabilmektedir. Irkçı akımlar, kültürlerinin yozlaşmaya başladığı ve istilaya uğradığı tezini savunurlar ki bu göçmen toplumun büyüklüğüyle doğru orantılı olarak bir ölçüde doğrudur. Eğer toplum, çok kültürlü değil de bir tek ırkın, bir tek kültürün hâkim olması düşünülen bir toplumsa, içine aldığı her yabancı unsurun bir tehlike olarak görüleceği aşikârdır. Bu nedenle ırkçı akımlar toplumdaki her türlü huzursuzluğun kaynağını bir günah keçisi olarak yabancılara yıkarlar. Onlara göre suçları yabancılar işlemekte, işsizliğe onlar neden olmakta, eğitimde kaliteyi onlar düşürmektedirler. Eski SPD başkanı ve başbakan Helmuth Schmidt, *“Milyonlarca vatandaşımızda yabancılara her konuda suçlamak gibi bir gizli eğilim vardır. Bu bana 1920’lerde her vatandaşın kendisini Yahudileri her şey için suçlamada haklı görmesi gibi ucuz bir bahaneyi anımsatmaktadır. Allah aşkına buna razı olmayalım”* demektedir (Grünberg, 1982:40). Dünün Yahudilerinin yerini bugün Türkler almış görünmektedir. Türkler hakkında *“ücretleri düşürüyorlar, işlerimizi elimizden alıyorlar”* suçlaması özellikle alt tabakalarda zamanla Türkler aleyhinde bir tutumun oluşmasına neden olmaktadır.

İkinci olarak ücretlerin düşmesine, özellikle kaçak işçiler neden oldukları için yerli iş gücü açısından da yabancı işçiler istenmezler. Elleriindeki işlerin alındığı tezi de buna eklenebilir. Ancak, çeşitli yerlerde belirttiğimiz gibi yabancı iş gücü özellikle yerli iş gücü

tarafından istenmeyen işlerde istihdam edilmektedirler. Bu nedenle onların işlerini ellerinden aldıkları tezi pek doğru değildir. Ayrıca, işsizlik oranlarının yabancı işçiler arasında her zaman yerlilere nazaran daha yüksek olduğunu da belirtmeliyiz.

Göçün, işçi gönderen ülkenin gelişmesini engellediği, olumsuz sonuçlar doğurduğu görüşü de pek çok araştırmacı tarafından belirtilmektedir (Aker, 1972:115 vd.; Turan, 1992:16).

1.3. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI GÖÇ HAREKETİ

1.3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrası İş Gücü Hareketi

19.yy'da ve 20.yy'ın ilk yarısındaki uluslararası göç Kuzey Amerika ve kolonyal bölgelere olan kitle göçleriydi. Avrupa'ya göçenler ise eski kolonilerden gelenlerdi (Layton-Henry, 1991: 108). 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise göçün tabiatı değişti. Dönemin ilk başlarında savaş suçluları, sığınmacılar, yerinden edilen kimseler ve İrlanda, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi iş gücü fazlalığı olan ülkelerin insanları savaş yıkıntılarını onarmak görevini ifa ettiler.

Castles, Booth & Wallace'in belirttiğine göre savaş sonrası dönemde 30 milyon civarında işçi ve aile fertleri Batı Avrupa'ya göç etti ki bu olay insanlık tarihinin en büyük göç hareketlerinden birisidir. Yazarlar ayrıca göç alan ülkelerin nüfusunun net göç⁹ sebebiyle 1950-1975 arasındaki 25 yıllık sürede 10 milyon civarında arttığını da ilave etmektedirler (1984:1; ayrıca Hammar, 1985; Power, 1979; Rogers, 1985).

2. Dünya Savaşından sonraki göç akımı Batı Avrupa Ülkelerinin önemli bir özelliğidir. 2. Dünya Savaşında Avrupa yaklaşık 3 milyon insanını kaybetti ve şehirler yakılıp yıkıldı. Yani Avrupalılar şehirlerini de kaybettiler. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine yapılan göçler, ihtiyaç duyulan, şehirlerin onarımı ve sanayiın iş gücü gereksinimini karşılamaya yönelikti. Ayrıca, özellikle Amerikan yardımlarıyla Avrupa ekonomik bir canlanma içerisine girmişti. Ancak gerek şehirlerin onarımı, gerekse ekonominin ihtiyacı

---

⁹ Net göç, bir ülke, bölge veya şehre gelen göç miktarından giden göç miktarının çıkarılmasıyla elde edilen sayıdır.

olan iş gücünü Avrupa'nın gelişmiş ülkeleri kendi olanaklarıyla karşılamakta yetersiz kalmaktaydı. Geri kalmış ülkeler ise iş gücü fazlalarını değerlendirebilecekleri alanlar aramaktaydılar. İşte böyle bir ortamda bu iki grup ülkeler buluştu (bk. İtici ve çekici faktörler).

Bu yıkım ve 3 milyon kaybın sonucu olarak Batı Avrupa Ülkeleri, 1940'ların sonuyla 1950'lerin başında ilk önce deniz ötesi koloni ülkelerinden göç almaya başladılar. Daha sonra deniz aşırı ülkelerden göçün hızı yavaşladı. İş gücü ithali 1970'lerin ortasına kadar sürdü. Özellikle 1960-75 arasındaki 15 yıllık periyod bu akımın en hızlı olduğu dönemdir. Savaş sonrası dönemde tüm gelişmiş ülkeler iş gücü ithal ettiler. Bazı gelişmiş ülkeler kendi aralarında, özellikle Avrupa Birliği (AB) içinde, az miktarda iş gücü hareketi gerçekleştirse de asıl hareket az gelişmiş Akdeniz ülkelerinden gelişmiş Batı Avrupa ülkelerine doğuydu.

İşverenler ucuz ve esnek iş gücünü tercih ediyorlardı. Onların bu istekleri sosyal masrafları az, ücretleri şişirmeyen geçici yabancı iş gücü ile karşılandı. Bu işçilerin kısa bir süre kalacağı ve eğer ihtiyaç olmazsa kolayca bunlardan kurtulunacağı düşünülüyordu. Eskilerin gidip, ihtiyaç halinde, yenilerin gelmesi uygulamasına “rotasyon politikası” denmektedir (Castles ve Kosack, 1985:488).

Scott'a göre bu yüzyıldaki göç olayında ülkelerin kabul ettikleri göçmenleri büyük bir dikkatle seçtikleri görülmektedir. Scott, kontrolsüz ve bireysel motivasyonlu göç devrinin geçtiğini belirtmektedir. Yani göç alan ülkelerin ekonomik büyüme ve milli talepleri bugünkü göçün durumunu belirlemektedir. “Laissez faire” anlayışı da hükümetlere serbestçe tek belirleyicilik imkânı vermiştir (1967: 48-63; 1968:2-3). Penninx ve Renselaar'da gönderilen işçi sayısını göç alan ülkenin belirlediğini belirtmektedirler (1976:27).

Bu noktada 2. Dünya Savaşının ardından gerçekleşen dört çeşit uluslararası nüfus hareketinden bahsedebiliriz. Birinci grupta eski kolonilere göçüp de artık anavatanlarına dönen eski göçmenler yer almaktadırlar. Mesela, Endonezya'daki Hollandalılar ve Cezayir'deki Fransızlar gibi. İkinci grupta bağımsızlığını yeni elde etmiş sömürgelerin vatandaşlarının emperyal devletlere göçü yer alır. Hint ya da Pakistanlıların İngiltere'ye, Cezayirlielerin Fransa'ya göçü gibi. Üçüncü grupta özellikle Doğu Avrupa ülkelerinden Batıya geçen siyasal göçmenler yer almaktadır. Dördüncü grupta ise gelişmekte olan ülkelerden daha gelişmiş ülkelere, belirli bir kontrata dayanarak ve belli bir süreden sonra geri dön(dür)mek amacıyla yapılan iş gücü hareketi yer almaktadır. Akdeniz ülkelerinden Batı Avrupa ülkelerine yapılan

göç gibi. İşte Türkiye'den yapılan göç hareketi bu son gruba dâhil olmaktadır.

Savaş sonrası fakir ülkelerden zengin Batı Avrupa ülkelerine doğru yapılan bu iş gücü hareketinin temel özelliği işçilerin kendi bireysel girişimleriyle değil göç alan ülkelerin politikaları sonucunda oluşmasıdır (Paine, 1974:5). Türk göçü olayı da kendi başına bir olay olmayıp ancak zengin Batı Avrupa ülkeleri ile fakir göç veren ülkelerin arasındaki ilişkilerin oluşturduğu bir çerçevede tartışılabilir (Abadan-Unat, 1976: 2).

Bazıları bu gelişmelerin yeni bir bağımlılık çeşidi yarattığını söylemektedirler. Yani çevre ülkeler ham madde, pazar ve iş gücü sunmaya devam ederken merkez de yüksek düzeyde bilgi, eğitim, araştırma imkânları sunmaktadır.

Castle ve Kosack'ın (1973) işaret ettikleri gibi bir tarafta işsizlik, fakirlik, ekonomik gelişmemişlik gibi "itici" faktörler varken diğer tarafta hızlı ekonomik gelişme, sabit nüfus durumu ve işçi sınıfının düzenli dikey mobilitesi, ki istenmeyen meslekleri yabancılara bırakmaktadır, gibi "çekici" faktörler yer almaktadır (Bk. İş Gücü Göçünü Etkileyen Nedenler).

İşçiler toplanırken onların çalışabilme kapasiteleri ve kabiliyetlerine bakılıyordu. Sağlık durumu en çok önem verilen hususlardandı. Öyle ki dişlerinin çürük olup olmama durumu bile değerlendirmeye alınıyordu. Ankara, İstanbul gibi büyük illerimizde Alman doktorların gözetim ve denetiminde bu alımlar gerçekleşiyordu (Berger & Mohr, 1975). Ekonomik olarak aktif olmayan aile efradının getirilmemesi teşvik ediliyordu. Almanya'da Almanların bulduğu "Gastarbeiters", yani "misafir işçiler" terimi onların durumunu en iyi anlatan kavramdı. Bu şu demekti: Bu işçiler misafirdir ve misafir eninde sonunda evine dönecektir. Ancak zaman bu beklentileri doğrulamamış, işçiler ev sahibi ülkelerin beklentilerinden daha uzun süre kalmış ve bazıları ailelerini dahi getirmiştir. Öyle ki bazıları Almanya'ya "temelli" yerleşmeye başlamışlardır. Göç alan ülke yönetimleri aile birleşmesini¹⁰ (reunion) güçleştirici aile fertlerinin girişini sınırlayıcı

---

¹⁰ "Aile birleşimi"nden (reunion) kastımız eşlerden birisi yurt dışına göçmeden ailenin mevcut bulunması, eşlerden yalnızca birisinin önce göç edip diğerini sonradan yanına almasıdır. Dolayısıyla aile birleşimi çocukları da kapsamaktadır. "Aile oluşumu" (family formation) ise eşlerden birisinin yurt dışında bulunup diğerinin Türkiye de olması durumunda gerçekleşen evlilik halidir. Eşlerden her ikisinin de yurt dışında büyüyüp orada evlenmelerini ise "İkinci Kuşak Evlilik" (second generation marriage) olarak adlandırmaktayız. İkamet süresinin uzaması bu çeşit evlilikleri artırmaktadır.

katı düzenlemeler yapmaya başlamışlardır. Bununla birlikte ev sahibi Batı Avrupa ülkelerinin aynı zamanda seçtikleri işçilerin aileleriyle sürekli yerleşimine de müsaade ettikleri görülmektedir. Değişmeyen şey “gastarbeiter”ın çocuğunun da “gastarbeiter” doğmasıdır. Bu aile göçü ve yerleşme, göçün karakterini değiştirmiş ve “iş gücü hareketi” karakteri bu süreçle erimeye başlamıştır.

Batı Avrupa ülkeleri arasında Almanya, İsviçre ve Hollanda yabancılarının ülkeye girişlerini engelleyici en katı kurallara sahiptir. Fakat bu ülkelerin belli bir süre çalışanların ailelerinin ülkeye gelmelerine müsaade ettikleri görülmektedir. Bununla birlikte bu sürenin ülkeden ülkeye değiştiği de görülmektedir. Örneğin, bu süre Almanya’da 5 yıl, İsviçre’de 10 yıl oturma şartına bağlanmıştır.

Resmi iş gücü hareketinin yanı sıra göç alan ülkelere kendiliğinden olan (spontaneous) bir göç hareketinin de başladığı görülmektedir. Paine’in (1974) tespitlerine göre 1967 yılında Türk göçmenlerin %49’u, Yunan göçmenlerin ise %26’sı resmi bir şekilde göç ederken, bu rakam 1968’de sırasıyla %66 ve %65 olarak gerçekleşmiştir. 1961-1975 arası giden 812.000 rakamına kaçak işçiler, turist işçiler dâhil değildir (Penninx & Van Renselaar, 1976:12). Penninx ve Van Velzen, örneklemelerindekilerin %40’ının başlangıçta turist olarak Almanya’ya gittiklerini görmüşlerdir (1976:180).

Avrupa içi göç hareketi komşu ülkeler ve kültürler arası göçtü. Ancak yine de göçmenler yeni yerlerinde düşmanca karşılandılar. İrlandalılar İngiltere’ye, Polonyalılar Almanya’ya, Yahudiler de Rusya’dan diğer ülkelere göçtüler. Yahudiler istisna tutulurlarsa diğerleri zamanla kabul edilip asimile oldular (Layton-Henry, 1991: 108).

“Holocaust” denen Yahudi düşmanlığı ve katliamı, Layton-Henry’nin de belirttiği gibi, bir azınlık grubunun çoğunluk tarafından ekonomik kriz, işgal ve savaş sırasında nasıl günah keçisi olarak görüldüğü ve terörize edildiğini gösteren önemli bir örnektir. 2000’li yıllara girerken Almanya’da günah keçisi Yahudiler’in yerini artık Türkler almış görünmektedir.

Yabancıların hukuki statülerinde de farklılıklar göze çarpmaktadır. Durumları bazen ikili antlaşmalarla bazen de tek taraflı iradeyle belirlenmektedir. Örneğin, Türk işçileri konusunda 1961 yılındaki bilateral antlaşma temel teşkil etmektedir. İngiltere ise İngiliz Uluslar topluluğundan 1948’de ayrılan İrlandalılar ile 1973’te ayrılan Pakistanlılara ayrı muamele yapmaktadır. İrlandalılar hemen tüm haklara sahip olurken 1973’ten sonraki Pakistanlı göçmenler yabancı

statüsüne tabi tutulmakta ve siyasal haklardan yararlanamamaktadırlar (Layton-Henry, 1991: 111).

Yukarıda sayılan çeşitli nedenlerden kaynaklanan sınırlar ötesi nüfus hareketi olan dış göçün 2. Dünya Savaşı sonrası en yaygın şekli iş gücü göçüdür. Bir ülkede aynı anda dışa göç ve içe göç şeklinde dış göç hareketi yaşanabilir. Örneğin, Türkiye'den Avrupa ve Ortadoğu ülkelerine dışa göç olayı yaşanırken, 1980'lerin sonunda yüz binlerce Bulgaristan Türk'ü Türkiye'ye gelmiştir.

Göç hareketleri her iki ülke açısından da tamamen serbest bir ortamda gerçekleşmemektedir. Devletler, "kendi vatandaşlarının başka ülkelerde istismar edilmelerine mani olmak, ülke kalkınmasında kendilerine fazla ihtiyaç duyulan vasıflı elemanların ülke dışına çıkmalarını durdurmak, ülkenin ırkı, kültürel bütünlüğünü muhafaza vesair maksatlarla iş gücü hareketlerini, giriş ve çıkışlarını çoğu zaman sert ve katı kaidelerle, mevzuatla tanzim" etmektedirler (Kozak, 1979: 5). İş gücünün ülkeden çıkıp çıkmaması veya ülkeye gelip gelmemesiyle ilgili olarak hükümetler çeşitli baskı gruplarından da etkilenmektedirler. Göç alan ülkenin sendikaları örneğin, işsizliğe, ücret düşmelerine neden olacağı gerekçesiyle dışarıdan iş gücünün gelmesine karşı çıkabilirler¹¹. Hükümetler de yabancı iş gücünün serbest hareketine yasal düzenlemelerle bazı kısıtlamalara gidebilir veya Ortak Pazar Antlaşmasının 48. Maddesinde olduğu gibi serbest bırakabilirler (Kozak: 5-6). Uluslararası iş gücü göçünün miktarını ise ülkelerin iş gücü arz ve talepleri belirlemektedir.

Böhning (1972) göçü dört basamak olarak özetlemektedir. Birinci basamakta işçiler geçici olarak toplanmışlardır. Bunlar genelde erkek, genç ve ailesinden ayrı olarak gelen insanlardır. İkinci basamak geçiş basamağıdır. Göçmenlerin kalış süresi uzadıkça yerli halk gibi tüketim alışkanlıkları başlamaktadır. Üçüncü basamakta ise bu eğilim artarak devam etmekle beraber, öncü göçmenler ailelerini getirmeye başlarlar ve göçmen halkın ihtiyaçlarını temin etmek için yeni iş-hizmet sahaları açılmaya ve gelişmeye başlar. Dördüncü basamakta 3. basamağın eğilimleri devam ederken göçmenler artık koloniler kurmaya başlarlar. Yani kendi etnik kurumları kurulmaya başlanır. Eğitim kurumları, dernekler vs. Böhning'in bu dört kategorisi

---

¹¹ Burada şu hususun belirtilmesinde yarar vardır. Avrupa ülkelerine giden yabancı işçiler genellikle yerli iş gücünün çalışmak istemediği düşük işlerde çalıştıkları için rekabetin doğması söz konusu olamaz.

eleştirilebilir ancak göçün genel karakterini göstermesi açısından değerlidir.

1.3.2. Göç Konusundaki Mevcut Durum

Göçmenlerin, bulundukları ülkelerde vatandaşlık almamaları o ülkelerdeki yabancı nüfusunu 1960 ve 1970'lerde hızla yükseltmiştir. 2000'li yıllara girilirken bugün, vatandaşlığa geçişlerin kolaylaştırılması sonucu bunların bir kısmı vatandaşlık değiştirse bile hala Batı Avrupa ülkelerinde bulundukları ülkelerin pasaportunu taşımayan 20 milyon üzerinde insan yaşamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1: Bazı Avrupa Ülkelerindeki Yabancı Nüfus (1.1.1998 İtibarıyla)

Ülke	Toplam Nüfus	Yabancı Nüfus	Toplam nüfusa oranı (%)
Avusturya (1.1.1997)	8.067.900	730.869	9.0
Belçika	10.170.226	911.921	9.0
Danimarka	5.275.121	237.695	4.5
Fransa	58.265.400	4.311.640	7.4
Federal Almanya	82.061.199	7.365.833	9.0
İngiltere	58.801.000	1.993.000 (1) 3.746.122 (2)	3.4 6.4
Hollanda	15.567.107	679.869	4.4
İsveç (1.1.1997)	8.844.499	1.037.229	11.7
İsviçre	7.093.500	1.340.793	19.0

(1) Yabancı pasaportlular; (2) Başka bir ülkede doğanlar (İngiliz vatandaşlığını kazanmış olanlar dâhil).

Kaynak: YİHGM (1998 Muhtelif sayfalardan derleme ve hesaplamalar)

Tablolardaki yabancı sayıları bazı sebeplerden dolayı o ülkedeki gerçek göçmen sayısını vermemektedir. Birinci olarak, Fransa, İsveç gibi ülkelerde vatandaşlık değiştirme oranı yüksektir. İkinci olarak, kolonyal bağları olan 3. Dünya ülke vatandaşları göçtükleri ülkenin de

vatandaşlığına sahip olduklarından yabancı rakamlarına bunlar da yansımamaktadırlar. İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler bunlara örnektir.

Ülkelerin demografik göçmen yapısı her ülkede aynı değildir. Örneğin, Almanya'da birinci sırada Türkler yer alırken İngiltere'de İrlandalı, Pakistanlı ve Hindistanlılar baskın durumdadırlar. İngiltere ve Fransa'nın göçmenlerinin çoğuyla kolonyal bağları varken Almanya'nın yoktur.

Bugün için Batı Avrupa'ya iş gücü hareketi olarak başlayan dış göç, sığınmacı sayısının da artmasıyla, büyük oranda bir polis konusu haline gelmiştir. Mevcut göçmenlerin entegrasyonu konusundaki başarısızlık, yapısal işsizlik, yabancı düşmanlığı ile büyüyen aşırı sağ partiler sosyal düzeni tehdit etmektedir (Mihalka, 1994:45). Bu da sonuçta AB ülkelerinin ortak veya benzer politikalar izlemelerine yol açmaktadır. Örneğin Fransa'da Nisan 1993'te başa geçen hükümetin ilk işi göç sorununa eğilmektir. İçişleri Bakanı C. Pasqua "Bir göç ülkesi¹² olan Fransa artık göç ülkesi olmayacaktır." demektedir (Le Monde, 2 Haziran 1993:1). Bu amaçla "sıfır göç" politikası başlamıştır. Fransız kanunlarında yapılan değişikliklerle yasal göç sınırlandırılmıştır. Aile birleşmesi, yabancılarla olan evlilikler ve sığınma konusunda sınırlayıcı hükümler getirilmiştir (Le Monde, 3 Haziran 1993: 12). Vatandaşlık Kanununda yapılan bir değişiklikle Fransa'da doğan bir çocuğun otomatik olarak vatandaşlık kazanması uygulamasına son verilmiştir. Böylece bir anlamda vatandaşlık etnik unsurlarla bağlantılı kılınmıştır. İşin ilginç tarafı bu değişikliklerin 88 redde karşı 480 oyla kabul edilmesi sınırlamalar konusundaki desteğin ne denli güçlü olduğunu göstermektedir. Bazı yorumlar bu yapılanların Le Pen'in Milli Cephe'sinin (National Front) yükselişinin önünü kesmeye yönelik

¹² "Göç(men) ülkesi" terimi dışarıdan göç almayı prensip veya ilke edinen ülkeleri anlatmak için kullanılmaktadır. Özellikle yeni keşfedilen kıta ve ülkeler bu çerçevede değerlendirilmektedir. Amerika, Avustralya, Kanada bunların en açık örneğidir. Örneğin, George Washington Amerika'yı anlatmak için şöyle demektedir: "Amerika'nın bağı sadece zengin ve itibarlı insanlara değil, baskı gören ve kovuşturmayla uğrayan her millet ve dinden insana açıktır." (Simpson, 1984:148). Kongre ve Başkana rapor sunan 1981 Göç ve Mülteci Politikası Komisyonu (The Select Commission on Immigration and Refugee Policy) raporunda "göçmenler, mülteciler ve onların çocukları çok çalışmakta ve toplumumuzun ekonomik refahına katkıda bulunmaktadır; insangücü kapasitemizi ve sosyal güvenlik sistemimizi güçlendirmektedirler; diğer milletlerle bağımızı kuvvetlendirmektedirler; dil ve kültürel kaynaklarımızı güçlendirmekte ve Birleşik Devletlerin açık ve hür bir toplum olduğunu tüm dünyaya güçlü bir şekilde göstermektedirler." demektedir. Amerikalılar ayrıca yabancı ülkelerden çok sayıda insanın gelmesini demokrasilerinin gücüyle ve kültürel zenginlikle açıklamaktadırlar (Simpson, 1984:151-152).

olduğunu ve bunda da kamuoyu yoklamalarındaki oy oranını %32'den %19'a düşürerek başarılı olduğunu belirtmektedirler (Mihalka, 1994:47).

Avusturya ise Doğu ülkelerinden göç başlayınca kapılarını onlara kapatan ilk ülkelerdendir. Yabancılar karşı olan duyguların Avusturya'da da kuvvetli olduğu söylenebilir. 1990 seçimlerinde yabancılar karşı politika yapan aşırı sağcı Hürriyet Partisi (FPÖ) %16 oy oranına erişmiştir. Orta-sol hükümet bile refah devleti getirilerini sınırlandırdığı için daha fazla göçe müsaade edilmemesinden yanadır. Ülkeye ucuz iş gücü akınının sosyal refah devleti düşüncesini ve sosyal hakların yapısını bozduğu iddia edilmektedir. Ocak 2000 sonundaki muhafazakâr Halk Partisi (ÖVP) ile FPÖ'nün koalisyon yapma çalışmalarına AB sert tepki göstererek ırkçı bir partinin hükümette yer almasının Avusturya-AB ilişkilerini askıya alacağını belirtmiştir (Sabah, 2.2.2000).

1991-1993 arasında ise İtalya, Arnavut göçmen akınına uğramıştır. Gemiler dolusu Arnavut İtalya'dan sığınma istemiştir. Gelenler ilk etapta ülkeye alınmamış ve polis zoruyla tekrar ülkelerine gönderilmiştir. Yunanistan'a sığınan Arnavutlara da aynı muameleler uygulanmıştır.

AB'nin artık daha fazla göçe müsaade etmeyeceği anlaşılmıştır. AB'nin etrafına polisiye tedbirli bir perde örerek dışarıdan göç akımına engel olunmaya çalışılmaktadır. Bu perdeyi Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya oluşturmakta ve dış çitte ise Slovakya, Slovenya ve Macaristan yer almaktadır. Bu ülkeler direkt para veya çeşitli yatırımlar gibi bazı yardımlarla da desteklenmektedir. Mihalka bu ülkelerin bekçilik yapmakla ileride AB'ye girmede öncelikli olmak gibi bir avantajlarının bulunduğunu belirtmektedir (1994:48). Nitekim Avusturya bunun faydasını görmüştür.

AB Komisyonu bir taraftan "asılsız delillere dayanan" sığınma istemlerini reddederken diğer yandan da AB içindeki mevcut göçmenlerin haklarının iyileştirilmesi için bazı tekliflerde bulunmaktadır (Marshall, 1994:7). Bunun yanında Komisyon geçici ve olağanüstü durumlardaki göç akınının yükünü de ortak çekmeyi tavsiye etmektedir. Komisyonun belki de en önemli kararı, göçü durdurmak için pozitif adımların atılmasıdır. Bu adımlar göç veren ülkeler ile ticaretin artırılması ekonomik şartların iyileştirilmesi için yardım yapılmasıdır. Bunun yanında Türkiye'nin de içinde bulunduğu bazı ülkeler üzerinde baskı uygulamak da öneriler arasındadır.

1.4. AVRUPA'YA TÜRK GÖÇÜ VE BU GÖÇ İÇİNDE ALMANYA'NIN YERİ

Tarihsel olarak Avrupa'ya Türk göçü Almanya ile Türkiye arasında 30 Ekim 1961'de yapılan ikili bir iş gücü antlaşmasıyla başlar. Bu göç hareketi, Batı Avrupa'ya doğru 2. Dünya Savaşı sonrası gelişen iş gücü hareketi sürecinin bir parçasıdır.

Berlin duvarının 2. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak inşa edilmesinden sonra Almanya'nın ana işçi kaynağı kurumuş oldu (Booth, 1985). 1961 yılına kadar Almanya'nın iş gücü ihtiyacı Polonya'daki eski Alman bölgelerinden sürülen 10 milyon sürgün ve duvarın örülmesinden önce sınırı geçen 3 milyon sığınmacı tarafından karşılanıyordu.

Avrupa'nın göç veren ülkeleri ise az gelişmiş Güney ve Doğu ülkeleriydi. Bunlar İspanya, Portekiz, İtalya, eski Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'dir. Bu ülkelere AB'de yer alan ülkeler zaman içinde göç vermeyi azaltıp göç almaya başladılar. Örneğin, İtalya 1 milyon; İspanya ise 480.000 göçmen almıştır (Range, 1993: 102).

İtalya, Yugoslavya, Yunanistan ve İspanya gibi ülkelerin ardından Türkiye de bu süreçte yer aldı. Tarihte Türklerin işçilik yapmak için yurt dışına gitmeleri yeni bir olgudur. Türklerin en büyük kitlesel göç hareketleri Orta Asya'daki kuraklık sonucu batıya göçmek, yeni fetihler için/sonucu yeni ülkelere gitmek, Osmanlı'nın çöküşüyle birlikte de Anadolu'ya geri dönmek şeklinde gerçekleşmiştir.

Avrupa'ya göçün başlangıcında, ilk önce Almanya'dan yetkililer gelerek Türkiye'nin çeşitli illerinde işçi alım merkezleri kurup İİBK yardımıyla işçi kabul ettiler. 1961 yılında resmen başlayan bu süreçte bugün yaklaşık Türkiye'nin yurt dışında yaşayan vatandaşı 3.5 milyonu bulmuştur. Almanya'yı diğer Avrupa ülkeleri izlemiştir. 1970'lerde Türk göçü Libya, Suudi Arabistan gibi Arap ülkelerine de yönelmiştir (Tablo 2).

Almanya ile Türkiye arasında 1961'de yapılan antlaşma savaş sonrası göç sürecinde Türk işçisinin ilk kez yer almasını sağlamaktaydı. Bundan önce özellikle İtalyanların Batı Almanya, Fransa ve İsviçre'ye göçleri görülmektedir. Yugoslavlar, Yunanlar, İspanyollar ve Portekizler de bu süreçte Türkiye'den önce yer alan milletlerdir. Türkler ise Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda ve İsviçre'yle daha sonraları yapılan karşılıklı antlaşmalarla Avrupa'ya göç etme şansına

sahip oldular. Başlangıçta Türklerin bu göçü İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) aracılığıyla gerçekleşti. İlk başlardaki az olan sayı sonradan arttı (Tablo 3). Gidişlerin hepsi İİBK vasıtasıyla olmamıştı. Gitmez'e göre 1975 yılına kadar 1 milyonun yaklaşık olarak 1/5'i illegal olarak gitmişti (1989). Toplam sayı zaman içinde yükselirken, göçmenler içinde işçilerin yüzdesi düşmektedir. 1973'te Türk vatandaşlarının 2/3'si iş gücü piyasasındayken (Gitmez, 1989:7) bu oran 1980'de 1/3'e düşmüştür (Martin, 1991:21) ve geçen zaman içinde pek değişmemiştir (Tablo 2). Bu oranlar Almanya'da işçi yakınlarının artmaya başladığını göstermektedir.

Tablo 2: 1991 ve 1999 Yılları İtibarıyla Yurt Dışındaki Vatandaşlarımızın Ükelere Göre Dağılımı

Ülke Adı	Vatandaş Sayısı	İşçi Sayısı	Vatandaş Sayısı	İşçi Sayısı
	1991		Mayıs 1999	
Almanya	1.612.623	695.740	2.107.426	739.446
Fransa	236.793	98.020	287.343	78.965
Hollanda (1)	191.455	89.000	279.786	48.000
Belçika	81.775	23.488	73.818	26.855
İngiltere	50.000	30.000	66.000	37.600
Danimarka	27.929	12.036	38.055	13.639
İtalya	13.290	4.300	8.500	
İspanya	756		904	
Luxemburg	190	15	220	60
Portekiz	57			
İrlanda	42	16		
Avusturya	130.000	56.222	138.860	53.463
İsviçre	68.322	35.436	79.478	32.944
İsveç	22.414	10.000	35.943	5.300
Norveç	4.552	1.500	10.000	6.000
Lichtenstein	528	306	809	339
Finlandiya			2.000	
S.Arabistan	100.000	95.000	120.000	115.000
Libya	18.500	18.200	3.000	2.600
Irak	88	88		
Katar	400	400	400	400
Ürdün	200	200	1.600	200
Kuveyt	1.040	1.040	3.500	3.300
KKTC	7.307	2.151		
Sovyetler Birliği	6.120	6.120		
Rusya Federasyonu			13.000	10.514
Avustralya	41.100	29.000	49.342	12.890
Türk Cum.			26.300	13.381
Diğer			123.134	2.833
Toplam	2.615.481	1.208.278	3.459.418	1.203.729

Hollanda'nın 1999 rakamlarına çifte vatandaş statüsünde olanlar da dâhildir.

Kaynak: 1991 rakamları KB (1992:6); Mayıs 1999 rakamları T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğünden elde edilen basılmamış rakamlar.

Tablo 3: Yurt dışına İİBK Kanalıyla Gönderilen İşçiler ve Bunlar Arasında Almanya'nın Yeri

Yıl	Almanya	Toplam	Yıl	Almanya	Toplam
1961	1.476	1.476	1979	933	23.630
1962	11.025	11.185	1980	764	28.503
1963	23.436	30.328	1981	274	58.753
1964	54.902	66.176	1982	75	49.388
1965	45.572	51.520	1983	43	52.470
1966	32.580	34.410	1984	17	45.815
1967	7.199	8.947	1985	23	47.353
1968	41.409	43.204	1986	17	35.608
1969	98.142	103.975	1987	27	40.807
1970	96.936	129.575	1988	85	53.021
1971	65.684	88.442	1989	51	49.928
1972	65.875	85.229	1990	62	47.707
1973	103.793	135.820	1991	49	53.020
1974	1.228	20.211	1992	1.685	60.000
1975	640	4.419	1993	1.999	63.244
1976	2.101	10.558	1994	2.032	61.145
1977	2.413	19.084	1995	2.246	59.483
1978	1.333	18.852	1996	2.443	40.697
			1997	1.800	33.321
			Toplam	670.369	1.767.304

Kaynak: İİBK (1992:69); DIE (1998d:240); YİHGM (1998:5).

Resmi işçi göçü 1966'da yıllık 66.000'e, 1970'de 130.000'e yükselip 1973'te 136.000 ile zirveye ulaştı. 1961-75 arasında 805.000 Türk, İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) vasıtasıyla Almanya'ya gönderildi (Gitmez, 1989: 7). (Yasa dışı göç için ise bk. İlegal Göç bölümü)

Avrupa'yla ve özellikle Almanya'yla kolonyal bağları olmayan Türk işçi göçü gayet süratli bir şekilde gelişti. 1970'lerin ilk yarısına kadar yıllık ortalama 100.000 kişi, işçi olmak için yurt dışına gitmişti. Bugün 1990'ların sonunda Batı Avrupa'daki Türk varlığı 3.1 milyonu geçmiştir. Bunların da yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü Almanya'da yaşamaktadır (Tablo 2). Mayıs 1999 rakamlarına göre 3.129.142 Türk Batı Avrupa'da ve bunların da 2.107.426'lık kısmı da Almanya'da yaşamaktadır (ÇSGB'nın basılmamış verileri).

Türkiye’de, Avrupa’da yaşayan T.C. kökenli insanlar, yaşadığı ülkeye bakılmaksızın, “Almancı”, “Alamancı”, “Almanyalı” “gurbetçi” gibi isimlerle çağırılmaktadırlar. Bunda zannederim nüfusun büyük bir kısmının Almanya’da yaşaması ve ilk göçün Almanya’ya olmasının etkisi büyüktür. Almanya’da ise bu insanların adı “Gastarbeiter” (misafir işçi), “Auslander” (yabancı), “scheisse Türken” (pis Türk) ve benzeri olumsuz terimlerdir. İkinci ve üçüncü kuşak ise kendini daha ziyade “Batı Avrupa Türkleri” olarak adlandırmaktadır (Tütüncü, 1998:1454) (Bkz Kimlik).

Göçün başlangıcında Türk vatandaşları yalnız olarak gelip işçi oldular. Bazıları dönüşlerine kadar yalnız yaşamaya devam ettiler. Diğerleri ise ailelerini getirip Almanya’ya geçici veya sürekli olarak yerleştiler. Bunların yanında toplam evliliklerin neredeyse yarısı yabancılarla olmaya başladı. Örneğin, 1992 yılında Türk-yabancı ayrımı belirtilen 5572 evliliğin 2824’ü (YİHGM, 1992:7-8), 1997’de tüm evliliklerin (8945) 4158’i yabancılarla yapılmıştır (YİHGM, 1998:11). Ailelerini getirmeyenlerin temel nedeni, masrafi azaltıp daha fazla para biriktirmek olurken, çabucak dönme niyeti, ailenin ahlaken bozulacağı, hukuki imkânsızlıklar veya diğer ailevi problemler ve gerekçeler de gösterilebilir.

Savaş sonrası göç sürecine bakıldığında Türkiye’nin bu kulvara diğer ülkelerden daha geç girdiği görülmektedir. Ancak Türkiye göçün başlangıcından itibaren on yıllık süre içinde göç veren ülkeler listesinde liderliği ele geçirmiştir. Türkiye’nin göç veren ülkeler içinde endüstrileşme bakımından Afrika ülkelerinden ileri, ama göç veren, İtalya, İspanya ve Portekiz gibi ülkelerden ise geri olduğunu görmektedir.

Türk işçilerinin sosyal, ekonomik ve politik hakları Türkiye Cumhuriyeti ile işçi alan ülkeler arasında yapılan ikili antlaşmalarla belirlenmiştir. Yaklaşık 40 yıllık süreç içerisinde ortaya çıkan sorunlara çözüm bulmak için bu haklarının yaşanan ülke hükümetlerince genişletildiği söylenebilir. Ancak bu genişletilen hakların da birinci ve özellikle de ikinci kuşağın ihtiyaçlarına cevap vermediği rahatlıkla söylenebilir. Hala temel sosyal, ekonomik ve politik haklar tam anlamıyla elde edilememiştir. Göçmenlerin karşı karşıya kaldığı problemlerin çözümü ve hakların elde edilmesi için “vatandaşlık” konusu incelenmeye değer anahtar bir konumdur.

Abadan-Unat (1976), Avrupa’ya Türk göçünün ele alındığında tarihsel olarak üç faz oluştuğunun görülebileceğini belirtmektedir. Buna göre birinci faz 1950’lerin sonu ile 1960’ların başında

gerçekleşen deneme periyodudur. Bu dönemde yarı resmi enstitüler öğrenci değiş tokuşları organize ediyorlardı. 1956'da Kiel Üniversitesi Dünya Ekonomi Enstitüsü Türk Dışişlerine baş vurarak Türkiye'de Alman yatırımları için gönüllü meslek eğitimi amacıyla öğrenci değişimi önerdi. Bu teklifin sonucunda ilk antlaşma imzalandı ve 1957'de 12 usta Kiel'e gitti. Türk-Alman Araştırmalar Enstitüsü sürekli işçi toplamak için bir proje yürüttü (Onulduran & Van Renselaar, 1976: 28; Bechtoldt, 1977: 430). Alman otoriteleri yasal olarak olaya el atmış ve Türk otoritelerle birlikte toplama ve yerleştirme işleminin hükümet kontrolünde gerçekleşeceğini açıklamışlardır. Dolayısıyla, iş gücü ihracatı bir Kamu Yönetimi sorunu olmuştur (Onulduran & Van Renselaar, 1976: 30). Abadan, Türkiye'den kalifiye eleman olarak gidenlerin Türkiye'deki meslek eğitimlerinin Alman makamlarınca kabul edilmemesinin onlarda moral bozukluğuna neden olduğunu belirtmektedir. Bu kimseler iş gücü piyasasına yarı kalifiye eleman olarak girip Almanlara cazip gelmeyen işlerde çalışmaya başlamışlardır (1964).

İkinci devre hızlı gelişme, hükümet aracılığıyla endüstriyel ve sosyal hayata alıştırma devresidir. Gerek sayısal gerekse yapısal olarak Türk göçünün seyri 1960'larda değişmiştir. Devlet eliyle işçi göçünü organize etmenin amacı onların işçi simsarlarının eline düşmesini önlemektir (Onulduran & Van Renselaar, 1976: 31).

Türkiye ile Almanya arasındaki ikili antlaşma birinci dönemin durumunu değiştirdi. 1960 müdahalesinden sonra kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) öngörülen planlı ekonomi uyarınca Beş Yıllık Planlar hazırlayacaktı. 1963-67 dönemini kapsayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı gelecek 10 yılın nüfus artışı tahmini ve Türkiye'nin hızla endüstrileşmesini savunan tezlere sahipti. Ayrıca "Fazla İşgücünün İhraç Edilmesi" diye de bir bölüm ayrılmıştı (DPT, 1963: 64-65, 409, 456). Yurt dışına işçi gönderilmesi işsizliği çözmek ve döviz açığını kapatmak için hükümetlerin önündeki en kolay yoldur. Bu amaçla Almanya'nın iş gücü talebi Türkiye için bulunmaz bir fırsattır. İşçi dövizleri, hükümetlerin işçilerle ilgilenmelerinin en büyük nedenlerinden birisidir (Onulduran & Van Renselaar, 1976: 33). Bunun yanında nitelikli olarak dönenlerden kalkınma ve sanayileşmede büyük yararlar beklenmektedir (Onulduran & Van Renselaar, 1976: 30).

Onulduran & Van Renselaar (s.29), ve Abadan-Unat (1986b:326) 1961 Anayasasının yurt dışına çıkışı seyahat hürriyeti kapsamında ele alıp serbest bırakmasının da iş gücü hareketi üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmektedirler (Bk. Madde 18).

Bu periyotta Almanya'da bazı sosyal çalışma organizasyonlarının etkili olduğu görülmektedir. Bu ilk yıllarda yarı resmi Alman fonları Türk işçilerinin iletişim merkezleri kurmalarına, sosyal aktiviteler düzenlemelerine ve kendi kültürel kuruluşlarını kurmalarına yardım etti (Abadan-Unat, 1976). Örneğin, WDR Köln Radyosu günlük 40 dakikalık Türkçe yayına başladı. Merkezi, yarı kamusal kurum ve kuruluşların entegrasyonel organizasyonda günümüzde de faaliyetlerine devam ettiklerini belirtmeliyiz. Nuhoğlu-Soysal, sosyal hizmetler alanında üç temel refah organizasyonunun görev aldığını belirtmektedir. Bunlar, göçmenlerin dinleri temeline göre örgütlenmişlerdir. Katolik Kilisesi, Protestan Kilisesi ve Sosyal Demokrat Parti göçmenlerle ilgilenmektedir. İspanyol ve İtalyanlar ile *Caritas*, Yunanlılarla *Diakonisches Werk* ilgilenmektedir (1991:102-104, 109). Türkler bu kategorilere girmediği için onlarla SPD'nin bir organı olan ve tüm yabancılar için kurulan *Arbeiterwohlfahrt* bünyesinde sadece Türk işçileri için kurulan "Türkdanış" ile ilgilenilmektedir (Abadan-Unat, 1976:15). (Ayrıca bk. Schmitter, 1980:184-185). Nuhoğlu-Soysal, bu organizasyonların 1990 yılı itibarıyla 600 danışma merkezi ve 900 görevlisi olduğunu belirtmektedir (age, s.109).

Öbür taraftan Türk hükümeti de Türk işçilerinin problemlerini çözüp Türk ve Alman makamları arasındaki ilişkileri düzenlemek niyetiyle yeni konsolosluklar açıp personel sayısını artırmıştır. Onulduran & Van Renselaar, Türk hükümetlerinin bürolar ve konsolosluklar açıp personel sayısını artırmanın haricinde göç üzerinde belirleyici olamadıklarını, işçi alan ülkelerle hiç bir pazarlığa girmediklerini ve onlar ne dediyse kabul ettiklerini belirtmektedirler (1976: 34-35,37-45). Harun Gümrükçü'nün görüşleri de bu doğrultudadır (1994g).

1966-67 kısa ekonomik problemi 70.000 Türk işçisini etkileyerek tüm bu gelişmeleri durdurdu. Bazı Türkler bu bunalımda yurda dönerken diğerleri dönmedi, ya başka bir sektöre geçti ya da Belçika, Hollanda, Danimarka gibi diğer komşu Avrupa ülkelerinde iş aradılar. Bu krizden sonra hepsi Almanya'ya eski işlerine geri döndü. Abadan-Unat'ın belirttiği gibi bu tarih aynı zamanda Türk işçi göçünün kitlesel hale dönüşmesi tarihidir (1976) (Tablo 3).

Bu ekonomik bunalımdan sonra başlayan üçüncü periyod ise birleşme ve durumu sağlamlaştırma dönemidir. Bu dönemde yabancı işçilerin istihdamı ve entegrasyon politikaları konusundaki hedeflerin yeniden tanımları yapıldı. Bu dönemde yasal veya yasa dışı yollarla

Türk işçilerinin yurt dışındaki artışı ve yerleşmesi hızlandı. Sayının artması ve yerleşmeyle birlikte problemler de artmaya başladı.

Abadan-Unat'ın yaptığı bu sınıflandırma tabii ki Avrupa'ya ve de özellikle Almanya'ya göçü tam yansıtan bir sınıflandırma olamaz; en azından 1975'e kadar olan gelişmeleri aktarmaktadır. Değişik sınıflandırmalar Martin (1991:VII), Collinson (1993b) ve Paine (1974) tarafından da yapılmıştır. Başlangıç ve bitiş süreleri farklı olsa da ortak nokta göçün resmi olarak geri dön(dür)me niyetiyle başladığı, daha sonra ailenin de gelmesiyle bu niyetten vaz geçilip yerleşik hayata geçildiği ve artık içinde bulunulan toplumla ilişkilerin artırılıp onlarla bir arada yaşama imkânlarının arandığıdır.

İki binli yıllara geçtiğimiz şu günlerde bugüne kadarki gelişmeleri gözden geçirerek şöyle bir tarihi sınıflandırma yapabiliriz:

Temel olarak 1970'lerin ilk başlarına kadar geri dönme niyetiyle Almanya'da bulunan dönemi birinci dönem; 1970'lerin ortasından 1980'lerin ortasına kadar aile birleşimi ve adaptasyon dönemini ikinci dönem; 1980'lerin ortasından itibaren oluşan dönem de sürekli kalma ve hak arama merkezli üçüncü dönem olarak ele alabiliriz. 1973-74 ekonomik bunalımı ve toplu dönüşlerden sonra yerleşme dönemi yavaş yavaş başlamıştır. 1970'lerin ilk başlarına kadar Türklerin yerleşme niyetinin pek olmadığını görüyoruz. İşçiler para biriktirip bir an evvel dönme niyetindedirler. Genellikle yalnız gelmiş bu işçilerin ilk niyeti, bir ev, bir araba, bir tarla veya planladığı başka bir şeyin parasını biriktirene kadar durmaktır. Ancak daha sonraları Almanya'daki sosyal refah, dönme niyetini belli bir süre etkilemiş ve aile birleşimleri süreci başlamıştır. Aile birleşimleri ve aile oluşumları devri 1980'lerin ortalarına kadar yoğun olarak devam etmiştir. Bundan sonra ise kesin yerleşme niyeti ile orada elde edecekleri haklar için mücadele devri başlamıştır. Seçme seçilme, vatandaşlık, yerli halkla eşit muamele bunlardan bazılarıdır.

1980 sonrasında göçün seyriyle bağlantılı olarak Türkiye'de de hukuki metinlerde değişiklikler olduğu görülmektedir. Örneğin, Türk dış göçü 1982 Anayasasında “devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır” (m.62) şeklinde düzenlenerek anayasal bir metin haline gelmiştir. Görüldüğü gibi devlete de görevler yüklenmiştir. Ancak devletin bu görevini ne ölçüde yaptığı tartışılabilir. Vatandaşlık kanununa bazı maddeler eklenerek çifte vatandaşlık mümkün

kılınmıştır. Askerlik Kanununda değişiklik yapılarak yurt dışındakilere kolaylıklar sağlanmıştır.

Benzer bir sınıflandırmayı Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM) yapmaktadır (CFTS, 1993:17). Buna göre 1961-1973 dönemi “sadece işçilik dönemi” (workers-only society); 1974-1981 dönemi, “aile birleşimi dönemi” (family reunion); ve 1982-1992 dönemi ise “entegrasyon ve ikinci ve üçüncü neslin taleplerinin karşılanması dönemi”dir (integration and meet second and third generations demands). 1992 ile sınırlanan süreç, yukarıda belirttiğimiz gibi, günümüzde de devam etmektedir.

1.5. GÖÇÜ ETKİLEYEN NEDENLER

İşçi göçüne neden olan faktörler sadece bir tane değildir. Bir kimsenin göç kararı vermesinde bazen basit bir tek neden olabileceği gibi bazen de iç içe girmiş pek çok neden birden etkili olabilmektedir. Klasik göç teorisine göre insanoğlu rasyoneldir ve homo economicus olarak karını maksimize, zararını da minimize etmeye çalışır. Bu Bentham'cı yaklaşım tüm göç teorilerinin temelini oluşturur (Jackson, 1986). Göçe neden olan bu faktörler yaygın olarak itici faktörler ve çekici faktörler ikili ayrımında incelenmektedir (Jackson, 1986; Martin, 1991; Castles & Kosack, 1973, 1984...; Abadan-Unat, 1976; Çiçekli, 1998 vs.). Bunun yanında “merkez-kenar (çevre) modeli” üzerinde de durulacaktır.

1.5.1. İtici Faktörler

Genellikle ekonomik olan itici faktörler, toprak kıtlığı, işsizlik, düşük ücret, verimsiz arazi, açlık ve kuraklık, hızlı nüfus artışı (Jackson,1986), sosyal ve siyasal faktörlerdir. İnsanları göçe iten bu koşulların bazıları kısaca şöyle gözden geçirilebilir.

1.5.1.1. Demografik Faktörler

Her ne kadar 1997 nüfus sayımı Türkiye'nin nüfus artış hızının düşmeye başladığını gösterse de Türkiye hala nüfusu hızla artan bir ülkedir. 1960 nüfus sayımında nüfusu 27.754.820 olan Türkiye 1990'da 56.969.109 kişiye ulaşmıştır (DİE, 1991). Türkiye 30 yılda nüfusunu ikiye katlamıştır. 1997 yılı sayımlarının sonuçları ise 62 milyon üzerindedir¹³ (DİE, 1998a). Son nüfus sayımı göz ardı edilirse, ki bu %1.5'tir, Türkiye'nin yıllık nüfus artış oranı 1950'den beri %2'den aşağıya düşmemiştir (DİE, 1991). Türkiye'nin mevcut kaynakları, alt yapısı ve coğrafyası nüfustaki bu hızlı artışa iş olanakları yaratmada ve sosyal olanaklar sunmada yeterli değildir (CFTS, 1993:4).

1960'lardaki ve 1970'lerdeki dünyadaki ekonomik şartların sunduğu dış göç olanakları Türkiye'deki işsizlik baskısının önlenmesinde önemli bir rol oynamıştır (CFTS, 1993:5). 1970'lerin başında Türk iş gücündeki yıllık net artışın en azından üçte birine eşit sayıda (100.00'den fazla) Türk, iş bulmak için yurt dışına gitmiştir (Martin, 1991:25). 1973'teki krizden sonra Almanya işçi alımını durdurunca bu sefer aile birleşmeleri başlamıştır. Dolayısıyla Türkiye nüfusunun bir kısmı da böylece yurt dışına çıkmış oldu. Bugün için işçi olarak Almanya'ya gitmek zorlaşsa da Türkiye'deki işsizlik nedeniyle insanlar hala bu kapıyı zorlamaktadır. Anadolu'nun üzerinde hızla artan insanların besleyemeyen toprakları, onları önce kıyı şehirlere ve büyük kentlere sonra da fırsat çıkarsa yurt dışına itmektedir (CFTS, 1993:5).

---

¹³ 30 Kasım 1997 tarihinde yapılan nüfus sayımına göre Türkiye nüfusu 62.865.574 olarak tespit edildi. Bunun 40.882.357'si il ve ilçe merkezlerinde, 21.983.217'si köylerde yaşamaktadır. Sayılan nüfus ise 62.810.111 olarak gerçekleşmiştir. Bunun ise 40.630.435'i il ve ilçe merkezlerinde, 22.179.676'sı köylerde ikamet etmektedirler. Sayılan nüfus ile ikamet eden nüfus arasındaki fark, ikametgahı yurt dışı olan nüfustan kaynaklanmaktadır. Sayılan nüfusun yıllık artış hızı binde 15.08, ikamet eden nüfusun yıllık artış hızı ise binde 15.33 olarak gerçekleşmiştir. 1990 sayımlarındaki %59.21'e %40.79 olan il ve ilçe nüfusu ile köy nüfusları oranları, 1997 sayımlarında sayılan nüfus için %65.03'e %34.97, ikamet eden nüfus için %64.69'a %35.31 olarak gerçekleşmiştir (DİE, 1998a).

1.5.1.2. Ekonomik Faktörler

Nüfus artışına da bağlı olan işsizlik problemi Türkleri yurt dışına göçe zorlayan en önemli ekonomik problemdir. İnsanlar Türkiye'deki "işsizler ordusu"ndan (Bechtoldt,1977:431) bir an evvel terhis olmaya çalışmaktadır. Türkiye'deki istihdam şartlarının olumsuzluğu geri dönme fikrini de etkilemektedir (Abadan-Unat, 1976:28). Gizli işsizler sayılmazsa, DİE'nin verilerine göre, Türkiye'de işsizlik hala 1 milyonun üzerinde seyretmektedir (Tablo 4).

Tablo 4: 1990 Sonrası Türkiye'de İşsizlik Rakamları

Yıl	İstihdam Edilenler (000)	İşsizler (000)	%
Ekim 1993	19.906	1.722	8.0
Ekim 1994	20.397	1.740	7.9
Ekim 1995	21.378	1.522	6.6
Ekim 1996	21.698	1.332	5.8

Kaynak: DİE (1998d:258)

Türkiye, dünyanın belli başlı endüstrileşmiş ülkelerinden Almanya ile karşılaştırıldığında, ekonomisi çok geri bir ülkedir. Durum oransal olarak işçi göçünün başladığı 1960'dan beri değişmemiştir. Almanya 1960'daki FBGSMH'sini 1987 rakamlarıyla ikiye katlayarak 10243\$'a çıkarmışken (Lexikon-Institut Bertelsmann, 1988:160-161) Türkiye aynı dönemde 358\$'dan 1635\$'a çıkarmıştır (DİE, 1998b:11) (Tablo 5-6). 3000\$'ın biraz üzerinde tahmin edilen 1998 rakamları bile Almanya'nın 1960'lardaki rakamlarından düşüktür.

1960'lar ve 1970'ler ithal ikame endüstrileşmenin Türkiye'nin sosyal ve ekonomik problemlerine bir çözüm olarak düşünüldüğü yıllardır. Bu dönemdeki ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engellerden birisi ise ödemeler dengesindeki açığı. Bu problemi çözmek için yabancı finans gerekliydi. Turizm, ticaret, özel kaynaklar ve fonların yanında işçi dövizleri önemli bir kaynaktı (CFTS, 1993:8) (Bk. Tablo 17).

Tablo 5: Türkiye'nin Yıllar İtibariyle FBGSMH'si (\$)

Yıl	FBGSMH		Yıl	FBGSMH
1960	358		1985	1330
1965	271		1990	2687
1970	539		1995	2727
1975	1184		1996	2826
1980	1539		1997(1)	3048

Kaynak: DIE (1998d:505); (1) DIE (1998:1, geçici rakam)

Tablo 6: Türkiye-Almanya Cari FBGSYIH Karşılaştırması (\$)

Yıl	FBGSYIH (Türkiye)	FBGSYIH (Almanya)
1975	1157	5715
1980	1538	11151
1985	1327	8599
1990	2664	20391
1995	2682	29699
1996	3157	28741

Kaynak: DIE (1998d: 694-695)

İşçi dövizlerinin dış ticaret açığının kapanmasına yardımcı olmasının yanında piyasanın genişlemesine de olumlu katkıları vardır. Sanayinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan teknolojik ürünlerin alınması için belli bir düzeyde gelire sahip olunması gerekiyordu ki işçi dövizleri buna da olanak sağlıyordu (CFTS, 1993:8-9).

Tarımda sanayileşme ise tarım kesiminde işsizliği artırmaktadır. Bu işsizlere sanayi ve hizmet sektörleri de yeterli iş imkânları sunmayınca tarım işçileri yurt dışına yönelmişlerdir (CFTS, 1993:9). Ancak önemli miktardaki Türk işçisinin yurt dışında iş aramasının Türkiye'nin işsizlik sorununu çözdiğünü söylemek de mümkün değildir (Keyder ve Aksu-Koç, 1988: 7).

Bunların yanında Türkiye'de dengesiz bir gelir dağılımının olması ve yıllardır da değişmemesi, Türkiye'de yoksul kesimlerin ezildiğini ve bu durumu önlemeye yönelik hiç bir çabanın gösterilmediğini anlatmaktadır. Martin'in çeşitli Türkçe kaynaklardan yaptığı aşağıdaki derlemesi ve Maliye Bakanlığının verileri

Türkiye'nin gelir dağılımındaki uçurumu ve bunun zaman içinde değişmediğini göstermektedir.

Tablo 7: Türkiye'nin Gelir Dağılımı

	DPT	Boratav	Bulutay, Timur, Ersel	DPT	TUSIAD	DİE	Kongar	MBGGM
	1963	1963	1968	1973	1986	1988	1988	1994
Fakir %20	4.5	4.2	3.0	3.5	3.5	3.5	3.1	4.9
2. %20	8.5	6.4	7.0	8.0	8.4	7.0	9.0	8.6
3. %20	11.5	10.7	10.0	12.5	12.6	13.0	12.2	12.6
4. %20	18.5	17.7	20.0	19.5	19.2	21.0	16.6	19.0
Zengin %20	57.0	61.0	60.0	56.5	55.9	55.0	59.0	54.9

Kaynak: Martin (1991: 59); 1994 verileri MBGGM'nin (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü) 18 Eylül 1998 Tarihinde çeşitli gazetelere verdiği ilanlardan alınmıştır¹⁴. MBGGM bu rakamları muhtemelen DİE'den (1998d:665) hesaplamıştır.

1.5.1.3. Sosyal ve Politik Faktörler

Amerikan Marshall Yardımlarının da etkisiyle köylere traktör girmesi, hızlı bir şehirleşme, endüstrileşme, beraberinde sosyal yapıda da değişimler meydana getirmiştir (Kıray, 1976; Kağıtçıbaşı, 1985; Çiçekli, 1998:28-29). Yollarda ve diğer alt yapı alanlarında büyük bir yatırım atağı başlamıştır. İnsanlar akın akın şehirlere göçmeye başlamışlardır. Özellikle büyük şehirlerde iş aramaya yönelmişlerdir. Yurt dışına göçenler de genellikle bu insanlardır (Kağıtçıbaşı, 1985:111). Pek çok göç örneğinde görülen insanların “köklerinden kopması” süreci birkaç yıl şehir iklimine alışmadan sonra gerçekleşmektedir (King, 1993: 26). Abadan'ın araştırmasında da Türk işçilerinin %53.3'ü İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerden geldiklerini ama sadece %23.6'nın oralarda doğduğunu görmekteyiz (1964: 50). Dolayısıyla asli vatanından bir kez yer değiştiren insanlar dış göçe de eğilimlidirler.

Türkiye'nin tarımsal ekonomiden endüstriyel ekonomiye geçiş süreci hem iç hem de dış göçü beraberinde getirmektedir. Tablo 8-9'da

¹⁴ MBGGM (Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü) ilk iki basamağı açlık sınırı, üçüncü basamağı da fakirlik sınırı olarak belirtmektedir. Ayrıca bu ilanlarda durumun 1998 itibarıyla en zengin %20'lik dilimde %65 olduğu da belirtilmektedir.

görüldüğü gibi ilk başlarda sanayi ve hizmet sektörleri küçük bir yüzdeyken zaman içinde tarım sektörünün aleyhine gelişmiştir.

Tablo 8: Türkiye’de Çalışan Etkin Nüfusun Sektörel Dağılımı

Etkinlik Alanı	1955	960	965	972	975	989	990-995 ort.	996i(1)	996ii
Tarım	82	79	75	65	60.9	50.5	46.5	45.7	44.9
Sanayi	9	10	12	11.3	12.3	19.1	21.4	21.7	16.1
Hizmetler	9	11	13	22.7	25.9	30.4	32.1	32.6	39.0

Kaynak: 1975’e kadar Ozankaya’nın (1983:214) derlemesi; 1989 verileri DIE (1991:106-107)’den yazarın hesaplamaları. ; 1990-1995 ortalaması ve 1996i DIE (1998c); (1) DIE’nin tahmini; 1996ii TOBB (1997:90).

Tarımsal kesimin hayat standartlarının düşük olması ve yoksulluk, insanları bir an evvel bulundukları ortamdan kurtulmaya itmiştir (Çiçekli, 1998:30). Sektörlerin GSYİH içindeki paylarına bakılınca tarım sektörünün bu geriliği görülecektir.

Tablo 9: Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları

Sektörler	1996
Tarım	17.1
Sanayi	25.0
Hizmetler	57.9

Kaynak: TOBB (1997:16)

Yukarıda da bahsettiğimiz işsizlik, hızlı nüfus artışı gibi konularda hükümetlerin işini kolaylaştırdığı için hükümetler bu kurtarıcı ipe sıkıca sarılmışlardır. Kalkınma planlarını dahi iş gücü hareketi üzerine yapmışlardır (Paine1974: 36). Bunun yanında gönderilen dövizler de ödemeler dengesinde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Sosyal ve politik faktörler içinde bahsedilebilecek bir diğer husus ise yetersiz olan ya da hiç olmayan sosyal güvenlik sistemidir (CFTS: 1993: 12). Türkiye’nin sosyal güvenlik sistemi bütün vatandaşları kapsamamaktadır. Ayrıca işsizlik yardımı gibi konularda ise hiçbir düzenleme mevcut değildir.

Türkiye’deki siyasal huzursuzluktan dolayı da insanlar yurt dışına göçmektedirler. Özellikle 1970’lerin anarşi ortamından ve 1980’lerin ilk yarısındaki askeri rejimden kaçanlar soluğu yurt dışında almışlardır. Özellikle aşırı sol uçlar “Türkiye’deki politik... ortamı

Almanya'ya taşınmışlar, etnik ve siyasal kamplaşmalar"ı artırmışlar ve gettolaşmayı güçlendirmişlerdir (Tütüncü, 1998:1456).

Etnik¹⁵ ve dini sosyal azınlık olmanın ise göçü artırıp artırmadığı tartışmalıdır. Soruna kısaca tarihi perspektiften bakacak olursak, Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü kültürel mirasının Türkiye Cumhuriyeti'nin "ulus-devlet" prensipleriyle örtüşmediği görülür (CFTS, 1993:12). T.C.'nin uluslararası tanınma belgesi olan 1923 Lozan Antlaşmasında azınlık gruplar olarak Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler sayılmasına rağmen Kürt, Arap, vs. gibi Müslüman etnik gruplar sayılmamıştır. Çünkü T.C.'nin tüm vatandaşlarının din ve ırktan bağımsız olarak eşitliği ilkesi kabul edilmiş ve vatandaşlar arasında eşitsizlik yaratıp ulusal birliği tehlikeye sokabileceği endişesiyle etnik azınlık fikri kabul görmemiştir. 1982 Anayasası Türk'ü "Siyasi Haklar Ve Ödevler" başlığı altında şöyle tanımlamaktadır: "Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür"(m.66).

1970'ler Türk solunun da desteğiyle Kürt ırkçı/sosyalist hareketinin yükseldiği yıllar olmuştur (CFTS, 1993:13)¹⁶. 1980 askeri darbesi ile bu hareketin öncüleri yurt dışına kaçmışlar ve orada Kürtlere baskı yapıldığı propagandasını yapmaya başlamışlardır. Bu propaganda ilk başlarda tutmuş ve Türkiye'den gelen ve Kürt olduğunu söyleyip siyasal sığınma isteyenleri Alman hükümeti kabul etmiştir. Bu propagandanın, Almanya'nın işçi alımını durdurması karşısında yurt dışında yaşamak için bir bahane olduğunu ve asıl nedenin ekonomik koşullar olduğunu anlayan Alman hükümeti siyasal sığınma başvurularını reddetmeye başlamıştır (Simpson, 1984:158). Abadan-Unat, haklı olarak, bunlar Alman "anayasal düzeninin sağladığı iltica hakkını kullanarak, arka kapıyı zorlayan "ekonomik göçmen"lerdir" demektedir (1986a:2). Range de siyasal sığınma hakkı konusunda

¹⁵ Etniklik kavramı diğer bazı kavramlar gibi net tanımı olan bir kavram değildir. "Etniklik "onlar" ve "biz" arasında önemli bir farkın kabul edilmesidir. ... Geniş olarak grup terimleriyle anlatılırsa normalde kültür, ırk, millet ve din ile birlikte ifade edilir. Dar anlamda ise davranış farklılıklarını ifade eder. Her iki durumda da toplumun organizasyonu ve deneyimlerin organizasyonudur. Sosyal yapı, X grubu üyelerinin, Y grubu üyelerinden daha ziyade X'lerle ilişkiye geçmeleri, çalışmaları, evlenmelerini sağlar." (Wallman, 1979:3) "Beraber çalışan iki insan farklı şeyler yer, paralarını farklı şeylere harcar, işiyle ve başkalarıyla farklı şekilde ilişkiler kurar ve kendisi ve ailesi hakkındaki istekleri farklıdır.... Ve kendi yolunun doğru, "diğerleri"nininki ise yanlış olduğuna inanır" (s.2-3). Bunun yanında bir anlamda reaktif bir duygu ya da şuur olan etniklikteki "biz" kimliği de "onlar"a ve aradaki sınırlara bağlıdır (6-7).

¹⁶ CFTS bunu Murat Belge'den aktarmaktadır.

Avrupa'nın en toleranslı ülkesi olan Almanya'nın bu hakkı kısıtlayan yeni sığınmacılar yasasını çıkarmasının arkasında bu kötüye kullanmanın yattığını belirtmektedir. Range, sığınma için başvuranların sadece %5'inin gerçek olduğunu vurgulamakta bunun da Alman halkının tepkisine neden olduğunu söylemektedir (1993:116-117). Çünkü eski yabancılar kanununa göre üç yıla kadar Alman hükümeti sığınmacılara ev ve yaptıkları harcama kadar harçlık veriyordu. Bu bonkörlük Alman halkı tarafından eleştiriliyordu. Simpson da Almanya'nın bu tutumunun müracaatları 1981'de 49.000'den 1983'te 20.000'e düşürdüğünü belirtmektedir (age).

1.5.2. Çekici Faktörler

Göçün çekici faktörleri 2. Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa'nın demografik, ekonomik ve sosyal gelişmelerinin bir sonucudur (Castles ve Kosack, 1985:26). Yurt dışına iş gücünü çekici faktörlerin başında 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa ekonomisinin iş gücü açığı gelmektedir. Savaş sonrası dönemde ABD öncülüğündeki Avrupa İyileştirme Programı ve Marshall Yardım Planı (The European Recovery Programme and Marshall Aid Plan) sayesinde Avrupa ekonomisi canlandı ve yabancı iş gücüne gereksinim doğdu. Ülkeler de komşularından başlayarak işçi aramak için değişik seçeneklere yöneldiler (CFTS, 1993:11; Bostanoğlu, 1987:91). Savaşta genç ve erkek nüfusunu yitiren Almanya'nın hızlı bir ekonomik büyümede iş gücü açığı olması kaçınılmazdı (Schiller, 1976: Castles ve Kosack, 1985: 26-27). Bunun yanında tüm teşviklere rağmen Almanya'nın nüfusu artmamaktadır (Lexikon-Institut Bertelsmann, 1988:16). Bu da mevcut nüfusun yaşlanmasını ve bu yaşlı nüfusa bakacak genç nüfusu gerektirmektedir. Kendi iç kaynaklarından bunu karşılayamayan ülkeler de ister istemez dış kaynaklara bakacaklardır. 1993 verilerine göre AB nüfusunun beşte biri 60 yaşın üzerinde, yaklaşık %4'ü ise 80 yaşın üzerindedir (EC, 1996a:8).

Ekonominin tam istihdam durumunda yerli işçiler daha iyi (temiz), daha yüksek ücretli iş ve mesleki kurslara katılmakta, yüksek eğitim olanaklarını araştırmaktadırlar (Böhning, 1984: 68). Hükümetler de zor, ucuz, pis, istenmeyen işler için dış kaynaklara yönelmektedirler (Booth, 1992: 110; Castles ve diğ. 1984: 3).

Yabancı işçilerin hükümetler açısından çekiciliği, ucuz iş gücü sağlayarak yerli işçilerin fazla ücret taleplerinin kırılması olmaktadır. Küçük ve orta sermaye de büyüklerle yarışabilmek için yabancı işçileri, ki bunlara kaçak işçiler de dahil olmak üzere, tercih etmektedirler (CFTS, 1993: 11).

Ekonomisi daha gelişmiş olan Avrupa'nın yabancı iş gücüne teklif ettiği ücret de o oranda fazla olmaktaydı. İşçiler ülkelerinde kazandıklarının kat kat fazlasını kazanıyor ve üstelik önemli bir kısmını da biriktirebiliyorlardı. Geliş amaçları bir tarla, bir traktör, bir ev vs. almak olan işçilerin tasarruf eğilimleri de hayli yüksekti. İşçilerin bu birikimlerinin ve memleketlerine gelirken ekonomik durumlarının iyi olduğunun görülmesi ülkelerindeki potansiyel iş gücü için yurt dışını cazip hale getirmekteydi. Yurtta kalanlar, yıllarca çalışmanın karşılığı ellerine bir şey geçmediğini ama yurt dışında birkaç sene kalanların ev, araba, beyaz eşya sahibi olduğunu görmektedirler (CFTS, 1993:16).

Avrupa'nın çekici diğer bir yanı ekonomik koşullarla beraber sosyal (güvenlik) koşulların ve hayat seviyesinin yüksek oluşudur. Daha temiz bir çevre, oturmuş bir alt yapı, gelişmiş eğitim ve sağlık koşulları, sosyal yardımlar vs. Köyde doktor bulamayan bir göçmenin Almanya'da özel aile doktoru, bir telefonla imdadına koşan ambulansı ve hastahanesi vardır. Köyde okul bulamazken Almanya'da en iyi koşullarda eğitim görmektedir. Türkiye'de en önemli özelliği yabancı dille eğitim yapmak olan özel okullara ancak zengin çocukları gidebilirken, Almanya'daki Türk işçisinin çocuğu Almancanın yanında İngilizce de öğrenebilmektedir.

Yurt dışından izine gelenlerin gittikleri yöredeki sosyal statüleri de yükselmektedir. Ekonomik durumlarının iyi olmasının yanında “dışarıyı görmüş”, “tecrübeli”, “oturup kalkmasını bilen”, “Avrupa kültürünü öğrenmiş”, “Almanca bilen” kimseler durumundadırlar. Öyle ki geri dönenler köylerde lider konumundadırlar. Bu durum da komşular, akrabalar, arkadaşlar için yurt dışının çekiciliğini artırmaktadır (CFTS: 1993: 16). “*Gelenler, Almanya'daki çalışma koşullarının olumlu yanlarını yaymışlar, yeni edindikleri mal ve paraların etkisiyle, yakınlarını çevrelerindeki kimseleri etkilemişlerdir*” (Onulduran ve Van Renselaar, 1976:29). Bu da Türkiye'dekilerin yurt dışına çıkma isteklerini etkilemiştir.

Göç üzerindeki etkileri bakımından itici faktörlerin mi yoksa çekici faktörlerin mi daha etkili olduğu sorusuna Böhring, “çekici faktörler” cevabını vermektedir. İngiltere'den verdiği örnekte İngiliz ekonomisinin ihtiyaçlarının ve hükümetlerin politikalarının göç

üzerinde belirleyici olduğunu belirtmektedir (1984: 64). Nuhoglu-Soysal, İsveç'teki Türklerin İsveç'e'dekilerden ya da Fransa'dakilerden farklı örgütlenmekte olduklarını belirtip bunun da ev sahibi ülkelerin belirleyiciliğini gösterdiğini söylemektedir (1991:117). Ancak, Schmit ve Zimmermann (1992: 225), 1970'lerde göç akımının alan ülkenin ekonomik koşulları ve hükümet politikalarının etkisinden çıktığını, aile göçüyle durumun kontrol edilemez hale geldiğini belirtmektedirler (Ayrıca bkz. Çiçekli 1998: 26-27).

1.5.3. Merkez-Kenar (Çevre) Modeli

Elizabeth Petras'ın merkez, yarı çevre ve çevre (core, semi periphery and periphery) üçlü ayırımına (Jackson, 1986) karşın model daha ziyade ikili ayırımla anılmaktadır. Merkez-kenar modeline göre, ekonomik gelişme bazı merkezlerde oluşur ve buralar kendisine bir kenar (çevre) oluşturur. Sermaye ve insan gücü bu merkeze kayar. Yatırımın ve üretimin artması tasarrufu ve karı da artırır. Bunlar hükümetin aldığı vergi miktarını artırır. Artan vergi, kamu hizmetlerinin, alt yapı hizmetlerinin vs. artmasını bu da gelişmeyi ve refahı artırır. Bu da merkezin, çevre yanında cazibesini artırır (Çiçekli, 1998:27). Merkez olma, bilgi, eğitim, beceri ve araştırmayı gerektirir.

Kenar ise ekonomisi zayıf, üretimi kısıtlı, firmaları merkezin firmalarıyla rekabet edemeyen vs. ülkelerden oluşmaktadır. Aldıkları mallar ve ürünler dünya piyasasında fiyatı yüksek olan ürünler, sattıkları ise fiyatı düşük ürünlerdir. Dolayısıyla da merkeze bağımlı kalmaktadırlar. Bu ülkeler merkezin iş gücü ihtiyacını, ham maddelerini sağlayıp onlara pazar olanağı sunmaktadırlar (Abadan-Unat, 1976:3).

Bu modele göre Türkiye bir kenar ülke, Almanya ise merkez ülkedir. Bunun bir ölçüsü olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) 1970'te Almanya'da 3055\$, Türkiye'de ise 360\$'dır (Heijke, 1987: 171-172). Bu ise üretimde, ücretlerde, sosyal refahta vs. 8.5 kat gelişmişlik demektir. Sonuçta da iş gücü gelişmiş ülkeye doğru olacaktır. Galtung, dış göçe, çevre ve merkez ülkeler arasındaki uçurumu artıran bir süreç olarak bakmaktadır. Bu bir birine bağlı asimetrik ilişki bir çeşit “yeni bağımlılık şekli” ortaya çıkarmaktadır (1971: 81-117).

Bunlardan başka bahsedilebilecek bir de “iş gücü piyasası teorisi” vardır (Jackson, 1986). Bu teori iki bakış açısıyla olaya yaklaşmaktadır. Birincisi, göçü göçmenin kararıyla ilgili bir olay olarak

ele alan yaklaşım, ikincisi ise bunu göçmenin kararı sonucu gelişen bir olay değil yapısal bir sorun olarak ele alan ve hayli kompleks dünya ekonomik sisteminin bir parçası olduğunu savunan bir yaklaşımdır. Belirleyici olan da dış faktörler olmaktadır. Yukarıdaki modellere de bakıldığında birincisinin daha ziyade göçmen merkezli bakışa, merkez-çevre bakışının da yapısal modele benzediği görülmektedir.

1.6. TÜRK İŞÇİ GÖÇÜNÜN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.6.1. İç Demografik Baskı

Gelişmekte olan diğer ülkeler gibi Türkiye de dünyanın nüfus artış oranı yüksek olan ülkelerden birisidir. Göçün ilk başladığı yıllar olan 1960'larda 27.7 milyon nüfus ve %4.4 doğum oranı vardı. 1997 sayımında ise nüfus 62 milyon, artış oranı %1.5 olarak gerçekleşti. Bu yüksek artış hızı yüksek oranda bağlı kimse, işsizlik ve iş talebi ortaya çıkarmaktadır (Abadan-Unat, 1976:5). Abadan-Unat, 1971 yılı için resmi rakamlarla işsizliğin 1.6 milyon, resmi olmayan gizli işsizlerin ise 1.5-3 milyon arasında olabileceğini belirtmektedir (1990 sonrası azalan işsizlik oranı için bk. Tablo 4). 21.yüzyıla girerken nüfusun 65-70 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Bu özetle şu demektir: Türkiye ya hızlı bir şekilde sanayileşip yeni iş alanları yaratacak, ya da işsizlerini dışarıya gönderecektir. Türk hükümetlerinin, göçün tarihine bakılınca, kolay olan ikinci yolu seçmede tereddüt göstermedikleri görülmektedir.

1.6.2. “Fazla İşgücünün İhraç Edilmesi” Planı

İkili antlaşmalarla fazla iş gücünün yurt dışına atılması İİBK gibi hükümet organları tarafından hararetle önerilmekteydi. Çünkü her yıl 700.000 kişi iş gücü piyasasına girerken bunların ancak 400.000'ine iş olanağı vardı (Abadan-Unat, 1976:6-7). Bu öneriler beş yıllık planlarda “Fazla İşgücünün İhraç Edilmesi” şeklinde yer aldı. İlk etapta iş güvenliği olmadan yurt dışına çıkmak cazip olmayacağı için hükümetler bu çıkışı destekledi ve bu çıkışa yardımcı oldu. İlk ikili antlaşma 30 Ekim 1961'de Almanya ile sonra sırasıyla Avusturya'yla (5 Mayıs 1964), Fransa'yla (8 Nisan 1966), İsveç'le (10 Mart 1967),

Avustralya'yla (5 Ekim 1967) imzalandı. Martin'in belirttiği gibi ekonomik olarak zayıf Türkiye, döviz girdisinin yanında işsizliğe çözüm olarak dışa göçe sarıldı. Fakat yöneticiler dış göçün yarar ve zararlarının tam anlamıyla farkında değillerdi (1991:3).

1961-73 arasında yaklaşık 800.000, 1996 rakamlarıyla ise 1.700.000 Türk, İİBK kanalıyla işçi olarak yurt dışına, bunların da 1973'e kadar %80'i, 1996 rakamlarıyla ise %38.5'i Almanya'ya, gönderildi. Almanya'ya gönderilen işçilerin oranının düşmesinin nedeni diğer Avrupa ülkelerine ve Orta Doğu-Arap ülkelerine işçi göçüdür.

1.6.3. Yasa Dışı Göç

Türkiye'deki yetersiz iş sahası ve yurt dışındaki istihdamın cazibesi Türk insanını yurt dışına gitmeye zorlamıştır. Göçmek isteyenlerin sayısı kabarıktı ve sayının fazla olması özellikle vasıfsız işçiler için 6-7 sene gibi uzun bir süre beklemeyi gerektiriyordu (Abadan-Unat, 1976:8). Örneğin, Haziran 1971'de 1 milyon kişi yurt dışına gitmek için İİBK'ye müracaat etmiş, sıra beklemektedir. 250.000 kişinin de ölüm ve beklerken yaş sınırını geçmesinden dolayı kaydı silinmiştir. Listenin kabarık olmasının Türklerin serbest dolaşımını etkileyeceği için Ocak 1974'ten beri İİBK bekleyenlerin sayısını vermez olmuştur (Penninx ve Van Renselaar, 1976: 23). Bunun bir sonucu olarak insanlar yasadışı yollardan yurt dışına çıkmaya başlamışlardır.

İllegal göçmenler genellikle Türkiye'yi yasal yollarla turist olarak terk etmişlerdir. "Turist işçiler" İİBK'de sıra beklemek yerine paralarını kaptıracaklarını bile bile işçi simsarlarının eline düşmekte, yurt dışında kovuşturmayla uğramak pahasına tehlikeli, güvensiz, huzursuz bir yaşamı ve kendilerine sunulan ücretleri düşük de olsa kabul etmektedirler. Ayrıca bunlardan iş bulanların ekonomik krizlere kadar da hiçbir direnmeyle karşılaşmadıklarını belirtmeliyiz (Onulduran ve Van Renselaar, 1976:35-36). Bunların bazıları orada iş bulup konumlarını yasal ve sürekli duruma getirebildiler (Penninx, 1982:785). Almanya'ya (veya diğer Avrupa ülkelerine) ulaştıklarında buldukları işlerde, çalışma izni olmadan, çalışmaya başladılar. Bu çeşit illegal çalışma, "turist işçilik", halen de devam etmektedir. Bu işçiler diğer çalışma izni olanlardan farklı olarak yasal korumadan mahrumdurlar. Bunun bir sonucu olarak onlar da kontrolün zor olduğu, hemşerilerinin kolayca yardım edebileceği Batı Berlin, Münih, Köln,

Frankfurt gibi büyük şehirleri tercih etmektedirler (Abadan-Unat, 1976:8; Turan, 1992:88).

Sendikalar kaçak işçi göçüne karşıdırlar. Çünkü kaçak işçiler hem ücretleri düşürmekte hem de işçi sınıfının sömürülmesine aracı olmaktadır (Gökmen, 1972: 202-204; Kozak, 1979).

1.6.4. Bölge ve Şehir Yerleşimi

Diğer yerlerde olduğu gibi Almanya'daki Türk işçileri de genelde Köln, Stuttgart, Berlin, Frankfurt, Münih, Düsseldorf gibi büyük şehirlerde yaşamaya temayüllüdürler. Bunun bazı sebeplerini şöylece sıralayabiliriz. Birinci olarak iş imkânları büyük şehirlerde daha çoktur. İkinci olarak kendi yakın ve hemşerileri, yurttaşları buralarda daha kalabalıktırlar. Özellikle iş bulma konusunda onların yardımı alınmaktadır. Üçüncü olarak hemşeriliğin aidiyet gibi sosyal psikolojik bir ihtiyacı karşıladığını da görmekteyiz. Hemşerilerine yakın bulunmak kişiyi yalnızlıktan kurtarmaktadır. (Abadan-Unat, 1976: 8). Ayrıca illegal göçte hemşeriler kaçak göçmenleri saklayabilmektedirler.

Ocak 1973'te yoğunluğu Kruzberg ve Wedding bölgesinde olmak üzere Batı Berlin'de 66.500 Türk yaşamaktaydı. Yine 1973'te ortalama olarak her gün 15 Türk çocuk doğmakta olup iki çift evlenmekteydi (Abadan-Unat, 1976:9). 1 Ocak 1998'de ise Berlin'de 143.352 Türk yaşamaktadır (YİHGM, 1998:10). 1997 yılında Almanya'da 49.610 Türk vatandaşı doğmuş, 8.945 çift evlenmiştir (age, s.11). 1989 yılı itibarıyla 15 yaşından küçük çocukların $\frac{3}{4}$ 'ü Almanya doğumludur (KB, 1992:18). 1997'de bir yabancıyla evlenen Türk sayısı 4158'dir (YİHGM, 1998:11). Bu rakamlar Almanya'daki Türklerin artık doğal nüfus artışıyla çoğaldıklarını göstermektedir.

1.7. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN BUGÜNKÜ DURUMLARI

1.7.1. Almanya'daki Yabancıların Tarihi ve Demografik Yapısı

Almanya için iş gücü ithalatı geleneği yeni bir olgu değildir. Geçen yüzyılın sonunda çok sayıda İtalyan alt yapı çalışmalarında ve inşaat

endüstrisinde, Polonyalılar ise Ruhr madenlerinde çalıştılar. Ayrıca 1871 birliğinden önce de Polonyalılar tarım işçisi olarak çalışmışlardı. 1870-71 tarihlerinde, ekonomik gelişmeye paralel olarak özel şahıslar Avrupa'nın yoksul yörelerinden, özellikle Polonya'dan işçi aramaya koyuldular. Amaçları “güçlü-kuvvetli” ve “bekâr” işçileri Ren havzasındaki kömür ve maden ocaklarında çalıştırmaktı. 1890 sayımlarında Almanya'da yaklaşık 30.000 Polonyalı tespit edilmiştir (Bostanoğlu, 1987: 96-97; Meinhardt, 1984: 9-12). Bendix'in, Schill ve Dohse'den aktardığına göre, bu yüzyılın başında yabancı işçi sayısı 200.000 ile 800.000 arasında değişmektedir (1985:27). Meinhardt'ın, verdiği rakamlar da bu doğrultudadır. 1907'de çoğunluğu Hollandalı ve İtalyan olmak üzere 800.000 yabancı işçi tespit edilmiştir. Aile efradı da dâhil olmak üzere Almanya'daki yabancı sayısı 1910'a kadar 1.250.880'e, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ise 2 milyona yaklaşmıştır¹⁷. Yoğunluk olarak ise Polonyalıların bazı yörelerde %40'a yaklaştığı görülmüştür. Bunların yanında tüm 19.yy boyunca ve 20.yy'ın ilk çeyreğinde 7-14 yaşındaki çocukların da yazları çalıştırılmak üzere “çocuk pazarlarında” çiftçilere satıldıkları görülmektedir (1984: 9-12). Bendix'in aynı kaynaklardan aktardığı rakamlar ise iki dünya savaşı arasında yabancı sayısının 1917'de 1.3 milyondan 1944'te 7.1 milyona yükseldiği şeklindedir (age).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomi gerilemiş ve 1932'de göçmen işçi sayısı 142.000'e düşmüştür. Hitler iktidarıyla erkekler askeri tatbikatlara gitmiş ve iş gücü gereksinimi yeniden başlamıştır. Özellikle Polonyalılar “zorla çalıştırılma”ya başlamışlardır. 1940'la birlikte polis, SS ve Gestapo zoruyla bu “zorla çalıştırılma” uygulaması genişletilmiştir. 2. Dünya Savaşı sonunda ülkede 8 milyon yabancı iş gücü (ki bunların 6 milyonu zorla çalıştırılan, 2 milyonu ise savaş esiridir) bulunmaktadır (Bostanoğlu, 1987: 96-97; Meinhardt, 1984: 9-12). İkinci Dünya Savaşı'nın kaybedilip, yeniden yapılanma sürecinde kaybedilen topraklardan 10 milyon kişi Batı Almanya'ya gelmiştir. Bunların Almanya'da çok kötü şartlar altında yaşadıkları bilinmektedir. F. Almanya'nın 1949'da kuruluşundan Berlin Duvarı'nın 1961'deki inşasına kadar 2 milyon DDR vatandaşı Almanya'ya kaçmıştır. Bunlara rağmen açığı kapatamayan Almanya, 20 Aralık 1955'te İtalya ile iş gücü antlaşması yapmıştır. 1960 sayımında işsiz sayısından fazla iş açığı tespit edilince Akdeniz'in diğer ülkelerine yönelinmiştir.

---

¹⁷ Rakamlar Alman Vatandaşlığı bölümündeki Tsiakalos'un rakamlarıyla karşılaştırılabilir.

Almanya'nın yabancılar tarihine şu çekince konularak değerlendirme yapılmalıdır. Savaş zamanı işçilikle barış zamanı işçilik farklıdır. Savaş zamanı işçiliği genelde “zorla” yapılan bir iş olurken, barış zamanı işçiliği gönüllülük üzerine kuruludur. Bununla birlikte rakamlar ve psikolojik etkiler karşılaştırılabilir. Bugünkü 7.4 milyon yabancı nüfusu (YİHGM, 1998:9) savaş zamanının rakamına yakındır. Bunun yanında “Alman toplumunun çoğunun Hitler zamanında gelişen ve savaş zamanından beri baskı altında tutulan tavır ve davranışlarının modern Batı Almanya'nın ön yargılarının şekillenmesinde hala bazı etkilerinin olduğu görülebilir” (Rist, 1978: 60). Ayrıca, Almanya'nın yabancı iş gücü çalıştırma pratiğinin uzun zamandan beri mevcut olduğu ve “ülke ekonomisi, dünya ekonomisi konjonktüründeki değişmelere bağlı olarak her değişme halinde yabancı iş gücü politikasını” değiştirdiği diğer bir özelliktir (Bostanoğlu, 1987: 97). Yerli iş gücünün yetmediği durumlarda Almanya hemen yabancı iş gücüyle bunu telafi etme yoluna gitmektedir. Ancak bunun tersinin de doğru olduğunu, yani, iş gücü fazlalığı olunca da bunları bünyesinden atabildiğini, söylemek zordur. Aile göçü, Almanya'nın fazla olan iş gücünü geri göndermesini engelleyecektir.

Almanya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yıkılan ülkenin tamiri, ekonominin iş gücü ihtiyacını karşılamak için ilk ikili iş gücü antlaşmasını İtalya'yla 1955 yılında yaptı. Bunları İspanya (1960), Yunanistan (1960), Türkiye (1961), Fas (1963), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1968) izledi. Almanya tüm bu ülkelerde işçi toplama merkezleri oluşturdu. Alınacak kimseler müracaat ediyor, Alman görevlilerce vasıflarına göre sınıflandırılıyor ve çok hassas sağlık taramasından geçiriliyorlardı. İnsanların dış sağlığına kadar bakılıyordu (Berger & Mohr, 1975). Eğer çalışmaya uygun şartları taşıyorlarsa işçi kontratını imzalıyorlar, kendilerine Alman kimlik kartı (Legitimationskarte), işleri ve işyerleri hakkında bilgi veriliyordu. Bundan sonra işçi adayları Almanya'ya kendi vatandaşlarıyla birlikte yola çıkıyorlardı. Legitimationskarte uygulaması Almanlar için yeni bir uygulama değildi. 1907'den beri yabancı işçilere uygulanmaktaydı.

Yabancı işçilerden Almanya'ya geldikten sonra polise kaydolmaları ve oturma iznini almaları isteniyordu. İlk başlarda işçilerin ailelerini getirmelerine müsaade edilmezken yeterli ev bulduktan sonra getirmelerine izin verilmiştir. Vergilerini ödeme yükümlülüğü ve tasarruflarını ülkelere gönderme hakkına sahiptiler. İmzalanan işçi kontratları detaylı sosyal refah haklarından bahsetmiyordu.

İkili antlaşmalara gelince, bunlar her iki ülke arasında bir yıllık süre için geçerliydi. Taraflardan birisi açıkça antlaşmayı feshetmedikçe de otomatik olarak yenileniyordu. Bunun bir sonucu olarak 1973 krizinden sonra Almanya, işçi alımını durdurma politikasıyla (*Arbeitsstopp*) tüm antlaşmaları askıya aldı. Sonuçta da önemli sayıda işçi ülkesine geri döndü. Ancak düzenlemeler aile göçüne imkân veriyordu. Bundan dolayı da 1973'ten itibaren yabancı işçi sayısının düşmesine rağmen yabancı nüfusu artmaya devam etti.

Diğer taraftan AET (şimdi AB) düzenlemeleri yabancıların durumunu daha karmaşık bir hale sokuyordu, ya da işçilerin durumunu güçleştiriyordu. AET düzenlemeleri serbest dolaşımı sadece üye ülkelerin vatandaşları için öngörmekteydi. Bu da yabancıları iki gruba bölmekteydi: AB vatandaşı olanlar ve AB vatandaşı olmayanlar. Yeni düzenlemelere göre de bir üye ülkede AB vatandaşı olmayanlar üçüncü sınıf insan olmaktadır. Örneğin, açık bir iş olması durumunda Alman işveren ilk önce Alman vatandaşı birisine bakacak, bulamazsa AB vatandaşı ve onu da bulamazsa AB vatandaşı olmayan bir işçi arayacaktır. Bu durumda Almanya'da İtalyanlar, Yunanlar, İspanyollar ve Portekizler hukuken, Türk, Çek, Slovak ve Birlik vatandaşı olmayan diğer milletlerden daha iyi şansa sahiptirler. Informel uygulamada ise Türkler diğer tüm yabancılardan daha az şansa sahiptirler.

Almanya, 1990 yılındaki birleşmeyle Batı Avrupa'nın en kalabalık ülkesi haline gelmiştir. Almanya'da 1974 yılından beri nüfus azalması söz konusudur ve bu trendin de devam edeceği beklenmektedir. Almanya 1000 kişi başına yıllık 10.3 doğumla “dünyanın en düşük doğum yüzdesi olan ülkesi” ünvanına sahip bir ülkedir (Lexikon-Institut Bertelsmann, 1988: 16). Bunun yanında bölgelere göre nüfus dağılımı ise dengesizdir.

“Yabancılar Almanların nüfus kaybetmeye başladıkları 1970'lerde, hızlanan göç hareketleri ve sahip oldukları yüksek doğurganlık düzeyleri gibi nedenlerle, ülke nüfus kompozisyonunda ve dolayısıyla yerleşme örüntüsünde önemli değişiklikler yaratmışlardır. Özellikle büyük kentlerde yoğunlaşmaya başlamışlardır.” (Bostanoğlu, 1987: 102). Yabancılar, büyük kentlerin de belli yerlerinde yoğunlaşmaktadırlar.

Tablo 10: Almanya'nın Nüfusu ve Yabancıların Nüfus ve İstihdam Durumu

Yıl	Toplam Nüfus (000)	Yabancı Nüfus (000)	Yabancıların Oranı (%)	Yabancıların İstihdamı (000)
1960	57.183	686	1.2	279
1968	60.131	1.924	3.2	1.090
1969	61.054	2.381	3.9	1.372
1970	60.745	2.977	4.9	1.949
1971	61.405	3.439	5.6	2.241
1972	61.870	3.527	5.7	2.352
1973	61.972	3.966	6.4	2.590
1974	61.603	4.127	6.7	2.287
1975	61.964	4.090	6.6	2.039
1976	61.692	3.948	6.4	1.921
1977	61.692	3.948	6.4	1.869
1978	61.248	3.981	6.5	1.864
1979	61.848	4.144	6.7	1.947
1980	61.851	4.453	7.2	2.016
1981	61.729	4.630	7.5	1.917
1982	61.407	4.667	7.6	1.786
1983	61.282	4.535	7.4	1.709
1984	61.459	4.364	7.1	1.609
1985	61.492	4.366	7.1	1.585
1986	60.576	4.483	7.4	1.600
1987	60.280	4.581	7.6	1.611
1988	59.709	4.717	7.9	
1993(1)	81.000	6.500	8.0	
1997 (2)	81.882	7.173	8.8	2.044(3)
1998 (2)	82.061	7.366	9.0	

Kaynak: Martin (1991:70); (1) PIO (1993:8); (2) YİHGM (1998:9) (1 Ocak Rakamları), (3) age, s.15, 30.6.1997 rakamı; bunlara ek olarak Federal İstatistik Bürosu 2 Temmuz 1999 tarihli basın bülteninde nüfusun 31.12.1998 itibarıyla 82.037.000'e gerilediğini bildirmektedir. .

Tablo 11: Seçilmiş Milliyetlere Göre Almanya'daki Yabancı Nüfus (1961-1998) (bin)

Yıl/Yabancı	İtalyan	Yunan	İspanyol	Türk	Yugoslav	Polonyalı	Amer.	Toplam
1961	196.7	42.1	44.2	6.7	16.4	-	14.6	686.2
1970	527.5	305.3	239.0	429.4	409.8	17.3	48.1	2600.6
1990	552.4	320.2	135.5	1694.6	662.7	242.0	92.7	5342.5
1991	560.1	336.9	135.2	1779.6	775.1	271.2	99.7	5882.3
1998(1)	607.9	363.2	131.6	2107.4	721.0			7365.8

Kaynak: Mihalka'nın (1994:42) çeşitli yıllara ait Deutsches Statistisches Jahrbuch'dan derlemesinden uyarlanmıştır; (1) 1998 rakamı 31.12.1997 tarihli ve YİHGM'den (1998:10) alınmıştır.

Bostanoğlu'nun Esser'den aktardığına göre bu bölgeler Almanların kirlilik, eskilik vs. nedenlerle terk ettikleri yerler olduğu için evler kolay bulunmaktadır (1987: 102-103). Yabancılar ayrıca Almanya'da en düşük nitelikli konutlarda oturmaktadırlar. Örneğin, banyosuz ve ortak tuvaletli konutlarda oturulmaktadır (Turan, 1992:71). Bundaki sebeplerden birisi, yabancıların bu şart altında mümkün olduğunca fazla tasarruf eğilimidir. Diğerisi ise iyi yerleşim alanlarını tercih etmeleri durumunda göç alan ülke vatandaşlarınca küçümseme, dışlama ile karşılaşmaları olmaktadır. Bu da “etnik konsantrasyon”ya ya da “gettolaşma”ya neden olmaktadır.

Tablo 12: Almanya'daki Yabancıların 1991 Yılı İtibarıyla Kalma Süreleri (bin)

Yıllar	İtalyan	Yunan	İspanyol	Türk	Yugoslav	Polonyalı	Amerikalı	Toplam
1 yıl	18.2	17.4	3.0	71.1	110.6	37.9	10.7	511.6
1-4	57.6	56.7	6.9	247.9	92.0	126.3	22.3	1128.5
4-6	32.9	14.3	3.6	116.4	24.4	29.5	8.7	406.9
6-8	23.9	8.5	2.7	74.7	16.7	17.6	6.3	279.3
8-10	22.0	9.5	2.8	71.0	18.4	9.8	5.2	220.4
10-15	87.0	29.7	10.3	415.3	82.5	24.9	11.5	894.4
15-20	89.4	53.6	25.3	443.2	148.6	5.5	12.3	950.4
20 +	229.1	147.2	80.8	340.0	281.8	19.7	22.6	1490.8

Kaynak: Mihalka'nın (1994:42) Deutsches Statistisches Jahrbuch'dan derlemesi.

“Getto”yu İbrahim Yasa'nın (1979: 4) anlatımıyla şöyle açıklayabiliriz:

“Geto büyük kentlerde kimi doğal yerleşme alanlarına verilen bir addır. Buralarda kentin genellikle azınlık halkı yaşar. Her azınlık kümesinin bir yerleşme alanı vardır. Buraları kentin eski püskü, yıkılmakta olan yıkkın, bakımsız, belediye hizmetlerinden çoğu zaman yoksun, yoksulluk yuvalarıdır. Halk kendi aralarında genellikle birbirlerine içtenlikle bağlıdır. Kentin egemen sınıflarına karşıdır ve çatışma halindedir. Geto halkının kendisine özgü gelenek ve görenekleri, değer yargıları, nesnel yaşam koşullarından doğan ekinleri [kültürleri] vardır. Bunlar büyük kentin alt ekinlerini veya ekin adacıklarını oluşturur. O. Lewis buna “Yoksulluk Ekini” demiştir” (Benzer bir tanım için bk. Turan, 1992:119).

Bir kısmı gettolarda yaşayan yabancıların toplam nüfus içerisindeki oranları da artmaktadır. Almanya'da 1970'te %4.9 olan yabancı oranı (Bostanoğlu, 1987: 102) 1986'da %7.3'e (Lexikon-Institut Bertelsmann, 1988:16; EC,1986:18), 1990'ların sonunda ise %9'lara ulaşmıştır. Büyük kentlerde bu oran ortalama %11'leri aşmıştır (Bostanoğlu, 1987: 102). Almanya'da %20'den fazla yabancı barındıran şehirler Frankfurt-am-Main (%23.9) ve Offenbach'tır (%20.6) (EC,1986:18). Bazı şehirlerin kimi yerlerinde oran neredeyse üçte birlere ulaşmaktadır. Örneğin, Berlin İstatistik Dairesi'nin verilerine göre 1982'de kentin Kreuzberg¹⁸ bölgesindeki 139.500 kişinin 40.025'i (%28.7) yabancı, bunların da yaklaşık 27.000'i (%67.3) Türk'tür. 1993'te Kreuzberg ilçesinde doğan her iki çocuktan birisi yabancıdır (Reuter, 3 Haziran 1993). Karlsruhe Konsolosluğunun (KB,1992:11) verilerini 1990 nüfus sayımıyla (DIE, 1998d: 67) karşılaştırsak Berlin (120.000 Türk) Türkiye'nin 61.ili, Hamburg (68.653 Türk)¹⁹ 73. ili, Köln (68.400 Türk) 74. ili, Münih (45.300 Türk) 77. ili, Duisburg (45.100 Türk) 78. ili, Frankfurt ise (30.400 Türk) 81. ili olarak görülebilir.

Gettolaşmayı önlemeye yönelik ev sahibi ülkelerin bazı önlemler aldıkları da görülmektedir. Bu politikalar başlıklar halinde şöylece sıralanabilir (Bostanoğlu, 1987: 105-106)²⁰: - Yabancıların belli bölgelerde yoğunlaşmasını önleme. - Tek-teke yabancıların sadece Almanların oturduğu bölgelerde yalnızlaşmasını önleme. - Bariz ölçüde düşük standartlara sahip yabancı bölgelerinde kamu servislerini iyileştirme. - Yabancıların, Almanların oturduğu apartmanlara, onların (Almanların) çekip gitmesine yol açmaksızın, dağıtma. - Konut yapımı, yoğunluk gibi teknik alanlarda, yabancıların özelliklerini (çok çocuklu olma, düşük gelir, geldiği ülkedeki konut standartlarına alışık olma) göz önünde tutma.

1990'larda Almanya'nın hala yabancı nüfusa gereksiniminin olduğu gerek nüfus artış hızından gerekse ekonominin ihtiyaçlarından görülmektedir. Range, Berlin yabancılar komisyonundan Barbara John'un "Almanların zayıf bir kimliğe sahip olmalarından dolayı diğer milletleri kabul etmeleri zordur" sözünü belirttikten sonra, "Fakat, çağdaş Almanya'nın realitesi Alman kadınların az doğum yapmaları ve

¹⁸ Türkler buraya "Bizim Köy" demektedirler (Bostanoğlu, 1987: 104).

¹⁹ Rakam Hürriyet (Avrupa) 29 Eylül 1993'e aittir.

²⁰ Bostanoğlu bunu, Josef Klein, "Thesen zur Wohnungspolitik für Ausländische Arbeitnehmer" (in 37th World Congress Berlin – Papers and Proceedings-1984 (10-14 September) Band I, ss.35-37'den aktarmaktadır.

ülkenin yabancılara gereksinimi olmasıdır. Göçmenler olmadan Almanya çalışamaz (yürüyemez)” demektedir. Devamla, Yabancılardan Sorumlu Devlet Bakanı Cornelia Schmalz-Jacobsen’in “Otomobil endüstrisi ve restoranlar açık kalamazdı; gemi inşaatı, madencilik, tekstil, ticaret hizmetleri- bunların hepsi yabancılar olmaksızın olanaksız olacaktı.” tespitini vurgulamaktadır (1993:116).

1.7.2. Türklerin Demografik Yapısı, Cinsiyet ve Yaş Durumu

Avrupa’ya göçün özellikle ilk yıllarında göçmenlerin neredeyse hepsi erkekti. 1961’deki ilk kafilede 1430 erkeğe karşılık 46 kadın vardı (İİBK, 1992: 69). Ancak zaman içinde bu oran kadınların lehine değişti. 1973 kafilesinde kadın yüzdesi 20’ye ulaştı. Abadan-Unat, Alman kaynaklarına dayanarak toplam yüzdeyi 24.4 olarak vermektedir (1976:9). Martin’in belirttiğine göre kadın/erkek işçi oranı 1/3’ten 2/3’e yükselmiştir (1991:25). Fakat bundan sonra kadınların geri dönmesi nedeniyle bu oran yeniden düştü. Başlangıçtaki bu artışın nedeni, besin endüstrisi, tekstil ve elektronik gibi bazı endüstriyel alanlarda kadın işçilerin çekiciliğidir. Bu cazibenin ana nedeni de kadın işçilerin ücretlerinin düşüklüğüdür. Bu cinsiyet ayrımcılığı en bariz şekilde 1967 bunalımında görüldü. Çıkışı verilen işçilerin çoğu erkekti (Abadan-Unat 1976:9-10). İşçilerin toplamı içerisinde kadınların oranı 1991’de %71.3’e %28.7 iken (KB; 1992:10-11), Mart 1997’de %69’a %31’e yükselmiştir (YİHGM, 1998:13-15).

Alman göç kanunlarının müsaade ettiği oranda (2 yıl çalışma, uygun ve yeterli konut şartıyla) aile birleşmesi gerçekleşmiş ve erkekler yavaş yavaş eşlerinin ve kızlarının da çalışmasını teşvik etmiş, en azından çalışmalarına göz yummuşlardır (Abadan-Unat, 1976:9-10). Ailede kadının çalışması, küçük çocukların bakımını evdeki büyük kızın üstlenmesi, sonuçta okula gidememesi nedeniyle olumsuz bir etki de yaratmaktadır (Abadan-Unat, 1986a: 20).

Göçün başlangıcında işçilerin büyük bir çoğunluğu evli olmasına rağmen Almanya’da yalnız yaşıyorlardı. 1972 verilerine göre işçilerin %82’si evli olmasına rağmen sadece %46’sı eşiyle yaşıyordu (Abadan-Unat, 1976:10)²¹. 1 Ocak 1998’de Almanya’daki Türk nüfusun %54.4’ü erkek, %45.6’sı ise kadındır (YİHGM, 1998:9).

---

²¹ Rakamları Bundesanstalt für Arbeit’tan (1972: 19-20) aktarmaktadır.

Toplam göçmenlerin yaş ortalamaları da zaman içerisinde değişti. Bunda aile birleşimi en önemli faktördür. Aile birleşmesi arttıkça çalışan nüfusun toplam nüfus içindeki oranı düştü. Buna karşılık çalışmayan, bağlı nüfus yüzdesi arttı. Kasım 1973'teki Auslanderstopp (yabancı işçi göçünün durdurulması) politikasıyla işçi göçü yerini aile fertlerinin göçüne bırakmıştır (Castles, Booth and Wallace, 1984; Martin, 1991:31). Aile göçündeki artış günümüzün göç kontrolü politikalarına karşı en büyük engeldir (Hollifield, 1986:120).

Tablo 13: 1971 Yılında Almanya'daki Türklerin Yaş Durumu

Yaş Aralığı	%
-25	7.7
25-34	61.2
35-44	27.7
45 +	1.6

Kaynak: İİBK (1971:11)

Tablo 13 ve 14'ün karşılaştırılmasından da görüleceği gibi zaman içerisinde Türklerin yaş kompozisyonu çok değişmiştir. 25 yaş altı nüfus oranı 1971 yılında %7.7 iken, 21 yaş altı nüfus bile 1998 yılında %39.2'ye yükselmiştir. Bu da bize işçi nüfusun yerini ikinci kuşak neslin aldığını, Türk nüfusun işçi karakterinin değiştiğini göstermektedir.

Tablo 14: Almanya'daki Türk Vatandaşlarının 1990 ve 1998 Yılları İtibarıyla Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş	1990(1)		1992(2)		31.12.1997 (3)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
0-18	587500	34.9	623800	33.6	702292	33.3
18-21	128700	7.6	142100	7.6	123.687	5.9
21-30	338000	20.1	407700	21.9	444.422	21.1
30-40	193200	11.5	226600	12.2	334.832	15.9
40-50	249000	14.8	229000	12.3	185.644	8.8
50-55	102300	6.1	118800	6.4	114.947	5.5
55-60	50800	3.0	66900	3.6	106.157	5.0
60-65	18400	1.1	27300	1.4	59.256	2.8
65+	7900	0.4	12700	0.7	36.289	1.7
Toplam	1675900	99.5	1854900	99.7	2.107.426	100.0

Kaynak: (1) KB'nin (1992:10) derlemesinden hesaplanmıştır. (2) Çiçekli'nin (1998:42) derlemesinden alınmıştır. (3) YİHGM'den hesaplanmıştır (1998:9).

Almanya'daki Türklerin yerleşim yeri itibarıyla Almanya'nın F. Almanya bölümündeki tüm eyaletlere dağılmış olduklarını görmekteyiz. Türklerin en yoğun olarak yaşadığı eyalet ise 1/3 oranıyla Kuzey Ren Vestfalya'dır (Nordrhein-Westfalen) (Tablo 15).

1.7.3. Türk Göçmenlerin Nitelikleri ve Sosyal Hareketliliği

Almanya'nın Türk işçileri tercihindeki temel neden onların kalifiye eleman olmasıdır (Abadan-Unat, 1976:11). Türkiye, 1968'de %26.4, 1969'da %28.2, 1970'de %34, 1971'de %46.3 kadar kalifiye elemanını Almanya'ya göndermiştir (age, s.13)²². Adler'e göre 1964-76 arası İİBK kanalıyla Almanya ya gidenlerin 1/3'i kalifiye eleman olarak gitmiş ancak bundan dolayı pek az şikâyet gelmiştir (1981:47) (Abadan-Unat da aynı rakamları vermektedir (1986:8)). Apak ise vasıflı işçi oranını %63-74 arasında göstermektedir (1993:56). Kalifiye elemanların yurt dışına gönderilmesi 1970'lerde DPT, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı ve Türk Ticaret Odaları Birliğince eleştirilmiştir (Abadan-Unat, 1976:11).

Tablo 15: Almanya'daki Türk Vatandaşlarının Eyaletler İtibarıyla Dağılımı

Eyalet	Sayı
Aşağı Saksonya	140.834
Baden-Württemberg	358.793
Bavyera	269.402
Berlin	143.352
Brandenburg	2.318
Bremen	33.465
Hamburg	77.840
Hessen	216.718
Kuzey Ren Vestfalya	714.998
Mecklenburg-Vorpommern	1.394
Rheinland-Pfalz	80.018
Saarland	16.052
Saksonya	3.540
Saksonya Anhalt	2.693
Schleswig-Holstein	44.237
Thüringen	1.772
Toplam	2.107.426

Kaynak: YİHGM (1998:10)

²² Abadan-Unat rakamları Ausländische Arbeitnehmer 1971, s.35.

Türk dış göçünün hem yukarı hem de aşağıya doğru sosyal hareketliliği sağladığı görülmektedir. Geri teknikli tarımsal istihdamdan endüstriyel sektöre geçmek dikey yukarı doğru hareketliliği gerçekleştirmiştir. Bunun tam tersine yurt dışı endüstri sektöründeki ücretlerin cazibesi bazı memurların (örneğin, öğretmenler) yurt dışında mavi yakalı işçiliği kabul etmeleri ile de göçün dikey aşağı doğru sosyal hareketliliğe neden olduğunu görmekteyiz. Abadan-Unat, 1963 ile 1973 yılları arasında 9.000'i aşkın öğretmenin fabrika işçisi olduğunu belirtmektedir (1976: 12).

Abadan-Unat 1970'lerin başındaki Türk göçmenlerin karakteristiğini şu şekilde özetlemektedir: Ailenin ayrılmasına bağlı olarak erkek ağırlıklı; genç; getto benzeri yurtlarda (heim) toplumdan izole bir şekilde yaşayan; hemşericilik duyguları kuvvetli; dil ve iş (meslek) öğrenmekte isteksiz; her iki cinsiyette de para kazanıp biriktirme konusunda aşırı şartlanmışlık durumunun hakim olduğu insanlardır (1976:12). Bugün ise erkek/kadın oranının aşağı yukarı dengeye geldiği (%54/46); gençler ağırlıklı olmakla beraber her yaşta insanın olduğu; getto yaşamı da bulunmakla beraber toplumun her alanında görülen; hemşericilik duyguları kuvvetli; yeni kuşakla birlikte dil ve meslek sorunu azalan; ikinci kuşakta birinciye nazaran para biriktirme konusunda şartlanmışlığı olmayan; ikinci kuşakta Türkiye'den ziyade Almanya tarafı ve yerleşme düşüncesi ağır basan bir topluluk durumuna gelmişlerdir.

Burada ekonomik yaşama işadamları ve tüccar olarak katılan Türklerin yukarı doğru sosyal hareketliliğinden de söz etmemiz gerekmektedir. Her geçen gün sayısı, çalışanları cirosu artan işadamları pür işçi görünümlü göçmen profilini değiştirmektedir. Bu da onların Almanya'daki sosyal statülerinde bir yükselmeyi beraberinde getirmektedir. TAM'ın 1996 yılı verilerine göre 47.000 Türk işadamları 170.000 kişi istihdam etmektedir (YİHGM, 1998:18). Göçün başlangıcındaki imalat, inşaat ve maden sektöründe çalışan işçi oranı zamanla bu sektörlerin aleyhine, hizmetler sektörünün ise lehine bir gelişme göstermiştir (Tablo 16).

Tablo 16: Almanya'da Çalışan Türk Vatandaşlarının İşkolları İtibarıyla Dağılımı (31.3.1991 ve 30.6.1997 tarihleri itibarıyla)

İşkolları	1991		1997	
	Sayı	%	Sayı	%
Tarım, Orman, Balıkçılık	4.848	0.8	5.693	1.0
Enerji, Maden	21.218	3.4	11.954	2.2
İmalat	385.586	61.8	281.249	50.2
İnşaat	38.124	6.1	38.991	6.7
Ticaret	39.983	6.4	51.816	9.4
Ulaştırma (1997'de "ve iletişim" eklenmiştir)	22.088	3.5	28.954	5.2
Sigorta, Banka	1.563	0.3	2.849	0.5
Hizmet	95.182	15.3	120.433	21.6
Ticari olmayan kuruluşlar, Ev Hizmetleri	5.151	0.8	6.854	1.2
Sosyal Sigorta ve Benzerleri	10.272	1.6	11.015	2.0
Diğerleri	95	0	34	0
Toplam	624.110	100	559.842	100

Kaynak: YİHGM (1992:12); YİHGM (1998:15)

1.7.4. İşçi Dövizleri

Yerli iş gücünü yurt dışına iten temel güdü para biriktirmek olduğu için işçiler mümkün olduğunca fazla para biriktirip ülkelerine dönmek isterler. Biriktirdikleri paraları gerek ailesinin kullanması gerekse tasarruf olarak ana vatanlarına göndermektedirler. Giden işçiler içinde kırsal kesimden gidenlerin kent kökenlilere göre Türkiye'ye daha fazla para gönderdiği görülmektedir (Bechtoldt, 1977:430-431).

İşçi dövizlerinin iki etkisi olduğu söylenir (Abadan-Unat, 1976:23). Birinci etkisi dâhili etkisidir. Yani kendisi Almanya'dayken aile fertlerinin ve geri dönenlerin satın alma gücünü artırıcı etkisidir. İkinci etkisi ise harici ya da dolaylı olandır. Yani hükümetin ya da Merkez Bankasının döviz gereksinimini karşılamasıdır. Ankara'daki hükümetler de ödemeler dengesi ve ticaret açığının kapatılması için işçi dövizlerini önemli bir faktör olarak görmüşlerdir (Bechtoldt, 1977:432).

Birinci durumda, dövizler ailenin acil bireysel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra konut ve yerleşim ile ilgili alanların iyileştirilmesine harcanmaktadır. Bu dövizler ve geri dönmeler Türkiye'nin modernleşme trendini hızlandırmaktadır. Martin'in araştırmasında işçiler, kendi tasarrufları ve gönderdikleri dövizlerle çocuklarının daha iyi okullara gideceğini; öğretmen, mühendis, vs. gibi güvenli

mesleklere sahip olacaklarını ve statülerinin yükseleceğini söylemektedirler (1991:VIII) (Ayrıca bk. Bizim araştırma bulgularımız). Apak da işçi dövizlerinin bazen üretken olmayan alanlara harcansa da yaşama düzeyini ve etkinliği artırdığını vurgulamaktadır (1993:25).

Göçmenler gerek bireysel ve gerekse aile olarak bu dövizlerden yararlanırlarken, göçün göç veren yerlerde ekonomik sıçramaya neden olduğu görülmemiştir. Ailelerin paraya sahip olup ekonomik kalkınmanın olmayışı şu olumsuz sonuçları doğurmuştur: 1) enflasyon, 2) yüksek oranda ithalat, 3) bulunmayan kalifiye eleman istenmesi, 4) orantısız üst yapı harcaması.

Öte yandan Onulduran ve Van Renselaar, Avrupa işçileri gibi yaşama ve tasarruf alışkanlıkları kazanacak işçilerin Türkiye'ye döviz göndermelerinin azalacağını iddia etmektedirler (1976: 45-46). Tablo 17 bunu bir ölçüde doğrulamaktadır. 1975 ile 1988 rakamları karşılaştırılınca yurt dışındaki nüfusun artmasına rağmen dövizde önemli bir değişimin olmadığı görülmektedir. Ancak TOBB'un ve DİE'nin 1990 sonrası verileri işçi dövizlerinin yeniden arttığını göstermektedir²³ (TOBB, 1997:82-84; DİE, 1998: 14).

İkinci durumda ise işçi dövizlerinin Türkiye'nin döviz rezervine 1990 yılına kadar yıllık 1.5-2 milyar dolar, 1990 sonrası ise 2.5-3 milyar dolar katkıda bulunduğu görülmektedir. Ancak 1997 rakamlarında dövizler 4 milyar doları geçmesine rağmen dış ticaretteki açığın 22.5 milyar dolar seviyesine çıkması açıkların kapanmasında işçi dövizlerini yetersiz kılmaktadır. Bu gelen dövizlerin yatırım harcamaları yerine ödemelerdeki açığın kapatılmasında kullanıldığı görülmektedir (Tablo 17)

Apak, 1980 sonrası ihracaat, turizm ve yurt dışı müteahhitlik hizmetlerinin işçi dövizlerinin önemini azalttığını belirtmektedir. Başarısız olan işçi şirketleri onların güvenliğini sarsmış ve tasarruflarını banka ve taşınmazlara yatırmışlardır. Apak, işçi dövizlerinin düşmesinin (ve ileride düşeceğinin) bir diğer nedenini de "yerleşikliğe geçiş" ve ikinci neslin yatırımlarını Almanya'da değerlendirmek isteyeceğine bağlamaktadır (1993:79).

---

²³ Turizm gelirleriyle karşılaştırıldığında ise 1991 yılından sonra işçi dövizlerinin oranının giderek azaldığı görülmektedir (TOBB, 1997:82-83; DİE, 1998b:59).

Burada şunu da belirtmemiz gerekir. “Bumerang etkisi²⁴” ile endüstrileşmiş ülkelerin işçilere ödedikleri ücretlerin göç veren ülkelere gönderilmesi sonuça o ülkede kalmamakta, göç alan ülkeye yeniden dönmektedir. Tüketim maddeleri, makine vs. ithal eden göç veren ülkeler sonuça parayı yine bu göç alan ülkelere döndürmektedirler.

Tablo 17: Türkiye’ye Gönderilen İşçi Dövizleri ve İlgili Göstergeler, 1964-97 (US\$ milyon)

Yıl	Döviz	İhracat	İthalat	Dövizin Ticaret Açığını Karşılama Oranı (%)
1964	45			
1965	70			
1967	93	522	685	57
1970	273	589	886	92
1971	471	677	1088	115
1972	740	885	1508	119
1973	1184	1317	2049	162
1974	1426	1538	3720	66
1975	1312	1401	4640	41
1980	2071	2910	7573	44
1985	1714	7583	11027	47
1987	2021	10322	14008	55
1988	1806	11846	13646	100
1991	(1)2901	13593	21047	39
1992	(1)(2)3074	14715	22871	38
1993	(1)(2)2963	15345	29428	21
1994	(1)(2)2664	18106	23270	52
1995	(1)(2)3365	21637	35709	24
1996	(1)3590	23224	48656	14
1997	(1)4229	26246	48656	19

Kaynaklar: 1964-65 verileri Abadan-Unat (1976:24); 1967-87: World Bank; 1988: IMF; İşçi Dövizlerinde (1) DIE (1998:14) (2) TOBB (1997:82-84) (aynı rakamlar verilmiştir); 1990 sonrası ithalat ve ihracat rakamları ise DIE (1998:175)

²⁴ Terimi Abadan-Unat (1976:24) Lohrmann ve Manfraas’tan aktarmaktadır.

1.7.5. İşçi Yatırımları

1.7.5.1. Türkiye'deki Yatırımlar

Keleş, Türk işçilerinin Türkiye'deki ana yatırımlarını evlerin iyileştirilmesi, apartman inşası veya apartman dairesi alınması, arsa ve tarla alınmasının oluşturduğunu söylemektedir (1976: 169-178). Bu trendin uzun yıllar devam ettiği söylenebilir. İşçilerin bakkal, berber dükkânı, lokanta, pastane vs. gibi klasik küçük işyerleri açmayı tercih ettikleri görülmektedir (Martin, 1991:5).

Bu yatırımlar işçilerin küçük birikimleriyle giriştikleri, kendileri çekip çevirebilecekleri bir özellik taşıyordu. Ancak, bu küçük kapasiteli işyerleri yeni iş sahaları yaratmaktan uzaktı. Bunların belki yatırıma dolaylı etkisinden bahsedilebilirdi. Hükümet ve onun planlama kolu DPT, zaman zaman işçilerin yatırım konusundaki isteksizliklerini organize etme teşebbüsünde bulunmuştur. Ancak, Tatar ve diğ., işçilerin şirket kurarken devletten ciddi yardım görmedikleri kanaatinde idirler (1989:61-63).

Türk işçileri Batı Avrupa'nın yüksek yaşam standardını gördükten sonra endüstrileşmenin önemini anlamış, sayıları az da olsa işçilerimizden bazıları tasarruflarını endüstriyel yatırımlara kanalize etmeye çalışmışlardır. Tabii bu zıt düşüncenin çeşitli sebepleri bulunabilir. Birinci olarak göç alan ülkede yerleşip yerleşmeme konusunda henüz karar vermemişlerdir. İkinci olarak dönme konusunda karar vermiş olsalar bile dönüş tarihleri kesin değildir. Türkiye'deki genel olarak istihdam problemi ve çocukların eğitimi gibi bireysel nedenler bu geri dönmeyişte ya da kararsız davranışta etkili olmaktadır (Abadan-Unat, 1976:28-29). Abadan-Unat bu kararsız davranışların diğer Akdeniz göçmenlerince de paylaşıldığını belirtmektedir.

Türklerin yatırımlarına geçmeden önce onların hangi alanlara yatırım yapmaktan çekindiklerine bir göz atmak yararlı olacaktır. İşçiler yatırımlarını şu alanlara yapmaktan çekinmektedirler: 1) Devlet iktisadi teşebbüslerinin hisseleri, 2) ortaklıklar kurmak, 3) özel firmaların ortaklıklarından hisse almak (Abadan-Unat, 1976:29).

Bu isteksizliğe neden olan temel inançlar: a) Devlet iktisadi girişimlerinin siyasi nepotizm (akraba kayırcılığı) aracı olması ve sürekli açık vermesi, b) özel şirketlerin israf, risk ve spekülatif eylemlerine karşı garanti olacak hiç bir şeylerin olmamasıdır (Abadan-

Unat, 1976:29). Yani yaptıkları (çarptıkları) yanlarına kar kalmaktadır (Tatar ve diğ., 1989:61). Bazı yabancı ve Türk şirketlerinin şüpheli batışı insanları bu çeşit tereddütlere itmektedir. ISO (Investment Overseas), Intercontinental Turkish Mutual Fund gibi. Özellikle 1960'lı ve 1970'li yılların bu başarısız girişimleri girişim niyetindeki işçilerin yüzde yüzünü etkilemese de önemli psikolojik bir olumsuzluk oluşturmuştur. Apak, 1970'lerde yoğun bir şekilde kurulan işçi şirketlerinin 1980'lerde kapanma noktasına geldiğini belirtmektedir (1993:72). Tatar ve diğ., sayıları 400'e varan bu şirketlerin bir kısmının faaliyetinin durduğunu ve "sadece bir beklenti"den ibaret olduğunu vurgulamaktadırlar (1989:7,61). Bu nedenledir ki işçiler paralarını garantili yatırım olarak gördükleri kendi işyerleri, banka, ev, arsa gibi alanlara yönlendirmektedirler. TAM'ın 1991'deki araştırmasında geri dönenlerin %44'ü tasarrufunu kira getiren mülklere, %27.7'si kendi işyerine, %24.5'i araziye, %9.3'ü bankaya, %3.3'ü traktör, zirai makina gibi alanlara yatırmış ve sadece %0.5'i işçi şirketlerine yatırmıştır. %14.8'i ise tasarruf yapamamıştır (ZFT, 1991a:98). Bugün Anadolu'nun pek çok yerinde iyi niyetli ama başarısız olmuş işçi yatırımlarının enkazlarını görmek mümkündür.

Abadan-Unat, Türk işçi girişimlerinin genellikle Batı Türkiye'de ve özellikle de İstanbul civarında yer aldığını, bunu Orta Anadolu'nun izlediğini, az gelişmiş doğu illerinde ise yatırım az olduğunu, bunun sonucu olarak Türk işçi yatırımlarının bölgesel ekonomik farklılığı gidermekten uzak olduğunu söylemektedir (1976:30). Buna mukabil Türkiye Kalkınma Bankası (TKB) ise 260.000 ortaklı, 15.000 kişilik istihdam yaratan 224 şirketin bölgesel dağılımını şöyle vermektedir (Apak, 1993:75-77): İç Anadolu: %34.8; Karadeniz: %19.2; Ege: %18.3; Marmara:%15.6; D.Anadolu:%5.4; Akdeniz: %4.9; G.Doğu: %2.

Bu teşebbüslerin ilk sırasında inşaat malzemeleri, besin endüstrisi ve metal üretimi yer almaktadır. İkinci sırada ise elektrik malzemeleri, kâğıt, kimyasal maddeler ve turistik yatırımları görmekteyiz. İşçiler bu alanları en başta hazır market olması, sonra ise göreceli olarak basit teknoloji kullanımı ve özellikle inşaatla yönelik olanda, nüfusun daha iyi konut istemi olması nedeniyle seçmektedirler. İşçilerin konut alanına yaptıkları yatırımda da genellikle büyük şehirleri ve Türkiye'nin Batı bölgelerini tercih ettikleri görülmektedir (Keleş, 1976: 177). Geri dönenlerin yerleşme tercihleri de İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Konya, Bursa gibi büyük şehirler olmaktadır. Anadolu'nun Doğu ve Kuzey bölümlerinden yurt dışına göçenler

dönüşlerinde orijinal yurtları yerine yine büyük şehirleri tercih etmektedirler (ZFT, 1991a:13).

Abadan-Unat'ın (1976:30) göçün ilk dönemleri için bahsettiği Türk işçilerinin karşılaştığı, a) Kredi imkanlarının kısıtlı olması, b) borsanın yetersizliği, c) teknik servis ve profesyonel yönetici yetersizliği, d) ortaklara gelecek hakkında fikir verecek, bölgenin tercihlerinin dikkatlice ele alındığı fizibilite projelerinin olmaması (veya yapanların bulunmaması), ve e) özellikle teknik ekipmanların ithalinde karşılaşılan güçlükler gibi temel zorlukların bazılarının hala aşılmadığını Apak'ın sorunlar listesinde görmekteyiz: 1. Yönetim sorunu, 2. Yanlış kuruluş yeri ve teknoloji seçimi, 3. Ham madde ve diğer malzeme tedariki, 4. Pazarlama sorunu, 5. Kur garantisinin kaldırılması sonucu borçlanmalardaki sıkıntılar ve 6. Öz kaynak yetersizliği (1993:72-74; Ayrıca bk. Tatar ve diğ. (1989:61-63)). Ayrıca Türkiye'den uzakta bulunma pek çok konudan haberdar olmamayı da beraberinde getirmektedir. Örneğin, TAM'ın bir araştırmasında geri dönenlerin %90'ı hükümet ve banka teşviklerinden haberdar olmadıklarını belirtmektedirler (ZFT, 1991a:76).

Bütün bu olumsuz gelişmelerin yanında bazı büyük işçi ortaklıklarının da giderek oluşmakta olduğu söylenebilir. Türksan²⁵, İşbir, Kombassan, Yimpaş, Birlik Mensucat, Denizli Cam, Gimsan, Karsu, Koytaş, Lüks Kadife, Soksa, Sormaş, Yibitaş, Kütahya Porselen, Uşak Seramik gibi şirketler ortaklarının tamamının veya büyük kısmının yurt dışındaki işçiler olduğu bu çeşit girişimlerdenidir.

Penninx ve Van Renselaar'ın vurguladığı işçi şirketlerinde işçi tasarruflarının belli bir devlet politikasının güdülmemesi nedeniyle verimsiz bir şekilde heba edildiği, bunlardan devletçe faydalanılmak isteniyorsa vasıflı yöneticilerin yetiştirilmesi gerektiği (1979) fikri geçen zaman içinde geçerliliğini yitirmemiştir. Devletin dış ülkelerden yardım almak, dış yatırımcıları teşvik etmek yerine işçilerin bu girişimcilik ruhundan yararlanması gerekir.

Özellikle Türk sistemi gibi karma ekonomilerde uzun dönemli projelerin devlet teşebbüslerince kısa dönem karlı projelerin ise özel sektörce gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Dinamik ekonomik sistemler ise güçlü üretkenliklerini çok sayıda geniş, kompleks endüstriyel organizasyonlara borçludurlar. Bu durumda gelişmekte olan ülkelerin küçük ölçekli endüstrilerin hayatta kalması güçleşmektedir. Böyle

---

²⁵ 1966 kuruluş tarihli duvar kağıdı üretmek üzere kurulmuş ilk işçi şirketi (Apak, 1993:72)

olunca da Türkiye’de Türk işçilerinin küçük ölçekli bu girişimlerinin rekabet şansı kalmamaktadır. Bu gerekçe Türklerin neden Türkiye’de yatırımı değil de Alman bankalarında tasarrufu seçtiklerini açıklayan önemli bir nedendir.

1.7.5.2. Almanya’daki Yatırımlar

Mehrlander’in 1974’teki araştırmasından çıkan sonuçlara bakınca işçi tasarruflarının Türkiye’ye gönderdiklerinden fazla olduğu tahmini yapılabilir (Keleş, 1976:172). Bu artan kısım o günden bugüne Alman bankalarına yatırılmakta ve/ya Almanya’da yatırıma çevrilmektedir.

Mart 1974’te çıkan “Aile Birleştirme Kanunu”ndan sonra başlayan yerleşme birlikte Türkler, “tüketim ve tasarruf alışkanlıklarını Alman toplumuna uyumlaştırmaya başlamışlardır”. Türkler, buna bağlı olarak “maddi birikimlerini F. Almanya’daki yatırımlara ve tüketime yöneltmişlerdir” (ZFT, 1991:3-4).

Yatırımlarda ilk önce Türk toplumunun tüketim alışkanlıklarını karşılamaya yönelik alanlara el atılmıştır. TAM’ın 1991 araştırması sonuçlarına göre Türkler, böylece 33.000 işyeri kurmuşlar ve buralarda 100.000-105.000 arasında istihdam olanağı yaratmışlardır (ZFT, 1991:4). Rakam bir-iki yıl içinde 35.000 ve 125.000 olarak gerçekleşmiş (CFTS, 1993:176), 1996 yılının rakamı ise 47.000’e 170.000’dir (YİHGM, 1998:). Ortalama 3 kişi civarında istihdam sağlandığına göre bunlar küçük işletmelerdir. Türkler 55 değişik sektörde iş kurmuşlar (ZFT, 1991:32), yaptıkları yatırım 9.5 milyar DM’yi ve yarattıkları ciroları ise 69 milyar DM’yi geçmiştir (YİHGM, 1998:16).

İlk zamanlar sadece Türk toplumuna hitabeden bu kuruluşlar zamanla kısmen de olsa “nish-ekonomi”den²⁶ kurtulup Almanlar’a da hitap etmeye Almanlarla rekabete başlamışlardır (ZFT, age, s.5). Bu biraz da müteşebbislerin iş tecrübesinin kazanılması ve çekimser tutumun azalmasına bağlı olmaktadır (age, s.6). Böylece sosyal çevre

---

²⁶ “Nish-ekonomi modeli” göçmenler tarafından göçmenlerin sadece kendi etnik topluluklarını hedef alan ekonomi oluşturmaları modelidir. Bu müteşebbisler yerli halkla aynı kitleye hitap etmedikleri için onlarla rekabet de etmezler. Bu model göçün ilk dönemleri için geçerlidir. Örneğin, bankalar, Türk kahvehaneleri, videocular gibi.

tanınarak “etnik ekonomi”den “multi-kültürel ekonomi”ye geçilmektedir (age, s.8).

Müteşebbisleri Almanya’da işyeri açmaya iten sebepler arasında tasarruflarını değerlendirip daha fazla kazanç sağlamanın yanında aile bireylerine iş ve Almanya’da kalma olanağı sağlama gibi nedenler de sayılabilir. Diğer nedenler ise “bağımsız olma çabası” ve “toplum içindeki sosyal konumu değiştirme”dir (ZFT,1991:21-22).

TAM’ın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre (ZFT, 1991:13-15, 19) işletmelerin faaliyet alanları %38 gastronomi, %24 gıda toptancılığı ve perakendeciliği üzerinedir. Yani %62’lik bir oran yeme içme ve gıda üzerinedir. Burada Türk damak zevkinin yaşatılmaya çalışılmasının (diğer bir deyişle kültürel alışkanlıkların bırakılamamasının) büyük etkisi vardır. Müteşebbislerin %11.8’inin eşi yabancıdır (bunların 9.8’lik kısmı Alman). Müteşebbislerin %78’i oturma hakkı olan kimselerdir. Yaş itibariyle %23.7’sinin 35 yaşını aşmış olması bize müteşebbislerin genç ikinci kuşaktan olduğu izlenimini vermektedir. Bunun yanında iş tecrübelerinin olmaması, Almanca dil bilgilerinin bile yetersiz olması diğer göstergeler arasındadır.

Türk müteşebbisler “Türk İşadamları Dernekleri” kurarak yardımlaşma ve ortak sorunlarını giderme olanakları aramaktadırlar (ZFT, 1991:28).

Kempe’nin belirttiği bir araştırmaya göre ise Türkler 2010 yılında 650000 kişi çalıştıracak konuma geleceklerdir ve ev alıp oraya yerleşmektedirler. Türkler böylece Almanların korktuğu gibi iş alanlarında rakip olmaktan ziyade iş alanı açmaktadırlar (1999:13).

1.7.6. Türk İşçilerinin Yasal ve Sosyal Güvenlik Problemleri

Türk göçmen işçilerinin sosyal güvenlik hakları çeşitli ülkelerle yapılan bir dizi ikili antlaşmalarla belirlenmiştir. Bu antlaşmalar sosyal güvenlik konusunda Avrupa’nın diğer göçmen işçileri için düzenlenen antlaşmalara uygun olup ILO, AB, ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası örgütlerin temel prensipleri çerçevesinde düzenlenmişlerdir.

İlk sosyal güvenlik antlaşması Almanya ile 30 Nisan 1964’te imzalanmıştır. Bunu Hollanda (5.4.1966), Belçika (4.7.1966), Avusturya (12.10.1966) İsveç (10.3.1967), İsviçre (14.1.1970) ve Fransa (20.11.1972) ile yapılan sosyal güvenlik antlaşmaları takip

etmiştir. Bütün bu antlaşmalar hastalık, kaza, işsizlik, yaşlılık sigortası ve çocuk parası gibi konularda her iki tarafın işçilerine de eşit muamele edilmesi esasına dayanıyordu.

Her ne kadar prensipte bu yasal kurallar iki taraf işçilerine de ortak uygulanacaksa da bazı özel koşullar hep ev sahibi işçilerin (ve ülkelerin) lehine, göçmenlerin ise aleyhine yorumlanıyordu. Abadan-Unat, *“bu şartların en önemlisi toprak esasının (territoriality) geçerliliğinin sosyal güvenlik kanununun her maddesinde var olması ve yabancılar kanunu yoluyla tüm yetkilerin Alman Federal Devleti yönetiminin inisiyatifine devredilmesidir”* demektedir (1976: 32). Toprak esasını prensibi, verilen bütün yasal hakların, vatandaş veya yabancı, o ülkede oturan herkese uygulanması, oturmayanlara uygulanmaması fikrine dayanır.

Göçmen işçilerin aşağıdaki sıralayacağımız karakteristiği ev sahibi devletin üzerindeki sosyal güvenlik yükünü hafifletmektedir (Abadan-Unat,1976:32).

- a) Göreceli olarak düşük yaş durumu,
- b) Düşük derecede hastalık (çünkü işçi alınırken çok sıkı sağlık muayenesinden geçirilmekteydiler),
- c) Vergi muafiyeti, vergi iadesi ve diğer sosyal güvenlikle doğan haklarını bilememek ve iddiada bulunamamak,
- d) Yabancılar Kanununun yönetime sürekli işsizlik durumunda oturma hakkını askıya alma yetkisi vermesi.

Toprak esasının uygulanmasının Türk işçileri için doğuracağı sonuçlar ise şunlardır (age, s.33-34):

- a) İşsizlik parası ancak Türk işçisi Almanya'da sürekli oturduğu zaman ödenmektedir. Bunu 1966-67 ve 1973 krizlerinde farklı eyalet (Lander) otoriteleri kuralları farklı şekilde uyguladılar.
- b) Türk işçileri ve aile üyeleri için hastalık parası da aynen işsizlik parasında olduğu gibi Almanya'da oturma şartına bağlanmıştır. Ayrılmış ailelerin ve aile üyelerinin hastalık primleri ise Türk sosyal güvenlik kanunlarında belirlenen bir ölçeğe göre Türkiye'de ödenir.
- c) Kaza sigortası da aynı şartlarda, sürekli oturma bağlı olarak ödenmektedir.
- d) Yaşlılık sigortasının toprak esasına göre ödenmesi durumu söz konusu değildir. Ancak, mevcut durum problem oluşturmaktadır. Çünkü Türkiye'de emeklilik primlerini düzenli yatıran bir işçi 55-60

yaşında emekli olabilirken Almanya'da bu yaş 65'tir. Böyle olunca Türk kanunlarına göre emeklilik yaşına gelen ve Almanya'da yıllar boyu parası biriken bir Türk'ün önünde iki yol görünmektedir. Ya yaşı gelene kadar bekleyecek veya iki sene bekledikten sonra belli bir miktar tazminat alacaktır.

e) Çocuk yardımı ise 1975'e kadar toprak esasına göre ödenmiyordu. Türk işçisinin ailesinin Türkiye'de veya Almanya'da yaşaması fark etmiyordu. 1975'te ise Alman hükümeti Almanya'da yaşayan çocuklarla yaşamayanlar arasında ayırım yapmaya başladı. Alman hükümetinin bu kararı en çok Türk işçilerini etkiledi. Çünkü en yüksek evlilik ve en düşük aile birleşimi oranı Türklerdeydi. 1973'te 515.161 Türk işçi çocuğuna 357 milyon DM ödeme yapıldı. İstatistikler Alman aile ortalamasının 2.1 yabancılarınkinin ise 2.5 olduğunu göstermektedir. Buna ilave olarak toplam çocuk paralarının %60'ının da Türk işçilerine ödendiğini görmekteyiz.

Aralık 1997 rakamlarıyla çocuk paralarına bakacak olursak 746.457 Türk çocuğuna 2.156.266.966DM ödenmiştir. Bu çocukların 733.146'sı Almanya'da, 13.276'sı Türkiye'de ve 35'i de diğer ülkelerde oturmaktadırlar. Almanya hükümeti, Almanya'da oturan 1. çocuğa 220DM, 2.ye 220DM, 3.ye 300DM, 4. ve sonrası her çocuk için 350DM ödeme yaparken Türkiye'de oturan 1. çocuğa 10DM, 2.ye 25DM, 3. ve 4.ye 60DM 5. ve sonrası her çocuk için de 70DM ödemektedir (YİHGM, 1998:17). Dolayısıyla burada aileyi getirmekle getirmemek arasındaki fark açıkça görülmektedir.

Bu uygulamalar tabii olarak Türklerin ailelerini Almanya'ya getirmeleriyle sonuçlandı. 1964 Türk-Alman Sosyal güvenlik antlaşmasının 33. maddesinin değiştirilmesinin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin 25., ILO Sosyal Sözleşmesinin 4. ve 6., AET antlaşmasının 51. maddelerinde ifadesini bulan göçmen işçilerin eşit muameleye tabi tutulması ilkesinin açık ihlali olduğu iddia edilmektedir (Abadan-Unat, 1976: 35). Türk işçileri ise buna tepkilerini çocuklarını Almanya'ya getirerek göstermişlerdir. Dolayısıyla Almanya ekonomik olarak işçi çocuklarına daha az ödeme yapmayı düşünürken aile birleşmesi nedeniyle hem daha büyük bir ekonomik yükün altına girmiş hem de aile göçü nedeniyle sosyal bir değişmeye de neden olmuştur.

Sosyal güvenlikle ilgili olarak ayrıca maluliyet, yaşlılık, dul ve yetim aylığı alan 133.180 vatandaşımızın bulunduğunu; bunların 31.204'ünün Türkiye'de yaşadığını ve her birine aylık 744DM ödendiğini belirtmekte yarar vardır (YİHGM, 1998:16-17).

Almanya'nın sosyal güvenlik yönüyle eleştirilecek yönleri bulunmakla birlikte Türkiye ile karşılaştırıldığında Türklerin durumunun, gelir seviyesi, işsizlik sigortası, çocuk parası gibi konularda çok daha iyi bir konumda oldukları görülmektedir. Özellikle bu gibi maddi refah getirilerinin Almanya'da kalma ve vatandaşlık değiştirme fikrini de olumlu yönde etkileyeceği gözden ırak tutulmamalıdır. Bir örnek olarak çocuk parasını verirsek Aralık 1999 rakamlarıyla devlet memurlarına çocuk başına 600.000TL (2,1DM) ödenmekte olup 3. çocuğa ise para ödenmemektedir.

1.7.7. İkamet ve Çalışma İzni

1.7.7.1. İkamet İzni

Almanya'nın yabancı işçi politikasını en iyi özetleyen terim, kendi buluşları olan, "gastarbeiter" (misafir işçi) olmuştur. Almanya yabancı işçilere sürekli misafir muamelesi yapmış, o gözle bakmıştır. Bu politikanın bir sonucu olarak Almanya, misafir işçilere Almanya'da sürekli kalabileceklerine dair hiçbir zaman söz vermemiştir. Almanya pratikte bir göç(men) ülkesi olmasına rağmen sürekli olarak göç(men) ülkesi olmadığını iddia etmiştir. Bundan dolayı misafir işçiler Alman "iş gücü piyasasının ihtiyaçlarına göre kabul edilebilmektedirler" (Hönekopp & Ullman, 1982: 115).

Almanya'da yabancı bir işçinin varlığı iki prensibe dayanır: "Hiçbir yabancı oturma izni olmadan ülkede oturma hakkına sahip değildir" ve "Alman vatandaşı olmayan işçiler çalışma izni almak zorundadırlar" (Hönekopp & Ullman, 1982: 116-119). AB vatandaşlarından oturma izni istenirken çalışma izni istenmemektedir. İkamet ile ilgili düzenlemeler 1990 Yabancılar Kanununda düzenlenirken, çalışma ile ilgili düzenlemeler 1969 İstihdamı Teşvik Kanunu'yla (Arbeitsförderungsgesetz) belirlenmiştir (m.19).

Alman Yabancılar Kanunu (AYK) göç kontrolü konusunda etkili bir silaha sahiptir. Oturma izni belirlenmesi konusundaki kriteriya "kişisel, politik ve ekonomik faktörler yanında iş gücü piyasasının gereklerine (menfaatine) göre" belirlenmektedir. Bireysel faktörler olarak bu durum işçiler arasında "paralı evlilik" olarak adlandırılan "yalancı (sahte) evlilik"leri de ortaya çıkarmaktadır. Bazı işçiler oturma

izinlerini uzatmak için aile hayatı yaşamadan bir Alman ile evlenmektedirler.

Temel olarak iki çeşit ikamet vardır: Oturma izni (Aufenthaltserlaubnis) ve oturma hakkı (Aufenthaltsberechtigung). 1990 Yabancılar Kanunu madde 5'te bu genelin yanına iki tane de ilave saymıştır. Buna göre:

“İkamet İzni, Oturma izni (madde 15, 17), Oturma Hakkı (Madde 27), Sınırlı Oturma İzni (Madde 28, 29) ve İstisnai Oturma İzni (Madde 30) şeklinde verilir”.

1. Oturma İzni

Yabancılar Almanya'ya gelmeden veya geldikten sonra ikamet izni alarak Almanya'da kalabilirler. Almanya'da üç aydan fazla kalacak herkes ikamet izni almak zorundadır. Bir yabancınn Almanya'ya gelmesi ve buradan ikamet izni alabilmesi için öncelikle geçerli bir pasaporta sahip olması gerekir. 1990 Alman Yabancılar Yasasına göre “belirli bir ikamet amacına bağlı olmaksızın ikametine müsaade edilen yabancıya, ikamet izni oturma izni şeklinde verilir” (Madde 15). Oturma izninin süresinin kaideten üç yıl olması öngörülmesine rağmen bunu belirlemede Alman otoriteleri serbesttir (Madde 15-23). Her ne kadar yabancı işçi çocukları oturma izni almak zorunda değillerse de isimlerinin idari otoritelere kaydedilmesi gerekmektedir.

Süresiz Oturma İzni: Bir yabancınn beş yıldan beri oturma izni hamili olması; işçi ise özel çalışma iznine sahip olması; sürekli iştiğal ettiğı bir diğer iş için gerekli müsaadenin olması; sözlü anlaşabilmeye yetecek kadar basit derecede Almanca bilmesi; kendisine ve birlikte yaşadığı aile fertlerine yetecek büyüklükte konuta sahip olması ve sınır dışı edilmesini gerektirecek bir nedenin bulunmaması hallerinde süresiz olarak uzatılır. Şahsın çalışmaması durumunda ise kendi serveti veya diğer gelirleriyle ya da işsizlik sigortasıyla altı aylık bir süre kendine bakabilecek durumda olması gerekmektedir. Eş ve çocuklara süresiz oturma izni, bağlı olunan işçinin özel çalışma iznine sahip olması ve sürekli iştiğal ettiğı bir diğer iş için gerekli müsaadesinin olması halinde verilir (Madde 24-26).

2. Oturma Hakkı

Oturma hakkı süre ve yer itibariyle sınırsız olup şartlara ve kayıtlara bağlanamaz. En geniş kapsamlı ve en güvenceli ikamet iznidir. Ancak burada 37. maddede düzenlenen siyasi faaliyetlerle ilgili hükümler saklı tutulmuştur. Oturma hakkının elde edilmesi için esas olarak bir yabancının sekiz yıldan beri oturma izni hamili olması veya üç yıldan beri süresiz oturma izni hamili olup daha önce de istisnai oturma izninin bulunması; geçimini kendi kazancı, serveti veya diğer kaynaklardan garanti etmiş olması; (özel veya kamu) kanuni emeklilik sigortasına en az 60 ay prim ödemiş olması ve son üç yılda altı ay hapis veya buna mukabil bir para cezasına çarptırılmış olmaması gerekmektedir (Madde 27). Bu hak yabancılara sorumlu otoritelerin kontrol ve gözetiminden biraz daha uzak, daha serbest yaşama özgürlüğünü vermektedir. Diğer şekilde yabancı her türlü hareketini otoritelere bildirmek zorundadır.

3. Sınırlı Oturma İzni

Almanya'daki bir yabancının ikametine, tabiatı icabı sadece geçici bir ikameti gerektiren belirli bir amaç için müsaade edilmesi halinde, ikamet izni “sınırlı oturma izni” şeklinde verilir. Buradaki tahdit süre bakımındandır. İzni iki yıllığına verilir ve gereği halinde ikişer yıllık dilimler halinde uzatılır (Madde 28-29).

4. İstisnai Oturma İzni

Devletler hukuku kaidelerinden veya acil insani nedenlerden ötürü veya F. Almanya'nın siyasi çıkarlarının korunması açısından F. Almanya'ya girişine ve ikametine izin verilmesi gereken, ancak kendisine oturma izni verilmesi imkânı bulunmayan yabancıya ikamet izni “istisnai oturma izni” şeklinde verilmektedir. İstisnai oturma izni sahiplerinin aile üyelerine de aynı izin verilir. Ancak bu kural evli ve/ya 18 yaş üzerindeki çocukları kapsamaz. (Madde 30-35)

1.7.7.2. Çalışma İzni

İkamet iznindeki sınırlamalara benzer sınırlamalar çalışma izninde de görülmektedir. “Genel” çalışma izni iki veya üç yılla sınırlı olup, bir yerde, bir işveren tarafında bir işle sınırlıdır. Verilmesi “şartların uygunluğuna ve işçi piyasasındaki trende bağlıdır” (İstihdamı Teşvik

Kanunu, Madde 19). Bunun yanında “özel” çalışma izni ise “geçen beş yıl zarfında yasal ve sürekli” olarak çalışanlara verilmektedir ve “genel” çalışma iznindeki sınırlamalara tabi değildir (Hönekopp & Ullman, 1982: 119-120). Her ikisi de Çalışma İzni Kararnamesine (Arbeitserlaubnisverordnung) göre belirlenir ve verilir. İnsan gücü servisleri yabancı işçilerin sayıca büyüklüğüne karar veren organlardır. Bu servisler iş gücü piyasasının ihtiyaçlarını ve istihdam politikalarını iyi bilmekte ve kararları ona göre vermektedirler. Yabancıların çalışma izinlerinin otomatik olarak yenilenmediğinden dolayı müracaatları tek tek incelenir. Otoritelerin temel meselesi, işçi kıtlığının olmamasını ve yetersiz kalifiyedeki elemanın getirilmemesini sağlamaktır. Ana hedef Alman işçilerin iş güvenliğinin sağlanması ve yabancı işçilerin istihdamıyla işlerinin tehdit edilmemesidir. Böylece müracaatlarda otoritelere geniş yetkiler verilmiştir. 1974 Sonbaharındaki düzenlemelerle işsizlik durumunda, yeni gelen bir yabancının müracaatına çalışma izni verilmemesi yönünde otoritelere yetki verilmiştir. İşini kaybeden bir yabancının çalışma izninin uzatılması ve ona ilk kez çalışma izninin verilmesi boş olan işi bir Alman’ın doldurmaması durumunda mümkündür.

Özel çalışma izni iş piyasasının trendine ve durumuna referans edilmeden verilir. Bu izin beş seneliğine geçerlidir. İş, işveren ve bölge gibi sınırlamalara tabi değildir. Ancak uygulamada coğrafi bazı sınırlamalar görülebilmektedir. Bunlarla birlikte yabancı işçinin şu koşulları taşıması gerekir: a) geçmiş beş yıllık süre zarfında sürekli ve yasal olarak iş sahibi olmak veya, b) daimi ikameti Almanya olan bir Alman’la evli olmak.

Türk işçilerinin eşleri ise AET-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararlarının 7. Maddesinde öngörülen özel bir hükümden yararlanmaktadırlar. Burada, AB vatandaşlarının eşlerinin daha geniş haklara sahip olduğu konusu ayrıca vurgulanmalıdır. Eğer işçi çocukları sürekli ve yasal olarak geçen beş yıllık süre zarfında Almanya’da ise on sekizinci yaş gününden itibaren özel çalışma iznini alabilirler. Bunların haricinde Çalışma İzni Kararnamesi, sekiz yıllık ikamet şartına bağlı olarak oturma hakkını elde eden yabancının süre şartına bağlı olmaksızın özel çalışma iznine de hak kazanacağını hükme bağlamaktadır.

İkamet ve çalışma prensipleri, kendi özel yapısı ve iç ahenge sahip olup aynı zamanda kendi yöneticilerine sahiptirler. İkamet genellikle yerel yönetimlerin ve polisin konusu olurken çalışmayla ilgili kurallar Federal İşçi Departmanı (Bundesanstalt für Arbeit) ve onun temsilcilerinin konusudur.

Her ne kadar çalışma ve ikamet izinleri birbirinden farklı prensiplere (kurallara) ve kurumlara dayansalar da karşılıklı bir bağımlılıkları vardır. Pratikte de bazı yapısal problemler görülebilmektedir. Örneğin, oturma hakkı ve “özel” çalışma iznine bakıldığında “özel” çalışma izninin işçi beş yıllık mukim olmadan verilemeyeceği gerçeği görülür. Buna ilave olarak, çalışma ve ikamet izinlerinin bağlı olduğu, Alman Federal hükümetinin sosyal ve ekonomik politikaları, yerel yönetimlerin kararlarının tabiatını ve kapsamını etkileyip değiştirebilir (Bendix, 1985: 31).

Hönekopp ve Ullman'ın işaret ettiği gibi, çalışma izni 1973 öncesinde çalışma kontratına göre gelen işçilere otomatik olarak verilirken bu tarihten sonra durum değişmiş ve “yasal olarak ikamet etme şartı”na bağlanmıştır (1982: 121). Bunun sonucunda yabancıların süresiz oturma izni için talepleri artmıştır. Vatandaşlık değişimi de bu çerçevede düşünülmesi gereken bir olgudur.

Çalışma ve ikamet izni düzenlemelerinin karşılıklı bağımlılıkları yönetsel departmanlar arasında problemler doğurmaktadır. Her birim “diğer birimin gerekli işlemleri tamamlayıp tamamlamadığını kontrol etmek istemekte ve her basamakta nasıl karar verileceği yetkisi otoritelerin ellerinde bulunmaktadır” (Bendix, 1985: 31). Bu periyodik kontroller otoritelere Alman topraklarındaki yabancı işçilerin varlığını kontrol etme imkânı vermektedir. Dolayısıyla Alman otoriteleri geniş takdir yetkisine sahip olurken yabancılar emniyetsiz bir yasal pozisyonda bulunmaktadır. Yabancılar, ikamet ve çalışmayla ilgili izinler için sürekli resmi otoritelerle uğraşmaktansa vatandaşlık alarak bu gibi problemlerden kurtulmayı düşünebilmektedirler. Çünkü her izin dönemi bitmeye yaklaşınca yabancı statüsünde olanları bir endişe sarmaktadır. Özellikle işini kaybedenler, ev problemi olanlar vs. bu endişeyi daha fazla çekmektedirler. Bir de bu izinlerin “iş piyasasının gereklerine göre” verilmesi otoritelere geniş takdir yetkisi verdiğinden her an herkes bu gerekçeyle kapı önüne konulabilir.

1.7.8. Türk Vatandaşlarının Eğitim Sorunları

Daha fazla gelir ve daha iyi yaşam standartları daha fazla insanı yurt dışına çekti. Türk göçmenlerin ailelerini getirme temayüllerinin artması

sonucu eğitimde iki temel sorun ortaya çıktı. İlk olarak doğum oranının yüksek olması sonucu her yıl daha fazla çocuk doğuyor ve eğitilmesi gereken potansiyel yeni bir kitle ortaya çıkıyordu. İkinci olarak yaşları 6-16 arasındaki daha büyük çocuklar aile birleşmesi sonucunda Almanya'ya gelmişti ve bunların eğitilmesi gerekiyordu. Bu grup, eğitimi ve yerleştirilmesi en zor grup olarak ortaya çıkmıştır (Abadan-Unat, 1976:36; CFTS, 1993:179-181).

Türk göçü iki çeşit çocuk ortaya çıkarmıştır: Kültürleşenler²⁷ ve kültürleşemeyenler. Erken yaşlarda göçen çocukların Alman diline daha hâkim oldukları görülmektedir. Dil bilgisi onlara aile ve komşuluk çevresinde özel bir konum vermektedir. Belgelerin, mektupların tercümesi; alış verişte ve poliste tercümanlık gibi. Öbür yandan özellikle genç kızların göçün ilk yıllarında toplumdan tamamen izole edilmiş gençler olduğu görülmektedir. Özellikle çocuklara bakmak için okula gönderilmemektedirler. Bu grup “iki dilli eğitimsizler” olarak da adlandırılabilirler. İzole edilmeleri nedeniyle dil ve iletişim konusunda her iki dilde de kelime yetersizliğiyle karşılaşmaktadırlar. Bundan dolayı her iki topluma da aktif katılım sağlamaları zor olmaktadır (Abadan-Unat, 1976:36-37). Kızların izolasyonu günümüzde çok azalmakla birlikte devam etmektedir. (Bu konunun istismar edilmesi hakkında bk. Irkçılık konusu, Wilpert in görüşleri)

1991 verilerine göre Almanya'da okul öncesi, ilk, orta ve mesleki okullarda 438.991 Türk öğrenci eğitim görürken²⁸ (KB, 1992:8) bu sayı 1997'de 491.484'e yükselmiştir (YİHGM, 1998:18). Bu öğrencilerin sayıları 1991 ve 1997 karşılaştırmalı olarak şöyledir: okul öncesi 6679'dan 9006'a, ilköğretim 137.083'ten 169.990'a, ortaöğretim 191.362'den 189.156'ya, özel eğitim okulları 23.578'den 24.493'e ve mesleki öğretim 80.289'dan 98.839'a düşmüş ya da yükselmiştir (aynı kaynaklar). Yüksek Öğretimdeki Türk öğrenci sayısı ise 1996 rakamları ile 20.631 olarak görülmektedir (YİHGM, 1998:19). Bu son grup sürekli bir yükseliş içerisindedir.

²⁷ Kültürleşme (acculturation) terimini “yabancı bir kültürle temasla ondan etkilenmek suretiyle oluşan kültürel değişme süreci” olarak tanımlıyor ve öyle kullanıyoruz (Broom ve Selznick, 1963:84). Türkçede “acculturation” kavramına karşılık “kültürleştirme” (Tezcan, 1993; Erkal, 1995) ve “ekinsel yozlaşma” (Ozankaya, 1984) kavramları kullanılmaktadır. “Kültürleştirme”yi aktif bulduğumuz (halbuki *acculturation* pasiftir), “yozlaşma”yı da çok aşırı olumsuz bulduğumuz için tercih etmiyoruz.

²⁸ Almanya'ya giden ilk kabilelerin eğitim düzeyinin çok düşük olduğunu burada belirtmekte yarar vardır. 1963 yılındaki bir araştırmaya göre işçilerin %71.4'ü okuma yazma bilmemektedir (Türkdoğan, 1984:36).

Alman eğitim sistemi selektif bir yapıya sahiptir. Eğitim güçlüğü çekenler *sonderschule*'ye giderler. Temel eğitimden sonra (*Grundschule*) öğrenciler becerisine göre *hauptschule*, *realschule* veya *gymnasium*'lara yönlendirilirler. Arada geçişler olmakla birlikte *hauptschule* (temel orta öğretim de denmektedir) sanayiye işçi yetiştiren, *gymnasium* da üniversiteye öğrenci yetiştiren okullar görünümündedir. *Realschule* de (yüksek orta öğretim de denmektedir) ikisi arasında bir konuma sahiptir. Turan, Almanya'da eğitim türünün öğrencilerin geldiği sosyal sınıfı yansıttığını ve koruduğunu iddia ederek *Gymnasium*'un son sınıfındaki öğrencilerin sadece %6.4'ünün işçi ailesi kökenli olduğunu vurgulamaktadır. Temel eğitimden sonraki yönlendirmelerde işçi çocuklarının babalarının statüsüne yönlendirildikleri konusunda ise araştırmacılar hemen hemen aynı fikirdedirler (1992:220). Ancak zaman içinde gözle görülür bir iyileşme mevcuttur (TCBB, 1999a).

Almanya'daki öğrenciler konusunda Türkiye'nin kaygısı onların ana vatanın dili ve kültürüyle eğitilmesidir. Bu amaçla Milli Eğitim Bakanlığı, mümkün olduğunca Alman otoriteleriyle işbirliğine gitmektedir. Almanya'da federal hükümetin gözetim ve denetimi altında her eyaletin kendine göre değişik bir eğitim modeli sunduğu görülmektedir. Durum böyle olunca Türk öğrenciler Hessen, Kuzey Ren Vestfalya (Nordrhein Westfalen) ve Aşağı Saksonya (Niedersachsen) gibi eyaletlerde Türk müfredatı dikkate alınarak yerel hükümetin tam kontrolü ve yardımı altında eğitimlerini sürdürürlerken, Batı Berlin ve Bavyera (Bavaria) (Bayern) eyaletlerinde eğitim aktiviteleri yerel hükümetçe kontrol edilir fakat parasal yardım yapılmaz. Hal böyle olunca pratikte de iki çeşit yerel öğretmen ortaya çıkmaktadır. Birincisi, profesyonel olan ve Türkiye'den getirilip parası Türk hükümetince ödenen öğretmenlerdir. İkincisi ise aşağı doğru hareketliliğin bir neticesi olarak Türkiye'deyken öğretmen olup sonra yurt dışına işçi olmak için göçen fakat öğretmen ihtiyacı ortaya çıkınca sonradan tekrar Alman hükümetince öğretmen olarak alınan ve paraları da Alman hükümetince ödenen öğretmenlerdir. Türk öğrenciler "geçiş sınıfları" olarak adlandırılan sınıflarda Almanca eğitime tabi tutulup Almancalarının geliştirilmesi sağlanır.

Eğitim konusunda Türkiye'nin ana meselesi yurtdışında sayıları her geçen gün artan genç neslin ana vatanın dil ve kültürü doğrultusunda yetişmesi ve tüm eğitim birimlerine katılabilme eşit hakkını elde edebilmesi iken Alman otoriteleri yabancı çocukların uyuşmazlık ve sürtüşme çıkarmadan milli eğitim sistemine uyarlanmaları ve meslek eğitimine kolay geçmelerini arzu etmektedir.

Eğitimdeki bu dual stratejinin, Almanya'daki entegrasyon ve segregasyon, bu iki toplumun farklı arzularının sonucunda oluştuğu söylenebilir (Abadan-Unat, 1976:37-38).

Pratikte Almanya'da iki farklı eğitim modeli görülmektedir: Bavyera modeli ve sosyal entegrasyon modeli (Berlin Modeli) (Abadan-Unat, 1976; Turan, 1992:246-250). “Bavyera modeli” ebeveyne serbest seçim imkânı vermektedir. Göçmen aileleri çocuklarını isterlerse Almanca ağırlıklı isterlerse kendi dilleri ağırlıklı eğitime tabi tutabilirler. Bunun için en az 25 öğrenci olmalı ve velilerin üçte ikisi ana dili istemelidir. Diğer taraftan “sosyal entegrasyon” modelinde ebeveyne serbest seçim hakkı verilmezken yabancı çocuğun Alman toplumuna tam entegrasyonuna girilir. Bu ikinci modelde yabancı çocuklar önce Almanca öğrenmek için geçiş sınıflarına alınırlar. Yeterli olunca veya, eğer sınıflara alınmadan yeterliyse, doğrudan, normal Alman okullarındaki sınıflara katılabilirler. Abadan-Unat’a göre “F. Almanya’nın uyguladığı eğitim ilkeleri, pedagojik düşüncelerden çok siyasal gerekçelerle oluşturulmuştur ve Türk işçi çocuklarını marjinalizasyona götürmektedir.” (1986a: 24).

Turan, bu iki temel sistemin karmasını da Kuzey Ren Vestfalya modeli olarak belirterek bu sistemin karmaşık ve başarısız olduğunu iddia etmektedir (1992).

Acaba dilin-eğitimin eşit ağırlıkta verilmesi çocuğun sosyalizasyonu sürecinde gerekli midir yoksa böyle bir uygulama çocuğa psikolojik olarak kaldıramayacağı bir yük mü yükler? Bu konu tartışmalıdır. Abadan-Unat, Alman ve Türk dillerinin ve kültürlerinin öğrenilmesi suretiyle “çok kültürlü” bir kimlik vererek yapılan eğitimin, göçmen çocuklarının yurda dönmesi durumunda onları entegre etmesi, orada kalmaları durumunda da hem Alman toplumu ile hem de Türkiye ile bağlarını koparmayacağı için yararlı olacağını belirtmektedir (1986a: 24). Bazı araştırmacılar da Türkçe’nin zorunlu ders olarak okutulmasını ve ayrıca birinci veya ikinci yabancı dil yerine geçmesini savunmaktadırlar (Ergün, 1983; Türker, 1981). Ekonomik konjonktürleri gereği Fransa, Belçika ve İsveç ise tam entegrasyon politikaları uygulamaktadırlar. Abadan-Unat, Boss-Nünning’in “Ana Dil Eğitimi, Kültürler Arası Eğitim” adlı eserini şöyle özetlemektedir (1986a: 25): “Yabancı çocuklar dillerini ve kültürlerini, dolayısı ile kendilerini reddeden bir çevrede iki kültür arasında cereyan edecek olan bir yaşam için gerekli olan güçlü bir kişiliği oluşturamazlar. Okul, göç olgusu türünden olağanüstü bir durumu hesaba katmalıdır, göç süreci sonucu kültür şokunu geçirenlere destekte bulunmalıdır. Ana dilde

öğretim aile içi iletişimin güçlendirilmesine ve gönderen ülkenin kültürünün kabul eden ülkeye tanıtılmasına yarayacaktır.”

Almanya'nın Kuzey Ren Westfalya eyaletinde 1982 yılında çıkarılan bir yönetmelikle ana dil dersleri not alınmadan, tamamlayıcı nitelikte düşünülmüştür. Bu da Türk çocuklarının derslere olan ilgisini azaltmıştır.

Abadan-Unat, ayrıca Almanya'daki işçilerin “Kur'an Okulları” talebinden ve bunu Türk Öğretmenler Derneği'nin Nisan 1971'de oralarda “din eğitimi değil, Türkiye Cumhuriyeti karşıtı ve İslam devleti yaratmaya yönelik faaliyetlerin yapıldığı” eleştirisinden bahsetmektedir (1976: 39). İşçilerin Kur'an okulu talepleri ve hem bazı Alman hem de bazı Türk çevrelerin buna itirazları her zaman var olmuştur. Ancak, işçilerin kimliklerinin bir parçası olan dinsel ihtiyaçlarının karşılanması bir zorunluluktur. Alman ve/ya Türk devletinin buna destek vermediği durumlarda çeşitli dinsel cemaatler ve tarikatlar bu gereksinimi gidermeye çalışmışlardır.

Yasa dışı örgütlenmeleri bir kenara bırakırsak göçmenlerin dinsel konularda hassas olmalarını onların göçmen kimliğinin bir parçası olarak görmemiz gerekmektedir. Yoksa toptan hepsine karşı çıkmak sosyal gerçeklerle değil siyasal, ideolojik karşıtlıkla açıklanabilir. Çünkü “farklı bir kültür içinde bulunmak, azınlık psikolojisi, dışlanma, ayrımcılığa ve düşmanlığa maruz kalma savunma mekanizmalarını devreye sokmakta, Türk göçmenlerin dini inançlarına ve milli kültürlerine sarılmalarına yol açmaktadır.” (CFTS, 1993:179). Bazen Alman'dan fazla entegrasyoncu ya da asimilasyoncu kesilenlerin böyle bir kimlik arayışını kavramaları zor görünmektedir.

1.7.9. Geri Dönüşler ve Almanya'ya Yerleşme

Uzun süre Almanya'da kalıp oraya alışma sonucunda Almanya'daki Türkler büyük oranda dönmek istememektedirler. YİHGM'den aldığımız son verilere göre (12 Haziran 1999) 1998 itibariyle Almanya'daki Türk nüfusunun %12'si Alman vatandaşlığı almıştır. Bugün 133.180 Türk, Almanya'dan sosyal güvenlik ödeneği (maluliyet, yaşlılık, dul, yetim) maaşı almaktadır. Şen ve konsolosluk yetkilileri (1994g) Türklerin ve Alman belediyelerin gündeminde artık İslami mezarlıkların, yaşlılar yurdunun olduğunu belirtmektedirler.

Almanya'da kalınacağına anlaşılmamasından sonra Türk vatandaşlarının sorunlarını daha tutarlı zeminlerde çözecekleri belirtilmektedir.

Bunun yanında amaçlarına ulaşmadan veya ulaşarak her yıl değişik sayıda Türk işçisi Türkiye'ye geri dönmektedir (Tablo 18). Geri dönen işçilerin özellikleri, ne zaman ve hangi şartlar altında döndüklerine göre değişmektedir. 1970'lerin ortasında dönenler işsizlerdi ve Almanya'da kalmaları kanuni olarak imkânsızdı. 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında dönenler ise genellikle yurtdışında yalnız yaşayan erkeklerdi (Gitmez, 1984). 1983-1984 yıllarında ayrılanlar ise 10.500DM'lik teşvikten yararlanmak isteyenlerdi.

Almanya'nın 1983-84'teki geri döndürme projesi 100.000'in üzerinde işçiyi ve ailesini etkiledi. Bu teşvik programında Alman hükümeti geri dönen işsiz işçiye veya kısa süreli işlerde çalışanlara 10.500DM teklif ediyordu. Bu nedenle bu kanuna "10.500DM Kanunu" da denmektedir. Ayrıca her geri dönen çocuk için 1500DM ek para teklif ediliyordu. Bunun da ötesinde Almanya, çalışan işçilere normalde iki yıl bekleme süresinden sonra ödenen sosyal güvenlik birikimlerini hemen ödemeyi de garanti ediyordu. Bahsedilen 10.500DM projesi ilk önce her hâlükârda dönmeyi düşünen işçiler üzerinde etkili oldu. Bu dönemde dönen işçilerin çoğu 10 yıl veya daha fazla bir süredir yurt dışında yaşayan ve ailesini getirmeyen erkeklerdi. Diğer bir grup da ailesi Almanya'da olmasına rağmen okul ikilemi içinde olan ailelerdi. Çünkü her Türk çocuğu Almanya'da başarılı olamıyordu.

Akçaylı, Almanya'da bir işçinin işsiz kalsa bile işsizlik ve sosyal yardımlarla Türkiye'den daha fazla gelir elde edeceğini; Türkiye'ye gelse bile yine işsiz kalacağını bildiğinden gönüllü dönmesinin olanaksız olduğunu belirtmektedir (1982:111).

1.7.10. Entegrasyon

Entegrasyon, kabaca, bir ülkede yaşayan çeşitli kesimleri ve insanları bir araya getirme, birbirine yaklaştırıp kaynaştırma anlamlarını içeren bir kavramdır. Bu anlamda ortak unsurların bir araya getirilmesi ve ortak olmayan hususlarda ise karşılıklı hoşgörülle, olanaklar dâhilinde anlaşmayı ifade eder. Ortak olmayan hususlarda hakim unsur

anlaşmıyor, kendi değerlerini diğerine empoze ediyorsa orada tek taraflı entegrasyon ya da diğer bir deyişle asimilasyon vardır. Turan, Politoloji Sözlüğünden “integrasyon” terimini şöyle tanımlamaktadır: “Kendi başına buyruk ve parçalar halindeki unsurların birleşip kaynaşması, birleşik bir bütünlük oluşturması sürecidir. Eğer, bir grup ya da çeşitli sosyal gruplar bir araya gelerek, toplumsal bir birlikteliğe doğru yönelmiş bir sistem meydana getiriyorsa, bu sistemin üyesi olmak zorunda iseler, bu sürece” entegrasyon denmektedir (1992:37).

Tablo 18: F. Almanya’dan Türkiye’ye Kesin Dönüş Yapan Türk Vatandaşlarının Yıllara Göre Sayıları

Yıl	Sayı		Yıl	Sayı
1961	1.364		1978	88.598
1962	3.624		1979	66.738
1963	6.382		1980	70.583
1964	14.083		1981	70.905
1965	23.146		1982	86.852
1966	40.892		1983	100.388
1967	54.510		1984	213.469
1968	28.233		1985	60.641
1969	30.043		1986	51.934
1970	42.892		1987	45.726
1971	61.473		1988	39.876
1972	75.664		1989	37.666
1973	87.094		1992	40.316
1974	111.339		1993	45.500
1975	149.000		1994	46.400
1976	131.097		1995	43.221
1977	114.269		1996	45.030

Kaynak: KB (1992:16); 1992-1996 rakamları YİHGM (1998:12).

Nuhoğlu-Soysal, klasik entegrasyon, asimilasyon ve adaptasyon terimlerinin bireysel düzeydeki bir süreci anlattığını belirtmektedir. Genel kabul gören bu süreçteki göstergelerin “ev sahibi ülkedeki yaşamdan tatminin derecesi, toplumun değerlerine katılım, mesleki başarılar ve gelir hareketliliği, göçmen çocukların eğitim kazanımları, ev sahibi ülke vatandaşlarıyla evlilik oranları ve diskriminasyonun olmaması” olduğu görülmektedir. Bunların tabiatı ve derecesini de göçmen topluluklarının demografik özellikleri, sosyal

statüleri, iş gücü piyasası ve göçmenlerin geldikleri ülkelerden getirdikleri kültürel ve dinsel öğeler belirlemektedir. Örneğin, Türk vatandaşlarının Alman toplumuna entegrasyon sürecini anlamak için “İslam’a ve Türk kırsal kültürüne müracaat etmek” gerekmektedir (1991:38).

Nuhoğlu-Soysal’a göre “göçmenlerin birleşmesini (veya birlikteliğini) (incorporation)²⁹ asıl belirleyici olan göçmenlerin bireysel durumlarından ziyade ev sahibi ülkenin, üyeliğin kurumsal çeşitleri ve devlet organizasyon yapısı gibi, kolektif kültür ve organizasyonel çeşitliliği” olmaktadır (age, s.39). Bu durumda ev sahibi ülkenin kurumsal yapısı yabancılarla birleşme, birlikte olma yanlısı değilse göçmenlerin bireysel çabaları birleşmenin gerçekleşmesinde yetersiz olacaktır. Bonn Büyükelçiliği, entegrasyon sorununu açıklarken “Alman kamuoyunda Türklerin farklı bir kültürden geldikleri, bu nedenle de Hristiyan bir ortama uyum sağlayamayacakları, Türkiye’ye geri dönmeleri halinde kendi toplumlarına daha kolay uyum sağlayabilecekleri” şeklinde bir varsayımın olduğunu belirtmektedir (TCBB, 1999a).

Bunun yanında Nuhoğlu-Soysal, birleşme planlarının daha da merkezden yapılması yönünde bir trendin olduğunu, bunun idari yapıdan bütçeye kadar her alanda hissedildiğini belirtmektedir. Özellikle devletlerin politik ve ekonomik olarak ILO, AB, BM gibi uluslararası ağlara bağlı bulunduğu durumlarda plan ve projelerin, organizasyonların ulus bazında yürütüldüğü (ya da yürütülme eğiliminde olduğu) daha sık gözlemlenmektedir (1991:51-52).

Göçmenler konusunda, ev sahibi ülke vatandaşları hâkim unsur, göçmenler ise resesif unsur rolünü oynamaktadırlar. Göçmenler, sosyal yapısıyla, değerleriyle, gelenek ve görenekleriyle vs. yerleşmiş bir topluma sonradan gelip bu yapı içerisinde yer almaya çalışmaktadırlar. Bünyeye yeni katılan bu unsur eğer bünyenin tüm değerlerini kabul ederse ve ayrıca bünye de bu yeni unsuru almaya niyetli ise bir problem çıkmadan birleşme gerçekleşir yani asimilasyon oluşur.

“Asimilasyon” terimini Broom ve Selznick “grupların kimliğinin erimesi süreci” olarak tanımlıyor (1963:34). Turan ise terimi Hirschberg’den “ideolojik olarak arzu edilen ve tamamıyla

---

²⁹ “Incorporation” terimiyle Nuhoğlu-Soysal, asimilasyon ve integrasyondan daha kapsamlı, daha makro bir süreci, daha geniş kurumsal yönü vurgulayan bir anlamı kastettiğini belirtmektedir (1991:39).

akkulturation'a uğramanın mümkün olan sonucu ve neticesi" şeklinde aktarmaktadır (1992:48). Erkal da Goodman'a dayanarak terimi "azınlık grubun ana grupla sosyal mesafeye dayanan özelliklerinin ve hayat tarzının dominant (hâkim) gruba uydurulması süreci" olarak tanımlayarak bunun "kültürel baskı ile" yürütülebileceğini vurgulamaktadır (1995:285). Özetle asimilasyon, kimlik, ideoloji ve kültür olarak hakim gruba teslim olmayı anlatmaktadır. Entegrasyon ise birlikteliği ve uyumu sağlamak için karşılıklı fedakârlıkta bulunarak geleceğe yönelmeyi esas almaktadır. Ancak uygulamada hâkim grubun özelliklerinin baskın olmasından kaçınılamaz.

Pratikte gerek yerli halktan gerekse yeni gelen göçmenlerden kaynaklanan pek çok problem çıkmakta ve sorunlar yaşanmaktadır. Seyyar, entegrasyonun "yabancı unsuru, Alman toplumu içinde olduğu gibi kabul etmek manasına geldiği"ni belirtip, ancak, "Almanların birçoğunun, yabancı olarak kabul ettikleri insanları, kendilerinden saymaya hazır ve istekli olmadıkları için" sosyal uyumda problemler yaşandığını vurgulamaktadır (1999). Yerli ve göçmen unsurlar arasında anlaşmazlıklar çıkınca "sosyal barış" tehlikeye girmektedir (Şen, 1994a: 1). Örneğin, Hollanda'da ezan sesinden rahatsız olan Hollandalılar ile Türkler (ve diğer Müslümanlar) arasında problem doğmuş ve kilisedeki pazar ayininden önce çalınan çana kıyas edilerek cuma günleri o oranda ezan okunmasına müsaade edilmiştir (Wagtendonk, 1993: 3-4). Hollanda, kültürel kimliğin korunması şartıyla entegrasyondan yanadır. Uygulamada ise bazı problemler çıkmaktadır. Örneğin, okullarda din dersleri problem doğurmaktadır. Okullarda İslam dini dersinin konulmasına bazı yetkililer "Kur'an'ın manasının anlaşılmadan ezberlenmesi ve itaat ideolojisini benimsemesini" eğitim ilkelerine aykırı bulmaktadırlar. 1981'den beri ise "interkültürel eğitim" prensibiyle tüm dinler hakkında bilgi verilmekte, bundan da değişik etnik kültürlere sahip insanlar arasındaki farklılıklara karşı olumlu tutum kazandırılmaya çalışılmaktadır (age, s.5).

"Dışlayıcı" (exclusionist) politikalar, güçlü vatandaşlık ideolojilerine sahiptirler. Bu ülkelerde "resmi rapor ve ideolojilere yansıdığı gibi yabancı işçiler milli kültür, toplum ve politikanın bir parçası olarak düşünülmezler." (Nuhoğlu-Soysal, 1991:23). Dışlayıcı politikalarda "ya hep ya hiç" anlayışı hâkimdir. Yani, "Almanların genel mantığı çerçevesinde, ayrı bir kültürün insanı olan Türklerin uyumu, ancak kendi kültürel değerlerini bir yana bırakıp bunun yerine Alman kültürünü benimsemeleri ve bunun gereğini yapmaları halinde mümkün olacaktır" (Seyyar, 1999). Bunun karşısında ise yabancıların

değerlerini de göz önünde bulunduran “kapsayıcı”³⁰ (inclusionist) politikalar bulunmaktadır. Bu durumda entegrasyon “yabancıların milli, kültürel ve dinsel özelliklerine saygı göstererek onlara karşı diskriminasyon yapmadan, [onları] toplumun ve çalışma hayatının bir parçası yapmayı” gerektirir (Şen, 1987:17).

Nuhoğlu-Soysal, Almanya'nın özellikle ikinci neslin topluma entegrasyonunu mesleki eğitim yoluyla sağlamaya çalıştığını belirtmektedir (1991:80). Seyyar ise genç nesillerin entegrasyonunda (ya da asimilasyonunda) vatandaşlık politikasının kullanıldığına dikkat çekmektedir (1999).

Azınlıkların kendi okullarını açmaları onlara milli kimlik kazandırılması, kültürlerinin öğretilmesi, anne-babaların ilgisinin sağlanması bakımından yararlı görülürken bazıları da karşı çıkmaktadırlar. Karşı çıkanlar bu çocukların toplumdan kopacaklarını, bunun da entegrasyonu önleyeceğini iddia etmektedirler. Böylece entegrasyonun en önemli unsurlarından olan dil öğrenimi zayıflayacağı gibi çok kültürlü eğitim de sabote edilmiş olacaktır. Wagtendonk, Stephan Sanders'in “*İslami sütunlaşmanın (gruplaşma/hizipleşme) kötü bir iş olduğu ve bunun gettolaşmaya, ayrılıkçılığa götüreceği*” tezine bir ölçüde hak verirken, Katolik ve Protestan gruplaşmasında olduğu gibi İslami sütunlaşmanın kollektif bir özgürlük sağlayacağı ve bu durumda belki ferdi entegrasyonun yavaş yürüyeceği ancak bunun Müslümanları daha az tehdit edici olacağı ve onların psikolojik sağlıkları açısından da daha iyi olacağı kanaatindedir (1993: 6-7).

1973-1974 krizini müteakip Türk nüfusunun istikrar kazandığının ve yerleşmenin arttığının görülmesi üzerine ikinci ve üçüncü nesillerin kaderi tartışılmaya başlanmıştır. Hükümet yabancıların entegrasyonu konusundaki girişimleri destekledi. Turan, F. Hükümet Danışmanı Kühn'ün 1979'daki muhtırasının, 1974'ten sonra yabancıların ailelerini de getirmeye başlayıp yerleşmeye başladıklarını görerek, Almanya'nın iş gücü politikasından entegrasyon politikasına geçmesi gerektiği tezine dayandığını belirtmektedir. Bu raporda Almanya'da doğup büyüyen gençlere vatandaşlığa serbestçe girebilme hakkı, yabancılar hukuk güvenliğinin ve vatandaşlığa geçişin sağlanması, yerel seçim hakkı verilmesi gibi öneriler bulunmaktadır (1992:39-41). Ancak, entegrasyon konusunda Türklerin olduğu kadar Almanların da kafası karışıktır (Martin, 1991: 31-32).

³⁰ “Dışlayıcı” ve “kapsayıcı” kavramları İngilizce “exclusionist” ve “inclusionist” kavramlarına karşılık önerimizdir.

Çünkü ne Türkler homojen bir gruptur ne de Almanya'nın uygulayacağı bir tek model vardır. Örneğin, eğitim konusunda, entegrasyon için Almancaya ağırlık veren Batı Berlin Modelinin yanında göçmenleri kendi ülkelerine de entegre etmeyi düşünen Bavyera modeli de vardır (Martin, 1991:31; Abadan-Unat, 1976; Turan, 1992; bk. eğitim).

Entegrasyon için Alman hükümetlerinin de desteklediği “işçi dernekleri, sağcılar, solcular, ayrımcı Kürtler ve çeşitli dinsel örgütler”in mücadeleleri zaman zaman şiddete dönüşmüş bir şekilde bölünmüşlüğü yansıtmaktaydı (Martin, 1991: 32[8 nolu dipnot]). Herkesin ayrı düşünmesi ortak adımların atılmasını güçleştiriyordu. Bu dağınıklık da işin doğrusu asimilasyon isteyen Almanların işine gelmektedir.

Ancak, Almanya herkesin kabul edeceği ortak adımları atmakta bile isteksiz davranmaktadır. Kempe, Cem Özdemir'in³¹ “Almanya, Türkleri kucaklamadığı için Türkler de Almanya'nın kucaklamak istemediği tip insanlar haline geliyor” sözünü aktarmaktadır (1999:13). Şen, bir ülkedeki entegrasyon prosesinin anlaşılabilmesi için “göçmen grupların sosyo-ekonomik ve kültürel geçmişleri”nden ziyade “ev sahibi toplumların kurumlarına politikalarına ve dinamik kuvvetlerine” bakmak gerektiğini vurgulamaktadır. Şen'e göre ancak bu yolla Almanya'daki Türk nüfusun dokuzda biri bir Türk nüfusa sahip olan Hollanda'daki Türklerin Almanya'dakilere eşit sayıda ve bazı yıllar onlardan da fazlaca bir sayıda vatandaşlık değiştirmeleri anlaşılabilir (1994a: 2). 1998 yılı itibarıyla Alman vatandaşlığını alan Türk sayısı 252.899 (%12) iken Hollanda'da 165.090 (tüm Türklerin %59'u) çifte vatandaş vardır (ÇSGB'ndan elde ettiğimiz rakamlar). Almanya'nın “sınırlayıcı göçmen politikaları, toplumda göçmen ve azınlıklara karşı ırkçı ön yargının oluşmasının” da temel nedenidir (Şen, age, s.3). Almanya'nın entegrasyon mu asimilasyon mu istediği sorumuza da Şen, “Almanya uzun vadede yabancı bir kitlenin kendi benliğini savunarak yaşamasını istemiyor. Asimilasyonu, kendi içinde erimesini, ..., Polonyalılarda olduğu gibi kendi kitlesiyle kaynaşmasını istiyor. Alman vatandaşlığına geçirmenin anlamı da bu. Alman gibi düşünmesini, Alman değerlerini üstlenmesini istiyor.” şeklinde cevap vermektedir. Ancak O'na göre Türkler tarafından bu düşünce büyük ölçüde kabul görmemektedir (1994g).

---

³¹ Türk kökenli Yeşiller milletvekili

Aslantepe, sendikalar üzerine olan çalışmasında göçmen işçiler arasında en örgütlü olanların %48 sendikalaşma oranıyla Türkler olduğunu belirtmektedir (1989:215). Yani aslında Türkler, Almanların düşündüğünün aksine, organizasyonlara diğer milletlerden daha fazla entegre olmuşlardır. Alman Sendikalar Federasyonu (DGB) (Deutscher Gewerkschafts Bund) 1956'dan beri yabancı işçilerle ilgilenen bir ofis ya da departman bulundurmaktadır (Martin, 1991:75).

Ancak, Martin'in araştırmasındaki görüşülen kişilerin çoğu işçilerin işyerindeki bu entegrasyonun sosyo-politik arenada gerçekleşmediğini belirtmişlerdir (age, s.75). Göçmenler, genellikle kent içindeki Almanların boşalttığı yerlere yerleşerek toplumdan izole olmaktadır. Yabancıların bu bölgelere yerleşmeleri de kalan Almanların buraları boşaltmalarına neden olmaktadır. Ancak bazı işçiler de bir iş yerinde bir Alman'a emir veren bir yabancıнын bulunmasının nadir rastlanan bir durum olduğunu belirtmektedirler (age, s.74). Yani belli bir seviyenin üstüne sosyal hareketlilik mümkün görülmemektedir. Bunun yanında Alman yetkililerin Türk yetkililerden daha adil ve davranışları daha kestirilebilir olduğunu söyleyenler de mevcuttur.

Entegrasyonu belki de en zor olan küme yaşlı ve daha muhafazakâr olanlardır. Bunlar Almancayı hala konuşamamakta ve 1960'lı yıllardaki tercümanları kullanmaktadırlar (Martin, 1991: 73-74). Turan ise Almanya'nın 1980 sonrası dönemde geri dönmeyi teşvikinin arkasında, yaşlıları göndererek ikinci kuşağın entegrasyonunun da hedeflendiğini belirtmektedir (1992:33). Vatandaşlık kanunlarında da genç-yaşlı ayırımı yapıp gençlerin vatandaşlık değiştirmelerini kolaylaştırıcı, görece yaşlılarınkini ise zorlaştırıcı politikalar da aynı düşüncenin ürünüdür.

Yaşlıların entegrasyonu zor olduğu için asıl olarak gençlerin entegrasyonu hedeflenmektedir. Bunlar içinde de Türk gençleri özel bir yer işgal etmektedir. Martin, Schober ve Stegmann'ın Almanya'da *“ikinci ve üçüncü kuşak yabancıları entegre etme sorunu genellikle Türk gençlerini entegre etme sorunu olarak görülmektedir”* dediklerini aktarmaktadır³². Yabancı çocuklarda da dil en büyük problem olarak görülmektedir (Martin, 1991:78).

³² Wilpert (1983:138) de “Almanlar'ın kafasında yabancı işçi problemi bir Türk problemi haline gelmiştir” demektedir.

Yukarı doğru sosyal hareketlilikte ise Mehlander, Türk çocuklarının hızlı bir atılım içinde olduklarını belirtmekte, bunların çoğunun da niteliksiz işçilikten yarı-nitelikli duruma gelmekte olduğunu belirtmektedir. Bu da Mehlander'e göre entegrasyonun en önemli göstergelerindendir (Martin 1991:82-83). Türk çocuklarının lise ve üniversitelerdeki artışı bunu doğrulamaktadır (TCBB, 1999a). Thoma-Venska (1981:225) ve Wagtendonk (1993:8) gibi yazarlar entegrasyon için en iyi aracın Müslümanların okullarda, iş yerlerinde ve idari kademelerde kabul görmeleri olduğu tezini savunmaktadırlar. Wagtendonk, ayrıca entegrasyonu önleyen en büyük engelin ne İslam ne başka bir neden, sadece yabancılar arasındaki yüksek oranda işsizlik olduğunu savunmaktadır. İşsizlik sonucunda bazıları dini çevrelere çekilip toplumdan izole olmaktadır. Gilles Kepel uğradıkları hayal kırıklığını aşırı derecede dindarlıkla kapatmaya çalışan Müslümanlara "ibadet makinaları"³³ demektedir.

Wagtendonk'un aksine Güngör, Türklerin dine (ve milli kültürlerine) daha sıkı sarılmalarını işsizlik harici (daha ziyade psikolojik) nedenlere bağlamaktadır: "*Farklı bir kültür içinde bulunmak, azınlık psikolojisinin vermiş olduğu savunma hali, dışlanma, horlanma, ayrımcılık gibi faktörlerin de rol oynamasıyla, Avrupa'daki Türkler dini inanç ve milli kültürlerine daha sıkı sarılmışlardır.*" (1993:18).

Entegrasyon konusunda en büyük engel ise yabancı düşmanlığı ya da "çok fazla yabancı" (Überfremdung = over foreignisation) korkusudur. 1970'lerin başından beri devam eden yabancı düşmanlığı tüm Avrupa'yı etkilemiştir. Çok fazla yabancı propagandası üzerine kampanya yürüten aşırı sağcı partiler başarı da sağlamışlardır. Örneğin, Batı Berlin'de Ocak 1989 seçimlerinde Cumhuriyetçi Parti %7.5 oy almıştır. Merkez partiler Cumhuriyetçileri eleştirmiş ancak Alman olmayan mültecilerin gelişini engellemek için kontrolleri artırmış ve iltica taleplerini geri çevirmişlerdir (Martin,1991:76). Tsiakalos, 1905'te 37 milyonluk Almanya'da 4.2 milyon Almanca konuşmayan insanın bulunduğunu, 1974'te ise artan nüfusa karşın yine 4.127.366 yabancı bulunduğunu ama politikacıların bunu sürekli "Almanya yabancılaşıyor" diye istismar ettiklerini vurgulamaktadır (1983:30). İşsizlik figürlerinde de yabancılar (özellikle de Türkler) arasında işsizlik oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Almanların ellerinden işleri alınmamaktadır.

³³ Kepel'in sözünü Wagtendonk aktarmaktadır.

Martin ve Şen entegrasyon konusunda haklı olarak güven unsuruna değinmektedir: “Ülkeye gelmiş olan göçmenler, ülkede kendilerini güvencede hissetmezlerse entegre olamayacaklardır; ve eğer Alman yasaları, güvenceli ikamet statüsü, çifte uyrukluk ya da daha kolay Alman uyruklığı ve yabancılara en azından yerel seçimlerde oy kullanma hakkı vermek için değiştirilmediği sürece de, kendilerini güvencede hissetmeyeceklerdir.” (Martin, 1991: 80). Şen de “Yerli halk tarafından göçmenlerin ve yabancının ev sahibi ülkeye entegre olmaları istenir. Ancak, entegrasyon yasal korumayı gerektirir.” demektedir (1994a:1). Göçmenlerin üzerinde Demokles’in kılıcı gibi sallanan sınırlayıcı göçmen politikalarına, diskriminasyona ve ırkçı hareketlere maruz kalan yabancılar kendilerini güvende hissetmemektedirler. Turan da eğer entegrasyon isteniyorsa önce yasal ayrıcalıkların ortadan kaldırılması gerektiği üzerinde durmaktadır (1992:37). Avrupa’daki göçmenlere güvenli bir statünün verilmemesi sonucu oluşan belirsiz durum “entegrasyon için yapılan çabaları boşa çıkarmaktadır” (Şen, 1994a:1). Türklere Alman resmi kurumlarında, resmi dairelerinde, “hiçbir yerde yazılı olmayan “yasaklar”” bırakılarak “poliste, adalet mekanizmasında ve başka alanlarda” görev verilirse Türklerin haklarına sahip çıkma yolunda öz güven kazanmaları sağlanmış olacaktır (Şen, 1994b:3).

Kramer ise karşılıklı güvensizlikten bahsetmektedir. Almanya’daki “İslamofobi”nin (İslam korkusu) temelinde iki toplumun birlikte değil yan yana yaşamasının olduğunu belirtmektedir (Kuyaş, 1998).

Entegrasyonla bağlantılı olarak Martin, Türkleri “görülebilir Türkler” ve “görünmez Türkler” olarak ayırmaktadır. Birinci grup 1960 ve 1970’lerde köylerinden gelip sanayileşmiş bir topluma uyum sağlamak zorunda olan yoksul insanlardan oluşurken; ikinciler, hekim, mühendis, şirket yöneticisi gibi uzman personelden oluşmaktadır. İkinci grubun Türklüğü Almanlar tarafından hemen anlaşılamaz (1991: 84).

Avrupa’da yabancının entegrasyon politikalarının “hak ve fırsat eşitliği prensibi” yerine sadece “eşit sorumluluk ilkesi” üzerine kurulduğu iddia edilmektedir (Şen, 1994a:3). Örneğin, yabancılardan vergilerini ödemeleri ve kanunlara uymaları istenir ancak alınan kararlardan ülke vatandaşları gibi (bazen onlardan da ziyade olumsuz yönde) etkilenirlerken karar alma mekanizmasında kimse onların fikirlerini sormaz. Şen, Avrupa’da on milyonlarca göçmenin seçme

seçilme hakkı olmadan yıllardır yaşamasının da demokrasiyle bağdaşmadığını belirtmektedir. Şen entegrasyon için iki şeyin temel olduğunu belirtmektedir: Vatandaşlık ve seçme seçilme hakkının verilmesi (age).

Tam entegrasyonun gerçekleşmesi için Şen, kamu görevlerinin de göçmen kökenlilere ve vatandaş olmayanlara açılması gereğini belirtmektedir. *“Entegrasyon göçmenlerde yeni topluma ait oldukları duygusunu geliştirmelidir”* ki bu da kendilerine sorumlulukla beraber *“fırsatların ve katılımın ne ölçüde açıldığına ve ırkçı ve yabancı düşmanı tutumların ne ölçüde yasaklandığına bağlıdır”* (1994a:3).

Göçmen toplumlar genellikle tek taraflı bir entegrasyon projesiyle asimile edilmektedirler. Göçmenlerden eşit şartlara gelmeden beklenen, ev sahibi ülkenin dilini, gelenek-göreneklerini almaları ve yeni ülkeye sadakat göstermeleridir (Layton-Henry, 1991: 108-109). Seyyar, Almanya'nın vatandaşlık politikasının nihai hedefinin yabancı unsurları asimile etmek olduğunu vurgulamaktadır. Çifte vatandaşlık vermeme politikasının temelinin de yine yabancıların eski bağlarını devam ettirerek asimile olmamaları endişesine dayandığını belirtmektedir. *“Hedefin, yabancıları ve Türkleri “Federal Almanya Cumhuriyeti'nin vatandaşı” yapmanın ötesinde “asimile edilmiş Alman” insanı haline getirmek olduğunu söyleyebiliriz.”* demektedir (1999).

Azınlıkların kültürünün hâkim kültür tarafından yok edilmesi anlamındaki asimilasyona karşı milli eğitimin önemi konunun uzmanları tarafından belirtilmektedir. Bunlardan Yavuzer, asimilasyonu önleyecek eğitim modelini şöyle özetlemektedir. Önce 4 yıl Türk dili, kültürü ve din eğitimi verilmeli; sonraki 5 yılda içinde bulunulan toplumun dili ve kültürü öğretilmeli; daha sonraki 4 yılda her iki kültürün dengeli eğitimi verilmelidir (1982:371-372).

1.7.11. Çok-kültürlülük

Özel olarak Avrupa'nın siyasal birliğe doğru gitmesi ve genel olarak da dünyanın globalleşmesi sürecinde çok-kültürlü (multi-cultural) yaşam tartışmaya açılmıştır. Sınırların kaldırılmasıyla pek çok ulus ve kültürden insanın bir arada yaşayabileceği, bunu sağlamaya yönelik çabalara girilmesi çeşitli platformlarda ifade edilmektedir. AB

Komisyonu, Agenda 2000 rehberliğinde AB'nin İlk Kültür Programı Çerçevesi (2000-06) (EU's First Framework Programme for Culture (2000-06)) başlığı altında yeni bir hazırlık içerisinde. Amaçlar beş maddede özetlenmiştir: 1. Ortak kültür alanının oluşturulması; 2. Kültürel çeşitliliğin saygı görüp korunması ve geliştirilmesi; 3. Avrupa kültür alanı içinde devamlı gelişmenin kaynağı olarak yaratıcılığın teşvik edilmesi; 4. Sosyal birliğin (bağlılığın) sağlanması için kültürün kullanılması; ve 5. "Avrupa kültürü"nün üye olmayan ülkelerde geliştirilmesi ve dünyadaki diğer kültürlerle diyalogun ilerletilmesi (ECPO, 1998(2):12). AB Komisyonu Avrupa kimliğinin oluşması ve kültürel mirasın korunması için çeşitli kampanyalar düzenlemektedir (ECPO, 1997(4): 12). Şen, Avrupa hükümetlerinin ırkçılık, yabancı düşmanlığı (xenophobia) ve tehditkâr davranışlarla savaşmaları gereğini vurgulamakta, çok kültürlü bir ortamda yaşamının çarelerini aramak için, başta hükümet olmak üzere toplumdaki herkese görevler yüklemektedir (1994a:4):

"Göçmenlere eğitim, mesleki eğitim, istihdam, konut ve fırsat eşitliği sağlamak hükümetlerin sorumluluğundadır. Plüralistik, multi-etnik (veya multi kültürel) bir toplumda kamu otoriteleri, özel sektör ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK=NGOs), farklı milliyet, etnik ve kültürel kökenden gelen göçmen nüfusu da hesaba katmalıdırlar. Göçmenlerin paylaştığı kültürel, dini ve diğer değerlerine, ev sahibi toplumun temel değerleri ve kanunlarıyla uyduğu sürece müsaade edilmelidir."

Nüfusunun %9'unu göçmenlerin oluşturduğu Almanya da çok-kültürlü yaşamının yollarını aramak zorunda olan ülkelerden birisidir. Şen ise Almanya için "İki Uluslu Devlet" deyimini kullanmaktadır. O'na göre "Almanya, Alman çoğunluk ve 2.1 milyonluk Türk azınlıkla birlikte 2 kültürlü bir devlet haline gelmiş bulunmaktadır. Diğer yabancılar Almanya'da ....pek fark edilmezken, Türkler bu ülkede 21 bin üniversite öğrencisi, 47 bin küçük ve orta işletmesi, 9 milyar marklık yatırımları, 200 bin kişiye sağladıkları istihdamla olumlu yönden, radikal İslami örgütleri, %25'e varan işsizlik oranları ile olumsuz gelişmelerle Alman toplumuna dinamik bir şekilde damgalarını vurmaktadırlar." Şen devamla her iki ülkedeki sorunların bir diğerini etkilediğini ve ilişkilerin daha da hassaslaştığını belirtmektedir. Örneğin, eski Başbakan M. Yılmaz'ın Mart 1998 başında İngiliz Financial Times Gazetesine yaptığı ve Alman Başbakanını ve toplumunu Hitler'e benzettiği açıklama ilişkileri gerginleştirmiş ve

“Alman toplumunu yaraladığı” belirtilmiştir (1998a: 4) (Ayrıca bkz. siyasal katılım).

Bir konsolosluk yetkilisi multi-kültürel toplumun yararlarını şöyle belirtmektedir:

“Buralar kozmopolit ve yaşaması çok zevkli yerlerdir. Alın Berlin’i, Köln’ü, Paris’i, İstanbul’u, bunların hepsi multi-kültürel ve dünyanın en güzel yerleridir. Yeknesaklık yoktur. Çok çeşitli kültürler ile iç içe yaşamak insanda duygu, düşünce çeşitliliği ve zenginlik hissi uyandırır ki bundan istifade etmek lazımdır. Ben, Türkler bedava turizmi getirdiler diyorum. Yani canı sıkılan bir Alman ailesi akşam istediği saatte Türkiye’ye gitmeden Türk yemeklerini bir Türk lokantasında yiyebiliyor. Ayrıca her taraf dönerci. Burada birçok sanatçımız var. Ebru sanatını icra eden artık Türkiye’de bir kaç kişi kaldı. Burada da bir kaç kişi var.”

Ancak problem Almanya’nın kendisini göç(men) ülkesi kabul etmemesinde yatmaktadır. “Federal Almanya mono-kültürel millet-devlet ideolojisine bağlı kalmaya devam etmektedir. 1982-83 seçim kampanyalarında bu ideoloji yabancılara karşı “ya asimilasyon ya dönüş” tavrına dönmüştür” (Wilpert, 1983:137). Wilpert, yabancılardan her ikisini de kabul etmediklerini belirtmekte ve bundan sonra Türkiye’nin AB’deki statüsünün giderek en azından Almanya’nın gözünde düştüğünü eklemektedir.

Almanya’da doğan her 9 çocuktan birinin değişik uluslardan anne babaya sahip (Türk-Alman, Polonyalı-Alman, Rus-Alman) olduğu düşünülürse Almanya’da çok kültürlü yaşamın gereği ortaya çıkmaktadır. Nitekim Seyyar, Almanya’nın Kohl zamanında başlayan yeni vatandaşlık politikalarını, etnik esaslar üzerine kurulan “Milli Devlet”ten vaz geçerek, “hür vatandaşlar ilkesi”ne dayanan multi-kültürel topluma geçiş şeklinde özetlemektedir. Bu çerçevede devletin yabancılar politikası entegrasyon politikası olacaktır. Seyyar’a göre burada devletin iki görevi vardır: Birincisi, 3. nesli entegre ve asimile etmek; ikincisi ise entegrasyonu güç olan 1. nesle toleransla bakıp “çok kültürlü ve çoğulcu bir Alman toplumu içinde serbest ve emniyet içinde yaşamalarına güvence” vermektir (1999). Yeni yasalarda ve tasarılarında sürekli genç ve yaşlılar arasında ayrımlar yapılması Seyyar’ı doğrulamaktadır.

1.7.12. Irkçılık

Irkçılık, Almanya'daki Türklerin maruz kaldığı en önemli problemidir. Almanya'daki yabancı düşmanlığı özellikle son yıllarda ülkedeki en fazla yabancı nüfusa sahip etnik grup olan Türklere yönelmiş ve bir “Türk düşmanlığı”na dönüşmüştür (Şen, 1998a; Gümrükçü, 1994g; Turan, 1992:75, 79-88). Ocak 1982'deki Heidelberg Manifestosu'nda yabancılara karşı olan görüşler öne sürülürken de yine satır aralarındaki hedef Türklere aittir (Turan, s.79-81). Şen, 1990 sonrası ırkçı hareketlerin şiddetini artırarak Türklerin yakılması derecesine çıkmasını “Yeni Düşman Resmi” söylemiyle açıklamaktadır. Buna göre, Doğu Bloku çökmeden önce, Türkiye ve Almanya'nın da içinde bulunduğu Batı Blokunun düşman resmini Sovyetler Birliği ve Marxizm oluşturunuyordu. Sovyetler çözülüp Varşova Paktı dağılınca yeni düşman resmi arayan Batı “radikal İslam” teorisi geliştirdi. “*Cezayir’de FIS hareketi, İran’da Humeyni hareketi, Mısır’da Müslüman Kardeşler, Afganistan’da Taliban ve Türkiye’de Milli Görüş hareketi*” bu resmi pekiştirdi. Bu resim ile Türkiye de düşmanlar içine kaymış oldu. Sonuçta, “*Almanya’daki saldırılar öncelikle saçının ve teninin rengi siyah olanlara, ayrı bir kültür dünyasından gelenlere ve Müslüman kitleye yöneldi.*” Bunun da Almanya'daki en bariz muhatabı Türklere aittir (1998a). Gümrükçü (1994g) de Avrupa'nın kendi içinde çok kültürlülüğe doğru gittiğini ancak konu İslam olunca “İslam’ı düşman gösteren, 15-16.yy zihniyetine doğru bir gidişin” söz konusu olduğunu belirtmektedir. Şen, görüşmemizde “Almanya’da yabancı düşmanlığı yerine ırkçılığın olduğunu” belirtmektedir. Çünkü bu saldırılardan en ziyade Türkler etkilenmektedirler.

Ancak burada yabancılara yönelik ırkçı hareketlerin 1990’larda başladığı gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır. Bendix, Der Spiegel’den bakanlara yazılan “Almanya dünyanın ayak takımının çöplüğü değildir” yazan bir mektuptan, “İçki servisi sadece Almanlara yapılır” (Münih), “Türkler bu restoranda sadece 15 dakika kalabilirler” (Frankfurt) levhalarından bahsetmektedir. Bendix, toleranslı ve açık fikirli insanlar olması beklenen pek çok ünlü profesörün de yabancılara geri gönderilerek Alman ırkının korunmasını öneren Heidelberg Manifestosu’nu imzalamalarının endişe verici bir gelişme olduğunu belirtmektedir. Bu da bize yabancı düşmanlığının sadece ekonomik durumu kötü alt tabakaların tutumu olduğunu anlatan klasik görüşün yetersiz olduğunu göstermektedir (1985:40) (Ayrıca bk. s. 192, 74 nolu dip not).

1990 sonrası ırkçılığın sadece dozajı artmış ve muhatabın yönü değişmiştir. İrkçilik hayatın her alanında kendisini gösteren sosyal bir hastalıktır. İş gücü piyasasında, eğitimde, sağlıkta ve diğer alanlarda görülmektedir (Efendioğlu, 1989:24-26). Toksöz, İkinci Dünya Savaşından sonra, neo Nazilere yardım eden devlet memurlarına karşı yeterince sert tedbirlerin alınmadığını ve bunların yerlerini koruduklarını belirtmektedir. Toksöz, özellikle eğitim sistemindeki bu kimselerin “üstün Alman ırkı” söylemini devam ettirdiklerini ve böylece üstün Alman kültürü fikrinin canlı kaldığını ve dolayısıyla da günümüzde ırkçı saldırılara dönüştüğünü iddia etmektedir (1993).

Yabancılar ve özellikle de Türkler, işe almada en sonda, işten çıkarmada ise en ilk sıralarda yer almaktadırlar. Friedrich-Ebert Vakfının 1972-1980-1985 yıllarında yaptığı araştırmaların³⁴ sonuçlarına göre yabancılar düşük vasıflı, ücretli ve sosyal prestijli; ağır fiziksel ve ruhsal etkisi olan; yüksek kaza riski olan işlerde çalışmaktadırlar. Bunlara ilave olarak yabancı işçiler ekonomik dalgalanmalardan ilk ve en çok etkilenen kesimdir. Diskriminasyonun en fazla görüldüğü alanlar ise Efendioğlu'na göre “ikinci ve üçüncü jenerasyonun eğitim ve mesleki eğitim alanı”dır. İyi bir eğitim verilmemesi onları marjinal bir konuma sokmaktadır (1989).

Almanların yabancılara karşı kullandıkları ırkçı ön yargılı ifadelerden bazıları şunlardır: “*Yabancılar sosyal alt yapıyı fazlaca kullanmaya başladılar!*”; “*Yabancıların çocukları, çocuklarımızın öğrenme düzeyini düşürüyorlar!*”; “*Alman toplumu fazlaca yabancılaştı!*”; “*Yabancılar, suçluluk oranlarını yükseltiyorlar!*”; “*Bütünleşmek istemiyorlar!*”. Birçoğu asılsız olan bu ön yargılar göçmen işçilerin ailelerini de Almanya'ya getirmelerinden sonra artmıştır (Bostanoğlu, 1987: 105). Vink'in³⁵ ve Petry'nin rakamları bu ön yargıların haksızlığı konusunda bir fikir verebilir. Yabancıların 1960-1981 döneminde Alman sosyal sigorta ve emeklilik kurumlarına yatırdıkları para miktarı 55 milyar 100 milyon DM olmasına karşın kullandıkları 1 milyar 707 milyondur. Kreşe giden yabancı çocuk yüzdesi %30'dur. Yüksekokullara yabancıların %8'i giderken Almanların %32'si gitmektedir. Vink'in tüm yabancılar için verdiği rakamlar yanında Petry ise Türklere yönelik bir araştırmadan bahsetmektedir. Buna göre Türk çocuklarının sadece üçte biri kreşe gidebilmektedir. Bunun yanında Türk çocuklarının birçoğu geri zekâlı

³⁴ Araştırmadan Efendioğlu bahsetmektedir.

³⁵ (Bostanoğlu, 1987: 105)

olmadıkları halde “güç öğrenenler okulu”na (Sonderschulen) gitmektedirler (1987: 38-39). Buralar da Kocagöz’ün deyimiyle “Türk öğrenciler için kriminal tip üreten merkezler durumundadır” (Turan, 1992:268). “Türk kadınlarının (özellikle genç kızların) çalışmadıkları ve evde sürekli yemek ve çocuk yaptıkları” ön yargısına da Wilpert, “Türk kadınlarının %65-70’i çalışmakta ancak bu istatistiklere yansımamaktadır” şeklinde cevap vermektedir. Wilpert “yabancılar hakkındaki ön yargıların azınlıktaki bir iki örnek olaydan yola çıkılarak oluşturulduğunu” da vurgulamaktadır (1983:138)³⁶.

John’a göre yabancıların bir ülkede sorun teşkil etmelerindeki (suçluluk oranlarının fazla olmasındaki) ana problem onların etnik kökeni değil, düşük gelir tabakasında fazlaca temsil edilmeleridir (1984: 9-12). Ancak, Türklerin suç zanlısı oranı diğer yabancılar göre düşüktür. Örneğin, 1990 yılında Türkler tüm yabancıların %32’sini oluştururken yabancılar arasındaki suç oranı %21.4’tür ve zaman içinde sayısal olarak artmasına rağmen (1988, 70.968; 1989, 80.251; 1990, 82.243) oransal olarak düşmektedir (sırasıyla %24.7, %23.9, %21.4) (YİHGM, 1992:5,10). Bu noktada suç istatistiklerine pasaport suçlarının da dâhil olduğunu ve bunun yabancıların suç oranını yükselttiğini belirtmeliyiz.

1990’larda ırkçı hareketler aşırı şiddet eylemlerine dönüşmüştür. Birleşmeden 1993 yılına kadar yabancılar karşı 7555 ırkçı saldırı olmuştur. Özellikle 1992 yılının ikinci yarısıyla 1993 yılı yabancıların kaldığı ev, yurt ve iş yerlerinin yoğun olarak kundaklandığı yıllar olmuştur. 1992 yılı 20 Kasım’ında Mölln’de üç, 29 Mayıs 1993’te de Sollingen’de ise beş Türk vatandaşı ırkçı saldırılar sonucu yanarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Birleşmeden sonraki saldırılarda ölen sayısı 30’a erişmiştir. Tüm AB’deki ölü sayısı sadece 1992 yılında 54 olmuştur (The Independent, 18 Haziran 1993).

---

³⁶ Wilpert, Die Zeit’tan alarak verdiği örnekte bir sosyal hizmetli (social worker) “Türk kızları ergenlik çağına gelince babaları onları eve kilitler, dışarı çıkarmaz. Böylece bekaretini korurlar. Yoksa başlık değeri düşer. Evlenene kadar okula gitmez, mesleki kursa katılmaz, arkadaşlarıyla oynayamaz vs. Evlenince de durum farklı değildir. Evde vatan hasretiyle akşama kadar oturur. Yemek ve çocuk yapar. Ne kadar çok çocuk yaparsa Türk erkeği erkekliğini kanıtlamış olur. Doğum kontrolünü hiç duymamışlardır. Yapanlar da örgü şışı ve sabunla kendileri yapar.” demektedir.

Alman hükümeti, her ne kadar cenaze törenlerinde olaydan duyulan üzüntüler ve faillerinin yakalanacağı mesajları verse de, ırkçılığı önleme konusunda yeterli önlemleri almadığı konusunda eleştirilmektedir. Örneğin, Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi O. Öymen: *"Okul kitaplarında ve kitle iletişim araçlarında, Türklerin kültürü, uygarlığı ve Alman toplumuna katkıları konusunda pek az bilgi verildiğini"* kaydetmektedir³⁷ (Bonn Büyükelçiliği, 1993(11): 8). Öymen, evleri kundaklanan Genç ailesinin 3 Haziran'daki cenaze töreninde de Türklerin Alman ekonomisine olan bu katkılarını vurguluyordu: *"Olay sırasında aile reisi Mevlut Genç fabrikada gece vardiyasındaydı. Alman ekonomisine hizmet ediyordu."*(Aynı bülten, s.6).

Buraya kadar verilen bilgileri şöyle değerlendirebiliriz. Türk dış göçü savaş sonrası işçi göçü (iş gücü) hareketinin tipik bir örneğidir. Geçen zaman içinde göçün itici ve çekici faktörleri değişmemiş olduğundan yakın bir zamanda da Türk dış göçünün duracağı beklenmemelidir. Başlangıçtaki geçici iş gücü hareketi aile göçüyle birlikte kalıcılığa dönüşmüştür. Bugün Almanya'da Almanlardan sonra ikinci bir toplumsal grup olarak Türkler görülmektedir. Türklerin, hayatın her alanına yayılmasıyla bu grubun işçi karakteri de sona ermiştir.

Almanya'da geri dönme niyetinin kalıcılığa dönüşmesiyle birlikte problemlere çözüm, kalıcılık merkezli aranmaya başlanmıştır. Problemlerin anlaşılıp ve çözüm önerilerinin sağlıklı yapılması için göçün ve Türklerin oradaki durumlarının, niteliklerinin ve yaşadıkları sürecin iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Almanya'nın tarihinde yabancıların yeri; Türklerin demografik durumu, nitelikleri, yatırımları, Türkiye ile ilişkileri, yasal ve sosyal konumları, ikamet ve çalışma durumları, siyasal katılımları entegrasyonları, kendilerine karşı olan ırkçı ayrımcılık gibi konuların bu bölümde ele alınması bu nedenledir. Böylece yerleşik hayata geçişin ve entegrasyonun son merhalesi olarak görülen vatandaşlık değiştirme konusunun alt yapısının hazırlanmış olduğunu düşünmekteyiz. Buradan, bir yabancı olarak göçmenlerin genel olarak hakları ve Türklerin AB ile ilişkilerden doğan haklarından Almanya'daki haklarına geçeceğiz.

---

³⁷ Öymen bunu 13 Haziran 1993 tarihinde Münster'deki FDP Kurultayında söylemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇMENLERİN HAKLARI VE TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN TÜRK İŞÇİLERİNE SAĞLADIĞI HAKLAR

2.1. YABANCI KAVRAMI

“Yabancı” kelimesi sözlük anlamı itibarıyla şu şekilde tanımlanmaktadır: “Bir başka milletten olan, başka bir milletle ilgili olan (kimse), ecnebi” (TDK, 1997:813); “farklı bir ülke, ırk ya da gruba ait olan kimse”; “yaşadığı ülkenin yasal vatandaşı olmayan kimse”; “yaşadığı topluma kendisini ait olarak görmeyen kimse” (CC, 1990:35); “bir toplum içerisine dışarıdan gelen ve o topluma ait olduğu hissi vermeyen kimse” (agk:567); “daha önce hiç karşılaşılmayan kimse” (agk:1441). Kavrama Almandada “*fremd*”, “*auslandisch*”, “*fremde*”, “*auslander*”, “*auslanderin*” (ODGD, 1991); İngilizcede ise “*alien*”, “*stranger*”, “*foreigner*” (CC, 1990) gibi sözcükler karşılık gelmektedir.

Yukarıdaki farklı tanımlar ışığında “yabancı” kavramı bir hukuksal ve siyasal terim olarak “fiilen yaşadığı ülkenin vatandaşı olmayan, o ülkenin pasaportuna sahip bulunmayan kimse” şeklinde tanımlanabilirken; sosyolojik ve sosyal psikolojik olarak “farklı bir ırka, sosyal gruba, ülkeye ve topluma ait olan kimse” şeklinde tanımlanabilir. Nomer, yabancılar için “başka devletlere ait fertler” tanımını kullanmaktadır (1993:3). Yabancılık bir yandan bir belgeye (nüfus kaydı, pasaport vs.) bağlı somut bir nitelik gösterirken, diğer yandan duygusal bir nitelik gösterir. Duygusal olarak kişinin kendisini bir topluma ait görüp görmemesinin yanında o toplumun da kişiyi kabul edip etmemesi (yabancı görüp görmemesi) önem taşımaktadır. Kişi(ler) kendi(leri)ni topluma ait görüyor ama toplum o kimseyi (kimseleri) kendine ait görmüyorsa orada problem yaşanabilir.

2.2. YABANCILARA VERİLEN HAKLARA GENEL BİR BAKIŞ

Yabancılar verilen haklar konusuna eğildiğimizde onların temelde üç çeşit muameleye tabi oldukları görülebilir: 1) Yabancılar hiç bir hak verilmemesi, 2) insanlara milliyetlerine bakılmaksızın tüm hakların

verilmesi, ve 3) vatandaşlara tüm hakların ama yabancılara da temel hakların verilmesi.

Günümüz modern dünyasında yabancılara hiç bir hakkın verilmemesi imkânsızdır. Bunun eski kölelik düzeninin olduğu devirlerde bazı uygulamalarını görüyoruz. Köleler efendileri ne buyurursa onu yapmak zorundaydılar. Antik site-devletlerinde vatandaş olmayanlar vatandaşlara hizmetle yükümlüydüler (Nuhoğlu-Soysal, 1991:5). Günümüzde ise illegal göçmenlere uygun görülen muamele onlara hak vermeden bir an evvel sınır dışı etmektir.

Bugün en azından temel bazı ekonomik ve sosyal haklar, göç veren ülkeler ve göç alan ülkeler arasında yapılan antlaşmalarla tanınmaktadır. Dolayısıyla birinci çeşit uygulama artık görülmemektedir. Tarihsel olarak formel vatandaşlık durumuna göre nüfusun bir kısmını dışlayan “ulus-devlet şimdi sınırları içindeki vatandaş olmayanların refahından da vatandaşları gibi sorumlu olmaktadır” (Nuhoğlu-Soysal, 1991:5). Göç alan ülkelerin hükümetleri ve bununla birlikte köle benzeri uygulamalar illegal göçmenlere uygulanmaktadır. İşçi sendikaları ve hükümetler, sosyal huzursuzluk, ücretlerin düşmesi (Simpson, 1984:153), işsizliğin artması vs. sebeplerden illegal işçi göçünü istemezler. Ancak ucuz iş gücü isteyen işverenler ise illegal göçmenleri tercih etmektedirler (age, s.154). Ucuz ücret yanında işveren sosyal güvenlik fonlarına para aktarması da söz konusu değildir. Bilindiği gibi liberal teoride arz ve talebe göre piyasada ücretler dengeye gelmektedir. Kaçak işçiler bu dengeyi bozmaktadırlar. Hiç bir sosyal ödeme, sağlık ve benzeri hizmetler illegal göçmenlere verilmemektedir. İşverenle bir problemleri olduğunda bunu kendileri çözmek zorundadırlar. İşverenleri resmi makamlara şikâyet etmeleri durumunda kendi varlıkları ortaya çıkacağından sonuç belki de sınır dışı edilmek olacaktır. Bu durumda illegal göçmenler kendi durumlarını yasallaştırıncaya kadar saklanmak zorundadırlar.

Göçmen hakları konusundaki ikinci madde devletin yabancılara tüm hakları vermesidir. Göçmenler de bu durumda vatandaşların sahip olduğu tüm haklara sahip olmaktadır. Yabancılara tüm hakların verilmesini savunan ve veren bir devlet henüz yoksa da yabancılara verilen hakların genişletilmesi yolunda teşebbüsler bulunmaktadır. Örneğin, şu anda AB’nde yaratılan Birlik vatandaşlığı ile birlik içinde her hangi bir ülkeden gelen yabancının üzerindeki sınırlamalar kaldırılmaktadır. Böylece Birlik vatandaşları hangi ülkeye giderlerse gitsinler bulundukları ülke vatandaşları gibi muameleye tabi kılınacaklardır. Diğer örnekler ise İngiltere’deki

İrlandalılar ve İskandinavya ülkelerinin kendi içlerindeki uygulamalarıdır. Bu bölgesel uygulamaların, ekonomik, tarihi, kültürel ve pratik nedenlerden dolayı devletleri bu şekilde davranmaya sevk ettiği söylenebilir.

Bu şekilde verilen hakların tüm yabancılar için geçerli olmadığı görülmektedir. Haklar bazı ülkelerin vatandaşları için verilmiştir. Örneğin, Almanya'da göçmenlerin çoğunluğunu oluşturan Türk ve eski Yugoslavya vatandaşları Birlik vatandaşlarının sahip oldukları haklara sahip değildirler. Bu da bizi üçüncü kategoriye götürmektedir.

Üçüncü durumda göçmen alan ülke yabancılar bazı haklar vermektedir. Diğer bazı haklar (oy hakkı, kamuda memuriyet vs.) ise sadece vatandaşlara ayrılmıştır. Yabancıların geçen yüzyıllarda ve bu yüzyılın başında olduğu gibi insan yerine konulmadığı anlayış artık özellikle insan hakları yaklaşımıyla terkedilmektedir. Max Frisch'in dediği gibi Avrupalılar iş gücü istemiştir “ama insanlar gelmiştir” (Bahadır, 1979:100).

Yabancıların haklarını tarihi, sosyo-politik ve ekonomik şartlar belirlemektedir. Örneğin, ülke yabancı iş gücüne ihtiyaç duyunca vize uygulaması kaldırılmakta, çalışma ve oturma müsaadesi uzun süreler için verilmektedir. İş gücü açığı kapanınca kapılar da kapanmakta, çalışma ve oturma müsaadelerinin periyotları da kısalmaktadır.

Anlaşılmalı durumlarda ise göçmenlerin haklarının hemen hepsi göç alan ülke ve göç veren ülke arasındaki ikili antlaşmalarda belirtilmiştir. İlk başlarda doğal olarak ekonomik güdü ön planda olduğundan ekonomik ve sosyal haklara öncelik verilmiştir. Ancak bu da tam kapsamlı ekonomik hak olarak anlaşılmamalıdır. Sadece temel ve ilk basamaktır. Buradan sosyal hayatın diğer alanlarındaki haklara zaman içinde sıra gelmektedir.

2.3. HAKLARIN ELDE EDİLMESİ VE YABANCI İŞÇİLERİN HAKLARI

Diğer modern refah devletleri gibi Almanya da vatandaşları için “eşitsizlikleri gidermek ve fırsat eşitliğini sağlamak” amacındadır (Toması, 1981: 327). Günümüz modern refah devletinin vatandaşlarıyla ilişkisi bakımından ilk ciddi incelemesini T.H. Marshall'da buluyoruz. Marshall, vatandaşlık statüsüne sahip olan herkesin, bir devlete üyeliğin vermiş olduğu haklar ve yükümlülükler

bakımından eşit olduğunu belirtmektedir. O'na göre üyeliğin üç elementi vardır (bunlara “vatandaşlığın boyutları” da denmektedir): Sivil element, bireysel özgürlük için gerekli haklardan oluşur – kişisel özgürlük; konuşma, düşünce ve inanç hürriyeti; mülk edinme hakkı; sözleşme yapabilme hakkı; adil yargıla(n)ma hakkı gibi. Politik elementle anlatılmak istenen ise politik otorite ile oluşan bir yapının (parlamento ve yerel meclislerin) üyesi olarak politik gücün kullanımında veya böyle bir yapının seçmeni olarak yer alma hakkıdır. Sosyal element ile anlatılmak istenen ise en düşük miktardaki ekonomik refah ve güvenlik hakkından en geniş manadaki sosyal mirasın paylaşımı hakkına kadar ve toplumda geçerli olan medeni bir hayat standardında yaşama hakkına kadar geniş bir alanın kapsanmasıdır (Marshall, 1963: 73-74, 87). Ayrıca Marshall, 18.yyın sivil hakların, 19.yyın politik hakların ve 20.yyın da sosyal hakların geliştiği asırlar olduğunu da belirtmektedir (1965: 86).

Marshall, adil yargılama hakkına özel bir önem vermektedir. Çünkü kişinin kendini savunması ve iddiada bulunması bakımından yargılama aşamasında diğerleriyle eşit haklardan yararlanmasını gerektirmektedir. Sivil hakların belki de doğrudan muhatabı yargı mercileridir.

Politik haklardan yerel, bölgesel ve ulusal yönetim organlarının seçilmesi anlaşılmaktadır. Burada da esas olan tüm vatandaşların sayılan organların üyelerini seçmeleridir.

Sosyal haklar, modern refah devletinin kişilere minimum hayat standardı sağlaması, ekonomik refahtan pay vermesi ve sosyal güvenlik yardımlarını temin etmesini anlatmaktadır. Sosyal haklar ayrıca toplumun sağladığı genel eğitim ve sağlık ile medeni bir insanın yaşaması için gerekli diğer standartlarda yaşamayı gerektirmektedir (Layton-Henry, 1991: 112).

Vatandaşların bu hak ve yükümlülüklerinin zaman içinde tedrici olarak geliştiği söylenebilir. Bunların birçoğu yasama, mahkemeler, gelenek ve görenek vs. ile desteklenmiş ve güvence altına alınmıştır. Buna ilave olarak, sorumluluklar alanında birey ve hükümet dengesinin de değiştiği görülmektedir. Artan kişisel haklar hükümetlere bu hakların korunması görevini de yüklemiştir. “*Bireysel ödev ve yükümlülükler artık hükümetin vatandaşlık yetkilerini korumasından daha az öneme haiz görünmektedir*” (Bendix, 1985: 23-24).

Nuhoğlu-Soysal, Marshall'ın belirttiği sivil, politik ve sosyal (ve ekonomik) haklara bir topluluk olarak göçmenlerin kültürel haklarının da eklenmesi gereğinden söz etmektedir (1991:210).

Nuhoğlu-Soysal, yabancıların ortak topluluk hakları olarak ana dil hakkı, etnik kimlik ve kişinin kendi öz kültürü hakkı ve toplu temsil hakkından bahsetmektedir.

İnsanlara hakların verilmesindeki temel yaklaşımın vatandaşlık ayırımına göre olduğu görülmektedir. Yani insanlar vatandaş olup olmama durumlarına göre hak elde etmektedirler. Marshall'ın yukarıdaki açıklamalarına göre hakların kazanımıyla vatandaşlığın elde edilmesi arasında yakın ilişkiler bulunmaktadır. Zaman içindeki temayül ise evrensel hakların toplum üyeliğine dahi bakılmaksızın herkese verilmesidir (Nuhoğlu-Soysal, 1991: 207-208). Son yıllarda özellikle uluslararası örgütler tarafından insan haklarının listesi genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu örgütler “söz ve hukuk önünde eşit muamele görme gibi temel özgürlüklere, çalışma, eğitim, öz kültür ve milliyet ile insanca yaşama standardı haklarını” listelerine eklemektedirler (TDV, 1991: 26). 1948 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1965 Irk Ayrımcılığının Tüm Çeşitlerinin Kaldırılması Uluslararası Konvansiyonu ya da Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonu gibi birçok belgede bu vurgulanmaktadır. Şen'in de belirttiği gibi artık “*göç, artan bir oranda demokrasi ve insan hakları konseptiyle ilişkilendirilmektedir.*” (1994a:1). Böylece, Avrupa'da demokrasi, plüralizm ve insan haklarının anlaşılabilmesi göçmenlerin (ve tüm yabancıların) sosyal hayata ve karar alma mekanizmalarına katılmasıyla mümkün olacaktır. Aksi halde ırkçılık artacak ve sonuçta da demokrasi ve insan hakları tehlikeye girecektir. Avrupa Konseyi Topluluk İlişkileri Projesi Sonuç Raporu 109. paragrafında “*devlet tarafından hakların ve yükümlülüklerin verilmesi ve korumanın sağlanması için, vatandaşlık yerine, ikamet temel kriter olmalıdır*” önerisinde bulunmaktadır (Şen, s.4).

1989 AB İşçilerin Temel Hakları Şartı'nda “*bir üye devlette yasal olarak ikamet eden, AB vatandaşı olmayan işçiler ve aileleri, Birlik vatandaşlarının yaşam ve çalışma koşullarına eşit muameleye tabi tutulmalıdırlar*” denmektedir (Callovi, 1990:15). Perruchout, yabancılar, göçmen işçilere ve mültecilere insan hakları bağlamında yasal düzenlemeler öngören metinlerin artık uluslararası hukukun bir branşı haline gelmeye başladığını belirtmektedir (1986:701). Öyle ki artık şahıslar bireysel başvuru hakkını kullanarak AIHM'ye şikayette bulunabilmektedirler. 1985'te Avusturya Yüksek Mahkemesi, Yabancılar Polisi Kanunu'nun Avrupa İnsan Hakları Konvansiyonunun 8. Maddesine aykırı (dolayısıyla da anayasaya aykırı) olduğunu gerekçe göstererek iptal etmiştir (Nuhoğlu-Soysal, 1991:214, Bauboeck ve Wimmer'den aktarma). Dolayısıyla ulusal düzeydeki işlem ve

düzenlemeler artık uluslar üstü bir platformda değerlendirilmektedir. Hakların yasal garantiye alınması “yabancı bir ülkeye göç eden insanların burayı yurt edinmeleri ve buradaki çoğunluk toplumuyla uyum içinde yaşamalarını kolaylaştırmak ve buradaki toplumsal hayata katılmalarını sağlamak için hayati önem taşımaktadır.” (Tütüncü, 1998: 1457).

Yukarıdaki belirlemeler ışığında Almanya'daki göçmen işçilerin durumlarını yeniden gözden geçirmekte yarar görülmektedir.

Almanya'daki yabancılar uzun zamandır orada ikamet etmektedirler. Batı Almanya kuruluşundan sadece altı yıl sonra, 1955'te, İtalya ile ilk ikili işçi antlaşmasını imzalanmış ve bu tarihten sonra Almanya'da yabancı nüfus sürekli artmıştır. Ocak 1999 itibarıyla 82 milyonluk nüfusun 7.4 milyonu (%9) yabancıdır³⁸ (FID, 2 Temmuz 1999). Yukarıda bahsedilen Marshall'ın belirttiği haklar tüm Alman halkı için geçerlidir. Bu noktada, belirtilen bu hakların sadece tüm vatandaşlara mı yoksa tüm oturanlara mı verilmesi gerektiği sorusu sorulabilir. Bendix (1985: 24), “*vatandaşlık, hakları ve ödevleri de içeren, Alman toplumunun ortak mirasını paylaşmayı anlatır, ancak vatandaş olmayan mukimlerin (bu mirası) ne şekilde paylaşacakları açık değildir*” demektedir. Hakları yabancılarla paylaşmama isteği hem formel, yasal düzeyde hem de informal, toplumsal düzeyde görülmektedir. Bendix devamla, “*Almanların Almanya'yı yabancılarla paylaştığını, fakat bunu yaparken de bazen hakları ve hakim kültür üyeliğini paylaşmayı reddettiklerini*” ileri sürmektedir (1985: 24).

Nuhoğlu-Soysal, göçmenlerin başlangıçta aile birleşmesi, toplantı özgürlüğü, hareket serbestliği gibi temel sivil haklardan bile yoksun olduklarını söylemektedir (1991:175). Örneğin, 1965 Alman Yabancılar Kanunu “*yabancılar tüm temel haklardan yararlanırlar; ancak toplantı ve birlik oluşturma hürriyeti, serbest dolaşım, iş seçme hürriyeti, iş yeri seçme özgürlüğü, eğitim yeri seçme özgürlüğü ve suçluların iadesinden korunma hakkı istisnadır*” demektedir. Daha sonraları ilk olarak sendika hakkı verilmiş, bunu diğerleri takip etmiştir.

Kanada, İsveç ve Hollanda gibi ülkelerin vatandaş olmayanlara da tüm sivil hakları sundukları görülmektedir. Alman ve Belçika anayasalarının da pek çok hak ve özgürlüğü, vatandaş-vatandaş olmayan, herkese sunduğu görülmektedir (Hammar, 1990a). Örneğin,

³⁸ İki Almanya'nın 1990 yılında birleşmesi yabancıların toplam nüfus içindeki sayısını değil ama oranını düşürmüştür. Doğu Almanya'dan pek bir yabancı nüfus katılmamıştır.

Almanya anayasası en geniş sığınma hakkını sağlamaktadır. Ayrıca tüm Avrupa ülkeleri kanun önünde eşitliği (en azından yazılı olarak) sağlamışlardır. Dava açma bunun bir diğer örneğidir. Yabancılar sınır dışı edilme kararlarına karşı bile dava açabilirler. İsveç hariç³⁹ diğer ülkeler yabancılara mülk edinme hakkı tanımışlardır. Bunun yanında pek çok ülke, ulusal güvenlik sınırlamasıyla beraber, yabancılara din, konuşma, toplantı hürriyeti gibi özgürlükler sağlamıştır. Castles (1985), 1965 Alman Yabancılar Yasasının Nazi döneminin etkisini taşıdığını ve yabancılara sivil haklar konusunda dışladığını belirtmektedir.

Geçici işçi göçünün bu bağlamda bir “ikincil vatandaşlık” durumu ortaya çıkarıp çıkarmadığı tartışılmaktadır. Çalışma ve eğitim hayatının sınırlı alanlarında katılımı sağlamak yabancılara formel vatandaşlar için yedek statüsü yaratmaktadır (Tomasi, 1981: 328). Bu çeşit bir uygulamanın da toplumda “vatandaşların yabancılar üzerinde yönetimi” şeklinde derin uçurumlar yaratacağı iddia edilmektedir (Walzer, 1983:62). Walzer’e göre “*demokratik devlet formunda self-determinasyon prosesi, dâhili hayatı, o bölgede yaşayan, yerel ekonomide çalışan ve yerel kanunlara tabi olan tüm erkek ve kadınlara açık olması biçiminde şekillendirmelidir*” (1983: 60). Bu çerçevede bakılırsa yabancılar yaklaşık 40 yıldır Alman topraklarında yaşamakta, Alman ekonomisine katkıda bulunmakta ve Alman kanunlarına tabi olmakta, ancak hakları sınırlı bir şekilde kullanılmaktadırlar. Yabancılar (ve bu arada Türkler) askere gitme haricinde hemen tüm yükümlülükleri yerine getirmektedirler.

Almanya’nın yabancı işçi kabul etmesine rağmen neden onları haklar konusunda dışladığı sorusu sorulabilir. Bunu açıklayabilmek için Almanya’daki yabancı işçilerin tarihine, nüfusuna, formel (yasal) ve politika, yönetim ve kamuoyundaki informel konumlarına bakmak faydalı olacaktır (bk. Almanya’daki Yabancıların Tarihi ve ...). Örneğin, Almanya “göçmen” yerine “misafir işçi”de ısrar etmektedir. Walzer, göç literatüründeki klasik “misafir işçi” tanımını şöyle yapmaktadır (1983:56-57):

“Yeni kabul edilenlerin yeni bir ev ve yeni bir vatandaşlık arayan göçmen değil “misafir” olması çok önemlidir. Onlar belirli bir süre için, bir kontratla bir işveren tarafından getirilmiştir; eğer işlerini kaybederlerse ülkeyi terk etmelidirler; vizeleri bittiğinde her halukarda terk etmelidirler. Ailelerini getirme hayalleri yıkılmış veya getirmeleri engellenmiştir.... Genellikle yirmi veya

³⁹ İsveç mülk edinimi için özel izin istemektedir.

otuzlarında genç erkek veya bayanlardır; eğitimleri yetersizdir ve yerel refah hizmetlerinden habersizdirler.... Ne vatandaşlar ne de potansiyel vatandaşlar ve ne de politik haklara sahiptirler. Sivil haklardan konuşma hürriyeti, toplanma ve dernek kurma hürriyeti - diğer türlü haklarını savunurlardı - onlara tanınmamıştır, bu bazen devlet görevlilerince açıktan bazen de kovma, sınır dışı etme gibi tehditlerle üstü kapalı bir şekilde yapılmıştır”.

Tüm devletler egemenliklerinin bir göstergesi olarak ülkelerine giriş ve çıkışları kontrol hakkını kendilerinde bulmaktadırlar. Bu giriş ve çıkışları kontrolün, vatandaşları, modern refah devletinin getirilerinden yararlandırmak gibi bir amacı da vardır (Layton-Henry, 1991:112). Freeman’a (1986) göre, refah devletinin temel prensibi, üye olanlar ve olmayanlar arasında ayırım olmasını teşvik etmesidir. Freeman, uluslararası devlet sisteminin fark edilir oranda ekonomik eşitsizliklere dayandığını ve bunun sonucunda da bazı ülkelerin kendi halkına dünyanın diğer ülkelerinden daha fazla refah getirileri sağladıkları ve sosyal hayat standartları sunduklarını belirtmektedir. Devamla, göçün temel uyarınının (saikinin) da bu sosyal refah yardımları arasındaki eşitsizlik olduğunu, fakat sınırsız göçün ise bu refah yardımlarının seviyesini düşüreceğini ilave etmektedir. Dolayısıyla eğer bu ayrıcalıklı durumunun devam etmesi isteniyorsa göç kontrol edilmelidir. Serbest piyasa prensiplerinden ayrı olarak refah devleti, adalet dağıtımı prensibine dayandığı için bir insan toplumunun ortak üyeliği dayanışması temeli esas alınarak böyle bir ayırım meşru görülmektedir (Freeman, 1986). Bu konsept bazı insanların topluma üye olmadıklarını ve de dolayısıyla haklardan mahrum kalmalarını ima etmektedir. Böylece refah devletinin getirileri sadece vatandaşlarla sınırlandırılmaktadır. Ancak, pratikte o ülkede sürekli oturanlar bu hakların birçoğundan yararlanmaktadırlar. Yabancılar ve özellikle de kısa süreli ziyaretçiler, özel bir antlaşmayla korunmadıkları sürece, tamamen veya kısmen bu haklardan yararlanamamaktadırlar. Nuhoğlu-Soysal ise misafir işçilerin içinde bulunduğu bir sistemde katı ulus devlet kurallarını uygulamanın güç olduğunu belirtmektedir. Yabancılar, “*ev sahibi ülkenin çeşitli formel kurumlarına ve sosyal yapılarına, devlet politikalarına, hükümet bütçelerine, refah planlarına, eğitim sistemlerine, sendikalarına vb. dâhil olmuşlar ve sadece vatandaşlara ayrılan çeşitli hak ve önceliklere de sahip olmuşlardır*” (1991: 29).

Refah yardımlarını meşrulaştıran diğer görüş ise vergilendirmedir (Layton-Henry, 1991: 112-113). Örneğin, İngiltere'deki Milli Sigorta Katkısı gibi. Her kim ki bu katkıyla refah devletini finanse ediyorsa onun getirilerinden de yararlanma hakkını kendinde görebilir. Layton-Henry, bu görüşün göçmen işçileri de kapsadığını belirtmektedir. Çünkü bu görüş yabancı işçilerin vergi ödedikleri için devletin üyesi olarak görülmesi gerektiğini ileri sürer. Ancak, Layton-Henry, modern refah devletinin vatandaşlarına sunduğu sağlık ve sosyal güvenlik yardımları gibi getirilerin yabancılara ve de özellikle yeni gelen göçmenlere tanınması konusunda tüm Avrupa devletlerinde bir gönlüsüzlüğün olduğunu da ilave etmektedir.

Bu isteksizliğin sonucunda Batı Avrupa ülkeleri potansiyel göçmen akımını önlemek için çeşitli engeller ortaya çıkarmaktadırlar. Ancak, bu kapıları aşan yabancılar, bazı sınırlamalarla birlikte, geniş bir haklar kütlesi elde etmektedirler. Layton-Henry, bu kapıların temelde üç tane olduğunu belirtmektedir (age.112-113). Birincisi ülkeye girişin kabul edilmesidir. İkincisi ise sürekli ikamet edebilme statüsünü elde edebilmektir. Üçüncü aşama ise vatandaşlık haklarından tam olarak yararlanabilmek için o ülkenin vatandaşlığını elde etmedir.

Başka bir ülkeye göçmen veya sığınmacı olarak gitmek isteyen insanların birçoğu birinci kapıyı aşmada zorlanırlar. Geçici bir ikamet niyetiyle ise bir ülkeye gitmek daha kolaydır. Bunlara turistlik, geçici işçilik veya memuriyet, öğrencilik, iş adamlığı vs. örnek olarak verilebilir. Genel olarak Avrupa'ya 2. Dünya Savaşı sonrası göç hareketi ve özel olarak da Türk işçi göçü kısa süreli ve belli işlerde, belli coğrafi alanlarda çalışmak üzere getirilen ve hakları ikili antlaşmalarla belirlenen işçilerin oluşturduğu bir süreçti. Bu işçiler her hareketlerini polise bildirmek zorundaydılar ve başlangıçta özellikle eş ve çocuklarını getirmelerine müsaade edilmemişti. Bu şekilde geçici izinle bir başka ülkede yaşamak insanları tedirgin etmektedir (Layton-Henry, 1991: 113). Giriş nedeni olan kuralların, başka bir işte çalışma, cezai bir kovuşturmayla uğrama, müsaade süresinden fazla kalma gibi, en ufak bir ihlali sınır dışı edilmekle sonuçlanabilmektedir.

İlk kapıdan geçen göçmeni ikinci kapı olan devamlı ikamet kapısı beklemektedir. Bir ülkede belli bir süre yaşayan göçmenler sürekli oturma ve çalışma izni için müracaat etmektedirler. Bu hakkı elde ederse o zaman önceki durumdan daha güvenli ve daha özgür bir konuma gelmektedir. Örneğin, eş ve çocuklarını yanına alabilirler, polis kontrolü da azalabilir. Bu şekilde sürekli oturma ve çalışma izninin alınması aslında o ülkede sürekli ikamet etme düşüncesi ve kendini o toplumun bir üyesi olarak görme duygusunun da bir

başlangıcıdır. Aidiyet duygusu, orijinal ülkesinden, göç ettiği ülkeye doğru kaymaktadır. Bu aşamada yaşadıkları ülkenin vatandaşlarının haklarına yakın sivil ve sosyal haklara sahip olurlar. Ancak bazı ülkelerin siyasal hakların en azına bile müsaade etmediği görülmektedir. Bazı ülkeler ise yerel düzeyde yabancılara siyasal katılım hakkı tanımaktadırlar.

Layton-Henry, göçmen işçilere sosyal ve insani hakların verilmesinin bir ölçüde göç alan ülkenin işçi alma politikasındaki niyetine bağlı olduğuna dikkat çekmektedir (1991:113-114). İsviçre gibi katı rotasyon politikası uygulayan ülkelerin, göçmenlerin haklarını da iyice sınırlayacaklarını belirtmektedir. İşçiler ailelerini getirememekte, belirlenen süre sona erdiğinde geri dönmekte ve dolayısıyla da sürekli oturma hakkı için gerekli süreyi tamamlayamamaktadırlar. Buna karşılık Almanya'da ise misafir işçi politikasına rağmen aile göçüne müsaade edilmiş, sonuçta da kalma süresi uzamış ve göçmenler sürekli olarak yerleşmeye başlamışlardır. Ocak 1998 tarihli veriler Türklerin %62'sinin en az 10 yıl Almanya'da kaldığını göstermektedir (YİHGM, 1998:12). Fransız otoriteleri ise 1960 ve 70'lerde müsaade ettikleri illegal göçmenlerin durumunu zaman zaman çıkardıkları aflarla legalize etmektedirler.

Aile göçü başlayıp göçmen toplumları göç alan ülkeye yerleşince artık sosyal ve politik haklar ön plana geçmektedir. Eş ve çocukların gelmesiyle ilk önce her yönüyle yeterli ve yaşanabilir bir konut ihtiyacı doğmaktadır. Bunlar da hemen beraberinde sağlık, eğitim, sosyal güvenlik ve diğer sosyal refah yardımlarını gerektirmektedir. Kendi dinlerinin ibadethanesi göç alan ülkede yoksa ibadethane isteyeceklerdir. Çocuklarının kendi ana vatanlarının gelenek ve göreneklerinin, milli değerlerinin öğretileceği okullar talep edeceklerdir. Bunun için belki de politik katılım gerekli olacaktır (Layton-Henry, 1991:114).

Üçüncü kapı, vatandaşlık değiştirme yolu ile vatandaşlık alıp toplumun yeni bir üyesi olarak tüm hakların elde edilmesidir. Vatandaşlığın elde edilmesi için göçmenlerin en başta orijinal vatanları yerine yeni ülkeye sadakatlerini göstermeleri gerekmektedir (De Rham, 1990).

Modern dünyada devletin meşruiyeti, oluşumu, tarihi ve kültürel faktörlerce belirlenen “millet”in temsilcisi olmasından kaynaklanmaktadır. Bu ise pratikte, vatandaşların seçim yoluyla seçtikleri yöneticilerin, devletin hayati konularda karar almalarını gerektirmektedir. Böylece, bir ülkeye kabul, sürekli oturma verme, siyasal katılım, vatandaşlığa alma gibi konularda da yöneticiler karar vermektedirler.

Vatandaşlığa geçişin kurallarını koymak pek çok ülke yöneticisi için çok önemli görülmektedir. Bu bir “milli kimlik” ve “milli güvenlik” sorunu olarak görülmektedir (Layton-Henry, 1991: 114). Ülkenin terkihi ve üyelik durumu vatandaşlık politikasıyla önemli ölçüde değişebilmektedir. Örneğin, sınırların açılarak vatandaşlığa geçişin kolaylaştırıldığı gelişmiş bir ülkede “yabancılar”ın toplam nüfus içindeki oranı hızla artacaktır. Bu durum “yabancı” pasaportlu insan sayısını azaltacak ancak sosyal olarak bu insanların toplumda yabancı görülmesini önleyebilecek midir? Burada istatistiklerin sosyal olarak toplumda yabancı olarak görülmeyle içermediğini belirtmemiz gerekmektedir.

Göçmenler için vatandaşlık konusu ve vatandaşlığın sonuçları hayati önem taşımaktadır. Çok sayıda göçmen, potansiyel olarak vatandaşlık değiştirecek çok sayıda insan demektir. Ancak pratikte her zaman bu doğru olmayabilmektedir. Bütün bir hayatını göç alan ülkede geçirip de vatandaşlık alamayan insanlar çoğunluktadır. Her isteyen de ayrıca vatandaşlık değiştirememektedir. Çünkü vatandaşlık verme hakkı ulus-devletin yetkisindedir (De Rham, 1990). Toprak esasını (*jus soli*) uygulayan ülkelerde, doğan göçmen çocukları (ve torunları) vatandaşlık elde edebilirler. Belçika gibi bazı ülkeler ise çifte *jus soli* uygulamaktadırlar. 1985 Belçika Vatandaşlık Kanununa göre eğer bir çocuk Belçika’da doğmuş ve anne veya babasının en az birisi de bu ülkede doğmuşsa anne ve babasının isteği üzerine 12 yaşından önce vatandaşlık alabilir. Ebeveynlerden birisi Belçikalı olup çocuk da Belçika’da doğmuşsa Belçika vatandaşı olur.

Ancak Almanya, İsviçre, Avusturya gibi kan esasını (*jus sanguinis*) uygulayan ülkeler vatandaşlık hakkını daha önceden vatandaş olanların çocuklarına ayırmış olup vatandaşlık değiştirmede başka kuralları da koymaktadırlar. Konulan ve genellikle katı olan bu kurallara yabancıların uymasında ısrar etmektedirler. Bu durumda hak elde etmek isteyen göçmenlere vatandaşlık değiştirme şartlarını yerine getirmekten başka bir yol görünmemektedir. Alman Vatandaşlık Kanunundaki yeni değişiklik kan bağı esasını zedelemeye başlamıştır.

İsrail ise *jus soli* ve *jus sanguinis* ilkelerini birlikte uygulamaktadır. Bir Yahudiden doğan çocuk dünyanın neresinde doğarsa doğsun İsrail vatandaşı olabilmektedir (PIO, 1993:115).

II. Dünya Savaşı sonrası göç sürecinde Batı Avrupa ülkelerinin vatandaşlık politikalarında liberalleşmeye doğru bir gidişin olduğu görülmektedir (Layton-Henry, 1991:115). Örneğin, 1970'lerde İsveç göçmenler için sürekli ikamet yolunda politikalar geliştirmeye başladı. Vatandaşlık değiştirmeyi teşvik etmek için vatandaşlık kanununu liberalleştirdi. Fransa da integrasyon, asimilasyon ve nüfus artırma politikasının bir sonucu olarak uzun süre vatandaşlık değiştirmeye teşvikçi oldu. 1980'lerde ise Belçika ve Hollanda vatandaşlık kanununu liberalleştirdiler⁴⁰. Buna karşılık Almanya, İsviçre ve Avusturya ise katı tutumlarını sürdürdü. Layton-Henry, bu ülkelerin katı tutumunda, “aşırı yabancılaşma” (over-foreignization) korkusunun yanında federal yapısının ve milli kimliklerinin de etkili olduğunu belirtmektedir. Schmitter de ev sahibi ülkelerin “devlet içinde devlet” endişesi taşıdıklarını belirtmektedir (1980:190). Fakat Yabancılar Yasasındaki son değişiklikler Almanya'nın da daha fazla dayanamadığını göstermektedir.

İngiltere ise geleneksel feodal ve emperyal doğasından dolayı *jus soli* ilkesini uygulamış ve vatandaşlık değişimine olumlu bakmıştır. Ancak emperyal rolünün git gide azalmasıyla birlikte trend, değişimin güçleştirilmesi yönünde gelişmeye başlamıştır. 1981 İngiliz Vatandaşlık Kanunu⁴¹ “İngiliz Vatandaşlığı” kavramını yeniden tanımlamış ve sınırlamaları artırmıştır.

Batı Avrupa ülkeleri arasında çok liberalinden çok katı olanına kadar çeşitli vatandaşlık değiştirme politikaları olsa da ortak olan yan hepsinde de vatandaşlık değiştirme oranının düşüklüğüdür. Nuhoğlu-Soysal, (1991:25) vatandaşlık değiştirme oranının 1988 figürlerine göre %1.8 olduğunu belirtmektedir. Nuhoğlu-Soysal'ın çeşitli kaynaklardan derlediği tablolara bakılırsa zaman içinde tüm Avrupa'da göçmen sayısının arttığı (age, s.33, Tablo 2.1), sayı değişmekle ve bir iki istisnaıyla birlikte yabancı işçi oranının azaldığı (age, s.34, Tablo 2.2) ve vatandaşlık değiştirme oranlarının yıldan yıla ve ülkeden ülkeye göre değiştiği görülmektedir (s.35, Tablo 2.3).

⁴⁰ Hollanda önceki vatandaşlıktan çıkış belgesi istememektedir.

⁴¹ The British Nationality Act of 1981.

Her ne kadar kapsamlı bir data elde etmek ve karşılaştırmak güç ise de elde edilen veriler İsveç ile Almanya, Belçika ve İsviçre arasındaki farkı göstermektedir. Bu rakamlar ülkelerin uyguladığı liberal ve katı vatandaşlık değiştirme politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Belçika'nın rakamlarına ise 1985 Vatandaşlık Kanunu düzenlemelerinin yansımadığı düşünülmektedir (Tablo 19). Örneğin, 1996 yılı itibarıyla Belçika'da yaşayan 81.744 Türk'ün 30.294'ü Belçika vatandaşlığı almıştır (YİHGM, 1998:67).

Nuhoğlu-Soysal, (1991:26) Perotti ve diğerlerinden aktararak 1975-1984 yılları arasında vatandaşlık değiştirme oranlarının şu şekilde olduğunu belirtmektedir: Almanya, %6.0; İsveç ve İsviçre %10.4; Fransa, %12.7; Hollanda, %18.6 (toplam yabancıların içinde vatandaşlık değiştirenlerin oranı). Görüldüğü gibi Almanya en düşük vatandaşlık değiştirme oranına sahiptir.

Vatandaşlık değiştirme konusunda göçmen davranışlarını ele alan sadece bir kaç survey vardır (Layton-Henry, 1991: 116). Bunlar da nedenlerine inmeden sadece mevcut vatandaşlığı değiştirmek isteyip istemediklerinin ölçülmesi amacı taşımaktadır. AB gibi geniş veya İskandinav Birliği gibi dar bir alanı kapsayan bölgesel birliklerin vatandaşları bulundukları üye ülkelerde bazı haklara sahip olduklarından vatandaşlık değiştirmeden elde edecekleri fazla bir avantaj bulunmayabilir. Bununla birlikte Layton-Henry'nin bahsettiği 1984 yılında yapılan bir araştırmaya göre İsveç'te, bir İsveçli ile evlilik ve ikinci nesilden olma durumları vatandaşlık değiştirme isteğini artırmaktadır. İlave olarak sığınmacıların da vatandaşlık değiştirme isteklerinin fazla olduğu tespit edilmiştir. Vatandaşlık değiştirme niyetini olumsuz yönde etkileyen hususlar ise ana vatan mülkiyete sahip olma ve geri dönme planları yapma olarak görülmüştür.

Bahsedilen bu araştırmadan çıkan diğer bir sonuç ise insanların çifte vatandaşlık konusundaki pozitif niyetleridir. Finlandiyalıların çoğunluğu eğer elde edebilirlerse Fin-İsveç çifte vatandaşlığına sahip olmak istemektedirler.

De Rham (1990:170) ise Almanya'dan iki araştırmadan bahsetmektedir. Bunlardan birincisi Friedrich Ebert Stiftung'un 1980'deki araştırması, ikincisi ise Marplan tarafından 1984'te yapılan araştırmadır. Birinci araştırmada göçmenlerin sadece %6.6'sı vatandaşlık değiştirmek istemektedirler. İkinci araştırmada ise göçmenlerin %13.2'si vatandaşlık değiştirme ile çok ilgilenmekte, %32.1'i biraz ilgilenmekte, %53.7'si ise hiç ilgilenmemektedir. %1 ise

cevap vermemiştir. Görüldüğü gibi çoğunluk vatandaşlık değiştirme ile hiç ilgilenmemektedir.

Araştırmanın bir diğer sonucu ise Yunan (%7.6), Yugoslav (%7.3) ve İtalyan (%7.0) vatandaşlarının, Türk (%6.2), İspanyol (%5.3) ve Portekiz (%4.6) vatandaşlara göre değiştirme isteklerinin daha fazla olmasıdır. Almanya'da ikamet süresi ile Alman vatandaşlığını "çok isteme" arasında doğru orantı tespit edilmiştir. Bizim yaptığımız araştırmada ise ters orantı tespit edilmiştir.

Tablo 19: Bazı Ülkelerdeki Vatandaşlık Değiştirme Oranları

Ülke	I						II (%)		
	Gerekli Asgari İkamet	Çifte Vatan- daşlık	1990 (bin)	1991 (bin)	1990 (%)	1991 (%)	1976	1980	1988
Almanya (1)	8 yıl	Yok (5)	20.2 101.4	27.3 141.6	0.4 1.4	0.5 2.4	0.4	0.4	0.8
Avusturya	10 yıl	Yok	9.2	11.4	2.2	2.2	2.6	2.9	2.8
Belçika (2)	5 yıl	Var	8.7	8.5	0.9	0.9	0.8	1.0	0.2
Birleşik Krallık	5 yıl	Var	57.3	58.6	3.0	3.3	4.2	3.0	2.6
Fransa (3)	5 yıl	Var	88.5 65.0	95.7 72.2	2.5 1.8	2.7 2.0	1.1	1.2	1.6
Hollanda	5 yıl	Var	13.6	30.1	2.0	4.1	1.1	4.1	1.5
İsveç (4)	5 yıl	İstisnaen Var	16.8	27.7	3.5	5.6	4.8	4.9	4.3
İsviçre	12 yıl	Var	8.7	8.8	0.8	0.7	1.5	1.8	1.1

(1) İkinci satır aussiedler'ların sayı ve oranını göstermektedir. Ayrıca son yıllardaki özellikle Türklerin yoğun vatandaşlık değiştirme miktarı buraya yansıtılmamıştır.

(2) 1992'de 46.485 yabancı Belçika vatandaşlığı için başvurdu. Böylece yeni kanunun etkisiyle sayı yaklaşık 6 kat artmıştır.

(3) Birinci satır tahmini otomatik kazanılan vatandaşlığı da içermektedir.

(4) Resmen önceki vatandaşlığın bırakılması şartı gerekirken çifte vatandaşlığa tolere edilmektedir.

(5) 1999'daki düzenlemeyle 2000'den sonra Almanya'da doğanlar 23 yaşına kadar çifte vatandaş olabilecekler.

(*) Vatandaşlık değiştirme oranları vatandaşlık alanların aynı yıl içindeki toplam yabancıya oranıyla elde edilmiştir. Fransa için ise 1991 oranları 1990 rakamlarına göre belirlenmiştir.

KAYNAK: I. SOPEMI 1992, national statistics ve Bauböck ve Çınar'ın (1994) verileri güncelleştirilmiştir; II. Nuhoğlu-Soysal, (1991:35)

Göçmenlerin vatandaşlık değiştirmeme nedenleri çeşitlidir. Kendilerini geçici pozisyonda görebilirler. Milli kimliklerinden ve kültürel özelliklerinden fedakârlık etmek istememektedirler. Bulunduğu ülkede askeri yükümlülük altına girmek istemeyebilirler. Vatandaşlık değiştiren göçmenler ayrıca vatandaşlık değiştirdiklerinde, geldikleri ülkelerdeki mülkiyet ve miras haklarından mahrum bırakılabilirler. İsveç'teki bir araştırmada geldikleri ülkede mal-mülk sahibi olanların

vatandaşlık değiştirme için isteksiz oldukları görülmüştür (de Rham, 1990:170). Bunların yanında bazı ülkeler çifte vatandaşlığa müsaade etmezlerken, İran, Fas, Portekiz ve Yunanistan gibi ülkeler de vatandaşlarını vatandaşlıktan çıkarmamaktadırlar. Bu gibi faktörler bu grupların vatandaşlık değiştirme oranlarını etkilemektedir. Bunlara ilave olarak ana vatanın uzaklığı ve ekonomik durumu da göçmenlerin vatandaşlık değiştirme kararında etkili olmaktadır.

Layton-Henry'ye göre ise vatandaşlık değiştirme kararını etkileyen temel faktör göç alan ülkenin yabancılara karşı liberal veya dışlayıcı (exclusionist) politika izlemesidir (1991: 117). Örneğin, çifte vatandaşlığa karşı olan İsveç'te vatandaşlık değiştirme oranı buna izin veren İngiltere ve Fransa'dakinden yüksektir. Yazar, eskisine göre daha liberal olan 1985 tarihli Hollanda Vatandaşlık Kanununun yürürlüğe girmesiyle vatandaşlık değiştirmenin Yunanlar arasında dört, Türkler arasında beş ve Faslılar arasında on kat arttığını belirtmektedir. De Rham da Faslılar arasındaki vatandaşlık değiştirme oranının Almanya'da %0.1 iken İsveç'te %21.1; Türkler arasında da sırasıyla %0.1 ve %6 olduğunu vurgulamaktadır (1990:182-183). Bu kadar aşırı farklı rakamlar olmasa da Almanya ve İsveç'teki diğer ulusal gruplar arasında ciddi farklar bulunmaktadır.

“Vatandaşlık değiştirme göç sürecinin en son aşamasıdır” (Layton-Henry,1991: 117). Vatandaşlık değiştirme, geri dönüşle ilgili tüm plan ve hülyaların sona ermesi demektir. Ayrıca vatandaşlık değiştirme, insanın hayatının en önemli yıllarını harcadığı, kimliğinin belirleyicisi olan ülkesine sadakat yerine yeni ülkeye sadakati de gerektirmektedir. Pek çok ülke vatandaşlık değiştirmek isteyenlerden, asimilasyonun bir göstergesi olarak, bulunan ülkenin diline ve kültürüne aşinalığı aramaktadır. Olaya pek çok göçmenin maruz kaldığı diskriminasyon perspektifinden bakılınca göçmenlerin eski vatandaşlıklarını korumak isteyip, vatandaşlık değiştirmeye ilgisiz kaldıkları görülmektedir.

2.4. DEVLET ÜYELİĞİ (MEMBERSHIP OF A STATE)

İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan süreçte göçmen işçilerin Batı Avrupa'ya yerleşmeye başlamaları modern devlete üyelik hakkındaki çağdaş düşünceleri değiştirmiştir (Nuhoğlu-Soysal, 1991). Savaş öncesi dönemde Avrupa ülkelerinde yaşayan hemen tüm üyeler aynı zamanda yasal, sivil ve politik hakları tam olarak kullanan vatandaşlardı. Bundan

Fransa ve İsviçre istisna tutulabilir. Ancak günümüz Batı demokrasilerinin pek çok üyesi bulundukları ülkenin vatandaşı değildirler. Bu insanlar iş gücü ve konut piyasasında yer almakta, vergi ödemekte, aile ve çocuklarını yetiştirmekte ve çocuklarını okullara göndermektedirler. Refah devletine katkıda bulunmakta ve ondan faydalanmaktadırlar. Yerel toplumun sosyal ve kültürel hayatında yer almaktadırlar. Bazı yerlerde yabancı işçiler yerel nüfus içinde yüksek bir oran oluşturmakta, hatta yerlileri geçmekte, ancak siyasal karar alma mekanizmasının hiç bir düzeyinde yer alamamaktadırlar.

Nuhoğlu-Soysal, (1991:4) “klasik ulusal vatandaşlık modelinin değişikliğe uğrayarak üyeliğin yapısal ve normatif temellerinin ulus ötesi (transnational) bir seviyeye taşındığı”nı belirtmektedir. Ayrıca “misafir işçi (gastarbeiter, guestworker) sisteminin klasik vatandaşlık ve ulus devlet konseptinin bir anomalisi” olduğunu vurgulamaktadır. Nuhoğlu-Soysal, vatandaşlığın, belirli hak ve önceliklere sahip, ulusal sınırlarla sınırlandırılmış nüfusun, “diğerleri”ne milliyetlerinden dolayı bu hak ve öncelikleri sınırlamalarını anlattığını belirtmektedir. Almanya, misafir işçileri sürekli “yabancılar” statüsünde görmüştür. Misafir işçiler “ulusal politikanın kısmen ve tamamen doğrudan üyesi olmamakta ve “kendilerinin olmayan” devletin verdiği hak ve koruma altında bulunmaktadır.” Nuhoğlu-Soysal, “mevcut siyaset sosyolojisinin tanım ve kategorileştirmelerinin bugünkü çağdaş vatandaşlığı artık kapsamakta yetersiz” olduğunu iddia etmektedir. Nuhoğlu-Soysal, tarihte hiç bir zaman etno-kültürel temelli ulusal homojenliğin var olmadığını da ilave etmektedir (age, s.11).

Çok sayıda yabancıнын varlığı Batılı demokrasilerin vatandaş-vatandaş olmayan kesin ayırımına meydan okumaktadır. Bir ülkede ikamet edenlerin hepsi o ülkenin üyeleri sayılmaktadır. Tüm mukimlerin az çok yasal ve sivil haklara sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla vatandaş-vatandaş olmayan kesin ayırımına bağlı olmaksızın insanların bir ülkeye üyeliğinin, hak elde edip kullanmada bir ölçüt olduğu görülmektedir. Her çeşit haktan en az yararlananların illegal göçmenler, sığınmacılar ve geçici ziyaretçiler olduğu görülmektedir. Bu gruplar, kalma izin istemlerinin reddedilmesi, fazla ikamet vb. nedenlerle yakalanırlarsa sınır dışı edilmektedirler. Bu grupları yasal göçmenlerle karşılaştırsak ikincilerin yasal ve güvenlik açısından daha iyi konumda olduklarını görebiliriz. Yasal göçmenlerin yararlanamadıkları en önemli haklar belki de politik haklardır.

Vatandaşlar ise sivil, politik ve sosyal hakları sonuna kadar kullanabilenlerdir. Uygulamada bazı grupların yasal ve pratik olarak ayrımcılığa tabi tutuldukları görülmektedir. Bazı ülkelerde vatandaşlığa kabul edilen insanlar bir takım politik ve güvenlik-hassas (security-sensitive) alanlarda işe girememektedirler. Örneğin, ABD başkanı sonradan vatandaşlık alanlardan seçilemez. İsveç'te ise başbakan aynı konumdadır. İngiltere'deki uygulamada vatandaşlık değiştirenler orduda belli görevlere gelememektedirler. Fransa'da da benzer uygulamalar bulunmaktadır (Layton-Henry, 1991: 124).

Bunların yanında, yasal olmayan ancak sosyal olarak bazı ayrımların olduğu da görülebilmektedir. Bu göçmenler vatandaşlık almalarına karşılık yine de “yabancı” olarak adlandırılabilirler. Irk ayrımı bunlardan birisidir. Irk ayrımcılığının olduğu ülkelerde ten rengi farklı olanlar bir devlete üyeliğin tüm haklarından yararlanamamaktadırlar. Dolayısıyla ulusal düzeydeki toplumla tam bir bütünleşme gerçekleştirilememektedir.

Casey'e göre, İngiliz tarihini tam anlayabilmek için, dil, gelenek, akrabalık gibi unsurlarla birlikte ele alınması gereken yurtseverlik duygusunun, kurumların devamlılığının ve bir ulus-devlet içinde yaşayan insanların tarihi moral değerlerinin de iyi anlaşılması ve hissedilmesi gerekmektedir. Casey, göçmen grupların bu ortak deneyimlere, sadakate sahip olmadıkları ve dolayısıyla da kendilerini ev sahibi ülkenin gelenek ve görenekleriyle bağlı görmeyecekleri, bu ülkeye sadık olamayacakları görüşündedir (1982). Powell ise “*West İndiler veya Hintliler, İngiltere'de doğmakla İngiliz olmazlar. Yasal olarak, doğumla İngiliz vatandaşı olur; ama gerçekte o hala bir West İndi veya Asyalıdır.*” demektedir (1969: 63-77).

Dolayısıyla milyonlarca göçmenin Avrupa'da yerleşmesi bir ulus devlete bağlılığın çeşitli şekilleri olan geleneksel vatandaşlık, milliyet ve üyelik düşüncesini yıkmaya başlamıştır. Vatandaşlık haklarından mahrum bırakılan ve vatandaşlık değiştirme yoluyla vatandaşlık almayı da reddeden göçmen işçilerin ve ailelerinin sürekli yerleşik duruma geçmesi temsili demokrasi teorilerini güç durumda bırakan (onlara meydan okuyan), “roman türü” bir durum ortaya çıkarmıştır (Layton-Henry, 1991: 119).

Ev sahibi ülkeler pek çok hak sundukları vatandaş olmayan üyelerinden bazı sorumluluk ve yükümlülükler de beklemektedirler. Bunlardan bazıları şunlardır (Nuhoğlu-Soysal, 1991:83): “*Kanunlara uymak, diğer insanların haklarına ve kamu mallarına saygı göstermek,*

vergi vermek, mecburi eğitimlerini tamamlamak, vs. ... Fakat devlete sadakat ve askerlik yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır.”

2.5. YABANCILARIN POLİTİK HAKLARI

Batılı demokratik toplumlar, çalışan, vergi veren, ailelerini bulundukları ülkede yetiştiren ama siyasal hakları olmayan milyonlarca göçmene sahiptirler. Turan, Rudolph'dan aktararak Alman çalışma Bakanlığı yetkilisinin şu gerçeği ifade ettiğini belirtmektedir: “Yabancı işçiler... yüksek vergi ödüyorlar ve karşılığında hiç bir hakka sahip değildirler. Bu durum Alman vatandaşları için hiç yoktan ve açıktan büyük bir kâr ve kazançtır.” (1992:64-65). Günümüzde bazı Avrupa şehirleri önemli ölçüde yabancı nüfusa sahiptirler. Yerel tesislerin ve hizmetlerin kullanıcısı, tüketicisi olan bu insanların, kendilerini etkileyen kararları alanları seçme haklarının olup olmaması konusu ciddi tartışmaları beraberinde getirmektedir. Örneğin, Hollanda'nın Rotterdam şehrinde yabancıların oranı %16'dır ve bu oran Hollandalıların şehir dışında yaşamaya başlamasıyla gittikçe yükselmektedir (Layton-Henry, 1991: 119). Berlin Kreuzberg'de ise bu oran %28.7'dir (Bostanoğlu, 1987: 104-105).

Layton-Henry'nin belirttiği gibi “İnsaf ve adalet ölçütleri onların da politik süreçte yer almalarını gerektirmektedir.” (1991:119). Bir taraftan göçmenlerin nüfus olarak toplam nüfus içinde önemli bir yekûn teşkil etmesi, diğer yandan ise bunların politik alandan dışlanması ikilemi gerek solda gerekse sağ politik kulvarlarda yaşanmaktadır. Siyasal platformda ırkçı bir söylemle yabancıların aleyhlerinde propaganda yapılmaktadır ama onların bu propagandaya bile karşı koyma olanakları yoktur. Eski Fransa başkanı Giscard d'Estaing “*Göçmen işçiler, toplumumuzun milli üretkenliğinin bir parçası olarak, Fransız toplumunda yer edinebilmelidir ki bu da daha itibarlı, insani ve adaletli olur.*” demektedir (G. Verbunt, 1985). Bu anlayışa ulaşırsa, politikacıların beklenen, göçmenlerin toplumun tam bir üyesi olmaları yönünde öncülük yapmalarıdır. Bu durumda yabancıların, özellikle aşırı sağ partilerce, politik malzeme olarak kullanılmalarının da önüne geçilmiş olacaktır. Politik hakların genişletilmesi bu hedefe ulaşılmasına yardımcı olabilir.

Demokratik kurumların bugünkü gelişmesini etkileyen en önemli teorilerden birisi Locke'un tüm meşru yönetimlerin "yönetilenlerin rızası"na dayandığını belirtmesi olmuştur (TDV, 1991: 35). Bu noktadan hareketle yönetilen yabancıların da yönetimde rızalarının alınması alınmaya çalışılması modern demokrasinin bir gereği olarak düşünülmelidir. Bir şehirdeki nüfusun bir çeyreğini oluşturan "yabancılar" seçim zamanı yok farz ediliyorsa, onların fikri sorulmuyorsa, orada meşruiyet krizi var demektir. Irksal, etnik, dinsel veya cinsiyet olarak bazı grupların yönetimden dışlanması demokrasi tarihinde istenmeyen tehlikeli sonuçlar doğurmuştur (age, s. 37).

İsveç, savaş sonrası dönem Batı Avrupa'sında yabancı vatandaşlara yerel ve bölgesel düzeyde oy hakkı veren ilk ülkedir⁴² (Layton-Henry, 1991:119-120). 1975'te İsveç'te en az üç yıl ikamet eden yabancılar yerel ve bölgesel bazda oy hakkı tanındı. Bu politika İsveç'in göçmenleri sürekli ikamet ve entegrasyona teşvik etmek için giriştiği bir hareketti. Bugün Danimarka ve İsveç yabancılar aday olma şansı dahi vermektedirler.

Yabancılar oy hakkı verilmesinin yararları şöylece sıralanabilir (Hammar, 1985c: 85-107): Birinci olarak, politikacılar ve politik partiler göçmenlerin problemlerine karşı daha duyarlı davranabilirler. İkinci olarak, göçmenler o ülke politikasında daha ilgili ve aktif olabilirler. Hem kendi politik organizelerini oluşturabilir hem de bulundukları ülkenin siyasal organizasyonlarında yer alabilirler. Böylece politik entegrasyon gerçekleşebilir. Burada şu paradoksal durumdan söz etmemiz yararlı olacaktır. İsveç'te (Hammar'a göre) oy hakkı bir anlamda politik entegrasyonu sağlayıp, vatandaşlık değiştirmeyi teşvik edeceği düşüncesiyle verilmiştir. Ancak, "genel görüşe göre" (Layton-Henry, 120), vatandaşlık değiştirmenin en büyük getirisi olarak oy hakkının elde edilmesi gösterilmektedir. Dolayısıyla, oy hakkıyla, vatandaşlık değiştirme oranının düşebilme ihtimali de gözden ırak tutulmamalıdır. Diğer bir deyişle, yabancılar oy hakkının tanınması vatandaşlık değiştirme konusundaki baskıları önleyecektir. Üçüncü olarak, bu politikayla ulusal hükümetler hem yabancı işçilerin yaşam standartlarının iyileştirilmesini hem de onların yerel komünitiye

---

⁴² Nuhoglu-Soysal, (1991:180) İrlanda'nın 1973'te 6 ay ikamet eden yabancılar yerel düzeyde oy hakkı verdiğini belirtmektedir. 1975'te İsveçten sonra 1981'de Danimarka (yerel ve bölgesel düzeyde, 3 yıl ikamet koşuluyla), 1983'te Norveç (yerel düzeyde, 3 yıl ikamet koşuluyla), 1983'te Hollanda (yerel düzeyde, 5 yıl ikamet koşuluyla) yabancılar oy hakkı vermişlerdir. İsviçre'de ise Neuchatel ve Jura kantonları yabancılar seçme ve seçilme hakkı tanımaktadır.

öncelik vermelerini sağlayabileceklerdir. Bu bağlamda Şen, “yabancılar eşit haklardan mahrum olduğu sürece hiç bir politikacı onların haklarını koruma yolunda gayret sarf etmeyecektir. Çünkü bu gayretleri oy ile ödüllendirilmeyecektir” demektedir (1994a:9). Son olarak göçmenlere oy hakkının tanınması politikasıyla, uzun dönemde, etnik ve ırksal problemlerin kalkacağı beklenmektedir.

Bunun yanında yabancılara oy hakkının verilmesinin olumsuz olabilecek bazı etkilerinden de korkulmaktadır. Bunların başında kendi partilerini kurup siyasal dengeleri alt-üst etmeleri endişesi gelmektedir. İkinci olarak, kendi ana vatanlarının siyasal sorunlarını, yaşadıkları, oy hakkını elde ettikleri ülkelere transfer etmelerinden korkulmaktadır (Hammar, 1990a:79). Örneğin, Türkiye’deki sağ-sol, laik-anti laik, vs. kutuplaşmalar ve kavgalar Alman politikasına da yansyacaktır. Bunu haklı çıkaran gelişmeler 27 Eylül 1998 Alman genel seçimleri öncesi yaşanmıştır. Ancak Layton-Henry (1991:120), herkesin aynı düşünceyle bir araya gelmesinin zor olduğu ve dolayısıyla da bu tehlikenin önemli olmadığını belirtmektedir. Örneğin, Hammar (1985c), çoğu göçmen derneğinin İsveç partileriyle bağlantılı olduğunu ve yabancıların büyük bir çoğunluğunun da İsveçli adayları desteklediğini belirtmektedir. Almanya’daki Türk dernek ve kuruluşlarının bazılarının Alman siyasal partilerine yakın olduğu veya onlarca desteklendiği de görülmektedir.

İsveç Sosyal Demokratik liderler uzun süredir İsveç’te yaşayan işçilerin politik katılımdan yoksun bırakılmasının sadece temsili demokrasi prensibini yaralamayacağını aynı zamanda yerliler ve göçmenler arasındaki ayırımı büyüteceğini, bunun da göçmenleri üzeceği ve onları yabancılaşmaya itip ümitsizliğe sevk edeceğini belirtmektedirler (Layton-Henry, 1991:120).

Yabancılara oy hakkının genişletilmesi daha ziyade Sosyal Demokrat ve Komünist Partilerce desteklenmektedir. Bunun en temel sebebi Layton-Henry’nin de belirttiği gibi yabancıların oylarından bu sol partilerin daha fazla pay alabilme ihtimalleridir. TAM’ın yaptığı bir kamuoyu araştırması Almanya’daki Türklerin %90 oranında sol partileri desteklediğini göstermektedir (Şen, 1998b)⁴³. Diğer partilerin

⁴³ Araştırma 1006 Türk kökenli Alman vatandaşı üzerinde telefon anketi şeklinde yapılmıştır. Sonuçlar şöyledir. SPD:%34.8, Yeşiller: %8.3, CDU/CSU:%3.8, PDS:%1.6, FDP: %0.7, NDP/Cumhuriyetçiler:%0.2, Katılmak istemeyen: %5.0, Kararsız:%34.1, Cevap Yok:%11.5. Katılmak istemeyen, kararsız ve cevap vermeyen seçmenlerin yüzdesi diğerlerine aynı oranda yansıtılınca sonuç şöyle olmaktadır. Sol partiler (yüzde): SPD:70.4, Yeşiller: 16.9, PDS:3.2; sağ partiler: CDU/CSU:7.6,

de bu reformlara destek olması onlar adına bir kredi olarak görülmektedir. Almanya'daki Hamburg ve Schleswig-Holstein eyaletlerinin yabancılara oy hakkı verme yönündeki girişimini Alman Anayasa Mahkemesi geri döndürmüştür.

Fransa örneği incelendiğinde ise Fransız halkının yabancılara yerel düzeyde oy hakkı verilmesinin karşısında olduğu görülmektedir (Layton-Henry, 1991:121). Sosyalist Partinin 1981 seçimlerindeki öncelikler listesinde yabancılara Fransız politik hayatına yerel düzeyde katılması ilk sırada yer almasına rağmen uygulamaya geçmemiş ve 1983 yılında Sosyalist hükümet böyle bir konunun gündemlerinde olmadığını belirtmiştir. Hükümetin bu isteksizliğinde kamuoyunun desteksizliği yanında senatoda da yeterli desteği bulamayacağı endişesinin olduğu yorumu yapılmaktadır.

Her ne kadar yabancılara tüm Batı Avrupa ülkelerinde yerel seviyede oy hakkı tanınmamışsa da ev sahibi ülkeler oy vermeyen milyonlarca nüfusun potansiyel tehlikesinin de farkındadırlar (Layton-Henry, 1991). Siyasiler, liberal demokratik değerlerin ahlaki kurallarıyla, yabancılara ekonomik sömürsü arasındaki çelişkinin farkındadırlar. Aynı çelişki çok uzun süre yaşayan ve toplumun üyesi olan bu insanların temsil edilmeden yaşamasında da görülmektedir. Her ne kadar oy hakkı vermese de, belki de bu adaletsizliğe bir çözüm olur umuduyla oluşturulan, Almanya'nın danışma meclislerini görüyoruz. Bu meclislerle yerel politikacılar yaptıklarının yabancı yerel toplum üyelerince onandığı izlenimini vermektedir. Ancak ileride daha genişçe durulacağı üzere bu çeşit danışma meclislerinin "etkin"liği şüphelidir.

Her ne kadar yerel ve bölgesel düzeyde yabancılara oy hakkının tanınması bazı ülkelerde uygulamaya geçildiyse de bu hakkın ulusal düzeyde kullanılmasına karşı çıkılmaktadır. Henüz ulusal düzeyde yabancılara oy hakkı veren Batı Avrupa ülkesi gözükmemektedir. Sadece İngiltere, İrlandalılara bu hakkı vermektedir. Ulusal düzeyde oy verme hakkı için bir girişim İsveç'te görülmektedir. 1983'te konuyla ilgili bir parlamento komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Şubat 1984 raporunda bu hakkın İskandinav vatandaşlarına tanınmasını önermiştir. Öneri, Sosyalist olmayan 3 oya karşılık Sosyal Demokratik/Komünist ittifakın 4 oyuyla reddedilmiştir. Çoğunluk, vatandaşlıktan ziyade belirleyici olan ikamet olmalıdır önerisine sahip çıkmıştır. İsveç'te ulusal düzeyde oy hakkı için anayasal değişiklik, bunun için de

---

FDP:1.4, NDP/Cumhuriyetçiler:0.4. 27 Eylül seçimlerinde ise aşırı sağ partilerin aldıkları toplam oy yüzdesi 5-6 arasında değişmektedir (Cumhuriyet, 29 Eylül 1998).

referandum gerekecekti. Hükümet böyle bir referandumu kazanacağından emin olmadığı ve ayrıca yeni etnik azınlıkların gönlünü alalım derken bir seçim kampanyasıyla onların aleyhine bir cephenin de oluşabileceği endişesiyle referandumdan vazgeçmiştir (Layton-Henry, 1991: 121-122).

Yerel düzeyde oy hakkının sürekli ikamet edenlere tanınması vatandaşlığın da sınırlarıdır. Demokrasi savunucuları teorilerini genelde vatandaş üzerine kuruyorlar. Yabancılar bu teorilerde görülmemektedir (TDV, 1991). Yabancılar kapsamlı bir oy hakkının tanınması Batı Avrupa ülkelerinin siyasal gündemlerinde henüz gözükmemektedir. Böyle bir hakkın verilmesi, bir devlete üyelikle ilgili yerleşmiş düşüncelere karşı ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır. Vatandaşlığın tüm yararları, ki sembolik olarak en önemlisi oy verme hakkı olarak görülmektedir, nesilden veya doğumla ya da vatandaşlık değiştirme ile vatandaşlık hakkı kazananlar için ayrılmış gibidir. Ancak burada da şartlar herkes için aynı değildir. Örneğin, “Etnik Almanlar” olarak bilinen Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa ülkelerindeki Almanlar, Alman vatandaşlığını kolayca alırlarken Almanya'da doğup büyüyen Türk vatandaşları için böyle bir olanak görülmemektedir. İngiltere'deki İrlanda ve Pakistan vatandaşları ülkeleri Commonwealth'i terk ettikten sonra bile ulusal düzeyde oy hakkına sahip olmuşlardır. İrlanda karşılıklılık esasına göre İngiliz vatandaşlarına bu hakkı tanımıştır. Pakistan ise Commonwealth'e geri dönmüştür. Uzun zamandır uygulanan İngiliz örneği yukarıda bahsettiğimiz oy hakkının yaygınlaştırılması konusunda belirtilen çekincelerden siyasal sistemin değişmesi ve yeni partilerin eklenmesi gibi bir durum ortaya çıkarmamıştır. Almanya'da ise Türkler tarafından böyle bir girişim vardır.

Layton-Henry'ye göre Batı Avrupa kamu oyu ve siyasal elitlerinin savaş sonrası göç sürecinde karşı karşıya oldukları en önemli problemlerden birisi göçmenlerin, özellikle de ikinci kuşağın, siyasal entegrasyon sorunudur (1991:122). Kısa vadede durum pek iç açıcı görünmemektedir. İkinci nesil yabancılar Avrupa'daki okullarda başarısız, hayallerindeki emellerine ulaşamamış ya da emellerini açıkça bilemeyen, işsizlik oranları yüksek, suç dosyaları kabarık bir konumdadırlar. Bireysel veya toplu olarak ırkçılık ve ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar.

Fransa'da Le Pen ve Fransız Ulusal Cephesi'nin 1980'lerdeki yükselişi, Almanya'da Cumhuriyetçiler ve Ulusal Demokratik Parti'nin başarılı seçim sonuçları⁴⁴ göçmenlere karşı olan duyguları ve Fransa ve Almanya'da hükümetlerin göçmenler lehinde ciddi bir adım atamayacaklarını göstermektedir. Avusturya Özgürlükçüler Partisi'nin (FPÖ) %27 oy oranı ise Avrupa'da Hitler'den sonraki en yüksek oy oranıdır. Ancak Layton-Henry Batı Avrupa toplumlarının ırkçı davranışları bastırıp göçmenlerin siyasal entegrasyonlarını gerçekleştirmeleri halinde uzun vadede karlı çıkacaklarını belirtmektedir. Devamla, demografik eğilimin bile tek başına Batı Avrupa ekonomisinin yabancı işçiye gereksinim gösterdiğini belirtmektedir (1991: 123) (Bk. Tablo 20). Çünkü yabancı işçiler ve onların nesilleri Avrupa'nın yaşlanan ve azalma trendine giren nüfusu için bir denge konumundadır. İşsizlik oranı düştükçe ve iş gücü ihtiyacı arttıkça yabancı işçiler en önemli kaynak durumuna gelmektedirler (Akçaylı, 1982:115). Layton-Henry'nin önerisi, göçmenlerin tam vatandaşlığa sahip olması için fırsatlar yaratılması, vatandaşlığa geçişin kolaylaştırılması, çifte vatandaşlığın tanınması ve vatandaşlık değiştirmek istemeyenler için ise hakların mümkün olduğu ölçüde genişletilmesidir. Layton-Henry ayrıca *“Eğer yabancı işçilerin, özellikle de ikinci neslin, politik hakları inkâr edilir, anti göçmen kışkırtmasında hedef gösterilirlerse o zaman Avrupa toplumları de facto olarak kendilerinin üyesi ancak yabancılaştırmış, sevgisi azalmış, soğumuş milyonlarca insanla yüz yüze kalacaklardır.”* demektedir (s,123).

2.5.1. Siyasal Katılım

Katılım, bazı uzmanlarca demokrasinin bir gereği olarak “bir toplumsal varoluş biçimi ya da yolu” şeklinde görülmektedir (Bumin, 1986: 3). BM Avrupa Ekonomik Komisyonu Konut, Yapım ve Planlama Kurulu ise katılmayı “halkın kendisini gelecekte etkileyecek olan çevresine biçim vermesi” diye tanımlamıştır. Bunu siyasal alana aktardığımızda katılım, “halkın gelecekte kendisini etkileyecek olan siyasal çevresine şekil vermesi” olarak tanımlanabilir.

⁴⁴ Aşırı sağcı Cumhuriyetçi Parti 29 Ocak 1989 seçimlerinde Batı Berlin'in iki ilçesinde %7 ve %10 oy oranına erişip şehir parlamentosuna girdi. 12 Marttaki seçimlerde ise Frankfurt'ta neo-Nazi Ulusal Demokratik Parti anti-göçmen kampanyasıyla %6.6 oy oranına erişti (Layton-Henry, 1991:124).

“Yerel demokrasinin gerçek boyutlarında işlemesi açısından salt dört ya da beş yılda bir yapılan seçimlerle temsil edici organların oluşturulmasının yeterli görülmeyerek, yerel toplulukların istek ve gereksinimlerinin daha etkili bir biçimde yerel yönetim karar süreçlerine yansımaya olanak veren yol ve yöntemler...” geliştirilmelidir (Yalçındağ, 1992:17). Buradaki “yerel topluluklar”dan o yerleşim biriminde yaşayan tüm insanlar anlaşılmalıdır. Yoksa o yerleşim yerinde yıllardır yaşayan ancak vatandaş olmadığı için kendini etkileyen organların ve onların karar alma süreçlerinin içinde yer almayan insanların olması tam katılımcı yerel demokrasi anlayışıyla bağdaşmasa gerektir. Yukarıda ilk yarısına alıntı yaptığımız Yalçındağ’ın cümlesinin sonu “...F. Almanya’da yerel demokrasinin bir başka önemli yanını oluşturmaktadır” şeklinde bitmektedir ki buna tamamen katılmak biraz zor gözükmektedir. Bu yargı sadece Alman vatandaşları düşünüldüğünde doğrudur. Yabancıların siyasal katılımı açısından olaya baktığımızda tam demokratik bir uygulamadan söz edemeyiz. Örneğin, Almanya’daki önemli Türk dernek ve kuruluşlarının bir araya gelmesiyle oluşan Türk Vatandaşları Konseyi Köln’deki 31 Mayıs 1993 tarihli toplantısından sonra şu açıklamayı yapmıştır: “Almanya’da uzun yıllardır yabancı toplumun büyük bir kısmını temsil ederek yaşayan Türk toplumu, demokratik Alman devletinin, anayasasının ve hukuk düzeninin kendisinden beklediği vazifeleri yerine getirmektedir. Türk toplumunun hakları genellikle gerek kanun yapan Alman mercileri tarafından, gerek devletlerarası ilişkilerde Türk toplumunun fikri alınmadan tarif edilmektedir. Bu yöntemle belirlenen haklarımızın bizlere demokratik bir sonuç olarak sunulması son olayların da gösterdiği gibi başarısız ve tehlikeli bir yöntemdir” (Bonn Büyükelçiliği, 1993 (11):10).

Almanya’da 40 yılı yakın bir süredir yaşayan ve Almanya’nın refahında büyük katkısı bulunan Türk vatandaşlarına siyasal katılım hakkı verilmelidir. Çağdaş demokratik bir ülke olarak Almanya demokrasinin gereklerini yerine getirmelidir. Konuştuğumuz bir konsolosluk yetkilisi “Bu insanlar bunu vicdanen hak etmişlerdir ve meşrudur. Nasıl vereceğiniz, o sizin sorunuzdur.” demektedir.

Tablo 20: Bazı Avrupa Ülkelerinin Nüfus Artış Oranları

Ülke	Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)
F.Almanya	-0.8
Avusturya	1.0
Belçika	0.3
Danimarka	0.3
Fransa	0.4
Hollanda	0.7
İngiltere	0.2
İsveç	0.6
İtalya	-0.2
Norveç	0.5

Kaynak: DİE, 1998d:702

Bugün Almanya'da seçme seçilme hakkının yanında uygulamaya konan halk girişimi (Bürgerinitiativen), halk katılımı (Bürgerbeteiligung), halka yakın yönetim (Bürgernahe Verwaltung) gibi girişimlere yabancılar da dahil edilmedikçe tam bir demokrasiden söz edilmesi olanaksızdır.

Şen, uzun süredir yasal olarak ev sahibi ülkede ikamet eden yabancılar, özellikle yerel seçimlerde, seçme seçilme hakkının verilmesinin hem demokrasinin hem de entegrasyonun bir gereği olduğunu belirtmektedir (1994a:3). Alman nüfusunun %9, bazı şehirlerin neredeyse üçte biri gibi bir oranı oluşturan ve siyasilerin aldığı tüm kararlara uyan, onlardan etkilenen, vergisini veren insanlara fikirlerinin sorulmamasının demokratik ilkelerin altını oyduğu savunulmaktadır. Nuhoğlu-Soysal da oy verme hakkının sadece bir katılım hakkı değil insan olmanın bir gereği olduğunu belirtmektedir (1991:216). Ancak Almanya'da siyasal katılımın bu çerçevelerde değil ulusal egemenlik ve ulusal sadakat çerçevesinde ele alındığı anlaşılmaktadır.

Bunca zaman zarfında Almanya, politik haklar konusunda yabancılar karşı kıskanç davranmaktadır. Almanya'da yabancılar siyasal aktivitelerden izole edilmişlerdir. Formel politik katılım (seçme ve seçilme) hakkı gerek yerel gerekse federal seviyede yasaktır. Alman Federal Anayasa Mahkemesi (Bundesverfassungsgericht) böyle bir hakka karşı çıkmıştır.

Almanya, yabancılar 1953'te derneklere ve gösterilere katılma hakkı, 1964'te kendi derneklerini kurma hakkı, 1967'de de siyasal

partilere üye olma hakkı vermiştir. Ancak partiler yabancı üye alıp almama konusunda serbesttirler. Örneğin, CSU yabancıları üye yapmamaktadır. Bir partideki yabancıların oranı Alman vatandaşlarının oranını geçemez ve yabancılar ayrı bir parti kuramazlar. Yabancıları siyasal arenadan asıl uzak tutan husus, Alman otoritelerin elinde sınırları belirsiz “ulusal çıkarların tehlikede olduğu zaman” yabancıların tüm faaliyetlerini yasaklayabilme yetkisinin bulunmasıdır (Hammar, 1990:79). Ayrıca yabancı dernekleri politik aktivite yaparsa, iç ve dış güvenliği tehlikeye atacak eylemde bulunursa, kamu düzeni ve ulusal çıkarları rencide edici eylemlerde bulunursa yasaklanır (age, s.86).

Buna mukabil yerel yönetimler şehirlerindeki ve bölgelerindeki yabancıların problemlerine çözüm bulabilmek ve onların politik katılımlarını bir ölçüde sağlayabilmek için yerel çapta bazı siyasal katılım modelleri ve organları geliştirmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Halk Girişimleri, Yabancılar Danışma Meclisi (Kurulu), Koordinasyon Grubu, Yabancılar Parlamentosu ve Şehir Belediye Komisyonu. Almanya'daki siyasal partiler haricindeki siyasal katılım şekilleri aşağıdaki gibi ele alınabilir.

Halk Girişimleri (Bürgerinitiativen): Halk girişimi tarzı siyasal katılımın bazı eyaletlerde dilekçe hakkı kapsamında ele alınmakta olup böylece resmi bir hak niteliği kazandığını belirten Yalçındağ, Von Kodolitsch'ten aktararak yerel yönetimlerin, bu hak çerçevesinde hemşerilerin giriştiği eylemlere olumlu yaklaştığını bildirmektedir (1992: 72).

Baden-Württemberg eyaleti, belediyeleri, hemşerilerinin belli konulardaki görüşlerini tespit etmeleri için kamuoyu yoklamasına (Bürgerbegehren- Bürgerentscheid) zorlamaktadır (Yalçındağ, 1992: 72-73).

Yabancılar Danışma Meclisi (Kurulu): Yabancıların siyasal katılımını sağlayan en etkin organ Yabancılar Danışma Meclisi'dir (Auslanderbeirat). Danışma Meclisi, adından da anlaşılacağı üzere bir danışma ve tavsiye kuruludur. Şehir meclislerine ve belediye başkanlarına yabancıların problemlerini sunar onlara yabancılar hakkında tavsiyelerde bulunurlar. Danışma Meclislerinin kararlarını (ya da tavsiyelerini) belediye başkanı veya şehir meclisi isterse dikkate alır, isterse almaz. Yani bir yaptırımları söz konusu değildir. Yabancılar

Danışma Meclisinin (YDM) üyeleri o yerleşim biriminde ikamet eden yabancı toplumları tarafından seçilirler.

YDM'nin etkinliği üyelerinin istek ve aktivitelerine, ama en önemlisi de yerel yönetimlerin yabancıları ne ölçüde kendi toplumlarının bir üyesi olarak gördüklerine bağlıdır. Yani milliyetin ötesinde ortak bir hemşerilik duygusunun olup olmaması tavsiyelerin dikkate alınmasını sağlamaktadır. Genel olarak sol partilerin yabancıları daha sıcak ve sağ partilerin ise daha soğuk baktıkları düşünülürse, yabancıların problemlerine de sol partilerin daha fazla eğildiği görülür. Dolayısıyla da sol partilerin yönettiği yerel yönetimlerde YDM'nin daha etkin olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Tarihi olarak YDM ilk önce bir model olarak 1970'lerin başında Erlangen, Nürnberg ve Münih gibi yabancıların (ve bu arada Türklerin) çoğunlukta yaşadığı şehirlerde hayata geçirilmiştir. Almanya'daki Türk nüfusun yüksekliğinden dolayı bu meclislerde önemli bir Türk varlığı hissedilmektedir.

Koordinasyon Grubu: Siyasal katılımı sağlayan organların ikincisi ise Koordinasyon Grubudur. Bu grup yabancılar için kurulan en eski danışma kuruldur. Koordinasyon Grupları yerel ve bölgesel düzeyde aktiftirler. Bu grupların ana hedefi yabancıların entegrasyon problemlerinin azaltılmasıdır. Kuruluşları 1971 yılına kadar gitmektedir.

Yabancılar Parlamentosu: Siyasal Katılımın bir diğer organı olarak Yabancılar Parlamentosunu (YP) görmekteyiz. Bir model proje olarak ilk kez Troisdorf'da 1972 yılında kuruldu. Yabancıların problemlerine çözümler bulma ve onların haklarını koruma gibi amaçlarla oluşturulmuştur. Yabancılar konusundaki en geniş otoritedir. Örneğin, konuları mahkemeye verme hakkı vardı. Ancak çeşitli nedenlerle iki yıl sonra kapanmıştır. 1979 yılında Göttingen'de ikinci parlamento kurulmuş ama o da benzer sebeplerden kapanmıştır. Bununla birlikte diğer bazı şehirlerde parlamentolar kurulmuştur. Yerel seçimlere paralel olarak beş yılda bir seçim yapmaktadırlar. 1991 yılında çeşitli yerlerdeki Yabancılar parlamentolarındaki toplam Türk sayısı 763'tür. Bu rakam 1990 yılı itibarıyla 1127'dir (YİHGM, 1991: 10; 1992: 11). Yabancılar Meclisi de dâhil olmak üzere yerel organlara seçilen vatandaşlarımızın sayısı 1996 yılında 1443'tür (YİHGM, 1998:19).

Şehir Belediye Komisyonları: Katılımın dördüncü şekli olarak çeşitli Şehir Belediye Komisyonları (Ratsausschub & für Ausländerfragen) gelmektedir. Bunlar bazı şehir ve kasabalarda tavsiye ve danışma kurulları olarak görev yapmaktadırlar.

Yukarıda andığımız danışma kurulları mahiyetindeki kurul ve meclisler dışında yabancıların politik faaliyetle uğraşmaları yasaktır. Bunların de gerek Alman otoritelerince gerekse yabancı kuruluşlarca pek ciddiye alınmadıkları görülmektedir (Nuhoğlu-Soysal, 1991:145). Bununla birlikte 1980'lerde iki eyaletin yabancılara yerel düzeyde oy hakkı verme girişimleri görülmüştür. Hamburg ve Schleswig Holstein eyaletleri yabancılara yerel oy hakkı vermişlerdir. İlk olarak 1987'de Hamburg Eyaletinde SPD ve FDP koalisyonu yabancılara yerel seviyede oy hakkı verdiler. İki yıl sonra Şubat 1989'da komşu Schleswig Holstein Eyaleti, Hollanda, İrlanda, Danimarka, Norveç ve İsveç'ten gelen yabancılara bu hakkı tanıdı. Yabancıların bu iki eyaletteki oy hakkı CDU ve CSU'nun müracaatı üzerine Alman Federal Anayasa Mahkemesi tarafından incelendi ve iptal edildi. Gerekçe olarak da Alman Anayasasının 20. maddesinin 2. fıkrasını gösterdi. Anayasadaki fıkra şöyle diyordu:

Tüm devlet otoritesi halktan kaynaklanır. Halk tarafından seçimler ve oy verme yoluyla yasama, yürütme ve yargı organları oluşturulur.

Anayasa Mahkemesi buradaki "halk" kelimesinin "yabancılar" değil "Alman halkı" olduğuna hükmediyordu. Bu karara göre 40 yılı aşkın bir süredir Almanya'da yaşayan, Alman servet ve sosyal refahına katkıda bulunan ve vergilerini hiç kaçırarak kuruşuna kadar ödeyen 7.4 milyon göçmen "halk" tanımını dışında kalıyordu. Böylece bu karar duvarların yıkıldığı, Doğu ile Batı'nın bir araya geldiği ve Avrupa multi-kültüründen bahsedildiği bir zamanda yerli halk ile göçmenler arasında yeni duvarlar örmekteydi (Özcan, ts). Buna mukabil SPD ve Yeşiller göçmenlere oy hakkı verilmesi konusunda anayasal bir tartışma başlattılar.

Buna ek olarak AB'nin tüm Birlik vatandaşlarına oy hakkı vermeye çalıştığı görülmektedir. İlk etapta yerel seçimlerde Birlik vatandaşları bulundukları ülkede oy verebileceklerdir. Dolayısıyla Alman olmayanlar da Almanya'da oy kullanabileceklerdir. AB'nin bu hakkı hayata geçirmesiyle birlikte Alman anayasasında değişikliğe gidilmesi kaçınılmazdır. Çünkü AB hukukunun iç hukuk üzerinde bir üstünlüğü söz konusudur. Bu durumda Alman hükümetinin bu oy

hakkını sadece AB vatandaşlarıyla mı sınırlayacağı yoksa tüm göçmenlere de mi vereceği merak konusudur. AB'nin bunu uygulamaya koyması durumunda CDU ve CSU da mecburen kabul etmek zorunda kalacaktır.

Almanya'da federal veya yerel yönetimlerin aldığı her karar Almanların yanında yabancıları da etkilemektedir. Göçmenler bir kaç istisnaıyla Alman halkıyla aynı yükümlülöklere tabidirler. İlave olarak yabancıların hayatı, yabancılar polisi, Yabancılar Yasası gibi kurum ve hukuki düzenlemelerle daha fazla sınırlandırılmıştır.

Yabancılar a oy hakkının verilmesi onları Alman toplumuna entegre etmekte önemli bir yere sahip olabilir. Türkler siyasi kararlarda etkili olamadıkları sürece kendilerini “yabancı” hissedeceklerdir (Tütüncü, 1998:1457). Bu yolla ilk olarak Alman siyasi partilerine entegre olurlar ve Alman siyasal hayatıyla ilgilenirler. Almanya'daki politikayla ilgilen(e)meyen Türkler anavatandaki politikayla ilgilenmektedirler. Yüklü sayıda Türk'ün, sınır kapılarında oy verebilme haklarından dolayı, Türkiye'deki seçim zamanlarında uçak ve otobüs kiralayarak ya da kendi özel otolarıyla taraftar oldukları siyasal partiye oy vermek için Türkiye'ye geldikleri görölmektedir. Yaklaşık 40 yıldır Almanya'da yaşayan Türklerin hala Türkiye ve Türk politikasıyla ilgilenmeleri ilginç bir durumdur. Alman otoriteleri, entegrasyonun başarılı olup olmadığı; Türk otoriteleri de göçmenlerin Türkiye'yle ilgilerini koparıp koparmadıkları konusunda böylece bilgi sahibi olabilirler.

Diğer taraftan yabancılar a oy hakkının verilmesi Alman siyasal partilerinin ilgisini çekecektir. Göçmenlerin oyunu alabilmek için onlara daha yumuşak politikalar izleyecekler bu da entegrasyonu hızlandıracaktır. İrkçi eylem ve söylemlerin, ırkçılığı bir politika haline getiren aşırı sağ partiler hariç, en azından politik arenadan çekileceği tahmin edilebilir. Bunlara 27 Eylül 1998 seçimleri öncesi faaliyetlerden örnekler verilebilir. FDP lideri ve Dışişleri Bakanı Kinkel, Pforzheim kentinde cami ziyaret etmiş ve Almanya'daki 2 milyonun üzerindeki Türk'ün Türkiye ile Almanya arasındaki köprü olduklarını belirtmiştir (Zaman, 19 Ağustos 1998). CHP lideri Deniz Baykal, SPD lideri Schröder'e mektup yazmış ve tam desteklerini bildirmiştir. Buna karşılık 16 yıllık Başbakan ve CDU lideri Kohl de Türklerin SPD propagandalarına kanmamasını, partisinin Türklerin ve Türkiye'nin dostu olduğunu açıklamak gereğini duymuştur (Milliyet, 13-14.8.1998). Çünkü 27 Eylül 1998 genel seçimlerinde Alman vatandaşlığına geçen yaklaşık 220.000 Türk'ten 160.000 Türk'ün oy vermesi beklenmektedir. 2002 yılında ise bu rakamın 500.000 olması

tahmin edilmektedir (Şen, 1998). Öte yandan 20 Eylül 1998 İsveç seçimlerinde Konya'nın Kulu ilçesinden gelenlerin yaşadığı belde Kulu belediye başkanı bizzat aktif görev almıştır (TRTint, 20 Eylül 1998). Tüm bunlar bir ülkedeki yabancılar nedeniyle iki ülke siyasetinin nasıl iç içe geçebildiğinin göstergeleridir.

Bunun yanında, ırkçı partiler yabancılar aleyhinde sürdürdükleri propaganda ile ayakta kalmaktadırlar ve sosyal ve ekonomik kriz olduğunda da popülaritelerini artırmaktadırlar. Sosyal Demokrat partiler de yabancılar oy hakkının verilmesi durumunda yabancıardan gelecek oyların mı yoksa bu haktan dolayı kaybedecekleri oyların mı daha çok olacağının hesabını yapmaktadırlar. Örneğin, Eylül 1998 Almanya Genel Seçimlerinden sonra yapılan Hessen Eyalet seçimlerinde Yeşil-SPD koalisyon partilerinin oylarını düşürmeleri CDU/CSU'nun hazırlanan ve vatandaşlık değiştirmeyi kolaylaştıracak Yabancılar Yasası aleyhindeki kampanyaya bağlanmış ve tasarıda değişiklikler yapılmış, sonuçta tasarının çifte vatandaşlık hükümleri budanmıştır.

Yabancılar oy hakkının verilmesi sadece politik alanda değil, sosyal ve ekonomik alanda da yabancıların ilgisini Almanya'ya yöneltebilir. Böylece kendi konumlarını doğrudan etkileyen iç problemler hakkında daha hassas olabilirler. Yabancılar siyasal sürece etkin bir şekilde katılma fırsat ve imkânları verilirse alınan kararlarla kendileri arasında psikolojik bir bağ kurulacak ve kendilerini bulundukları toplumun bir parçası göreceklerdir.

Almanya'nın Hamburg ve Schleswig Holstein eyaletlerinin uygulamaya koyduğu ve diğer bazı ülkelerde örneği görülen yabancılar oy verme hakkının tanınması konusundaki çekincesinin temelinde göçmenlerin Almanya'ya sadakatları konusundaki güvensizlik yatmaktadır. Faraziyeler göçmenlerin Alman devletinin çıkarlarına aykırı bir parti kurulmasını organize edebilecekleri, bir baskı grubu olarak partileri yönlendirebilecekleri ve parti yönetimlerinin içine girip parti politikalarının Alman devletinin çıkarlarına aykırı bir şekilde alınmasına yol açacakları gibi alanlarda odaklanmaktadır. 27 Eylül seçimleri öncesi, Milliyet Gazetesine, Cumhurbaşkanı Demirel'in PKK konusundaki, Başbakan M. Yılmaz'ın Kohl'e destek verilmemesi yönündeki imalı açıklamaları CSU Başkanı ve Federal Maliye Bakanı Theo Waigel'in Welt am Sonntag'da *"Bu gelişmeler Birlik Partilerinin (CDU/CSU) Almanya'daki yabancılar seçme hakkının verilmemesini istemelerinin ne kadar isabetli ve haklı olduğunu bir kez daha göstermiştir"* açıklamasını yapmasına neden olmuştur (Zaman, 24.08.1998). Türklerin kurduğu Alman Demokrasi

Partisi'nin (DPD) çalışmaları ise “yabancılar kendi partilerini kurup Almanya aleyhinde faaliyette bulunurlar” tezini test edecektir.

Bütün bu faraziyelerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinin denemesine Alman Federal Anayasa Mahkemesi'nin 30.10.1990 tarihli olumsuz kararı olanak tanımamıştır. Hâlbuki Almanya, Hollanda⁴⁵, Danimarka gibi ülkelerin yerel yönetimlerdeki yabancılara oy hakkı verme deneyimlerinden faydalanabilirdi.

Almanya'daki Türklere verilmesi gereken haklar konusunda ana vatanlarının yurt dışından oy gibi bir hakkı bunca yıl vermemişken bazen Almanya'yı yabancılara oy hakkı vermiyor diye suçlamak da haksızlık gibi görülebilir. Yurt dışındaki vatandaşlar hala yalnızca gümrük kapılarında oy kullanabilmektedirler⁴⁶. Dünyada, mektupla oy, vekâletle oy, konsolosluklarda oy gibi çeşitli uygulamalar bulunurken Türkiye henüz bu alternatifleri uygulamaya koymamıştır. Ancak bazı arayışlar vardır. Örneğin, eğer TBMM Uyum Komisyonu'nun üzerinde çalıştığı yasa teklifi aynen kabul edilirse, yurt dışında yaşayan vatandaşlar oylarını kullanmak için yakınlarına vekâlet verebileceklerdir. Bu sistem Fransa'da yıllardır uygulanmaktadır. Fransa'daki usule göre yurt dışında yaşayan ve bulunduğu ülkede oy kullanma olanağı bulunmayan vatandaşlar, birinci dereceden akrabalarına vekâlet verebilmektedirler. Tasarı Fransa'yı örnek almaktadır. Tasarıda resmen düzenlenmiş vekâletname ile vekil seçmen de seçmen kütüğüne kaydedilecektir. Burada yurt dışındaki seçmenin daha önce kayıtlı olduğu seçmen kütüğü ile vekâlet vereceği yakınının seçmen kütüğünün aynı olması şartı aranacaktır (17 Mayıs 1998, Çeşitli Gazeteler).

---

⁴⁵ Hollanda yasal olarak 5 yıl ikamet eden yabancılara yerel düzeyde seçme ve seçilme hakkı tanımaktadır (Tütüncü, 1998:1457).

⁴⁶ 18 Nisan 1999 seçimlerinde gümrüklerde 66.097 Türk vatandaşı oy kullanmıştır (21 Nisan 1999, Milliyet). Türk gazetelerinin yurt dışındakilerin oy kullanamamasını protesto eden Avrupa baskılarının başlıkları şöyledir: “Demokrasi Ayıbı” (21 Nisan 1999 Milliyet Avrupa), “Bizi Bir Daha Unutmayın” (20 Nisan 1999 Hürriyet Avrupa), “Yine Uyuttun Ankara” (20 Nisan 1999 Sabah Avrupa).

2.5.2. Yabancıların Siyasal Katılımı Konusunda Maastrich Antlaşmasının Etkisi

AB'yi kurucu antlaşmanın 8. maddesi “Birlik Vatandaşlığı”nı getirmektedir. Bu maddeye göre “bir üye devletin vatandaşlığını elinde bulunduran bir kimse Birlik Vatandaşıdır”. Böylece Birlik vatandaşlarına, özel hükümlerle sınırlandırılmadıkça kullanabilecekleri genel bir hak verilmektedir. Oy verme hakkı da bu hak içerisinde geçmektedir. Ancak bu hak yerel seçimlerle sınırlandırılmaktadır. Madde 8.b.1'e göre:

Bir üye ülkede yaşayan, ancak o ülkenin vatandaşı olmayan her Birlik vatandaşı, aynen yaşadığı ülkenin vatandaşları gibi, yaşadığı üye ülkedeki belediye seçimlerinde oy verme ve aday olma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanımı 31 Aralık 1994 tarihinden önce, Avrupa Parlamentosuna danışılarak Komisyon'un tam ittifakla hazırlayacağı detaylı düzenlemelere bağlıdır.

Bu maddeden anlaşılan Birlik vatandaşlarının aynen göç alan ülke vatandaşları gibi yerel seçimlerde seçme seçilme haklarını kullanabilecekleridir. AB ülkelerindeki yabancılar bu haktan mahrum bırakılmaktadırlar. Bundan en fazla etkilenecekler de AB'de 3.1 milyonun üzerinde bir nüfusa sahip olan Türklerdir.

AB Antlaşmasının yürürlüğe girmesiyle AB'deki Türkler otomatik olarak üçüncü sınıf insan konumuna düşmüşlerdir. Bu metinde Türkler için, ne AET'ye giriş müracaatı, ne ortaklık ilişkisinin şartlarını hazırlayan 1963 Ankara Antlaşması, ne de 1970'teki Katma Protokolün etkisi görülmektedir. Dolayısıyla pratikte Türkler için oy verme hakkını elde etmek için vatandaşlık değiştirme veya Türkiye'nin AB üyeliğini beklemekten başka bir yol görünmemektedir. İkinci şık görünür bir gelecekte mümkün görünmediğine göre, tek yol Alman vatandaşlığını almak olarak gözükmektedir. Böylece göçmenler, Yabancılar Kanunundaki koşulları yerine getirmek şartıyla oy hakkını elde edebilmek için vatandaşlık değiştirebilirler.

2.6. TÜRKİYE - AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNİN AVRUPA'DAKİ TÜRK İŞÇİLERİNE VERDİĞİ KONUM

Almanya'daki Türkler sadece Türkiye-Almanya arasındaki ikili ilişki ve antlaşmalardan değil Türkiye-AB arasındaki antlaşmalardan da haklar elde etmektedirler. Bu antlaşma hükümleri Türklere bulundukları ülkenin vatandaşlığına geçmeden çeşitli haklar vermesi açısından önemlidir. Bu kısımda Türkiye-AB ilişkilerinin Avrupa'daki Türk işçilerine bakan yönüne değineceğiz.

2.6.1. Serbest Dolaşım

AT'ı kuran Roma Antlaşması'na (RA) göre serbest dolaşım dört ana konuyu kapsamaktadır: işçilerin serbest dolaşımı, sermayenin serbest dolaşımı, hizmetlerin serbest dolaşımı ve malların serbest dolaşımı. Burada hizmetlerin serbest dolaşımına değinilecek ve işçilerin serbest dolaşımı biraz daha derinlemesine incelenecektir.

2.6.1.1. Hizmetlerin Serbest Dolaşımı ve Yerleşme Hakkı

Türkiye ve AET ülkeleri arasındaki hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşme özgürlüğü AA'nın 13 ve 14. Katma Protokol'un (KP) 41. maddelerinde düzenlenmektedir. Bu maddelere göre, her iki taraf vatandaşları bir diğerinde serbestçe hizmet edinebilir, iş kurabilir, iş yapabilir, iş yeri çalıştırabilir veya bir iş yerinde çalışabilir (AA,14; KP, 41). Bu insanlar ayrıca bu işleri ve hizmetleri rahatlıkla sürdürebilmek için o ülkelerde serbestçe yerleşebilirler (AA, 13; KP, 41).

AA'nın 13 ve 14. maddeleri, RA'nın 52, 55, 56, 58 ve 65. maddelerine göre hazırlanmıştır. Kılınç (1990:102), hizmetlerin serbest dolaşımı ve yerleşim serbestisi ile ilgili konuların Türkiye-AET ilişkileri sürecinde hemen hiç gelişmeyen alanlar olduğunu belirtmektedir.

2.6.1.2. İşçilerin Serbest Dolaşımı

RA'nın 48, 49, 50. maddelerine göre serbest dolaşımın geçiş döneminin sonuna kadar sağlanması gerekir. Bu maddelerden çıkan sonuca göre serbest dolaşım üye ülkeler arasında 1961 ve 1968 yılları arasında

gerçekleşecektir. Buna göre üye ülkelerin işçileri sınırlar arasında serbestçe seyahat edebilecekler, iş arayabilecekler, bulundukları üye ülkenin işçileriyle aynı işe aynı ücret alabilecekler ve eşit sosyal güvenlik yardımı alabileceklerdir. Ancak mevcut durumda tüm bu sınırlamaların kalktığını söylemek zordur (Cankorel, 1988: 6). Örneğin, bir ülke işçileri bir başka üye ülkede iş ararken ikinci önceliğe sahiptirler. Bir iş yerine işçi alınırken iş yerinin bulunduğu ülkenin işçisi yoksa ikinci sırada AB vatandaşı bir kimseye bakılır.

Serbest dolaşım, “herhangi bir üye devletin ücretli ya da maaşlı işçisinin bir diğerine gidebilmesi ve en fazla üç ay süreyle burada iş arayabilmesi demektir”. Kişi eğer sürekli bir iş bulabilirse ev sahibi devlet bu kimseye çalışma ve oturma izni vermek zorundadır. Ancak iş arayan göçmen iş aradığı zaman zarfında sosyal yardımlardan yararlanamaz (Martin, 1991: 87).

AA ve KP, serbest dolaşımı tam üyelikten ayırmıştır. Bu durum işçilerin serbest dolaşımının tam üyelikten önce de gerçekleşebileceği anlamında anlaşılabilir. Literatürde Türk tarafı serbest dolaşımın böylece AB üyeliğinden bağımsız gelişeceğini savunurken AB tarafı bunu kabul etmemektedir (Ekin, 1988:50; Terzi, 1988:26).

RA, işçilerin serbest dolaşımı konusunda üç çeşit hak alanı belirlemektedir: Açık bir işe başvuru hakkı, iş bulmak için sınırlar arası seyahat özgürlüğü ve o ülkede oturma hakkı. İşçiler, emekli olduktan sonra da o ülkede isterlerse ölümlerine kadar kalabileceklerdir. Bu son şart 1976'daki bir konsey kararıdır (29.6.1976, No.1251/70).

İşçilerin serbest dolaşımı hakkı KP'nin 36 ile 40. maddeleri arasında düzenlenmektedir. 37. madde Türk işçilerine milliyetlerinden dolayı ayrımcılık uygulanamayacağını belirtmektedir. 38. madde çalışma izninin ve oturma izninin uzatılmasını Ortaklık Konseyi'nin “incelemesine” bırakmaktadır. KP'nin 39. maddesi ise Türk işçilerinin değişik ülkelerdeki farklı çalışma periyotlarının birleştirilmesi olasılığını düzenlemektedir. Bu durumda, bir Türk işçisinin emekli olmayı istemesi halinde, değişik ülkelerdeki sosyal güvenlik primleri bir araya getirilecektir. Yüksel'e göre bu antlaşmada serbest dolaşım açısından yeni bir şey yoktur ve maddeler ikili antlaşmalardaki cümlelerin tekrarıdır. Bunun yanında bazı tavsiyeler ve sözler vardır. İşçilerin serbest dolaşımı konusundaki inisiyatif Ortaklık Konseyine geçmiştir (1975: 109). Bunlar da Aralık 1976'daki Ortaklık Konseyi'nde düzenlenmiştir.

KP'nin 36. maddesine göre “işçilerin serbest dolaşımı, AA'nın başlangıcından itibaren 12. ve 22. yılındaki iki farklı aşamada gerçekleşecektir”. Şartlar Ortaklık Konseyince belirlenecekti. AA'nın başlangıç tarihi 1.12.1964'tür. Dolayısıyla, 1.12.1976 birinci basamağın, ve 1.12.1986 ise serbest dolaşım için ikinci basamağın bitiş tarihidir.

Ortaklık Konseyi 20 Aralık 1976'da (2/76)⁴⁷ toplanarak birinci basamağın temellerini atmıştır. Bu toplantıda alınan önemli kararlar şunlardır:

- *İlk basamağın 4 yıl sonra, 1.12.1980'de tamamlanmasına karar verilmiştir.*

- *AET ülkelerinde 3 yıl çalışan bir Türk işçisi aynı yerdeki benzer bir işkolunda, üye ülkelerin işçilerinin önceliği şartı saklı kalmak koşuluyla, iş arayabilir.*

- *AET ülkelerinde 5 yıl çalışan bir Türk işçisi ise o ülkedeki istediği bir işe hiç bir sınırlamaya tabi olmadan girebilir.*

2/76 Kararları ayrıca Türk işçi çocukları ve ailelerinin eğitim koşullarını da düzenlemektedir. Türk işçilerinin aile ve çocukları bulundukları ülkenin yerel eğitim olanaklarından yararlanacaklardır.

Bunlara ek olarak Türk işçileri, Türkiye ile bir AET ülkesi arasında yapılan ikili bir antlaşmadan doğan daha geniş hakları da kullanabileceklerdir.

Kararlar hakkında özet olarak söylenebilecekler, kararların somut ancak Türkiye'nin beklentilerinden uzak olduğudur. Türkiye'nin beklentisi Türk işçilerinin üye devlet işçileriyle eşit haklara kavuşmasıdır. Türkiye'nin beklentilerinin altında gelişmelerin olmasına en önemli neden olarak AET ülkelerindeki işsizlik problemi gösterilmektedir. Bundan dolayı Türk işçilerine AET içinde topluluk işçilerinden sonra gelen “ikinci öncelikliler hakkı” tanınmıştır (Ekin, 1987: 23-24; Bechtoldt, 1977:433). Burada şu hatırlatma yapılmalıdır: “İkinci öncelikli” statüsü sadece Türklere değil, başvuran Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi diğer ülkelere de tanınmıştır (Bechtoldt, 1977:433).

---

⁴⁷ Bu Ortaklık Konseyi kararları literatürde 2/76 olarak geçmektedir. Çalışmamızda da 2/76 denince 20 Aralık 1976'daki Ortaklık Konseyi kararları kastedilecektir.

19 Eylül 1980'de toplanan Ortaklık Konseyi işçilerin serbest dolaşımı için literatürde 1/80 ve 3/80 Kararları denen kararları aldı. 1/80 nolu kararlara göre:

- *İkinci kademe 3 yıl olacak ve 30 Kasım 1983'te tamamlanacaktır.*

- *AET ülkelerinde 3 yılını geçirmiş Türk işçileri 2/76 sayılı kararlardaki haklarını koruyacaklardır. Buna ek olarak 2/76'daki 5 yıl kalanların serbest iş elde etme süresi 4 yıla düşürülecektir. Yani herhangi bir AET ülkesinde 4 yıl çalışan bir Türk istediği işte ve yerde sınırlama olmaksızın iş edinebilecektir.*

- *Aynı koşullar ve sınırlamalar işçi aileleri için de geçerli olacaktır.*

- *Türk işçileri üye ülkelerin işçileriyle eşit işe eşit ücret alacaklardır.*

- *Türk işçi çocukları bulundukları üye ülkenin eğitim ve mesleki kurs olanaklarından yararlanacaklardır.*

- *Ortaklık Konseyi 1.6.1983 ile 1.12.1983 arasında toplanarak ikinci basamağın gelişmelerini inceleyip üçüncü basamak için gerekli önlemleri görüşecektir.*

2/76 ile 1/80 kararlarını karşılaştırsak yeni kararların aileler konusunda ilave haklar verdiği görülür. Ancak “ikinci derecede öncelikli işçi” statüsü devam etmekte olup serbest dolaşım konusunda da somut bir adım atılmamıştır.

Ortaklık Konseyi'nin 3/80 Kararları olarak adlandırılan kararlar da sosyal güvenlik açısından önem arz etmektedir. 3/80 Kararlarının sağlık, annelik yardımı, hastalık, dulluk, öksüz ve yetimlik vs. gibi konularda düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Ancak bunların hiç biri yaşama geçirilememiştir.

12 Eylül askeri müdahalesi AET-Türkiye ilişkilerinin durmasına neden olmuştur⁴⁸. 1 Haziran 1983'te toplanması gereken Ortaklık Konseyi Türk hükümetinin bütün çabalarına rağmen toplanmamıştır. Bundan önce de Ekim 1980'de bazı AET ülkeleri Türklere karşı vize uygulamalarına başlamışlardır. Bu uygulama

---

⁴⁸ Financial Times, Türkiye'nin AB'ye alınmaması konusunu ele alırken, “geçen 30 yılda 3 askeri darbe geçirmiş bir ülke hakkında endişeler bulunması normal görülmelidir” demektedir (Nov. 21 1990, ss.2).

Türkiye'nin serbest dolaşım konusundaki çabalarına vurulan önemli bir darbedir (Kılınç, 1990: 51).

İşçilerin serbest dolaşımları konusundaki 1983 sonrası gelişmelere bakacak olursak; 1 Aralık 1986'da öngörülen işçilerin serbest dolaşımı hakkının gerçekleşmeyeceği, AET'nin isteksizliği ve Türkiye'nin bu hakkın ertelenebileceği yolundaki tavizkar tutumu nedeniyle, Aralık'tan önce anlaşılmıştı (Kılınç, 1990: 109). Ancak başbakan Özal, 1 Ocak 1987'de Türkiye'nin 1987 yılı içerisinde tam üyelik için başvuracağını açıklamıştır (Başbakanlık, 1987: 42, 986-987). Bir kaç ay sonra ise 14 Nisan'da Türkiye AT'ye tam üyelik için başvurdu. Ancak Türkiye'nin müracaatı AT tarafından kabul edilmedi. AT Komisyonu 18 Aralık 1989 tarihli kararında hem Türkiye'nin hazır olmaması hem de Topluluğun geçirmekte olduğu değişimden dolayı tam üyelik görüşmelerinin hemen başlatılamayacağı kararını bildirdi (Martin, 1991:1).

Türkiye, AT'ye tam üyelikten sonra AT ülkelerinin yatırımlarının artacağını varsaymaktadır. Buna en büyük sebep tam üyelik başvurusundan sonraki dönem içinde Türkiye'deki yabancı sermaye içerisinde AT ülkelerinin payının artmasıdır (Kılınç, 1990: 100-101). Bununla birlikte müracaattan sonraki dönemde 11 Türk firmasının AT ülkelerindeki yatırımı AT üyesi ülkelerin firmalarının Türkiye'deki yatırımından iki veya üç kat fazladır. Bu gelişmelerden sonra halen Türkiye için yetersiz olan sermayenin yurt dışına kayıp kaymayacağı tartışmaları başlamıştır (DTD, 1987: 8-9).

2.6.1.3. İşçilerin Serbest Dolaşımına Karşı Olan Görüşler

AT'nin Türk işçilerinin serbest dolaşımına karşı çıkması çeşitli nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenleri ana hatlarıyla şöyle sıralayabiliriz.

2.6.1.3.1. Ekonomik Nedenler

1960'larda ve 1970'lerin başlarında Batı Avrupa'da önemli bir ekonomik gelişme söz konusuydu. Ekonomideki tam istihdam ülkelerin yabancı işçilere de gereksinim duymaları sonucunu doğurmuştur. Türk işçilerine serbest dolaşımı öngören Katma Protokol bu dönemin

eseridir. Daha sonraki 1974 ve 1979 petrol krizleri ülkelerin serbest dolaşım konusunu yeniden değerlendirmelerine yol açtı. Dünyadaki diğer gelişmiş ülkelerdeki gibi Avrupa'da da ekonomik patlama sona erince AT ülkelerinin Türk işçilerinin serbest dolaşımını tanımaları zor görünmekteydi. Bırakın serbest dolaşım hakkı vermeyi, işçilerin geri gönderilme projeleri hayata geçirilmiştir. Daha sonra üye olan İspanyol ve Portekiz işçilere bile serbest dolaşım hakkı çok sonraları tanınmıştır (Günüğur, 1987: 70). Avrupa hükümetlerinin varsayımı Türklere serbest dolaşım verilince milyonlarca Türk'ün Avrupa'yı istila edeceği şeklindedir. Ancak AB'ye girme ile birlikte değerlendirildiğinde, İspanya örneği gibi, geriye göçün başlaması da muhtemeldir. Buna ilave olarak Efendioğlu'nun (1989:26) haklı olarak belirttiği gibi “serbest dolaşım, tek başına, istenilen vasıflara sahip olmayan göçmenler için yeni fırsatlar sunmaz”. Ancak AB'nin üye ülke vatandaşı olmayanlara da iş piyasasında pek iyi bir gelecek hazırlamadığı, yeni duvarlar ördüğü unutulmamalıdır.

2.6.1.3.2. Sosyal Nedenler

Türk işçilerinin Avrupa'da sosyal adaptasyon problemi yaşadıkları bilinen bir gerçektir. Bu problemi yaşayan ülkelerin başında da Hollanda ve özellikle de Almanya gelmektedir (Noel, 1987: 47). Türkiye'nin gerek tam üyelikte ve gerekse işçilerin serbest dolaşımı hakkı konusunda “henüz vakti değil” yaklaşımını sergileyen ülkelerin başında da Almanya gelmektedir (Kılınç, 1990: 112). Bu tutumun nedeni olarak serbest dolaşım sonucu fazlaca gelebilecek Türk nüfusu görmek lazımdır.

2.6.1.3.3. Politik Nedenler

Politik olarak temelde iki nedenin bulunduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi AT ülkelerinin ve özellikle de sosyalist Avrupa Parlamentosu (AP) üyelerinin Türkiye'yi demokrasi ve insan hakları ihlalleri konusunda eleştirmeleridir. Buna somut delil olarak hemen her on yılda bir gerçekleşen askeri darbe ve muhtıralar sunulmaktadır. Askeri darbeyi aklından bile geçirmeyen demokratik AB'de darbeyi aklından çıkarmayan bir ülkenin bulunması garip görünmektedir.

İkinci siyasal neden Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı olan tavrıdır. Bilinen tarihi rekabetten dolayı Yunanistan, Türkiye lehindeki kararlara her zaman muhalefet etmektedir (Günüğur, 1987: 70-71; Kılınç, 1990: 112).

2.6.1.4. İşçilerin Serbest Dolaşımı Konusunda Tam Üyelik Başvurusundan Sonraki Gelişmeler

Alman basınının iddiasına göre, Türk diplomatlar Alman Dışişleri Bakanı H.D. Genscher'e Türkiye'nin ana önceliğinin serbest dolaşım olmadığı konusunda söz vermişlerdir. Diplomatlar göre, Türkiye gelişirse ve iş yerleri açılırsa hiç bir Türk işçisi Almanya'ya gelmez. Ancak bu hedeflere ulaşmak için Türkiye'nin 3 milyar marka ihtiyacı bulunmaktadır ve iddiaya göre Alman hükümeti 1 milyar DM önermektedir (Başbakanlık BYEGM, 1987:185-187, 189)⁴⁹.

Bu iddialar Türk hükümetince yalanlanmasına rağmen Türk politikacıların bu argümanı kullandıkları görülmektedir. Örneğin, Başbakan Özal bir konuşmasında şöyle demiştir:

Gelecek yüzyıla kadar Türkiye yapacağı ekonomik hamleler ile işsizlik problemini halledecek, buna karşılık AT'nun o dönemde yeni iş gücüne ihtiyacı olacaktır. Ancak, o zaman Türkiye, AT'na gönderecek işçi bulamayacaktır. (Başbakanlık, 1987: 344-345)

2.6.1.5. Türk İşçilerine Vize⁵⁰ Uygulaması

1986'dan önce Türkiye'ye Almanya, Fransa, Belçika Hollanda, Luxemburg, Danimarka ve Yunanistan vize uyguluyordu. AT, yabancılar ve illegal işçiler sorununu çözmek üzere 1986 Ekim'inde bir komite oluşturdu. Komite İspanya'dan Türklere vize uygulamasını istedi, ancak İspanya bu isteği reddetti. Bununla birlikte sınırlarda Türk işçilerinin kontrolleri artırıldı (Hürriyet, 1.10.1987). Schengen Antlaşmasından sonra ise İspanya'nın da diğer ülkeler gibi Türklere vize uygulaması gerekmektedir. Dolayısıyla Türklerin geçemediği

⁴⁹ Haber, Der Spiegel Dergisi'nin 30.3.1987 ve Die Welt Gazetesi'nin 15.4.1987 tarihli sayılarından derlenmiştir.

⁵⁰ Nuhoğlu-Soysal, pasaport, kimlik kartı ve vize uygulamalarının I. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıktığını belirtmektedir (1991:201-202).

sınırlar sadece bazı Avrupa ülkeleri değil tüm Avrupa olmuştur. Almanya vize uygulamalarında her ne kadar sadece Türkleri hedef almadığını ileri sürüyorsa da bu ülkedeki en kalabalık grubu Türkler oluşturduğuna göre en fazla etkilenenler de Türkler olacaktır (Çiçekli, 1998:8; Esser & Korte, 1985:174). Bilindiği gibi AB kendi içinde serbest dolaşımı uygulamaya koymuştur ve vize uygulaması sona ermiştir. Köktaş, AB'nin Türklere vize uygulanmasını “iş gücünün serbest dolaşımının gerçekleşmesine engel oluşturmakta olduğundan” dolayı KP (m.41)⁵¹ ile çeliştiğini belirtmektedir (1999:193).

2.6.1.6. Schengen Antlaşmasının Etkisi

Almanya ve Fransa, aralarındaki sınır kontrollerinin kalkması için 13 Temmuz 1984'te bir antlaşma imzaladılar. Bu çerçevede 14 Haziran 1985'te Lüksemburg'un Schengen kentinde Benelux ülkelerinin de katılımıyla Schengen Antlaşması ortaya çıkmıştır. 19 Haziran 1990'da Schengen Uygulama Antlaşması imzalandı. Kasım 1990'da İtalya, Haziran 1991'de Portekiz ve İspanya, Kasım 1992'de Yunanistan bu antlaşmaya dâhil oldular.

Antlaşmaya göre bir ülkeden diğerine kara ve deniz yoluyla giden yolculara sınır kontrolü yapılmayacaktır. Bu ülkelere gelecek yabancılara ise üye ülkelerde geçerli olan ve birinden alınması diğerlerine de geçişi sağlayan “Schengen vizesi” uygulamaya konulmuştur. Schengen Yürütme Kurulu, vizeye tabi ülkeler listesi hazırlamış ve listedeki ülkelerin Schengen ülkelerine gelirken vize almalarını şart koşturmuştur. Bağlayıcı olan bu liste tüm üyelerin onayıyla sürekli güncelleştirilebilmektedir.

Schengen vizesinin 26 Mart 1995 tarihinde yürürlüğe girmesi kararlaştırılmıştır. Uygulama ise “Topluluk üyesi olmayan bir ülkenin vatandaşı, ama bir Topluluk üyesi ülkede oturma hakkına ya da iznine sahip yabancıların topluluk içinde serbest dolaşımı konusundaki itirazlar nedeniyle ertelenmiştir” (Şen, 1994b:3). 15.1.1997'den itibaren ise Almanya, Benelux ülkeleri, Fransa, İspanya ve Portekiz ile uygulamaya geçmiştir. Böylece 16 yaşın altındaki Türk gençleri de bu tarihten itibaren vize alacaklardır. İtalya, Avusturya ve Yunanistan ise uygulamaya daha sonra geçeceklerdir (Almanya'nın Ankara Başkonsolosluğu Vize Bölümü). Bu vizeyi alanlar Schengen

---

⁵¹ KP, madde 41 şöyle demektedir: Akit taraflar kendi aralarında, yerleşme hakkı ve hizmet üretme hakkına yönelik bir tür yeni kısıtlama getirmekten çekinmek zorundadır.

ülkelerinde üç ay boyunca seyahat edebilirler. Amaç turistik gezi, ziyaret ve ticaret olmalıdır. Schengen ülkeleri ortak bir Schengen Enformasyon Sistemi (SIS) kurarak ortak hareket etmektedirler. Bir ülkenin vize vermeyi reddetmesiyle diğer ülkeler de vize vermemektedir ki bu da Schengen'in en olumsuz yanıdır. Ancak esneklik açısından istisnai ve sadece veren ülke için geçerli vize de verilebilmektedir.

Önceden Almanya'da ikamet eden Türk vatandaşları ve diğer yabancılar için özellikle farklı milliyetten evlilikler ve okul gezilerinde problem olan ülkeler arası geçişlerde vize talebi de son bulmuştur. 26 Mart 1995 tarihinden itibaren Türklerin yasal oturma izinleri vize yerine geçmektedir. Özellikle sınırlar arası okul gezilerinde AB vatandaşı olmayan yabancı öğrencilere büyük güçlük çıkarılmaktaydı. Kişilere vize uygulanmaması vatandaşlık değiştirme fikirlerini, daha serbest dolaşabilme hakkı verdiğiinden dolayı, etkilemektedir. Avrupa'da serbestçe dolaşabilen bir Türk, Alman pasaportuna gerek duymayacak böylece önemli bir vatandaşlık değiştirme gerekçesi ortadan kalkmış olacaktır.

2.6.2. Avrupa'daki Türklerin Hakları Konusunda Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın (ATAD) Bazı Kararları

2.6.2.1. AB Hukukunun Statüsü

AB şu anda ne tam anlamda hükümetler arası (intergovernmental) ne de hükümetler üstü, ama aynı zamanda her ikisi olan; henüz politik değil ama yasal olan bir federasyondur (Meehan, 1993:173). AB hukuk sistemi de böyle özel bir hukuk sistemidir. AB'nin hukuki metinlerinin karakteristiği onların uluslarüstü (supranasyonel) olmasıdır. AB hukukunun iki özelliği onu diğerlerinden ayırmaktadır (Pazarcı, 1988a: 1-2): Birincisi, kurucu antlaşmalar ve AB organları kararlarının üye ülkelere direkt uygulanmasıdır. İkincisi ise, milli kurallarla AB kurallarının çatışması durumunda AB hukukunun üstün olduğudur.

AB'nin her hangi bir ülkeyle yaptığı bir antlaşma aynı zamanda üye ülkelerin de hukuki metni olmakta onları da bağlamaktadır. Yani tüm Birlik hukuk mevzuatı üye ülkelerin de hukuk mevzuatlarının bir parçası durumuna gelmiş olmaktadır (Arsava, 1985; Pazarcı, 1988b: 39-

58). AB hukukunun bu karakterinden dolayı üye ülkeler hukuki mevzuatlarını AB'nin hukuki mevzuatına adapte etmek zorundadırlar.

Yeni gelişmeler (AB gibi globalizasyon ve iletişim) vatandaşlığın çehresini de değiştirmiş (Meehan, 1993:179), böylece haklar devlet tarafından belirlenen bir olgu olmaktan çıkmıştır. AB hukukunun bu üstünlüğünün üye ülkelere yaptırımlar doğurmasından dolayı, Türkiye'nin zaman zaman AB ile yaptığı antlaşmalardan doğan haklarından Türk göçmenleri de bulundukları ülkelerde yararlanmaktadırlar. Avrupa Topluluğu Adalet Divanı (ATAD) yasal dayanak hazırlamak suretiyle hakların genişlemesine katkıda bulunmuştur (Meehan, 1993:181). ATAD'da görülen bazı davalar Türk işçilerine bazı haklar doğurmaktadır. Burada kısaca bu davaların bazılarının sonuçlarına değinilecektir.

2.6.2.2. ATAD'ın Avrupa'daki Türk Vatandaşlarıyla İlgili Bazı Kararları⁵²

ATAD'ın Ankara Antlaşması (AA), Katma Protokol (KP) ve Ortaklık Konseyi Kararları (OKK) çerçevesinde, Demirel, Sevince, Kuş, Eroğlu, Bozkurt, Taflan-Met, Tetik, Kadıman, Eker, Suat-Kol, Günaydın, Ertanır vb. davalarda verilen kararlar çalışma, oturum ve serbest dolaşım konusunda Avrupa'daki Türklere çeşitli haklar sağlamaktadır. Bunlardan Ankara Antlaşması, AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı antlaşmalar arasında, AB üyesi olmayan ülkelerin vatandaşlarının AB içinde serbest dolaşım haklarını düzenleyen tek antlaşma örneğidir. AB'nin Fas ve Cezayir'le de benzer antlaşmaları mevcuttur. Öyle ki Gümrükçü, AB niyeti olmadan yapılan bu antlaşmalardaki hükümlerin bu ülkelerin vatandaşlarına bazen daha iyi bir konum sağladığını belirtmektedirler (1994g). Bu kısımda, AB üyesi ülkelerde yaşayan Türk işçilerinin oturum, çalışma ve serbest dolaşım haklarıyla ilgili Avrupa Topluluğu Adalet Divanı'nın (ATAD) bazı kararlarının sonuçları incelenecektir.

Demirel davasında ATAD özet olarak "Topluluk tarafından üye olmayan ülkelerle yapılan Antlaşmanın bir hükmü, uygulanmak ve hukuksal sonuçlar doğurmak bakımından, ileride herhangi bir karar alınmasını gerekli kılmayacak kadar açık ve belirgin yükümlülükler taşıyorsa, bu hüküm doğrudan uygulanan hüküm olarak kabul

---

⁵² Davalarla ilgili detaylı bilgi için Köktaş'a (1999) bakılabilir.

edilmelidir” (Paragraf 14) diyerek, Ankara Antlaşması’nın 12. maddesi ile Katma Protokolün 36. maddesinin, esas olarak, bir program niteliğinde olduğu ve işçilerin serbest dolaşımının doğrudan yürütülebilmesi bakımından, yeterli derecede net ve koşulsuz olmadığını belirtip, üye ülkeler iç hukukunda “doğrudan etkiye” sahip olabilecek Topluluk hukuku normları oluşturmadığına karar vermiştir (paragraf 25).

Sevince davasında ise Divan verdiği kararda (paragraf 12 ve 26) sözü edilen 1/80 ve 2/76 sayılı Kararlar’ın yorumlanmasının, esasta AET Antlaşması’nın 177. maddesinin⁵³ alanına girdiğinden 2/76 sayılı kararın 2. maddesinin 1. paragrafının b bendinin⁵⁴ ve 1/80 sayılı kararın 6(1)⁵⁵ ve 2/76 sayılı kararın 7. maddesinin ve 1/80 sayılı kararın 13. maddesinin, Topluluk üyesi ülkelerde “doğrudan etkiye” sahip olduğunu belirtmiştir.

Sevince davasının ortaya koyduğu bir önemli sonuç, ATAD’ın, 2/76 ve 1/80 sayılı Kararlar’ın dibacelerine işaret edip, Ankara Antlaşması’na göre Ortaklık Konseyi Kararları’nın, Antlaşma’nın bazı maddelerinin doğrudan etki yaratmasını sağlamak üzere bir program yapmak amacıyla kullanıldığını kabul etmesi olmuştur (paragraf 21). Sevince kararından önce AB üyesi devletler AA, KP ve Ortaklık Konseyi Kararlarını birer iyi niyet metinleri olarak görüp hiç bir yükümlülük üstlenmek istemezlerken bu davayla Türk işçilerinin konumu sıradan bir üçüncü ülke konumundan kurtulmuştur. Öyle ki Zuleeg, bir grubun bu kararların “Türklerin Avrupa’yı istilası”na davetiye çıkardığı yorumunu yaptıklarını belirtmektedir (1996:94).

Kazım Kuş kararının 23. paragrafına göre oturma izni ilk kez hangi amaçla verilmiş olursa olsun, 1/80 sayılı Karar’ın 6(1) maddesinde belirlenen koşulları taşıyor kabul edilmesi gerekir. Burada görüldüğü gibi AA hükümleri ulusal düzenlemelerin önüne geçmiştir. 1/80 sayılı kararın yalnız AB üyesi ülkelerin iş gücü piyasalarında yasal olarak çalışmakta olan Türk göçmen işçilerinin statülerini

---

⁵³ AET Antlaşması’nın 177. maddesi, AB’nin yasal düzenini oluşturan tüm hükümlerin farklı üye devletlerdeki yorumlarının farklı etkiler yaratmasını önlemek için tek bir biçimde uygulanmasını sağlama işlevi görmektedir. ATAD bunu sağlamak için AB üyelerinin yaptığı antlaşmalar konusunda görüş bildirmektedir.

⁵⁴ “Bir Türk işçisi bir üye devlette yasal bir işte beş yıl çalıştıktan sonra, o ülkede herhangi bir ücretli işe serbestçe başvurabilir”

⁵⁵ “Aile üyelerinden birinin iş için serbest başvurabilmesi ile ilgili 7. maddede belirtilen sınırlar içinde, bir üye devlette yasal olarak çalışan bir Türk işçisi dört yıl çalıştıktan sonra herhangi bir ücretli işe serbestçe başvurabilir”.

düzenlediğini belirtmek yerinde olacaktır. Bir ülkeye ilk giriş ve bir işe girme koşullarını ise uluslar kendileri belirlemektedirler. ATAD, üye devletlerin Türk göçmenleri için 1/80 sayılı kararın 6. maddesinin 1.fikrasında öngörülen hakları tek taraflı olarak geri alamayacaklarını belirtmiştir (Kuş Kararı, satır 25).

ATAD ayrıca verdiği cevapta “1/80 sayılı Kararın 6. Maddesi 1. fıkrasının 1. ya da üçüncü bendinin öngördüğü koşulları yerine getiren Türk işçisi, çalışma izninin uzatılması hariç oturma izninin uzatılmasını sağlamak için doğrudan bu madde hükümlerini dayanak olarak gösterebilir” demektedir (satır 36).

Sonuçta Divan, Türk işçilerini AB üyesi olmayan diğer ülke işçilerinden ayırarak daha iyi bir konuma getirmektedir. Üye ülkenin koşullarına göre AB’ye gelmiş ve 1/80 sayılı kararın 6. maddesindeki koşulları gerçekleştirmiş kişiler güvenli bir konuma geçmektedirler. Türk işçilerine serbest dolaşım konusunda getirilecek kısıtlamalar da ancak “kamu güvenliği, kamu düzeni ve kamu sağlığı” gerekçesiyle olabilir (1/80 14(1); RA 48(3)). Alman hükümeti, AYK’ye göre, Alman üniversitelerinde okuma veya bir Alman vatandaşıyla evlenme gibi değişik nedenlerden dolayı AB üyesi olmayan ülkelerin vatandaşlarına, oturma izni hakkı verilebileceğini kabul edip, oturma iznini sağlayan orijinal neden ortadan kalktığı zaman, ilgili kişinin bu hakkını geri almaktadır. Divan’ın bu kararıyla, Almanya bir Türk vatandaşı için oturma iznine neden olan orijinal neden ortadan kalksa bile, iç hukukunu gerekçe göstererek bu kişinin oturma iznini geri alamayacaktır.

Eroğlu davasında ise Divan 1/80 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın 7. maddesinin 2. Paragrafını⁵⁶ ise, ebeveynden herhangi birinin ev sahibi üye ülkede yasal olarak en az üç yıl çalışmış olan Türk işçilerinin, o ülkede, mesleki eğitim kurslarını tamamlayan çocuklarına, onların, o ülkede ne kadar süreyle yaşadıklarına bakılmaksızın açıkça, kesinlikle ve koşulsuz olarak her türlü iş teklifine cevap verme hakkını sağlayacağı şeklinde yorumlamıştır. Böylece, Divan 1/80 sayılı Karar’ın 7. maddesinin 2. paragrafının gerektirdiği koşulları taşıyan bir

---

⁵⁶ 1/80 sayılı Karar’ın 7. maddesi şu şekildedir:

Bir üye ülke işgücüne usulüne uygun bir şekilde kayıtlı olan bir Türk işçisinin yanında yaşamasına izin verilen aile üyeleri,

- önceliğin Topluluğa üye ülkelerin işçilerine verilmesi koşuluyla- bu üye ülkede en az üç yıl yasal olarak yaşadıktan sonra her türlü iş teklifine cevap verme hakkına sahip olmalıdır;

- burada en az beş yıl yasal olarak yaşadıktan sonra kendisinin tercih ettiği her türlü ücretli işe serbest geçiş yapma hakkına sahip olmalıdır.

Türk vatandaşının, her türlü iş teklifine cevap verebileceği ve bunun doğal bir sonucu olarak da oturma izninin uzatılmasını isteyebileceği şeklinde bir yorum yapmıştır (paragraf 17 ve 23). Divan bu yorumla, serbest dolaşım hakkı talep edebilecek “işçi” kategorisine, diğerlerinin yanında, part-time işçiler, geçici işçiler, sezonluk işçiler ve stajyer işçileri de dahil etmiştir.

Davaların özeti olarak şunlar söylenebilir. ATAD kararlarıyla AA, KP ve OKK, AB üyesi devletlerin iç hukukunda hüküm doğurmaya başlamıştır. Böylece Avrupa'daki Türklerin hukuki konumları sağlamlaşmaya başlamıştır. Demirel davasıyla başlayan süreçten önce ulusal mahkemeler kendi iç hukuklarına göre istedikleri gibi kararlar verebilmekteydiler. Böylece konu artık bir ülkenin meselesi olmaktan çıkmıştır. Devletlerin egemenlik ve vatandaşlık sınırları yavaş yavaş flulaşmaya başlamıştır.

Bu noktada ATAD önüne gelen davaların, Gümrükçü'nün “eğer devletimiz AB'ye tam üyelik müracaatları, çifte vatandaşlık gibi işlerle boşa kürek çekmek yerine mevcut antlaşmalardan doğan hakları, (açılan davalara avukat tutarak, danışmanlık hizmeti sağlayarak) destek olmak suretiyle hayata geçirebilirse en büyük işi yapmış olacaktır” yargısının haklılığını gösterdiğini belirtmeden geçemeyeceğiz (1994g).

2.7. AB ORTAK KÜLTÜRÜ VE BİRLİK VATANDAŞLIĞI

İlk başlangıcı itibarıyla AET'yi kuran antlaşmalarda kültür konusuna değinilmemiştir. Roma Antlaşmasının (RA) 2. Maddesinde Ortak Pazarın amacının ekonomik pazarları birleştirmek olduğu belirtiliyordu. Ancak RA'da öngörülmemesine rağmen 1961 yılından itibaren AET, önce Avrupa Parlamentosu (AP), daha sonraları da Avrupa Zirveleri çerçevesinde kültürle ilgilenmeye başlamıştır.

Siyasi birliğin oluşturulması süreci içinde kültürün önemi üzerinde durulmuştur. 1973 Avrupa Kültürel Kimliği Bildirisi'nde Avrupa kimliğinin (European Identity) parlamenter demokrasi, insan hakları, sosyal adalet ve medeniyet üzerine kurulu olduğu belirtilmiştir. Esin, “AB'de Siyasi Birliğin kurulmasında kültürün rolüne siyasi birlik açısından yaklaşılmış ve Avrupa toplumlarını birbirine bağlayacak, dışa karşı savunacak bir kültürel birliğin kurulması gerektiği savunulmuştur.” demektedir. Esin devamla “AB'nin kültür politikasının temelinde ulusal kültürleri koruyarak, Avrupa Ortak Kültür Mirasına sahip çıkmak ve ortak bir Avrupalı kimliği yaratmak”

olduğunu iddia etmektedir. Ancak, İngiltere ve Danimarka gibi ülkeler Birliğin esas görevinin ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmek olduğunu ve kültürel birliği sağlamanın bu görev dışına çıktığı itirazında bulunmaktadır (Esin, 1998: 15).

Birlik Vatandaşlığı (Union Citizenship), AB'ye üye olan tüm ülkelerin vatandaşlarını içine alan, onları nihai amaç olan siyasal birlik ile birlikte Avrupa Birliği Devletinin vatandaşları olarak gören bir kavramdır. Birlik Vatandaşlığı ulusal köken yerine haklar ve önceliklerle ilgilenmektedir ve bu anlamda “ulusal vatandaşlığın yerini almamakta onu tamamlamaktadır” (EC, 1996:6). Birlik vatandaşlığı bazı sınırlamalarla birlikte gittikleri her üye devlette o ülkenin vatandaşları gibi haklara sahip olmayı anlatmaktadır. Birlik vatandaşları, gittikleri ülkelerin tüm sosyal haklarının yanında yerel ve Avrupa Parlamentosu seçimlerine katılmak, buralarda aday olmak gibi siyasal haklara da sahiptirler. Henüz ulusal düzeyde siyasal katılım hakkı verilmediği gibi ekonomik haklarda da iş ararken “ikinci önceliklilik” gibi bir kısıtlamaya maruzdurlar. Avrupa Birliği kimliği oluşturma çabalarına mukabil istenilen sonucun henüz tam elde edildiğini söylemek olanaksızsa da olumlu gelişmeler de yok değildir. Eurobarometer'ın Kasım-Aralık 1995 araştırmasına göre AB vatandaşları kendi kimliklerini şöyle tanımlıyorlar: %5 Avrupalı, %6 Avrupa öncelikli ulusal, %46 Ulus öncelikli Avrupalı, %40 sadece ulusal (EC, 1996:7).

Şen, Birlik vatandaşlığının AB'de yasal olarak ikamet etmekte olan tüm yabancılara tanınması için somut adımların atılması gereğini önerir. Aksi halde Tek Pazarın oluşmasıyla üçüncü ülke vatandaşlarının, Birlik vatandaşlarının avantajlarından ebediyen mahrum kalacaklarını belirtmektedir. Eğer gerekli önlemler alınmazsa geleceğin Avrupa'sında bir “alt sınıf” veya “yarı vatandaşlar” sınıfı yaratılacaktır (1994a:1-2).

Sadece ortak vatandaşlık ve ortak kültür oluşturmada bir birliğe doğru gidişin değil, Nuhoğlu-Soysal'ın da belirttiği gibi, göçmen organizasyonlarının da ulusal düzeyden Avrupa düzeyine çıkıp ortak şemsiyeler altında birleşmeye çalıştıkları görülmektedir. Nuhoğlu-Soysal, göçmen organizasyonlarının ele aldıkları (ya da ilgilendikleri) konuları ve problemleri ve uluslararası gelişme ilişkisini şemadaki gibi özetlemektedir (1991:150-151).

Şekil 1: Göçmen Organizasyonlarının İlgilendikleri Konular, Problemler ve Uluslararası Gelişim İlişkisi

Göçmenlerin Problemleri	Göçmenlerin Hakları (Ev Sahibi Ülkede)	Göçmenlerin Kolektif Kimliği (Ev Sahibi Ülkede ve Avrupa'da)
←-----→	←-----→	←-----→
1970	1979	1980
Ev	Yasal	Multikültürelizm
Eğitim	Eşit Haklar	Yeni Vatandaşlık
Bilgi		

Örneğin, Yabancılarla Evli İsveçli Kadınlar Derneği sadece İsveç'te örgütlenirken, Avrupa Göçmen Kadınlar Organizasyonu (EIWO) 1980'de kurulmuştur ve Avrupa çapında faaliyette bulunmaktadır. 1983'te kurulan SOS Racism, Fransa kaynaklı olup Avrupa çapında faaliyet göstermektedir ve 1986'da Göçmen Hakları Bildirgesi'ni hazırlamıştır. Bildirgenin temel prensipleri şunlardır (Nuhoğlu-Soysal, 1991:153):

Herkese özgürce sevmeye ve yaşama hakkı.

Aile birleşmesi hakkı.

Serbestçe seyahat etme ve polis ve diğer otoritelerce eşit muamele hakkı.

Özgürce yerleşme yerini seçme hakkı.

Konuşma hürriyeti ve seçimlerde oy kullanma hakkı.

Herkese kendi kültürel hakkı.

Ayrımcılık yapılmaksızın çalışma hakkı.

SOS Racism ve France Plus "Fransa'da göçmen, Avrupa'da Fransız kimliği" görüşünü yani pluralist ulusal ve enternasyonal kimliği vurgulamaktadırlar. Bunlar gibi diğer organizasyonlar da AB düzeyinde konferanslar düzenleyip lobicilik faaliyetlerinde bulunarak göçmenlere ulus ötesi (transnational) bir statü ve kimlik yaratmaya çalışmaktadırlar (Nuhoğlu-Soysal, 1991:154). Bu çeşit uluslarüstü birliklerin bir yararı Avrupa düzeyinde bir kimlik yaratmaksızın bir diğer yararı da bir lobi veya baskı grubu oluşturmaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN VATANDAŞLIK VE VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRME PROBLEMİ

3.1. VATANDAŞLIK KAVRAMI

Vatandaş, en basit anlamıyla “bir siyasal topluluğun üyesi” demektir (Walzer, 1989: 211). Nuhoğlu-Soysal, vatandaşlığı “ulusal toplumlarda üyeliğin evrensel kurumlaşmış formudur” diye tanımlamaktadır (1991:iv,2). Aybay da vatandaşlığı “kişilerle devlet arasında kurulan hukuksal bağa, uyrukluk (yurttaşlık) adı verilmektedir” şeklinde tanımlayarak, bu bağın “belirli bir devletle, belirli bir kişi arasında karşılıklı hak, görev ve yükümlülük ilişkilerinin belirlenmesinde hukuksal temeli” oluşturduğunu belirtmektedir (1993:101). Aybay, ayrıca, eskiden aynı anlamda kullanılan tabiiyet kelimesinin “bağdan ziyade bağımlılığı” anlattığını belirtmektedir (1999:607). Nomer ise vatandaşlığın “bir ferdin belirli bir devlete ait bulunduğunu ifade eden bir kavram” olduğunu ifade etmektedir (1993:3). Heater vatandaşlık teriminin “yasal ve sosyal statü, politik kimlik, sadakat, haklar ve görevler, iyi sosyal davranışlar, gibi farklı konuları içeren değişik anlamlar”la yüklü olduğunu belirtirken (1990:163), Meehan vatandaşlığın özellikle kan bağı konseptinde biraz da tarihi miras üzerinde kurulduğunu belirtmektedir (1993:175).

Eski Yunan şehir devletinde vatandaş, “kölelerden ve... yabancılardan ayrıcalıklı olarak şehrin siyasal hayatına katılma hakkı olan zümreyi ifade eden bir kavramdı” (Sarıbay, 1992: 87). Doğan haklar, kişiye, ana babasının o şehir devletine üye olmalarından dolayı doğuştan geçmekteydi. Vatandaş kavramının dışında kalanlar kadınlar, köleler ve yabancılardı (TDV, 1991: 15).

Rousseau düşüncesinin etkili olduğu Jakoben döneminde vatandaşlık, “din, zümre (estate), aile ve bölge gibi alternatif kimliklere karşı her Fransız'ın hakim (dominant) kimliği olarak yerleştirme gayretinin konusu olmuştur.” Böylece vatandaşlık “herkesin topluluğa hizmetle yükümlü olduğu” bir görev haline gelmiştir. Bu görevin hakkıyla yerine getirilmesi için vatandaşlara, “özgür, özerk ve karar alıcı özellikler” de verilmiştir. Böylece buradaki vatandaş, site devletinin vatandaşından farklı olmaktadır. Vatandaşlar, bugünkü

demokrasilerin özünü oluşturan “özgür, özerk ve aktif” bir konuma gelmişlerdir (Sarıbay, 1992:87). Her ne kadar “vatandaşlık” kavramının tarihi gelişimi 1789 Fransız Devrimi ile başlarsa da bugünkü anlamda kullanımı daha sonraları zaman içinde oluşmuştur (Nuhoglu-Soysal, 1991:201). Schnapper da “vatandaşlık fikrinin icat edildiği yer ve ulus devletin doğum yeri Avrupa’dır” diyerek bu eş zamanlı gelişime dikkat çekmektedir (1997:199). Marshall ise ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla vatandaşlık hak ve görevlerinin yerellikten çıkarak, ulusal bir nitelik kazandığını ve sonra da evrenselleştiğini belirtmektedir (1965:79).

Vatandaşlık kavramının bugünkü noktaya gelişim çizgisinin ulus devletin ve milliyetçiliğin gelişim çizgisiyle beraber olduğu görülür. Ulus devlet ve milliyetçilik geçen iki yüzyıllık süreç içerisinde gelişmiştir. Örneğin, Kemilainen “milliyetçilik” teriminin 19. yy.ın standart sözlüklerinin çoğunda yer almadığını belirtmektedir (Anderson, 1995:18)⁵⁷. Devleti kaldırıp sadece “ulus” tanımıyla vatandaşlığı çözümlmeye kalkarsak sorun daha girift hale gelmektedir. Çünkü, Seton-Watson’un “ulus” için belirttiği gibi, ortada var olan ve var olmaya devam eden bir fenomen bulunmakta ama bunun bilimsel bir tanımını yapmak zor görünmektedir (Anderson, 1995:17). Bizim ele aldığımız bugünkü vatandaşlık haklarının belirlenmesi konusunda ulus devlet baz alınmaktadır. Ancak göçmenlik vatandaşlık haklarının ulusla sınırlandırılmasına bir tehdit olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü örneğin, ulus devletin en önemli vasfı kendi toprakları üzerindeki egemenliktir, ama uluslararası örgütlerin belirlediği kuralları ulus devletler uygulamak zorunda kalmaktadırlar. Ya da Türkiye, Almanya’daki vatandaşları üzerinde (egemenlik sınırları dışındaki bir ülkede) sınırlı egemenlik kurabilirken, Almanya da kendi toprakları üzerinde başka bir ülke vatandaşlarına hükmedebilmekte ama bunu sınırlı bir şekilde yapabilmektedir. Nuhoglu-Soysal, günümüzde “artık formel ulusal vatandaşlığın, üyelik hak ve öncelikleri konusunda belirleyiciliğini kaybettiği”ni, “bu hakları artık milliyetten ziyade universal kişiliğin (universal personhood) belirlediği”ni savunmaktadır. Bunu da “post-national” model olarak sunmaktadır (1991:iv,9).

Günümüz çağdaş demokrasilerinin performansı tüm vatandaşların siyasete aktif olarak katılmaları yani vatandaşlık kültürünün (civic culture) orada hâkim olmasıyla ölçülmektedir

---

⁵⁷ Yine aynı kaynaktan aktararak Anderson, 1776 Bağımsızlık Bildirgesinde “halk” kavramının geçtiğini, “ulus” kavramının ise ilk kez 1789 Anayasası’nda görüldüğünü bildirmektedir (s.82).

(Almond & Verba, 1989). Burada siyasal katılımı dar anlamdaki oy verme şeklinde katılımdan ziyade geniş anlamdaki hayatın her alanında katılma olarak ele almak daha doğru olacaktır. Uluslaşmanın ve çağdaş demokrasinin gelişmesinin temelinde “vatandaş” olarak adlandırılan tüm yetişkinlerin, hak ve görevlerinin yasallaştırılması vardır (Bendix, 1969: 90). Tarihsel süreç içerisinde vatandaşlığın ölçütleri yanında kapsamı da genişlemiştir. Örneğin, vatandaşlık haklarından bir zamanlar sadece vergi verenler yararlanırken bugün daha geniş bir kitle yararlanmaktadır. Kadınların oy verme hakkını elde etmeleri problemi de bu yüzyılda çözülmüştür.

İngilizcede “nationality” kavramıyla ifade edilen “vatandaşlık” terimine Türkçede, vatandaşlığın yanı sıra “milliyet”, “tabiiyet”, “uyrukluk” gibi kavramlar karşılık gelmektedir. Almancada ise “Staatsangehörigkeit”, “Nationalität” kavramları vatandaşlığı ifade etmektedir. Latince kökenli “nationality” kelimesi Fransızcada “nationalité”, İtalyancada “nazionalita”, İspanyolcada “nacionalidad” kelimeleriyle anlatılmaktadır. Ancak, bazen bu kavramların hepsi aynı anlamda kullanılsa bile, kullanıldığı yere göre çok farklı manalar ifade ettikleri de görülmektedir. Örneğin, “milliyet” bir devletin üyesi olmayı ifade eder. Bu anlamda politik-yasal (politico-legal) bir terim olan milliyeti tarihi-biyolojik (historic-biological) bir millete üyelik olarak ele alınan anlamından ayırmalıyız. Birinci anlamında objektif bir duygu düşünce iken, ikinci anlamda belli bir toprağa sahip olan özel bir gruba, ırka, millete üyeliği anlatan sübjektif bir duygu, histir (Weis, 1979:3). Bu anlamda yasal olmayan ve sosyoloji ve etnografiyi ilgilendiren bir tabiata sahiptir. Vatandaşlık ve milliyet birbirinin yerine kullanılabilmekte ve “politik-legal” ve “etno-kültürel”⁵⁸ anlamları örtüştüğü zaman da problem olmamakta aksi durumda ise bazen problem çıkabilmektedir (Nuhoğlu-Soysal, 1991:11).

Uyrukluk (Tabiyet): “Uyruk” terimi ise “subject”ın karşılığı olarak “milli” ya da “national” kavramıyla eş anlamlı kullanılmaktadır. Ancak burada milliyetin hükmedenle hükmedilen arasındaki feodal bölgesel ilişkilerine dikkat çekilmektedir. Uyruk, hükümdarına (kral veya kraliçe) kişisel olarak sadakat bağıyla bağlıdır.

---

⁵⁸ Nuhoğlu-Soysal, Gellner’den aktararak böyle adlandırmaktadır.

Roma hukukunda milliyet bölgesel bağla değil tamamen kişisel ilişkilerle belirleniyordu. Böylece uyruklu nesilden nesile aktarılan bir ilişki konumuna gelmektedir. Bunun sonucu olarak, diğer sebepler yanında, “toprak esası ilkesi”nin örf-adet hukukunun uygulandığı ülkelerde, “kan bağı esası”nın ise Roma hukukunu uygulayan ülkelerde yaygın olduğu görülür. PIO (1993:115) kan bağı ilkesinin milli devletlerin ortaya çıktığı 19.yy Avrupası’nın bir ürünü olduğunu belirtmektedir. Yerel halkın kan bağı ilişkisinin kesin ve pragmatik bir çözüm olduğu görülmektedir. PIO, liberal anlamda kan bağı esasının insanlara orijinal kaynağı olan aile ve kültüre sadakatini açıklama olanağı tanıdığını belirtmektedir (age, s.115). Böylece bir ülke sınırlar ötesi bir ülkede yaşayan ama orijini kendisi olan insanları vatandaşı olarak görmekte, onlara sorumluluk yükleyip haklar verebilmektedir.

Uyruk terimi cumhuriyetle yönetilen ülkelerde popüler olmayıp nadiren kullanılmaktadır. Bunun yerine “vatandaş” (citizen) terimi kullanılmaktadır.

Vatandaşlık: “Vatandaşlık” terimi de uyruklu, milliyet, tabiyet kelimeleriyle eş anlamda kullanılmaktadır. İngilizcede “citizenship”, Almancada “Staatsbürgerschaft” ile eşanlamlı kullanılmaktadır. Vatandaşlık terimi, milliyetin Roman konseptinde politik bir statüyü gösterirken, feodal konseptin olduğu devletlerde yerel bir topluma üyeliği anlatır. Bu ülkelerde “vatandaşlık” ve “milliyet” eş anlamlı kullanılmaktadır. Bu durum ABD gibi gelenek hukukunun hâkim olduğu ülkelerde de böyledir. Amerikan yazarların artık bu iki terimi ayırım yapmadan ve alternatifli kullandıklarını görmekteyiz. Genel kullanım da, bu araştırmada da kullanıldığı gibi, böyledir.

Kavramların Türk terminolojisine baktığımızda “teb’a” ile “vatandaş”ın; “tabiiyet” ile “vatandaşlık”ın aynı manalarda kullanıldığını görürüz. 1869 tarihli Tabiiyeti Osmaniye Kanunu yalnızca “tab’a” ve “tabiiyet” terimlerini kullanırken; 1929 tarihli 1312 sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu “tabiiyet” ve “vatandaşlık” terimlerini birlikte ve aynı manada kullanmış ancak halen yürürlükteki 403 sayılı 1964 Tarihli Türk Vatandaşlığı Kanunu ise sadece “vatandaşlık” terimini kullanmıştır (Nomer, 1993:13). Biz de bu son kullanımı tercih etmekteyiz. Kanunda kullanılmasa da literatürde “yurttaş”, “yurttaşlık” gibi kavramlar “vatandaş” ve “vatandaşlık” terimlerine karşılık olarak kullanılmaktadır.

“Türk vatandaşı” dediğimiz zaman ise Türkiye Cumhuriyeti devletine vatandaşlık bağıyla bağlı olan herkesi, “Türk” dediğimiz

zaman ise bunun yanında resmi vatandaşlık bağı sona eren Türkiye'de veya başka bir ülkede yaşayan kimseyi de kastediyor ve öyle kullanıyoruz.

3.2. BAZI AVRUPA ÜLKELERİNİN VATANDAŞLIK POLİTİKALARI

Avrupa'ya göçün bir sonucu olarak ev sahibi ülkelerde vatandaşlık prosedürü önemli bir politik konu haline gelmiştir. Bauböck ve Çınar, “vatandaşlığa alma mevcut göçmenlerin ve gelecek neslin entegrasyonunu kolaylaştıran en önemli yasal araçtır” demektedir (1994:192).

Tartışmalar şu çerçevede sürmektedir: toprak esası (*Jus soli*) ilkesine göre yabancı bir anneden doğan çocuk doğduğu ülkenin vatandaşlığını otomatik olarak kazanır. Kan bağı esası (*Jus sanguinis*) ilkesine göre ise yabancı bir anne babadan doğan kimse oturduğu yerin vatandaşlığını otomatik olarak elde edemez. Yani yabancı sayılır. Çifte vatandaşlık uygulamasında ise her iki ülke vatandaşlığının da geçerli olduğu görülür. Bundan başka Almanya'da “Aussiedler” pozisyonundaki insanlar vardır. Bunlar Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşayan etnik Almanlardır ve Alman vatandaşlığı hakkını serbestçe elde edebilmektedirler. Kempe, haklı olarak “Almanya'da doğmuş büyümüş Türklerden doğan Almanya'da doğmuş büyümüş Türklerin, Rusya'dan gelen ama Almanya'da Alman akrabaları olmayan ve Almanca konuşamayan etnik Almanlardan daha zor Alman vatandaşı olabilmesinin ardındaki mantığı anlamak zor” demektedir (1999:13).

Şimdi her kategoriye ayrı ayrı kısaca bakabiliriz.

Jus soli düzenlemeleri: *Jus soli* ilkesini uygulayan Fransa'da 1990'ların ilk yarısına kadar Fransa'da doğan çocuklar otomatik olarak Fransa vatandaşlığını alıyordu. Vatandaşlık almak istemeyen bunu açıkça belirtmek zorundaydı. Şimdiki uygulamada bu kural (ve hak) kaldırıldı ve vatandaşlığa geçme niyetinin açıkça beyan edilmesi esası getirildi. ABD, Kanada, Avustralya gibi göçmen ülkeleri de bu kuralı uygulamaktadırlar.

Jus sanguinis düzenlemeleri: Almanya, Avusturya ve Luxemburg ülkeleri vatandaşlık konusunda çok katı düzenlemelere sahiptirler. Bu ülkelerden birisinin vatandaşı olabilmek için ülke vatandaşlarına kan bağıyla bağlı olmak gerekir. Bu ülkelerde vatandaşlıktan çıkmak da kolay değildir. Kan esası, ülke topraklarında her doğanı doğum yeri (toprak) esasına göre kabul eden sistemin tersine bir ülkenin vatandaşı sayılabilmek için o ülke vatandaşlarından birine kan bağıyla bağlı olmak gerektiğini savunur. İsveç kan esasını kabul etmekle birlikte çifte vatandaşlığı da kabul etmektedir. Öyle ki İsveç kan bağı esasını en esnek uygulayan ülkelerden birisidir. Almanya da son yaptığı değişiklikle toprak esasının kapısını aralamıştır.

Her ülke vatandaşlığa alma konusunda kan veya toprak esaslarından birisi baskın olmak koşuluyla karma bir sistem uygulamaktadır. Örneğin kan bağı esasını kabul eden ülkeler belli bir süre ülkelerinde kalan yabancılara vatandaşlık hakkını kan bağına bakmaksızın verebilmektedirler.

Çifte vatandaşlık (doppelt staatsbürgerschaft = dual citizenship): Birden fazla ülke vatandaşlığına sahip olmaya çifte vatandaşlık denmektedir. Geleneksel göçmen ülkeleri ABD, Kanada, Avustralya gibi Birleşik Krallık ve Fransa da vatandaşlarının birden fazla pasaporta sahip olmalarına müsaade etmektedirler. Aynı zamanda Hollanda ile çok katı vatandaşlık kuralları uygulayan İsviçre'nin çifte vatandaşlık kabul etme konusunda çaba sarf ettikleri görülmektedir. Hollanda, örneğin, Ocak 1992'den beri vatandaşlığa alırken önceki vatandaşlığın bırakılması şartını aramamaktadır (Van den Badem, 1993). Diğer taraftan İsviçre de yeni yaptığı değişiklikle önceki vatandaşlığı bırakma kuralını kaldırmıştır. Almanya'da ise yıllardır özellikle sol partiler⁵⁹ ve Hür Demokratlar (Frei Demokratik Party) tarafından bazı *jus soli* düzenlemeleri ve çifte vatandaşlığın kabulü yönünde kampanya yürütülmekteydi. Bunun sonucunda 21.5.1999 tarihli yasa değişikliğiyle Almanya'da 1 Ocak 2000 tarihinden sonra doğanlara 23 yaşına kadar çifte vatandaş olma hakkı getirilmiştir. Belçika ise 1 Ocak 1992 tarihinden itibaren geçerli olan 13.6.1991 tarihli çifte vatandaşlığa izin veren bir yasa çıkarmıştır. Buna göre Belçika topraklarında doğan bir çocuk doğumda veya 12 yaşından önce deklare etmek suretiyle Belçika vatandaşlığını kazanabilir.

⁵⁹ Almanya'da 1982 Yılından beri CDU-CSU ve Hür Demokratlar koalisyonu vardı. Durum Eylül 1998 seçimleriyle değişti ve SPD ile Yeşiller koalisyon kurdular.

Alman Bilim ve Politika Vakfı uzmanlarından H. Kramer de Almanya'da doğan veya erken yaşta gelen Türk çocuklarına Alman vatandaşlığı verildiği takdirde bunun yaygınlaşacağı ve belli bir süre sonra çifte vatandaşlık ikileminin aşamalı olarak ortadan kalkacağını ileri sürmektedir. Kramer'e göre bazıları Türk vatandaşı olmayı sürdürecektir ama çoğunluk "Türk kökenli Alman vatandaşı" olacaktır (Kuyaş, 1998).

Şen, bazıları tarafından iddia edilen çifte vatandaşlıkla kişilerin kendilerini ev sahibi ülke kimliği ile ifade edemeyeceklerini iddia etmenin Birleşik Avrupa sürecinde mantıklı olmadığı görüşündedir. Almanya'daki Türkler sadece ana vatanlarıyla son bağları olan vatandaşlığı bırakmak istememektedirler, "ama yaşadıkları toplumun sorumlu bir üyesi olarak yer almaya kendilerini hazır hissetmektedirler" (1994a:3, 9).

1963 Avrupa Konseyi Konvansiyonu tek vatandaşlığı tercih edip çifte vatandaşlığı yasaklamaktaydı. Ancak üzerinde çalışılan ikinci protokol bu katı kuralı değiştirmek yönündedir. Çünkü 1963'ten beri Avrupa'nın sosyal, ekonomik ve politik yapısında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Avrupa'ya göç devam etmektedir ve göçmenler sürekli olarak yerleşmeye başlamışlardır. Örneğin, Almanya'da yabancı sayısı 7.4 milyona erişmiştir (toplam nüfusun %9'u). Uluslararası işçi ve kapital hareketleri sınırları zorlamaktadır. Ayrıca AB siyasi bir birlik haline gelmekte ve "Birlik vatandaşlığı" (Union citizenship) ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar köklü değişikliklerdir. Bundan dolayı Bauböck ve Çınar, 1963 Konvansiyonunun "yakın gelecekte yeni ve köklü değişikliklere uğramasının" gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar (1994:192).

Aussiedler: Bunlar Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden Almanya'ya göçen etnik Almanlardır. Bunlar göçmenlerin sahip olduğu her haktan istedikleri gibi yararlanırken, istedikleri zaman da Alman vatandaşlığına kan bağından dolayı kolayca kabul edilmektedirler (Tablo 23, 26).

Son 20 yıldır, bunun da özellikle de son 10 yıllık kısmında, göçmenlerin vatandaşlık hakları ve vatandaşlık değiştirmeleri üzerinde değişik perspektiflerden tartışmalar yoğunlaşmıştır. Bu tartışmaların ilk örneği T. Hammar (1990) ve Z. Layton-Henry'nin (1990) tartışmaları olan "denizenlik statüsü"dür. Denizenlik, göçmenlere, Onlar'ın sınırlamasıyla, ulusal oy hakkı ve bazı kamusal görevlerde işe girme

(askerlik, polislik, yargıçlık, vs.) haricindeki tüm vatandaşlık haklarının verilmesidir (Bk ilerde “Denizenlik Statüsü” başlığı).

Çeşitli yazarlarca vurgulandığı gibi göçmenlerin vatandaşlığa alınması konusunda iki seçenek vardır. Ya bu insanlar yasal konumlarını değiştirecek ve bulundukları sosyal-siyasal toplumun bir üyesi olacaklar veya bunlara çeşitli haklar vatandaşlık değiştirmeden verilecek ve her iki ülkenin haklarından da faydalanacaklardır.

Göçmenler ihtiyaç ve sosyal pozisyonlarına göre mevcut elde ettikleri hakları sürekli artırmak isteyeceklerdir. Bauböck ve Çınar, bu durumu şöyle açıklıyorlar: *“İkamet vatandaşlığından (residential citizenship) dolayı verilen haklar (iş gücü piyasasına rahatça girme, göreceli ikamet güvenliği, sosyal güvenlik ödemeleri gibi) ile dışarıdaki vatandaşlığı (external citizenship) koruma, (geri dönebilme hakkı ve anavatanında miras ve taşınmaz alabilme hakkı gibi) pek çok göçmen için vatandaşlık değiştirmek (internal citizenship) suretiyle göçülen ülkenin vatandaşlığını almaktan daha önemlidir”* (1994:193-194). Dolayısıyla göçmenler bulundukları ülkede hakları elde ederlerse mevcut vatandaşlıklarını değiştirmeyeceklerdir.

Diğer taraftan göçmenlerin çoğunun vatandaşlık değiştirmek suretiyle yasal konumlarını değiştirmeye isteksiz oldukları görülmektedir. Özellikle, vatandaşlık değiştirme, etnik ve ırk ayrımcılığını kaldırmıyorsa veya kişinin biyografisinin kültürel özelliklerinin inkârı olarak algılanıyorsa kararın olumsuz olması kaçınılmazdır. Burada kültürel kimlik ön plana geçmektedir. Kültürel bağlılık ve politik sadakatin yeni üyesi olunan ülkeye gösterilmesi gerektiği söylenmektedir. Ancak buna karar vermek zordur. Bunların sembolik şeyler olduğunu söylemek de kolay değildir. Bauböck ve Çınar'ın belirttiği gibi ev sahibi ülkenin milli kimliğini vurguladığı zaman bu kültürel fark göçmenler için problem olmaktadır. O zaman göçmenler mevcut vatandaşlığın kendi kolektif kimliklerinin sembolü olduğunu görmektedirler (1994:194).

Almanya'daki yabancı düşmanlığı mevcut vatandaşlığı bırakma konusunda insanları olumsuz düşüncelere sevk etmektedir. Ancak azınlık da olsa göçmenlerin bazıları, vatandaşlık değiştirerek, kendileri hakkındaki bazı antipatilerin yok edileceğini veya ön yargıların kırılacağını beklemektedirler. Turan'ın belirttiği bir araştırmada Almanların en çok İspanyolları sevdiği, en çok ise Türklerden nefret ettiği, buna karşılık Türklerin ise Almanları sevdiği görülmüştür (1992:77-78; ayrıca bk Kağıtçıbaşı, 1985a:111-112). Avrupa'nın Türkler'e karşı antipati duymalarının temelinde Haçlı

Seferlerinde sürekli Türkler'le savaşmaları gösterilebilir. Matar'ın belirttiği "17.yy düşüncesinde Türk ve Müslüman kelimelerinin birbiri yerine kullanıldığı" gerçeği günümüzde de devam etmektedir. Müslümanlığı seçme "Türklüğe dönme" (turning Turk) olarak adlandırılmaktadır. Diğer Müslüman milletlerden daha fazla Türkler İslamla eş görülmektedir (1994:40). Seyyar da Türklerin Almanlar'a örf, adet ve kültürel kimlik bakımından en uzak millet olduğunu belirtmektedir (1999).

Bunların tersine bazı uygulamalar da insanları vatandaşlık almaya zorlamaktadır. Örneğin, vatandaşlık insanlara sürekli oturma güvencesi vermektedir. Yabancılar kanununun sertleşmesi oturma izinlerini almayı güçleştirecek ve oturma konusunda kişileri devamlı huzursuz edecektir. Bundan kurtulmanın en kolay yolu vatandaşlık değiştirmek olarak görülmektedir. Politikacılar, yabancılar kanununu sertleştirmek suretiyle vatandaşlık değiştirmenin gelinen ülkeye gönüllü taahhüdü ortaya çıkaran önemli bir etken olduğunu söylemektedirler. Yani yabancıların yararlandığı haklarla vatandaşlığa alınan göçmenlerin yararlandığı haklar arasında önemli bir mesafe olduğunun görüldüğü belirtilmektedir. Buna karşılık göçmenlerin kolektif kimlik ve bağlılıklarında değişikliğe gidilmeden de vatandaşlık değişimi, oturma konusunda daha fazla güvence verip sosyal hakları elde etmeyi kolaylaştıracakları anlayışı da vardır.

Burada bahsedilmesi gereken diğer bir husus geçişin maliyetidir. Bunun çeşitli şekilleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi her ülkenin vatandaşlıktan çıkarırken veya alırken belli bir miktar para talep etmesidir. Parasal yönünün yanında diğer maliyetleri de mevcuttur. Kişinin özel hayatının incelenmeye alınması bunlardan bir diğeridir. Üçüncü olarak, uzun bekleme süreleri de kişilere zihinsel yük getirmektedir. Dördüncü bir zorluk ise dil testleridir. Vatandaşlık değiştirenlerin göç alan ülkeye dil açısından uyumlu kimseler olup olmadığının tespiti için bir dil sınavı uygulanmaktadır (Tablo 21).

Ülkelerin vatandaşlık politikalarının karşılaştırılmasında bazı güçlüklerle karşılaşmaktadır. Acaba vatandaşlık değiştirme oranları yabancıların entegrasyonu konusunda bir gösterge midir? Bu soruya verilecek cevaplarda dikkatli olunmalıdır. Birinci olarak bazen istatistikleri karşılaştırmak güç olabilmektedir. Vatandaşlık değiştirme oranı normalde bir ülkedeki mevcut yabancı nüfusa vatandaşlık değiştirenlerin oranı olarak hesap edilmesi gerekir. Bir kısım ülkelerin otomatik vatandaşlığa geçişi istatistiklerine yansıtırken bazılarının yansıtılmaması ülkeler arası karşılaştırmayı güçleştirmektedir. Örneğin, Fransa'da bazı göçmen çocukları otomatik olarak vatandaşlık

kazanırlarken diğer bazı ülkelerde müracaat edilmesi gerekmektedir. Buna ilave olarak uzun vadede özellikle kan bağı esasını (*jus sanguinis*) uygulayan ülkelerde yabancı nüfusu toprak esasını (*jus soli*) uygulayıp otomatik vatandaşlık verenlerden daha fazla görünmektedir.

Tablo 21: Politika Değişikliklerinin Vatandaşlık Değiştirme Üzerine Etkisi

Politika Değişikliği	Vatandaşlık Değiştirme Üzerine Etkisi
Çifte vatandaşlık hakkı vermek	+
Oturma izni istemlerini kısa süreli tutmak	+
Muamelelerin maliyetini düşürmek	+
Asimilasyon testlerini kaldırmak	+
Yetki vermekten yetkilendirmeye	+
Toprak esasını (doğum yeri= <i>jus soli</i>) getirmek	0
Yabancılar için yerleşik vatandaşlığı (residential citizenship) kuvvetlendirmek	-
Yabancılar için dış vatandaşlık (external citizenship) haklarını genişletmek	-

Kaynak: Bauböck ve Çınar'dan (1994) adapte edilmiştir.

İkinci olarak, özellikle ekonomik, sosyal, siyasal ve pek tabii ki yasal integrasyon içinde olan AB ülke vatandaşları arasında vatandaşlık değiştirme oranı düşecektir. Birlik vatandaşlığı sayesinde her hangi bir AB ülke vatandaşı diğer bir AB ülkesinde vatandaş gibi muamele görecektir. Bu da vatandaşlık değiştirmeye olan ilgiyi azaltacaktır.

3.3. DENİZENLİK STATÜSÜ

Freeman'a göre sosyal refah devleti, üyeleri ile üyesi olmayanlar arasında keskin ayrımlar yapmaktadır. Freeman, refah devletinin getirilerinden, menfaatlerinden normalde vatandaşların yararlanacağını

söylemektedir. Vatandaş olmayanlar ya kısmen ya da tamamen bu getirilerden dışlanacak fakat o ülkede mukim olanlar pratikte bazı yararlar sağlayacaklardır (1986). Brubaker ise haklara ulaşmada önemli olan statünün vatandaşlık değil ikamet olması gerektiğini savunmaktadır (1989:147).

Bununla birlikte Layton-Henry, finanse ederek refah devletine katkıda bulunan kimselerin onun getirilerinden de faydalanması gerektiğini iddia etmektedir (1990). Böylece vergilendirme ya da vergi ödeme sosyal refah devletinin kişiye bazı ödemeleri için yasallaştırıcı bir fonksiyona sahip olmaktadır. Dolayısıyla vergi ödeyen, sosyal refah devletine katkı sağlayan yabancı işçiler refah devletinin bir üyesi olarak görülmek zorundadırlar.

Layton-Henry, Batı Avrupa ülkelerine giriş ve orada bazı hakların elde edilmesi için iki koşul öngörmektedir: Kabul ve sürekli yerleşim. Bir kimsenin göçmen veya sığınmacı olarak ülkeye girmesinin reddedilmesi birinci basamak için bir engeldir. Bununla beraber turist, ziyaretçi, öğrenci, işadami, mevsimlik veya sürekli işçilik gibi özel koşullar altında insanlar geçici olarak kabul edilebilirler. Ancak bu geçici kabul kimseye güvenli bir statü vermez. Giriş koşullarına uymadan ülkeye girmek ise “sınır dışı” ile cezalandırılmaktadır. Ülkeye yasal olarak girip belli bir süre yaşadktan sonra kişiler “sürekli oturma” ve “sınırsız çalışma izni” için müracaat edebilmektedirler. Bu durum işçilere daha güvenli ve serbest bir statü vermektedir. Bu durumdaki bir işçi, aile fertlerini de birlikte yaşamak için getirerek potansiyel olarak kesin yerleşecek birisi hüviyetine bürünmektedir. Bu kimseye bu durumundan dolayı sivil, sosyal, ekonomik pek çok hak bu ülkenin vatandaşı gibi verilmektedir. Ancak politik haklar genellikle bu çerçevenin dışında tutulmaktadır (Layton-Henry, 1990b: 13).

İşte önemli haklar elde eden bu insanlar ev sahibi ülkede daha güvenli bir pozisyonadırlar ve bunlara bazı yorumcularca “denizenler” (denizens) denmektedir (Cohen, 1988; Hammar, 1990; Layton-Henry, 1990). Böylece bu yeni “denizen” terimi yabancı ile vatandaş arasında bir pozisyonunda bulunmayı anlatmaktadır. Denizenler ev sahibi ülkeyle göreceli olarak daha yakın, güvenli, yoğun ve uzun vadeli ilişkiler kurmaktadır. Her ne kadar bu insanlar yasal olarak ev sahibi ülkenin vatandaşı değillerse ve belki olmak bile istemeseler de o ülkelerin üyesidirler (members). Hammar, denizenlik statüsünün bir ülkenin vatandaşı “olmak ya da olmamak” keskin tercihiyle karşı karşıya kalmaya bir alternatif olacağını belirtmektedir. Buna ilave olarak Layton-Henry bu denizenlik statüsüyle göçmen işçilere de seçme hakkı

da dâhil olmak üzere ev sahibi ülkedeki tüm hakların verilmesi gerektiğini önermektedir. Layton-Henry ulusal seviyede oy vermenin doğurabileceği politik güçlükleri kaydetmekte ancak İngiltere'nin oy hakkını Commonwealth ve İrlanda vatandaşlarına da tanınmasının İngiliz politik sisteminde bir güçlük doğurmadığını vurgulamaktadır (1990:194-195).

North ve diğ., vatandaşlığın sosyal hizmetlerden yararlanabilme hakkını belirleyen en önemli unsur olmadığını belirtmektedirler (1987; ayrıca bk. Nuhoğlu-Soysal, 1991:175-176, 192-193). North ve diğ., hizmetlerden yararlanmayı belirleyici on faktörü şöyle sıralamaktadırlar: 1- bir programın varlığı, 2- fiziksel varlık, 3- ülkedeki yasal statü, 4- vatandaş olmadan tanınan özel statü, 5- hizmetin doğası, 6- ulusal orijin, 7-uygulanabilirlik, 8- oturuş ülke veya il, 9- geçen zaman ve 10- vatandaşlık. North ve diğ.'nin inceledikleri altı ülkedeki sonuçları değerlendirdikleri tablo incelendiğinde çeşitli sosyal hakları elde etmede legal statünün ve fiziksel varlığın en önemli faktör, vatandaşlığın ise en önemsiz faktör olduğu görülmektedir (1987). Nuhoğlu-Soysal'ın Brubaker, Plender, Thomas ve kendi yaptığı araştırmalardan giderek vardığı ekonomik haklar ve iş gücü piyasası hakkındaki sonuç, vatandaşlığın, devlet memurluğunda önemli bir faktör olduğu şeklindedir. Buna daha ziyade milli güvenlik nedeniyle karşı çıkılmaktadır. Örneğin, polislik ya da askerlik gibi. Bunun yanında kamu otoritesini kullanan hâkim, savcı, avukat, gibi görevlerde de vatandaş olmayanlara hizmet verilmemektedir. Ancak bu konuda AB süreciyle birlikte bir yumuşama söz konusudur. Hollanda, İngiltere ve ABD gibi ülkelerin devlet memurluğu, polislik ve askerlik gibi alanlarda sınırlı bir şekilde de olsa kapılarını yabancılara açtıkları görülmektedir (1991:179)⁶⁰.

Yabancılara siyasal hakların tanınmasına sıra geldiğinde vatandaşlığın en önemli faktör olduğu görülmektedir. Yeni Zelanda'nın ve İngiltere'nin İrlandalılara ve İngiliz Uluslar Topluluğundan gelenlere verdiği hak istisna tutulursa ulusal düzeyde yabancılara seçme seçilme hakkı veren ülke yoktur. Ancak 1970 sonrası bazı ülkeler yerel ve bölgesel düzeyde yabancılara bu hakkı tanımaktadırlar.

---

⁶⁰ İngiltere sürekli kamu görevlerinde, parlamentolarda, yüksek askeri görevlerde ve deniz kuvvetlerinin tamamında, jüri üyeliğinde yabancılara görev vermemektedir (Nicol, 1993:259-261).

Görüldüğü gibi yabancılar sivil hakları elde ederken özellikle özel statülü memurluk ve siyasal haklar konusunda problemler çıkmaktadır.

3.4. VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRME VE VATANDAŞLIK KAZANMA

1789 Fransız Devriminin en önemli sonuçlarından birisi milliyetçilik ve milli devlet fikrinin yayılmasıdır. Tek devlet, tek millet anlayışı bunun temel iki prensibiydi. Devrimden sonra mantar gibi pek çok ulus devleti türedi. Genel kabul gören görüşe göre sömürgesi olmayan veya yeni bağımsız ulus devletler kan bağı esasını kabul ederlerken, imparatorluk ya da sömürge geleneği olan ülkeler de toprak esasını benimsemişlerdir. Pratikte her iki prensibin karışık bir şekilde uygulandığı görülmektedir. Almanya bu prensiplerden kan bağı esasını (*jus sanguinis*) uygulayan ülkeler grubundandır.

3.4.1. Alman Vatandaşlığını Kazanma Şekilleri ve Türklerin Konumu

Almanya, bir ulus devleti olarak 1913⁶¹ tarihinden beri kan esası prensibini (*jus sanguinis*) prensibini uygulamaktadır. Alman vatandaşlık hukukunun temellerini bu kanun düzenlemiştir ve bundan sonra Alman Vatandaşlık Kanunu (AVK) olarak kullanılacaktır. 1913 tarihinden beri Alman toplumunda, yönetim ve nüfus yapısında köklü değişiklikler olmasına rağmen bu kanun değişen koşullara göre adapte edilmemiş ve uzun yıllar varlığını devam ettirmiştir. 1999 değişikliği bu adaptasyona atılmış küçük ama önemli bir adımdır. Kabul etmese de pratikte bir göçmen ülkesi olan Almanya yüzyılın başından beri sürekli göçmen barındırmıştır. Tsiakalos, 1905'teki Almanya'nın toplam 37 milyon nüfusunun 4.2 milyonunun (%11.35) Almanca konuşmayanlardan oluştuğunu belirtmektedir (1983: 30). Bugün bu rakam 82 milyonda yaklaşık 7.4 milyondur (%9).

---

⁶¹ Reichs- und Staatsangehörigkeitsgesetz (İmparatorluk ve Devlet Mensubiyeti Kanunu); 22.7.1913; m.8; Deutsches Ausländerrecht; s.163

Almanya'nın kendisini göçmen ülkesi olarak görmesi ile görmemesi arasında sonuçları açısından önemli farklar vardır. Göçmen ülkeler, Amerika, Kanada, Avustralya gibi dışarıdan göç alan ve nüfusunu artırmaya çalışan ülkelerdir. Bu ülkeler genellikle toprak esasını kabul etmişlerdir ve ülkelerinde doğan çocukları vatandaş kabul etmektedirler. *Jus sanguinis* uygulaması ise göç veren veya göç almak istemeyen ülkelerin politikası olup vatandaşlarının ülkeleriyle bağlarının kopmasını istememelerinden ya da ülkeye yeni unsurların girmesini istememelerinden kaynaklanmaktadır. Göç veren ülkeler menfaatlerini ilişkiyi kesmemekte görmektedirler (Nomer, 1993:9-10).

Almanya gibi göç alan ülkenin ise kan bağı esasını kabul etmesindeki en büyük etken, belki de, zaman zaman tehlikeli bir şekilde dışa da vuran Alman ırkını yüce görme ve başka ırklarla kanını karıştırmama düşüncesidir. Bir diğer neden ulus devlet oluşumundaki en büyük problemlerden olan, bir devlet çatısı altında değişik etnik grupların bulunması ve bunların problem doğurabilmesi ihtimalini en başından önlemektir. Mümkün olabildiğince Almanca konuşanları bir devlet altında topladıktan sonra içlerine Alman harici unsurların girmesi, bu düşünceye göre, ileride huzursuzluk yaratabilecektir.

Ansay, imparatorluk zamanında Alman vatandaşlık kanunu hazırlanırken dönemin milli devlet anlayışı görüşünü yansıttığını belirtmektedir. Aybay ayrıca o zaman Almanya'nın göç veren bir ülke olduğuna ve göç veren ülkelerin bugün bile ülkelerinden göç eden insanların vatandaşlıklarını bırakmalarına hoş bakmadıklarına dikkat çekmektedir (1998:609-610).

AVK, federal karakteri nedeniyle bütün ülkede geçerlidir. Ancak uygulanışında eyaletler farklı yönetmelikler çıkardıkları için eyaletler arası farklılıklar vardır (Ansay, 1998:610). Eyaletlerin yabancılara bakışı farklı olduğu için uygulamanın da farklı olması doğal görülebilir. Kanunun bulunduğu takdir hakkı böylece eyaletler arasında farklılıklar arz etmektedir.

Burada, Alman vatandaşlığını kazanma iki ana başlık altında incelenecektir: Vatandaşlık değiştirme ve çifte vatandaşlık.

3.4.1.1. Vatandaşlık Değiştirme

Buradaki anlamıyla vatandaşlık değiştirme, Almanya'da doğmayan ve Alman vatandaşı olmayan veya Almanya'da yabancı anne babadan

dünyaya gelmiş kişilerin Alman vatandaşlığına geçmeleridir ya da alınmalarıdır. Genel olarak vatandaşlığa alınmadaki prensibi Nomer şöyle açıklamaktadır: “Ülkede yaşayan bir yabancının ülke ve halk ile dâhili bağlantısı o derece kuvvetli olacaktır ki, vatandaşlık sıfatının bulunmaması gayri tabii olarak kendini hissettirecektir. Bu kuvvetli bağlantı, kanunda yer alan asgari şartların tahakkuku ile tespit edilebilecek ve buna ilgilinin talebi üzerine resmi makamlarca vatandaşlığa alınma kararı eklenecektir” (1993:79). Devletler vatandaşlık değiştirme yoluyla kendi ülkelerinde veya bir başka ülkede doğan başka bir ülkenin vatandaşlarını, kolaylığı ve/ya zorluğu ülkeden ülkeye değişen, çeşitli prosedürlerden geçirerek kendi vatandaşlıklarına almaktadırlar. Almanya örneği gözden geçirildiğinde milyonlarca çocuğun Almanya’da bir başka ülkenin vatandaşları olarak dünyaya geldikleri görülmektedir. Örneğin, Almanya’da her yıl yaklaşık 50.000 Türk çocuğu doğmaktadır. Alman vatandaşlığının sunduğu olanaklardan yararlanmak isteyen kimseler vatandaşlık değişimi için müracaat etmekte ve otoritelerin uygun görmesi halinde de Alman vatandaşlığı elde etmektedirler (Tablo 22). Türkiye’deki ekonomik, siyasal, sosyal koşullar değişmediği sürece oradaki refah devletini görenler Türkiye’ye gelmeyeceğine göre, ilk nesil dirense bile bu yıllık 50.000 tabii artış zamanla 50.000 vatandaşlık değiştiren kimseye dönüşecektir ki yurtdışındakilerin geleceğini asıl belirleyici olacak olan da bu durumdur.

Vatandaşlık değiştirme olgusunda üç belirleyici vardır: Kaynak ülke, hedef ülke ve değiştirecek kişinin kendisi. Birinci derecede karar verecek olan kişinin kendisidir. Vatandaşlık değişimi her ne kadar kişinin eski vatandaşı olduğu ve yenice olmak istediği devletlerin ikisini de ilgilendirse bile bu konuda iki şıktan asıl belirleyici olan vatandaşlığa kabul edecek ülkedir. Burada ilk önce vatandaşlık değiştirmenin gerekçeleri üzerinde durulduktan sonra değiştirmemenin de nedenleri üzerinde durulacaktır.

3.4.1.1.1. Vatandaşlık Değiştirme Nedenleri

Türklerin Alman vatandaşlığını almak istemelerinin, aşağıda başlıcaları sıralandığı üzere, çok çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

Alman vatandaşlığı her şeyden önce Türklere genel yasal haklar sağlamaktadır. Böylece kanun önünde eşitlik doğmaktadır.

Alman vatandaşlığı ile bir vatandaşlığın sağladığı tüm haklar elde edilmektedir. Bu genel neden diğer haklara bir giriş mahiyetindedir.

Tablo 22: Alman Vatandaşlığına Geçen Türk Vatandaşı Sayısı

Yıllar	Vatandaşlık Değiştirenler
1972-1979	2.219
1980-1989	10.361
1990	2.034
1991	3.529
1992	7.377
1993	12.915
1994	19.590
1995	31.578
1996	46.294
1997	59.628
1998 (1)	57.374
Toplam	252.899

Rakam ÇSGB, YİHGM'den elde edilmiştir.

Kaynak: YİHGM (1998:12)

Alman vatandaşlığı göçmenlere güvence vermektedir. “Yabancı” olarak bulundukları Almanya’da göçmenler sürekli sınır dışı edilme korkusu yaşamaktadırlar. Özellikle Türkiye’ye de yabancı olan ikinci ve üçüncü kuşak için sınır dışı edilme korkusu bir kâbus gibi gelmektedir. Mevcut kanuni düzenlemelerle çocuklarının işlediği suçtan dolayı bile anne-baba sınır dışı edilebilmektedir. İkinci ve üçüncü kuşak, sınır dışı edilmeye, ebeveynlerinin ve kendilerinin yaşadığı uyum problemlerini Türkiye’ye dönerek tekrar yaşamak istememektedirler. Tatillerde ekonomik durumunu ve yaşam düzeyini gördükleri Türkiye’ye dönmeyi arzu etmemektedirler.

Alman vatandaşlığı Türk göçmenlere iş gücü piyasasında iki kademe atlatmaktadır. Alman vatandaşlığı ile boş bulunan işe Almanlarla beraber girebilme, AB vatandaşlarının önüne geçebilme hakkını elde etmektedirler. Alman vatandaşlığı ile bazı devlet dairelerindeki Almanlara ayrılan işlere de girebilme hakkı elde edilmektedir; hâkimlik, polislik vs. gibi.

Kendileri ve çocukları üzerindeki sosyal kısıtlamalar da bir ölçüde azalmaktadır. Yerli topluma entegrasyon yolunda son adımlardan birisi ve en önemlisi atılmış bulunmaktadır. Böylece “yabancılar entegre olmak istemiyor” söylemi yalanlanmış olmaktadır. “Sen Alman değilsin” söylemine karşı “Benim de Alman pasaportum var” denilebilecektir. Bu psikolojik bir rahatlamayı da beraberinde getirmektedir.

Uzun yıllar Almanya’da kalma veya orada doğup büyüme Almanya’ya alışmayı, kendini oranın bir parçası olarak hissetmeyi de beraberinde getirmektedir. Özellikle Almanya’da doğup büyüyenler kendilerini daha ziyade Türkiye’de yabancı hissetmekte ve Alman pasaportuna sahip olmayı da doğal görmektedirler. Sadece adını duydukları ya da tatillerde bir kaç hafta uğradıkları ülke olan Türkiye Cumhuriyeti’nin pasaportu yerine Almanya pasaportu almayı daha mantıklı görmektedirler. Dolayısıyla alıştıkları ülke Almanya, kimliklerinin bir parçası olmaktadır.

Başta Almanya’daki rahat, konforlu ortam olmak üzere çeşitli nedenlerden dolayı dönmek istemeyenler de Alman pasaportu almayı daha mantıklı görmektedirler. Yerleşenler için Alman pasaportu sürekli Türk pasaportu ise nadiren kullanılan bir belge durumuna gelmektedir.

Vatandaşlık değiştirmeyi gerektiren bir diğer neden Almanların sadece vatandaşlarına tanıdığı seçme seçilme hakkını elde etmektir. Siyasal katılım hakkını elde ederek Türkler, gerek seçmen olarak gerekse siyasal hiyerarşinin çeşitli kademelerinde görev alarak durumlarının iyileştirilmesi yolunda etkide bulunacaklarını düşünmektedirler.

Bunların yanında Alman pasaportunun Türk pasaportuna nazaran uluslararası geçerliliğinin daha fazla olması da Alman vatandaşı olmak için bir gerekçe olarak gösterilebilir. Pek çok ülke Alman vatandaşlarına vize uygulamamaktadır. Alman vatandaşı olmak zaten otomatik olarak AB vatandaşlığını da getirdiğinden AB içindeki ülkelerin arasındaki sınırlar da kalkmaktadır. Serbest dolaşım, başka ülkelerde iş bulma otomatik olarak elde edilmektedir.

Vatandaşlık değiştirince bulunulan ülkelerdeki bürokratik işlemlerde de kısalma ve rahatlama görülmektedir. Oturma izni, çalışma izni, polis kontrolü vs. bitmektedir. Bunların süresinin bitmesi sonucunda yenilenip yenilenmeyeceği endişesi de sona ermekte ve bir rahatlama sağlayıp, güven vermektedir.

3.4.1.1.2. Düşük Oranda Vatandaşlık Değiştirmenin Nedenleri

Göçmenlerin İkinci Dünya Savaşından sonra başlayan serüvenlerinde uzun yıllar ev sahibi ülkelerde kalmalarına rağmen vatandaşlık değiştirme için müracaat etme oranlarının, son yıllardaki canlanma hariç tutulursa, hayli düşük olduğu görülmektedir. Bunun her iki taraftan da kaynaklanan sebepleri bulunmaktadır. Ev sahibi ülkelerden kaynaklanan engel, karşılanması güç isteklerdir. Örneğin, Almanya'da 1990 Yabancılar Kanunundan önceki uygulamada otoriteler kararlarını dil ve kültür sınavı, vergi ödemeleri, konut standartlarının yeterliliği, kişisel ekonominin yeterliliği, ahlaki ve iyi davranışların gözlemlenmesi vs. ye göre vermektedirler. Yerel ve bölgesel otoriteler karar vermek için yetkilendirilmişlerdir, ama bu kararlar otoriteden otoriteye göre değişmektedir. Bunlara ilave olarak 5000DM gibi parasal maliyeti ve bürokratik işlemlerin uzun zaman alması gibi maliyetleri de vardır. 1990 değişikliği dil sınavını kaldırmış, harç miktarını da düşürmüştür. Sonuçta, eğer müracaat eden kimsenin alınması ev sahibi ülkenin menfaatine ise vatandaşlık değiştirme için pozitif karar veriliyordu. 1999 değişikliği ise 23 yaşından küçükler için harç miktarını 100DM'de sabit kılarken büyükler için 500DM'ye çıkarmıştır. Ayrıca yeterli Almanca bilme şartını getirmiştir.

Bununla birlikte zaman içerisinde vatandaşlık değiştirme şartlarının gittikçe iyileştiğini görmekteyiz. Bu iyileştirmenin altında özellikle ikinci nesil genç göçmenlerin asimilasyonunun yattığı söylenebilir. Ancak şartların iyileştirilmesine rağmen vatandaşlık değiştirme talebinin 1990'ların ilk yarısına kadar fazla olduğu söylenemez. Yukarıdaki 1990-91'e ait Tablo 19 bu konuda bir fikir verebilir. Bu tabloda göçmenlerin pek çoğunun vatandaşlık değiştirmek için gerekli olan ikamet süresini doldurmasına rağmen vatandaşlık değiştirme için başvurmadığı görülmektedir. Ancak 1990 sonrası süreçte iletişim ve küreselleşme temayülleri nedeniyle vatandaşlık değiştirmenin de artması beklenmelidir.

Göçmenler ev sahibi ülkenin istediği tüm şartlara haiz oldukları, orada daha iyi hayat standartlarına sahip oldukları, hayatlarının en verimli yıllarını yurt dışında (göç alan ülkede) geçirdikleri halde acaba neden o ülkenin vatandaşlığına geçmek istememektedirler? Sebeplere baktığımızda yalnızca bir tek nedenin olmadığı görülecektir.

Birinci sebep olarak karşımıza "milli kimlik" sorununun çıktığı görülmektedir. Birinci nesil ele alındığında bu insanların göç veren

ülkelerde doğdukları ve basitçe o ülkenin kimliğiyle büyüdükları ve göçten sonra da bu kimliklerine sahip çıktıkları görülmektedir. Sonuçta birinci kuşak çoğunluk itibarıyla vatandaşlık değiştirmeyi bu milli kimliklerine bir ihanet olarak görmektedirler. Bu anlamda vatandaşlık değiştirme, milli kimliğin yalanlanması, orijin ülkelerine (ana vatanlarına) sadakate ihanet veya arkadaş ve yakınları ile ilişkilerin kopması ve hatıralarının yok olması olarak algılanmaktadır. Yaptığımız görüşmelerde bir konsolosluk yetkilisi, “*Vatandaşlık her şeyden önce duygusal bir bağ. Vatandaşlıktan çıkmak, Türk pasaportunu bir yere götürüp teslim etmek, nüfus cüzdanını kullanamamak insanların ağızına gidiyor.*” demektedir. Bir diğeri ise “*Vatandaşlık değiştirenlerin bir kısmı pasaportlarını verirken gözyaşları içinde veriyorlar.*” demektedir.

İkinci ve üçüncü kuşak ise, ebeveynlerinin kimliği ağır basmakla birlikte, doğup yaşadıkları yeni ülkelerinin kimliğini de almaktadırlar ya da bu iki kimlik arasında kalmaktadırlar. Bazıları tek yanlı vatandaşlık değiştirmenin, yani çifte vatandaşlık almamanın, “kimlik erimesinin başlangıcı” olacağını ileri sürmektedirler. Buna göre birinci kuşak milli kimliğini korur ama “çocuklarda Türklük hissi kaybolur” (DBAM, 1994g).

İkinci sebep ekonomiktir. Mevcut vatandaşlığın terkedilmesi ana vatanı bazı değerlerin kaybedilmesi sonucunu doğurabilecektir. Örneğin kanunlarda halen mevcut olan Türk vatandaşlığından çıkanların miras alma ve bazı taşınmazlara sahip olabilmek yasağı (pratikte pek uygulanmasa bile) Demokles’in kılıcı gibi vatandaşlar üzerinde sallanmaktadır. Nihayet 1995 yılındaki 4112 sayılı yasa ile Türk vatandaşlığından izinle ayrılanların bu tereddütleri ortadan kaldırılmış olmakla birlikte problemler sürmektedir (bk. Ataklı, 1998).

Üçüncü neden olarak, pek çok Türk vatandaşının ileride yeniden Türkiye’ye dönme niyetinde olduğu dolayısıyla mevcut durumunu korumak istediği görülmektedir. Gerçi dönmenin, özellikle ailesi yanında olan, çocukları Almanya’da doğup büyüyen aileler için zor olduğu anlaşılmakla birlikte, dönme ümidi her zaman kişilerin akıllarının bir köşesinde sürekli durmaktadır. Dolayısıyla “nasıl olsa döneceği için” vatandaşlık değiştirme zahmetlerine katlanmak gereksiz görülmektedir.

Dördüncü neden olarak, bazı göçmenlerin vatandaşlık değiştirmenin bir faydası olduğuna inanmadıkları görülmektedir. Verilen sosyal hakların yeterli olduğu ve dolayısıyla yeni alınacak hak olmadığı için vatandaşlık değiştirmeye de gerek hissetmedikleri

savunulmaktadır. Alman vatandaşı olmamanın “günlük hayatı etkileyecek pek fazla dezavantajının bulunmadığı” da bazı görüşmecilerimiz tarafından belirtilmektedir (DBAM, 1994g).

Beşinci olarak vatandaşlık değiştirme için gerekli bürokratik işlemlerin uzunluğu, ekonomik bedeli vs. bazen bu değiştirme kararını olumsuz olarak etkilemektedir. Vatandaşlığa girmek veya çıkmak ortalama iki sene gibi bir süre alıyor. Bu da uzun bir bekleyiş süresi olarak görülmektedir. Ekonomik olarak ise eski kanunda 5000DM bedel alınırken 1990 AYK'da bu miktar 100DM'ye düşürülmüş, 1999 kanununda ise büyükler için 500DM, küçükler için ise 100DM olarak belirlenmiştir.

Bunların yanında toplumsal baskı da burada anılması zorunlu gerekçeler arasındadır. “Eskiden Alman vatandaşı olmak Türk kitlenin çoğu tarafından kabullenilmemişti. Alman vatandaşlığına geçenler horlanıyordu ve toplum tarafından dışlanıyordu. “Bu da Almanlaştı, bunu da kaybettik” gözüyle bakılıyordu.” (DBAM, 1994g). Ancak görüştüğümüz kimseler bu yargının geçen zaman içinde değiştiğini ve artık bu dışlamanın pek kalmadığını belirtmektedirler. Alman vatandaşlığına geçen kişi sayısı arttıkça belki de vatandaşlık değiştirenler yeni değiştireceklere moral destek sağlayacaklardır.

Buradan Alman vatandaşlığına geçiş kurallarını belirleyen 1990 ve 1999 Yabancılar Kanunlarındaki düzenlemelere geçilebilir.

3.4.1.1.3. 1990 Alman Yabancılar Kanununa Göre Vatandaşlık Değiştirme

Alman vatandaşlığının kazanılmasında Alman Vatandaşlık Kanunu (AVK) kan esasının yanında telsik yoluyla sonradan vatandaşlık alınması şeklini kabul etmektedir (Ansay, 1998:612). Doğum yeri esasına ise kısmi bir şekilde 2000 yılıyla birlikte geçilecektir. AVK m.4'e göre Alman ana veya babadan doğan çocuklar doğuşlarıyla beraber Alman vatandaşı olmaktadırlar. Vatandaşlığa alınma (Telsik) yoluyla Alman vatandaşlığına geçme AVK m.8 ve 9'da düzenlenmiştir. Ancak buradaki kanuni şartlar yerine getirilse dahi yetkili makam takdir hakkını kullanabilmektedir.

AVK'da çifte vatandaşlık öngörülmediği gibi vatandaşlığa alınırken eski vatandaşlığın terkedilmesi de hükme bağlanmıştır (m.8).

M.9 ise bir Alman'la evlenenleri vatandaşlığa kabul ederken yine mevcut vatandaşlığını bırakmasını istemektedir.

AVK'nın bir diğer özelliği bir kez Alman vatandaşlığını elde eden kimsenin daha sonradan, vatana ihanet etse dahi, vatandaşlıktan çıkarılamamasıdır. Nazi yönetiminin acı hatıraları nedeniyle Alman hukuku vatandaşlıktan çıkarmayı yasaklamıştır (Federal AY m.16) (Ansay, 1998:613).

1990 Alman Yabancılar Kanunu (AYK) üç tür vatandaşlık değiştirme öngörmektedir: 23 yaşına kadar olan yabancıların vatandaşlık değiştirmesi, 23 yaşından büyük olan yabancıların vatandaşlık değiştirmesi ve önceki vatandaşlığı koruyarak gerçekleşen vatandaşlık değiştirme (yani çifte vatandaşlık).

i. 23 Yaşından Küçük Yabancıların Vatandaşlığa Kabulü

Genç yabancıların vatandaşlığa kabulü AYK madde 85'te düzenlenmiştir. Buna göre 16 yaşını doldurup 23 yaşını bitirmeyen bir yabancı aşağıdaki koşulları yerine getiriyorsa "kaideten" vatandaşlığa kabul edilir:

1. *tarihe kadar sahip olduğu vatandaşlıktan çıkması veya vatandaşlığını kaybetmesi,*
2. *Sekiz yıldan beri F. Almanya'da ikamet etmesi,*
3. *En az dört senesi genel eğitim kurumlarında olmak üzere F. Almanya'da altı yıl okula devam etmiş olması,*
4. *Herhangi bir suçtan ötürü hüküm giymemiş olması.*

ii. 23 Yaşından Büyüklerin Vatandaşlığa Kabulü

1990 Alman Yabancılar Kanunu (AYK), 23 yaşından büyük göçmenlere Alman vatandaşlığına geçmek için beş yıllık bir süre tanımaktadır. Bu beş yılın geçerlilik tarihi 1.1.1991 ile 31.12.1995 arasıydı. "Uzun Süredir İkamet Eden Yabancıların Vatandaşlığa Kabullerinin Kolaylaştırılması" başlığını taşıyan madde 86'daki düzenlemeye göre:

1. *Mutat ikamet yeri 15 yıldan beri yasal olarak F. Almanya'da olan ve 31 Aralık 1995 tarihine kadar vatandaşlığa kabul başvurusunda bulunan bir yabancı,*

1- *O tarihe kadar sahip olduğu vatandaşlıktan çıkması veya vatandaşlığını kaybetmesi,*

2- Herhangi bir suçtan ötürü hüküm giymemiş olması ve

3- Sosyal yardım veya işsizlik yardımı almaksızın kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin geçimini sağlamış bulunması hallerinde kaideten vatandaşlığa kabul edilir;

Yabancınn, kendisinden kaynaklanmayan bir sebeple, geçimini sosyal yardım veya işsizlik yardımı almaksızın sağlayamaması halinde 3. bendde belirtilen şarttan sarfi nazar edilir.

2. Yabancınn eşi ve reşit olmayan çocukları, henüz 15 yıldan beri yasal olarak F Almanya'da ikamet etmemiş olmaları halinde de, kendisi ile birlikte 1. fıkra uyarınca vatandaşlığa kabul edilebilirler.

Kanun 85. maddesinin 4. bendi ile 86. maddesinin 1. fıkrasının 2. bendindeki “herhangi bir suçtan ötürü hüküm giymemiş olma” şartını da madde 88’de açıklamaktadır. Buna göre:

1. 85. maddenin 4. bendi ile 86. maddenin 1. fıkrasının 2. bendine göre,

1- Gençlik Mahkemeleri Kanunu'na göre verilen eğitim tedbirleri veya ıslah tedbirleri uygulanmasına ilişkin karar,

2- 180 güne kadar hapis cezasına müteakıl para cezasına mahkumiyetler ve

3- Tecil edilmiş ve tecil süresinin bitiminde kaldırılmış 6 aya kadar hapis cezalarına mahkûmiyetler dikkate alınmaz.

Yabancınn daha ağır bir cezaya çarptırılmış olması halinde, suçun dikkate alınıp alınmayacağına münferit vakaya göre karar verilir.

2. Bir yıla kadar gençlik cezası verilmiş ve bu cezanın tecil edilmiş olması halinde yabancı, tecil süresinin bitiminde cezasının kaldırılacak olması hali için vatandaşlığa kabul garantisi alır.

3. Vatandaşlığa kabulü için talepte bulunan bir yabancı hakkında bir suç şüphesi ile tahkikat yapıldığı takdirde, talebiyle ilgili karar ceza hukukuna ilişkin prosedürün neticelendirilmesine; mahkûmiyet halinde ise verilen kararın kesinleşmesine kadar tehir edilir. Aynı uygulama; Gençlik Mahkemeleri Kanunu'nun 27. maddesine göre bir gençlik cezası verilmesinin tehirinde de geçerlidir.

Yukarıdaki şartları taşıyan yabancılar Alman vatandaşı olabilirler. Alman hükümeti 1990 Kanunuyla ilk kez vatandaşlık değiştirmeyi bir hak olarak görmektedir. 1990 AYK'nın kesin hükümler içermesi ve otoritelerin keyfi kararlarını aza indirmesi açısından önceki Vatandaşlık Kanunu'ndan daha iyi olduğu söylenebilir.

Görüldüğü gibi m.85, AVK m.9'daki eski vatandaşlığın bırakılması koşulunu devam ettirmektedir. Ancak ikamet süresini küçüklerde düşürmüş, büyüklerde yükseltmiştir. Önceki düzenlemelerde vatandaşlık değiştirmek isteyen bir yabancı Almanya'da on yıl ikamet etmek zorundaydı. Bu süre bir Alman'la evli olan yabancı için beş yıl olarak öngörülmüştü. Yeni kanun ise yaşları 16-23 arasında olan gençler için süreyi 8 yıla indirirken 23 yaşından büyükler için 15 yıla çıkarmıştır.

Önceki kanunda akıcı bir dil gerekli bir koşul olurken yeni kanunda dil konusunda sıkı bir engel bulunmamaktadır.

Yeni kanunun getirdiği bir diğer yenilik vatandaşlık değiştirmek için bireysel başvuru hakkını getirmiş olmasıdır. Önceki kanun aile üyelerinin bireysel başvurusu yerine tüm ailenin başvurusunu dikkate almaktaydı.

Vatandaşlık değiştirme harcı ise 5000DM'den 100DM'ye düşürülerek büyük bir indirim yapılmıştır (AYK, m.90). Böylece, vatandaşların harcın yüksekliğinden dolayı oluşan gönülsüzlüğü kırılmaya çalışılmıştır.

3.4.1.1.4. 1999 Vatandaşlık Yasasının Getirdikleri

21 Mayıs 1999'da Eyaletler Meclisinde onaylanarak 1 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe giren yeni yasa kan bağına dayanan eski yasayı bir ölçüde değiştirmektedir. Buna göre 1 Ocak 2000 tarihinden itibaren yabancı bir ailenin Almanya'da dünyaya gelecek çocuklarına Alman vatandaşlığı hakkı verilecektir. Yeni yasaya göre ayrıca, 1 Ocak 2000'de 10 yaşın altında olan çocuklar başvuru yapmaları halinde Alman vatandaşı olabileceklerdir. Yani burada bir kolaylaştırma durumu söz konusudur. İkinci kolaylaştırma 23 yaşından büyüklerin vatandaşlık değiştirmesinde görülmekte ve minimum ikamet şartını 15 yıldan 8 yıla düşürmektedir.

Yeni kanun koşulları yerine getirenlere vatandaşlık değişimini, önceki kanunda olduğu gibi, bir hak olarak görmektedir. Ancak yeterli Almanca bilme şartı getirmektedir. Ayrıca 23 yaşından büyükler için vatandaşlık değiştirme harcını 500DM'ye çıkarmaktadır. Bunun yanında "Federal Almanya'nın özgür ve demokratik düzeninin devamına ve güvenliğine uymak ve korumak, kanunsuzluğa ve Federal

devleti tehdit eden her türlü unsurlara karşı koymak” şartını getirmiştir (m.85).

Yeni düzenlemeye göre vatandaşlık değiştirme hakkından yararlanacak kimseler 23 yaşına kadar bir vatandaşlıkta karar kılacaklardır. Dolayısıyla uzun dönemde çifte vatandaşlık mümkün görünmemektedir. Bu yasa iktidar partilerinin seçimlerden önce ve sonra söz verdikleri şekilde tam bir çifte vatandaşlık yasası değil “sınırlı süreli çifte vatandaşlık hakkı”dır (Milliyet, 22.5.1999).

Yeni yasanın gelişimi şöyle olmuştur: 16 yıl iktidarda bulunan ve şimdiki muhalefet partilerinden CDU ve CSU haricinde diğer partilerin gündeminde Almanya’da doğan veya belli bir süre yasal olarak Almanya’da yaşayan yabancılara çifte vatandaşlık verme düşüncesi vardı. Bu durumda önceki vatandaşlıklarının bırakılması durumu da söz konusu olmayacaktı. Diğer bir deyişle çifte vatandaşlık mümkün olabilecekti.

SPD milletvekillerinden Leyla Onur⁶² ve Cornelia Sonntag-Wolgast tarafından hazırlanıp parlamentoya sunulan ve 27 Mart 1998 tarihinde oylanan Alman Vatandaşlık Yasa Tasarısı 316’ye karşı 338 oyla reddedildi. Yasa tasarısı anne veya babasından biri veya kendisi Almanya’da doğan ikinci ve üçüncü kuşak Türklere çifte vatandaşlığı da içerecek şekilde Alman vatandaşlığı veriyordu. Tasarırı CDU/CSU haricindeki tüm partiler desteklerken FDP son anda desteğini çekmiştir⁶³. Aynı tasarı 27 Eylül 1998 seçimleri sonucu oluşan SPD-Yeşiller koalisyonunun programına girmişti. Dolayısıyla yasalaşması da olasılık dâhilinde görünmekteydi. Ancak Parlamentodaki uzlaşmalarla, diğer bir deyimle sağ blokun engellemesiyle yasanın “çifte vatandaşlık bölümünü budanarak” hayat bulmuştur (Washington Post ve Associated Press, 22.5.1999). Burada iktidar partilerinin geri adım atmasındaki bir diğer neden Eylül 1998 genel seçimlerinden sonraki Hessen eyalet seçimlerinde çifte vatandaşlık aleyhinde kampanya yürüten CDU/CSU’nun başarı sağlaması gibi görünmektedir.

---

⁶² 1994 seçimleriyle birlikte iki tane Türk kökenli milletvekili Alman Federal Parlamentosuna seçilmişlerdir. Bunlar, Leyla Onur (SPD) ve Cem Özdemir’dir (Birlik 90/Yeşiller). Bunlara 27 Eylül 1998 seçimleriyle Yeşillerden Ekin Deligöz de eklenmiştir. Ayrıca Yeşiller’den Ozan Ceyhun da Avrupa Parlamentosuna seçilmiştir.

⁶³ Oylamada 295 CDU/CSU mv’nin hepsi “red”; 47 FDP’linin biri gelmedi, 3 çekimser, 43 “red”; 251 SPD mv’nin 241’i geldi ve hepsi “evet”; 48 Yeşiller mv’lerinin hepsi “evet” oyu verdi (Milliyet, 28 Mart 1998). Kalan 27 oy da muhtemelen PDS’den gelmiştir.

Yasayı değerlendirenlerden Almanya Türk Toplumu Derneği (TGD) Başkanı Prof. Dr. Hakkı Keskin yasanın beklentilerden çok uzak olduğunu belirterek “yasa birinci, ikinci hatta üçüncü kuşak için hiç bir kolaylık sağlamamakta ... insanların büyük bir kesimi için zorluklar getirmektedir” derken; Türk kökenli Yeşiller milletvekili Cem Özdemir, başta planlananın çok daha gerisinde kalsa da yasanın önemli bir adım olduğunu vurgulamıştır (Zaman, 22.5.1999). Bavyera Eyaletinin aşırı sağcı, CSU’lu başbakanı Edmund Stoiber, bu yasa nedeniyle Alman ulusunun kimliğinin değişeceğini ileri sürerken, İçişleri Bakanı SPD’li Otto Schily ise değişen Avrupa’da birden fazla vatandaşlığı içeren bir vatandaşlık yasasının kaçınılmazlığını (Hürriyet, 22.5.1999) ve kan bağına dayalı bir ulus tanımının geçmişteki en büyük hataları olduğunu vurgulamıştır (Washington Post, 22.5.1999). Stoiber, daha önce de, 11 bin PKK militanının da çifte vatandaş olacağını ileri sürerek, yasa tasarısına karşı çıkmaktaydı (Hürriyet, 16.1.1999).

Yeni yasanın önemi, Almanya’da doğanlar için belli bir yaşa kadar da olsa kan bağı esasından vazgeçilmesidir. Belki de ilerideki muhtemel çifte vatandaşlık yasası için bir geçiş yasasıdır. Ancak Stoiber’in “bu yasayı iktidara gelince değiştireceğiz” (Hürriyet, 22.5.1999) demesi Alman toplumunun henüz bir konsensüse varamadığını göstermektedir. Bunun bir diğer göstergesi görevini fiilen 1 Temmuz’da bırakan cumhurbaşkanı Roman Herzog’un yasayı onaylamaması olmuştur. Focus dergisi başkanın, 22 yaşın sonunda bir vatandaşlığı tercih ettiğini beyan etmeyenlerin Alman vatandaşlıklarının otomatik olarak düşeceğinin anayasaya aykırı olduğunu gerekçe göstererek onaylamadığını belirtirken; Başkanlık Ofisi, başkanın zamanının olmadığı için yasayı inceleyemediğinden dolayı imzalamadığını açıklamıştır (German News (İng.), 3.7.1999). Dolayısıyla Focus’un iddiası yasa konusunda bir endişeyi dile getirmektedir.

3.4.1.2. Çifte Vatandaşlık

Çifte vatandaşlık basitçe iki ülkenin vatandaşlığını birlikte, aynı anda taşımaktır diye tarif edilebilir. Çifte vatandaşlığa sahip olan kimse her iki ülkenin vatandaşlığının avantajlarını ve dezavantajlarını birlikte kullanır.

Çifte vatandaşlığın tabiatından dolayı bir ülkedeki çifte vatandaşların sayısını ve oranını tespit etmek zordur. Genellikle

devletler istatistikleri hazırlarken kendi vatandaşlarına göre hazırlamakta ve kişinin başka vatandaşlığı olup olmadığını sormamaktadırlar. Ancak eldeki istatistikler ve konunun uzmanları çifte vatandaşlık ve multi vatandaşlığın çeşitli sebeplerden dolayı arttığını belirtmektedirler. 1985'te 3 milyondan fazla çifte vatandaşın Avrupa'da yaşadığı ve rakamın sürekli arttığı tahmin edilmektedir. Büyük Britanya'da örneğin, çifte vatandaş sayısı hayli yüksektir. Çünkü İngiliz Uluslar Topluluğu vatandaşlığı (Commonwealth Citizenship) fikri İngiliz devletine çifte vatandaşlık konusunda geniş bir uygulama alanı bırakmaktadır. Bu kural 1981'e, yani İngiliz Vatandaşlık Kanunu çıkana, kadar uygulanmıştır. Bu tarihten sonra İngiliz hükümeti bazı sınırlamalar getirmiştir. Örneğin, İngiltere topraklarında doğanları vatandaşlığa doğrudan almaktan vaz geçmiştir. Ayrıca, İrlandalılar da İngiliz vatandaşlarının sahip olduğu her haktan yararlanabilmektedirler.

Göçmenlerin çifte vatandaşlığı tercih etme sebepleri şöylece sıralanabilir. Birincisi, demografik artıştır. Göçmen nüfusun çoğunluğu 15 yıldan daha fazla bir süredir ev sahibi ülkede yaşamaktadır. İkinci kuşaktan sonra bugün artık üçüncü kuşak göçmen nüfusu yetişmeye başlamıştır. İkinci ve üçüncü kuşağın toplam göçmen nüfus içindeki oranı artmaktadır (bk. Tablo 1, 13 ve 14). Bu artış anavatanıyla bağları zayıflayan ama pasaportu halen yaşamadığı ülkeninki olan insanları yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını almaya itmektedir. Her ne kadar ikinci veya üçüncü kuşak dahi olsalar eski vatandaşlıklarından da vazgeçememektedirler.

İkincisi, Batı Avrupa ülkelerinin, özellikle ikinci ve üçüncü nesiller hakkındaki, farklı hukuki düzenlemelerdir. Önceden bahsettiğimiz gibi ülkeler toprak ve kan bağı esasına göre vatandaşlığa yabancıları almaktadırlar. İkinci neslin milliyeti ebeveyninin biri veya her ikisi tarafından belirlenmektedir. Özellikle iki ayrı devletin vatandaşları evlendiğinde durum daha da önem arz etmektedir. Bazı ülkeler böyle bir anne babadan doğan çocukları 18-23 yaşına kadar çifte vatandaş kabul ediyor, bu yaşlardan sonra vatandaşlığın birini kabul edip diğerini bırakması isteyebiliyor.

Üçüncüsü, kadın ve erkekler için eşit uygulamalardır. Ülkelerin farklı ülke vatandaşlarının evliliğinde uyguladığı yaygın uygulama şekli kadınların evlilikten sonra erkeğin vatandaşlığını almasıdır. Yeni kanaat kadın ve erkeğe eşit muamele yapılması yolundadır. Bu durumda taraflardan herhangi birisi diğerinin tabiyetine geçmektedir. Gerçi uygulamada pek çok eşten bir tanesi vatandaşlığı bırakıp

eşininkini almaktaysa da önceki vatandaşlığını da devam ettirenler görülmektedir. Yani aynı anda iki vatandaşlığa da sahip olunmaktadır.

Dördüncü olarak Avrupa'daki siyasal sığınmacıların durumunu görülebilir. Ev sahibi ülke sığınmacılara sınırlı olarak oturma ve çalışmaları için izin veriyor. Sığınmacılar oturma ile ilgili süreyi doldurduktan sonra vatandaşlık değiştirme için müracaat ediyorlar. Vatandaşlık değiştirme sürecinde kendilerine önceki vatandaşlığı bırakıp bırakmadıkları sorulmuyor. Bazı durumlarda bunu ispat etmek de zordur. Böylece sığınmacılar da çifte vatandaş durumuna geçiyorlar.

Özellikle geçen 15-20 yıldır çifte vatandaşlık üzerindeki tartışmalar yoğunlaşmıştır. Meseleye Almanya'daki Türkler açısından bakıldığında, Alman vatandaşlığının alınması Türk vatandaşlığının kaybıyla sonuçlanacağı için son yıllara kadar Türkler meseleye soğuk bakıyorlardı. Almanya, 1990 Yabancılar Kanunu'na (AYK) kadar çifte vatandaşlığa istisna olarak bile müsaade etmiyordu. 1990 kanunu çifte vatandaşlığa istisna olarak yer vermekte iken 1999 değişikliği Almanya'da doğanlara 23 yaşa kadar müsaade etmektedir. Kural olarak vatandaşlık değiştirmek isteyen bir kimse önceki vatandaşlığından çıkış belgesini Alman makamlarına sunmak zorundadır. Dolayısıyla yeni vatandaşlığın kazanımı eski vatandaşlığın kaybıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye ve diğer bazı ülkelerin uygulamaları ise vatandaşlık almak isteyen yabancidan eski vatandaşlığından çıkış belgesinin istenmemesi şeklindedir. Gerçi bunun açık bir çifte vatandaşlık olmadığını savunanlar varsa da pratikte kişiye istediği pasaportuyla dolaşma imkânı verdiği için iki vatandaşlığı da kullanabilmektedir. Ancak bazı hukuki problemlerin doğması durumunda nasıl hüküm verilebileceği tartışmalıdır.

Türklerin vatandaşlık değiştirirken bazı haklarının kaybolmasının yanında onların asıl korkuları Türkiye ile bağlarının kopması ve kültürel kimliklerini kaybetme korkusudur (Şen, 1993). Çifte vatandaşlığın bu bağların devam etmesine neden olacağı düşünülmektedir.

Çifte vatandaşlığın Alman toplumuyla 7.4 milyonluk göçmen toplumu arasında iyi ilişkilerin kurulmasına yardım edeceği yolunda düşünceler mevcuttur. Özellikle ikinci ve üçüncü jenerasyon bundan etkilenecektir. Ancak eski CDU/CSU koalisyonu bunu kural olarak kabul etmek istememektedir.

Türkiye Araştırmalar Merkezi (TAM) tarafından yapılan bir araştırma Türklerin 1/3'ünün çifte vatandaşlığı istediğini göstermektedir (Şen, 1993). Yaşlılar miras hakkını kaybetmek istememekte, gençler ise

ebeveynlerine saygılarından dolayı vatandaşlık değiştirmeye yanaşmamaktadırlar. İran gibi bazı ülkeler ise vatandaşlarına vatandaşlık değiştirme izni vermemektedirler. Dolayısıyla çifte vatandaşlık bu problemlerin çözümüne yardım edecek bir çare olarak gözükmemektedir.

Şen, Almanya'nın yabancılar politikasının şimdiki gibi bir "işçi politikası" olmak yerine, mevcut *de facto* durumu realize eden "integrasyon politikası" olmasını önermektedir. Örneğin, TAM'ın yaptığı bir araştırmada Türk vatandaşlarının %83'ünün Almanya'da yaşamak istediği ve Almanya'yı vatanları olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Evleri kundaklanan ve aile fertleri yakılan Türkler bile Almanya'yı bırakıp dönmek istememektedirler. Solingen ve Mölln'deki Türkler en acılı anlarında bile kendi geleceklerini Almanya'da gördüklerini belirtmektedirler (1993). 21.000 Türk öğrencisi, ki bunların %75'i lise eğitimini Almanya'da almıştır, Alman üniversitelerinde eğitim görmektedirler (Şen, 1998a:4). 1 Ocak 1997 itibarıyla 38.000 emekli Türk vatandaşı Almanya'da yaşamaktadır (YİHGM, 1998:16)

Sonuçta, Türk vatandaşlarının geleceklerine ait planlarını yapabilmeleri için yasal ve politik kararlara ihtiyaç duyulmaktadır. Alman hükümeti, ne onlara ne zaman kesin gideceklerini söylemekte ne de haklarını genişletme yönünde adım atmaktadır. Bu muğlak durum, neo-Nazi atakları ve aşırı sağcı partilerin seçim başarıları Türklerin huzurunu kaçırmaktadır.

3.4.1.2.1. Çifte Vatandaşlığın Avantajları

Çifte vatandaşlık insanlara büyük fırsatlar ve haklar sunmaktadır. Kişiler her iki ülkenin de avantajlarını kullanabilmektedirler. Mesela, çifte vatandaş, birden birini kaybetmeden her iki ülkede de oturma ve çalışma hakkına sahiptir. Daha önce de belirttiğimiz gibi AB'ye üye ülkelerin vatandaşları ve İskandinav ülkelerinin vatandaşları kendi içlerinde bu çeşit çalışma iznine sahiptirler. Çifte vatandaşlık ile AB ülkeleri vatandaşı olmayan göçmenler de birlik vatandaşları ile iş bulmada fırsat eşitliği yakalayacaklardır. Diğer türlü göçmenler, üçüncü sınıf vatandaş statüsüne devam edeceklerdir.

Çifte vatandaşlar her iki ülkenin sosyal haklarından tam anlamıyla yararlanabilirler. Sosyal hakların daha ziyade aktif ikamet ülkesinde geçerli olduğu görülmektedir. Evlilik, boşanma gibi bazı

ailevi durumlarda çocuklar *de facto* durumuyla bir ülkede çifte vatandaşlıklarını düzenleyebilirler.

Çifte vatandaşlık aynı zamanda göç veren ülke ile göç alan ülke arasındaki ilişkilerin ve bağların güçlenmesini sağlayabilir. Göç veren ülkeler kendi vatandaşlarının ülkeleriyle bağlarını koparmamalarını isterler. Bunun için uygulamaları arasında bazı ufak farklılıklar olsa da Türkiye, Portekiz, Yunanistan, İspanya, İtalya gibi göç veren ülkeler çifte vatandaşlığı kabul etmektedirler. İyi ilişkilerin doğması her iki ülke açısından da istenen bir durumdur. Uzun vadede göç alan ülkeler, göç veren ülkeler ile mecburen bir dostluk bağı oluşturmak durumunda kalmaktadırlar. Gerçi bu bağlar zaman zaman bozalsa da iki ülke diplomatları söz ve eylemlerin göçmenlerin durumunu etkileyeceği için kendilerini temkinli olmak zorunda hissetmektedirler.

Çifte vatandaşlık, siyasal alanda, vatandaşlara seçme seçilme hakkını elde etmelerine olanak sağlamaktadır. Burada siyasal hakları biraz açmamız gerekecektir. Kişiler çifte vatandaşlık elde ettikleri zaman, yasal olarak, göç alan ülkenin normal vatandaşları gibi seçme ve seçilme haklarını elde edebileceklerdir.

Her ne kadar yasal olarak seçme seçilme hakkı çifte vatandaşlara verilse de sosyal ve politik olarak durumun hiç de basit olmadığı görülmektedir. Özellikle seçilmek isteyenlere karşı rakipleri bunu aleyhte bir koz olarak kullanmaktadırlar. Bazen de bazı konumlara yasal sınırlama getirilmiştir. Amerika'da başkan, İsveç'te de başbakan vatandaşlık değiştirenler arasından seçilemezler.

İspanya'da seçme seçilme konusunda değişik bir uygulamanın olduğu görülmektedir. İspanya pek çoğu Latin Amerika ülkelerinin vatandaşı olan çifte vatandaşlarına seçme seçilme hakkını, dönme ve İspanya'da ikamet etme şartına bağlamıştır. Bu devletlerle de bu konuda anlaşmıştır. Sivil ve politik hakların çifte vatandaşların aktif ikamet yerlerine göre yapılması konusunda fikir birliğine varılmıştır.

Siyasal temsilin bazı nedenlerden dolayı çok fazla abartıldığı bazılarınca vurgulanmaktadır. Birinci olarak bir kişinin bulunmadığı yerde oy kullanmasının pratikte pek mümkün olmadığı görüşüdür. Sadece oylama için insanlar bir ülkeden diğerine pek gitmezler. Bazen aşırı uçların organize olduğu görülmekle birlikte onlar da pek bir yekûn tutmazlar. *Absentee* (o ülkede bizzat bulunmadan) oylama ise pek çok ülke seçim kanununda mevcut değildir. İkinci olarak başka bir ülkede yaşayan bir kimse için yaşamadığı ülkenin politikalarını takip etmesi, adayların fikirlerini, hatta isimlerini bilmesi ve uzun süre yurt dışında yaşadktan sonra oy verme şeklini bilmesi biraz zor görünmektedir. Bu

sebeplerden dolayı aktif yaşanan ülkede aktif yaşanmayan ülke için siyasal katılımın düşük olduğu görülmektedir. Çifte vatandaşların averajdan daha az aktif oldukları gözlemlenmiştir (Tung, 1985:455-457).

Bunların yanında teorik olarak çifte adaylık da düşünülebilir. Ancak pratikte bir kimsenin iki parlamentoda aktif olması düşünülemez. Sonuç olarak seçme seçilme hakkının özellikle pratik nedenlerden dolayı sadece ikamet edilen ülkelerde kullanılabileceği mümkün görülmektedir.

Almanya'nın çifte vatandaşlık vermemedeki sebeplerinden en önemlilerinden birisi de bu insanlardan kuşkulama yatmaktadır. Yani sadakat endişesi vardır. Aybay, bizde de 1876 ve 1924 anayasalarının prensip olarak bu kimselerin ajan olabileceği şüphesiyle çifte vatandaşlığı kabul etmediğini belirtmektedir (1992). Çifte vatandaşların vatana ihanet edebileceği, casusluk yapabileceği endişesi mevcuttur.

Çifte vatandaşlık ya da Alman vatandaşlığı insanlara güven hissi vermektedir. Yabancıların oturma hakkı olsa bile en ufak bir suçtan dolayı sınır dışı edilme korkusu yaşamaları onları huzursuz etmektedir (DBAMg). Öyle ki çocuğunun suçundan dahi ebeveynler sınır dışı edilebilmektedir.

3.4.1.2.2. Çifte Vatandaşlığın Yarattığı Problemler

Çifte vatandaşlığın yararlarının yanında tabii olarak dezavantajlarının da olduğu hatırdâ tutulmalıdır. Çifte askerlik yükümlülüğü, çifte vergilendirme, diplomatik korumanın olmayışı, muğlak yasal durum ve muhakeme bunlardan bazılarıdır. “Özel hukuk alanındaki işlemlerde “ulusal yasa”nın saptanması” bir diğer sorundur (Aybay, 1993:103). Çifte vatandaşlar işlerine gelen bir takım olanaklardan yararlanırlarken bir takım yükümlülüklerden de kaçınabilirler. Bunun tersine her iki devletin bazı yükümlülüklerini yerine getirme gibi güç bir duruma da düşebilirler (Aybay, 1992).

Çifte askerlik yükümlülüğü çifte vatandaşlığın neden olduğu en önemli problem olarak görülmektedir. Her ülke, vatandaşlarının kendi ülkesinde askerlik yapmasını tercih etmektedir. Bu bir nevi sadakat olarak görülmektedir. 1963 Avrupa Konvansiyonunda askerlik hizmetinin sadece bir ülkede yapılması gerektiği açıklandı. Bu

doğrultuda pek çok iki ve çok taraflı antlaşmalar yapıldı. Genel kabul gören görüş askerlik hizmetinin aktif yaşanan ülkede yapılması yolundadır.

Ancak bunun tam tersine çifte askerlik hizmeti talepleri de mevcuttur. Türkiye gibi bazı ülkelerin askerlik hizmetinde istisnalar kabul etmedikleri ve dolayısıyla askerliğin Türkiye’de yapılmasını şart koştukları görülmektedir. Türk anayasasına göre askerlik hizmeti her Türk’ün yerine getirmesi gereken bir görevdir⁶⁴. Ancak, Türkiye çifte vatandaşlıkta olduğu gibi gelişmeleri değerlendirmiş ve askerlik hizmetini de kolaylaştırmıştır. 21.5.1992⁶⁵ tarih ve 3802 sayılı kanunla “yurt dışında doğan ve ikamet edenler ile kanuni rüşt yaşına kadar yabancı bir ülkeye gitmiş olanlardan bulundukları ülke vatandaşlığını da kazanan Türk vatandaşları ..... askerlik mükellefiyetlerini 38 yaşını tamamladıkları yılın sonuna kadar yerine getirebilirler veya tabiiyetinde bulundukları diğer ülkede askerlik yapmış olduklarını belgelemek kaydıyla mükellefiyetlerini yerine getirmiş sayılırlar.” (M.1). Kanun, esasların belirlenmesi görevini Bakanlar Kuruluna vermiş ve Bakanlar Kurulu da 93/4613 sayılı 5.7.1993⁶⁶ tarihli kararıyla “bulundukları ülke mevzuatı gereği ihtiyaç fazlası oldukları veya inançları nedeniyle askerlik yapmak istemediklerinden sivil kurum ve kuruluşlarda hizmet yapmak suretiyle askerlik hizmetini tamamlayanlar da bu durumlarını belgelemek kaydıyla askerlik yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılırlar” şeklinde bir hüküm getirmiştir (m.5(2)). 1995 yılında TVK’nin 20.madde (b) fıkrası yürürlükten kaldırılarak askerlik hizmetini yapmamış olan kişilerin de Türk vatandaşlığından çıkma izni alabilmeleri sağlanmıştır⁶⁷.

Askerlik yaşına gelen ve yaşadığı ülkede bu görevini yapan gençler diğer ülkeyi ziyaret edip etmeme konusunda bir ikilem içinde kalmaktadırlar. Ülkeye giriş yaptıklarında yakalanıp askere alınma riskleri vardır. Aksi durumda ise askerliği yapmak ve vatandaşlığı kaybetmek arasında tercih yapmak zorunda kalacaklardır. Buna ilave olarak, 1995’e kadar Türkiye’nin de içinde bulunduğu, bazı ülkeler kanuni rüşt yaşından sonra vatandaşlıktan çıkmak isteyenlere çıkma

---

⁶⁴ 1982 Anayasası m.72: “Vatan hizmeti her Türk’ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir.”

⁶⁵ RG yayım tarihi 1 Haziran 1992, sayı 21245, “Askerlik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”.

⁶⁶ RG yayım tarihi 25 Temmuz 1993, sayı 21648, “Birden fazla Tabiiyetli Vatandaşların Askerlik Yükümlülüklerini Yerine Getirmiş Sayılmalarına Dair Esaslar”

⁶⁷ 4112 sayılı kanun. RG yayım tarih ve no: 12.6.1995, 22311.

izni vermek için askerliğini yapmak şartını koyuyorlar. Askerliğini yapmayanlara bu izin verilmiyor.

Çifte vatandaşlığın diğer bir dezavantajı çifte vatandaşın diplomatik korumadan mahrum olmasıdır. Çifte vatandaş vatandaş olduğu ülkelerden birinde iken diğerinin korumasından mahrum kalacaktır. Bulunduğu ülke onu normal vatandaşının hak ve yükümlülüklerine muhatap kılacaktır.

Başka ülkenin vatandaşlığını alan insanlar psikolojik ve kültürel bazı sıkıntılara da düşebilirler. Vatandaşlığın kimlikle ilgili ve duygusal boyutu ihmal edilmemelidir.

Çifte vatandaşlık konusuna olumsuz bakan kişilerin başında Harun Gümrükçü gelmektedir. Gümrükçü'ye göre "çifte vatandaşlık Türklerin mevcut haklarına sahip çıkmalarını önlemek için bir düzmece"dir (1994g). Çünkü "AB sürecinden ve Almanya'yla yaptığımız ikili antlaşmalardan doğan haklarımız bir Alman'ın haklarına yakın. Sadece seçme seçilme yok. SPD de iktidardayken mevcut haklarımızı vermedi. "Çifte vatandaşlık vereceğim" diyor ama mevcut haklarımızı isteyince "seninle bozuyoruz" diyor. Bizi sadece Almanlar kandırmıyor, biz de kendi kendimizi kandırıyoruz. Kimse haklarımızı kelime kelime okuyup sonuç çıkarmıyor. Almanya'daki Türkler, aydınlar ve bürokratlar haklarına sahip olmayı bilmeyen bir grup. Büyükelçiler hakları bilmediklerinden kolayca kaçıyor "efendim çifte vatandaşlık alsınlar sorunlar çözülsün" diyorlar. Yani negatif işbirliği var. Aldatanla aldanan koalisyon kurmuş. Bizim satır aralarını okumamız lazımken bizimkiler önlerindeki okumaktan acizler. Bunlar zor, sıkıcı, zaman alıcı şeyler; dost da kazandırmıyor." Gümrükçü'nün belirttiği şekilde hakların alınması durumunda vatandaşlık değiştirmeden sadece Almanya'daki değil AB'ndeki tüm Türklerin rahat edeceği açıktır. Bu hakların elde edilmesiyle, hakların genişletilmesiyle, çifte vatandaşlığın yarattığı/yaratacağı sorunların da büyük ölçüde çözüleceği farz edilebilir.

Faruk Şen (1994g) de "çifte vatandaşlığın yanlış anlaşıldığı" kanaatinde. İnsanların çifte vatandaş olmakla Almanya'da da çifte vatandaş statüsünde olacağından hareket ettiğini belirten Şen, "hâlbuki çifte vatandaşlık, içinde yaşadığınız ülkenin vatandaşlığını aldığınız zaman kendi vatandaşlığınızın burada geçmediğini kabul etmeniz demektir" demektedir. Bir konsolosluk yetkilisinin de belirttiği gibi çifte vatandaşlık her sorunu çözecek bir sihirli değnek değildir. "Kâğıt üzerinde görülmeyen ama uygulamada ortaya çıkacak pek çok problem doğabilir".

3.4.1.2.3. Alman Hukukunda Çifte Vatandaşlık

Temel ilkeler açısından 1990 AYK hala 1913 Alman Vatandaşlık Kanununun izlerini taşımaktadır. Önceki ve mevcut kanunların her ikisi de kan bağı esasını (*jus sanguinis*) ilke edinmiştir. 1999 değişikliği ise kan bağı esasından kısmi bir sapmayı göstermektedir. Bu kanunların hepsi de çifte vatandaşlığı kural olarak reddetmekte ancak istisnai olarak öngörülmektedir.

AVK m.8 ve m.9 ile 1990 AYK m.85 ve 86 Alman vatandaşı olacaklar için önceki vatandaşlığından çıkmayı şart koşmuştur. AVK m.9 ve 1.7.1977 tarihli yönerge m.5.3 (Ansay, 1998:615) ile 1990 AYK m.87 istisnai olarak çifte vatandaşlığı düzenlemektedir. AYK madde 87'de "Birden Fazla Tabiiyetliliği Kabullenerek Vatandaşlığa Alma" başlığıyla yapılan düzenlemeye göre:

1. Yabancı, sahip olduğu vatandaşlıktan çıkamaması veya ancak çok zor şartlarda çıkabilmesi hallerinde 85. maddenin 1. bendi ile 86. maddenin 1 fıkrasının 1. bendinde belirtilen şartlardan sarfi nazar edilir. Böyle bir durumun varlığı,

1- Yabancı, vatandaşı olduğu devletin mevzuatının vatandaşlıktan çıkmayı öngörmüyor olması,

2- Yabancı, vatandaşı olduğu devletin, vatandaşlıktan çıkma isteğini sürekli olarak reddetmesi ve yabancının, Vatandaşlığa Alma Dairesine, vatandaşı olduğu devlete resmi yoldan iletilmek üzere vatandaşlıktan çıkmak istediğine ilişkin bir dilekçeyi vermiş olması,

3- Yabancı, vatandaşı olduğu devletin, vatandaşlıktan çıkmayı keyfi olarak reddetmesi veya tam ve usulüne uygun olarak yapılan çıkış talebini makul bir süre içinde karara bağlamamış olması,

4- Belirli gruplara mensup kişilerin, özellikle siyasi mültecilerin sahip oldukları vatandaşlıktan çıkmalarının istenmesinin, kendilerinin ağır mağduriyetlerine yol açabilecek olması hallerinde kabul edilir.

2. Yabancı, vatandaşı olduğu devletin, vatandaşlıktan çıkmayı askerlik hizmetinin yapılmış olması şartına bağlaması ve yabancının okul eğitiminin büyük bir kısmını Alman okullarında tamamlamış olması ve F. Almanya'da yaşam şartlarına uyum sağlayarak askerlik çağına gelmiş olması hallerinde 85. maddenin 1. bendi ile 86. maddenin 1 fıkrasının 1. bendinde belirtilen şartlardan sarfi nazar edilebilir.

3. Yabancı'nın sahip olduğu vatandaşlıktan çıkmasının reşit olması şartına bağlı bulunması ve ülkesinin mevzuatına göre henüz reşit olmaması halinde, kendisine vatandaşlığa kabul garantisi verilir.

Alman Federal İdare Mahkemesi, 19.2.1991 tarihli bir kararında AVK'nın temelde çifte vatandaşlığı reddettiğini vurgulamış, Federal Anayasa Mahkemesi ise 21.5.1974 tarihli bir kararında devletin ve kişilerin çıkarları için önlenmesi gereken bir durum olduğunu belirtmiştir (Ansay, 1998:614). İstisna olarak bile olsa çifte vatandaşlık hükümlerinin bulunması sonucunda otoritelere bu kuralı uygulama hakkı vermiştir. Dolayısıyla Almanya'da bu istisnadan dolayı bir kısım Türk vatandaş çifte vatandaşlık almıştır.

Çifte vatandaşlık bunun yanında karma evliliklerde anne veya babanın Alman olması durumunda gerçekleşebilmektedir (AVK m.4). Karma evlilikler sonucu oluşan çifte vatandaşlık durumu Türklerin uzun süredir Almanya'da olmaları sonucunda ortaya çıkan çok sayıdaki Türk-Alman evlilikler açısından önemlidir. Kalma süresi arttıkça bu çeşit evlilikler de artacağına göre çifte vatandaş sayısı da artacaktır. 1997 yılında Türklerin evliliklerinin hemen yarısı bir yabancıyla yapılmıştır (YİHGM, 1998:11).

AVK'nın çifte vatandaşlığa olanak sağlayan bir başka istisnası 25. maddedir. Eğer Almanlar başvuru tarihinde Almanya'da ikamet etmek veya sürekli Almanya'da oturmak koşuluyla başka bir ülkenin vatandaşlığını alabiliyorlarsa bu durumda da çifte vatandaş olabilmektedirler. Ansay, böylece 25. maddenin sonradan Alman vatandaşlığı alan Türklerin yeniden Türk vatandaşı olmak istemeleri ve olmaları durumunda çifte vatandaşlığın gerçekleşebileceğini belirtmektedir (1998:616-618). Bu hususta Türklerde sonradan Türk vatandaşlığını almaları durumunda Alman vatandaşlıklarının tehlikeye gireceği hususundaki var olan endişenin bu yorum ve Alman Anayasasının 16. maddesindeki bir Alman vatandaşının vatandaşlıktan çıkarılamayacağı hususunun birlikte değerlendirilmesi durumunda böyle bir endişenin gereksiz olduğu görülecektir.

Çifte vatandaşlık konusunda en fazla vatandaşını Almanya'ya gönderen Türkiye ile toplam nüfusu içinde en kalabalık yabancılar olarak Türkleri barındıran Almanya arasında iş gücü antlaşmalarında olduğu gibi özel bir düzenleme yapılması kaçınılmazdır.

3.4.1.2.4. 1963 Avrupa Konvansiyonu

6.5.1963'te Avrupa Konseyi toplanarak “Birden Çok Vatandaşlığın Önlenmesi ve Birden Çok Vatandaşlığa Sahip Olanların Mükerrer Askerliği” ne ilişkin kararlar almıştır. Konsey bu konudaki konvansiyonu imzaya açmıştır. Bugüne kadar konvansiyonu 11 ülke imzalamıştır. Bu ülkeler Avusturya, Danimarka, Fransa, Almanya, Birleşik Krallık, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç ve İsveç'tir. Antlaşma 29.9.1969 tarihli kanunla Almanya'da yürürlüğe girmiştir (Ansary, 1998:611).

Liste incelendiğinde antlaşmayı imzalayan ülkelere İtalya ve İrlanda haricinde diğerlerinin göçmen kabul eden ülkeler olduğu görülür. Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya ve eski Yugoslavya gibi göç veren ülkelerin ise henüz antlaşmayı ratifiye etmedikleri fark edilmektedir. Böylece göç veren ve göç alan ülke olmanın farklı perspektifleri olduğunu ve farklı değerlendirmeler yaptıklarını görebiliriz. Antlaşmayı imzalayan ülkelerin de farklı uygulamalar içinde oldukları görülmektedir. Örneğin, İngiltere ve Fransa gibi bazı ülkeler kendilerini antlaşmayı imzalayanlarla sınırlarlarken diğerleri uygulamayı tüm ülkelere genişletmektedirler.

Konvansiyona göre, antlaşmayı imzalayan taraf uyrukları eğer karar verme yaşında ve çifte vatandaş ise önceki vatandaşlıklarını kaybetmeliydiler. Çifte veya daha fazla vatandaşlığa sahip olanlar bunlardan istediklerini seçme özgürlüğüne sahip olmalıydılar. İkinci olarak antlaşmayı imzalayan ülke vatandaşlarının bunlardan her hangi birinde askerlik yapmaları yeterli görülmektedir. Bunun da normalde aktif yaşadığı ülke olması gerektiği tavsiye edilmektedir.

Vatandaşlık değiştirme ve çifte vatandaşlık üzerinde 1981'de İsveç tarafından Avrupa Konseyinde bir tartışma başlatıldı. Daha sonra 1983 ve 1985'te bir komite mevcut durumun birey ve devletler için avantaj ve dezavantajlarını içeren bir çalışma yaptı. Başka bir takım çalışmalar da yapıldı. Bunlarda temel olarak iki husus vurgulanıyordu. Birincisi, 1963 Konvansiyonunun mevcut durumda gerekliliğini yitirdiği idi. Bu argümanın Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya gibi göç veren ülkeler tarafından savunulduğu görülmektedir. Bunun tam tersine ikinci argüman, özellikle Hollanda ve Alman uzmanların görüşü, 1963 antlaşmasının değişmesine gerek olmadığıdır. Mevcut durumda bu ülkeler kendi göçmenleri için bir gelecek tanımayı reddediyorlardı. Böyle yapmakla, yani çifte vatandaşlığı tanımakla, göçmenlerin çifte vatandaşlığı alacakları ve onların “misafir işçi”

statüsünün sona ereceğini tahmin ediyorlardı. Ancak Hollanda da zaman içinde vatandaşlığa alırken önceki vatandaşlığı bırakma belgesi istemeyi bırakmakla zımnen çifte vatandaşlığı kabul etmiştir. Bununla birlikte Fransa ve İsveç gibi, bazı göç alan ülkelerin konvansiyonun yeniden ele alınması gereği konusunda pozitif rey beyan ettikleri görülmektedir.

Aybay, konvansiyondan sonra ortaya çıkan bazı gelişmelerin “herkesin yalnız bir uyruğu olmalıdır” ilkesinin geçerliliğini tartışılır hale getirdiğini belirtmektedir. “Çünkü uyrukluğa bağyla bağlı bulunduğu devletin ülkesi dışında yaşayıp, geçimini sağlayan, bunu sürekli bir yaşam tarzı haline getiren milyonlarca insan vardır” (1993:103).

Nihayet, Avrupa Konseyi katı tutumunu bırakıp 2.12.1997 tarihinde yeni bir metni üye ülkelerin imzasına açmıştır. Başlık, “Çifte Vatandaşlığın Önlenmesi” yerine sadece “Vatandaşlık” olarak düzenlenmiştir. Başlıktan da görüldüğü gibi çifte vatandaşlığı önleme artık bir hedef olmaktan çıkmıştır. Çifte vatandaşlığa da artık bir “musibet” olarak değil, doğurabileceği sorunları giderilmesi gereken “bir gerçek” olarak bakılmaktadır (Ansay, 1998:611).

3.4.1.3. Türk Hukukunda Vatandaşlıktan Çıkma ve Çifte Vatandaşlık

3.4.1.3.1. Vatandaşlıktan Çıkma ve Sonuçları

Türk vatandaşlığının kaybı çeşitli şekillerde olmaktadır (Nomer, 1993:101-147): Bunlar genel olarak “Sübjektif Hak Olarak Vatandaşlıktan Ayrılma” (evlenme, rücu, yabancı vatandaşlığı seçme hakkı ile kayıp), “İzin ile Vatandaşlıktan Çıkma” (çıkma, yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanma), “Ferdin İradesi Dışında Türk Vatandaşlığının Kaybı” (vatandaşlığa alınmanın iptali, kaybettirme, çıkarma) olarak ele alınabilir. Bizim çalışmamızda ele aldığımız konu kişinin kendi iradesiyle vatandaşlık değiştirme ve çifte vatandaşlık alma olduğu için “İzin ile Vatandaşlıktan Çıkma” üzerinde durulmaktadır. Örneğin, yabancı birisiyle evlenen bir Türk kadını eğer isterse kocasının vatandaşlığını seçtiğini Türk makamlarına bildirerek Türk vatandaşlığını kaybeder (TVK m.19). Eğer istemezse Türk vatandaşlığı devam eder. Yani çifte vatandaş olmuş olur.

Yabancı bir ülke vatandaşlığına geçmek isteyen bir Türk'ün önünde iki yol vardır. Ya Türk vatandaşlığından çıkma izni isteyecektir ya da Türk vatandaşlığını korumak kaydıyla diğer ülkenin de vatandaşlığını kazanma izni isteyecektir. Türk vatandaşlığından çıkmak isteyen kişi eğer “mümeyyiz ve reşit” (TVK m.20a) ise “askerlik hizmetini yapmış” ise veya “yapmış sayılmakta” (TVK m.20b) ise “herhangi bir nedenle yabancı devlet vatandaşlığını kazanmış” ise veya “kazanacağına ilişkin inandırıcı deliller bulunmakta” (TVK m.20c) ise Bakanlar Kurulu izniyle vatandaşlıktan çıkar. Askerlik konusundaki istisnayı 1995 yılına kadar Milli Savunma Bakanlığı belirlemekteydi. TVK'nın 20b maddesi 7.6.1995 tarih ve 4112 sayılı (RG:12.6.1995, sayı:22311) TVK'da değişiklik yapan kanunla kaldırıldı. Böyle bir istisnaya çıkan kimse tekrar dönmek isterse askerliğini yapmak zorundadır.

Vatandaşlıktan çıkmak isteyen kimse başka bir ülkenin vatandaşlığını almış ise kendisine “çıkma belgesi” hemen verilmektedir. Ancak başka bir ülke vatandaşı değilse kendisine “izin belgesi” verilmektedir. Şahıs da üç yıl içinde yabancı devlet vatandaşlığını kazandığına dair belgeyi getirirse kendisine “çıkma belgesi” verilir (TVK m.22). Eğer bu kişi üç yıl içerisinde Türk makamlarına sonuç hakkındaki belge veya bilgiyi getirmemiş ise İçişleri Bakanlığının teklifiyle Bakanlar Kurulu, kişi hakkında karar verir (TVK m.23).

Türk Vatandaşlık Kanunu'nun (TVK) 1995 öncesi düzenlemelerine göre “Türk vatandaşlığını kaybeden kişiler ... yabancı muamelesine tabi tutulurlar,” vatandaşlıktan ayrılan kimseler “ikamet, gayri menkul edinme ve ferağı, miras ve çalışma gibi konularda ancak Türk kanunlarının yabancılar tarafından tanındığı haklardan faydalanabilirler”di (TVK M.29). Ancak bu maddeler pratikte bu güne kadar uygulanmamıştır. Sonuçta, 4112 sayılı kanunun hükmü izinle Türk vatandaşlığından çıkanlar için istisna getirmiştir. Bunun yanında 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanununa göre (m.12 ve m.92) emeklilik hakları da vatandaşlık kaybıyla sona ermektedir. Türk vatandaşlarını, özellikle de Türkiye'de gayrimenkulü bulunan birinci kuşağı, Türk vatandaşlığından ayrılmamaya yönelten en büyük neden olarak bu maddeler görülmektedir.

3.4.1.3.2. Türk Hukukunda Çifte Vatandaşlık

Çifte vatandaşlık hukukumuzda ayrı bir düzenlemeyle değil, 403 sayılı TVK'ya 13.2.1981 tarih ve 2383 sayılı (RG, 17.2.1981) kanunla bir bend eklenmesiyle gerçekleşmiştir. Daha sonra 20.4.1989'da 3540 sayılı kanunla (RG, 29.4.1989) bazı değişiklikler ilave edilmiştir. İçişleri Bakanlığı, Bakanlar Kurulunun tespit ettiği esaslara göre Türk vatandaşlığını korumak koşuluyla, yabancı bir devlet vatandaşlığını da kazanmak isteyen Türklere "izin belgesi" verebilir. İzin belgesi verilen şahıs üç yıl içinde başka bir ülke vatandaşlığını aldığını Türk makamlarına sunarsa çifte vatandaşlık gerçekleşmiş olur. Belgeyi getiremezse hakkında Bakanlar Kurulu karar verir.

Bunun yanında kanunda sarahaten belirtilmese de yabancı bir şahıs Türk vatandaşlığını kazanmak istediğinde onu vatandaşlığa alırken eski vatandaşlığından çıkma belgesi istenmemektedir. Bu durum da dolayısıyla çifte vatandaşlık durumu yaratmaktadır. Ancak Gümrükçü (1994g) bunun çifte vatandaşlık durumu olmadığını iki ayrı pasaport sahibi olma durumu olduğunu savunmaktadır. Gümrükçü'ye göre çifte vatandaşlık durumunda her iki ülke de şahsın çifte vatandaş olduğunu açıkça bilmekte, fakat iki pasaportluluk durumunda çifte vatandaş olduğunu sadece iki pasaportu olan şahıs bilmektedir. Ancak, Avrupa'da pek çok ülke yabancılara vatandaşlık verirken eski vatandaşlığından çıkış belgesi istememekte ve dolayısıyla da buna göz yummaktadırlar.

Çifte vatandaşın hukuki işlemlerinde Türk vatandaşlığı esas alınır. Ancak ikinci vatandaşı olduğu ülkede bulunduğu sürece Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomatik himayesinden mahrum kalır.

Rona Aybay, 403 sayılı TVK'da yapılan ve çifte vatandaşlığı kabul eden değişikliği "bozuk ve çelişkili bir takım ifadelerin Türk Vatandaşlığı Kanununa eklenmesinden ibaret" bir değişiklik olarak nitelemektedir. Aybay, Kanunda çok uyrukluğa önleyici ve teşvik edici hükümlerin bir arada bulunduğunu belirtmektedir. Ancak Vatandaşlık Kanununun Uygulamasına İlişkin Yönetmelik amacı çifte vatandaşlık olarak belirtmektedir (1993:105-106).

Türkiye, vatandaşlık değiştirme konusuna gayet liberal bakmaktadır. Bir konsolosluk yetkilisinin anlatımıyla Türkiye'nin siyaseti temelde şudur: "Türkiye diyor ki: Ben kendi ülkem dışında yaşayan vatandaşlarımın bulunduğu yerde mümkün olduğu kadar refah, mutluluk ve huzur içinde yaşamasını istiyorum. Bunun gerekleri neyse

bunu hem ben yapayım hem de bulundukları ülkeler yapsın.” Nitekim çifte vatandaşlık ve askerlik konusunda Türkiye yurt dışındaki vatandaşlarının menfaatleri doğrultusunda gerekli değişiklikleri yapmıştır. Askerliğin Türk kültüründeki yerinin kutsallık derecesinde olduğu düşünülürse Türkiye'nin ne denli fedakârlıkta bulunduğu anlaşılabilir.

Türkiye'nin başka bir ülke vatandaşlığına geçişe olumlu bakmasının ve kolaylık göstermesinin bir diğer göstergesi 1995 yılında 4112 sayılı kanunla TVK'de yaptığı değişikliktir. Buna göre “çıkma izni almak suretiyle yabancı bir devlet vatandaşlığını kazanan kişiler ve bunların kanuni mirasçıları, Türkiye Cumhuriyetinin milli güvenliği ve kamu düzenine ilişkin hükümler saklı kalmak kaydıyla ülkede ikamet, seyahat, çalışma, miras, taşınır ve taşınmaz mal iktisabı ile farağı gibi konularda Türk vatandaşlarına tanınan haklardan aynen yararlanmaya devam eder”. Uygulamada halk arasında “Pembe Kart” olarak bilinen ve Başkonsolosluktan alınan bir belge ile bu haklardan yararlanılmaktadır (TCBB, 1999). Bu maddenin 1995 düzenlemesi öncesinde kanunda olmasına karşın hiç uygulanmadığını daha önce belirtmiştik.

Ansay, Türkiye'nin 1995 değişikliğiyle “çifte vatandaşlığı engelleme gayreti içinde bulunan ülkelerde yaşayanların Türk vatandaşlığını yitirip yeni vatandaşlığı almaları halinde Türkiye'deki haklarının esas itibarıyla devam ettiği belirtilmek suretiyle, yeni bir vatandaşlığın kazanılmasına manevi bir destek” verdiğini vurgulamaktadır. Ansay devamla TVK'nın 7, 8, ve 2. maddelerinin çifte vatandaşlığı teşvik edici mahiyette olduğunu belirtmektedir (1998:616-617).

Pembe kartın ne derece fonksiyonel ve geçerli olduğunu ve vatandaşlar tarafından bilindiğini şu örnek göstermektedir: Başbakan M. Yılmaz Ekim 1997'deki Almanya gezisinde “Yeşil Kart” uygulaması ile Türk vatandaşlığından çıkıp Alman vatandaşı olanlara yeşil kart verileceğini ve bu karta sahip olanların tüm mülkiyet haklarını koruyarak, gayrimenkul satın alabileceklerini belirtmektedir (1 Ekim 1997 tarihli Hürriyet ve Akşam Gazeteleri). Dolayısıyla kanunun çıkışından iki sene sonra bile bir belirsizlik durumu söz konusudur (ayrıca bk. Ataklı, 1998). Pembe kartla bir anlamda Türk vatandaşları kendi anavatanlarında denizen statüsü elde etmektedirler. Ancak, Türk vatandaşlığından çıkan Türklerin Alman vatandaşı olduktan sonra ikinci bir vatandaşlık olarak Türk vatandaşlığını almalarına hiç bir engel yoktur.

3.5. MİLLİ KİMLİK VE SADAKAT

Teknik ve anayasal problemler vatandaşlık değiştirme ve çifte vatandaşlığa karşı sadece görünen sebeplerdir. Başka bir ülke vatandaşlığına sahip olmadaki asıl çekince milli kimlik ve devlete sadakat konusundaki endişelerdir. Vatandaşlık değiştirme ve değiştirmeme konusunda kişilerin kararını etkileyen en önemli husus, “kimlik” ya da “milli kimlik” olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kimlik”, kısaca bir kimseye “diğerlerinden ya da diğer gruplardan ayrı olduğunu hissettiren tüm özellikler, inançlar ve fikirlerdir” (CC, 1990:718). “Milli kimlik” ise bir milleti diğerlerinden ayıran duygu, düşünce ve özelliklerdir. Aybay, vatandaşlığın, vatandaş ile “devlet arasında duygusal ve psikolojik bazı bağlar ve yakınlıklar bulunduğu varsayımına dayandığı”nı belirtmektedir. “Bu bağlar her zaman, her kişi için aynı derecede güçlü olmayabilir” (1993:101). Aybay, birden çok vatandaşlığa sahip kişinin “bağlı bulunduğu devletlerden hangisine “sadakat bağı” ile bağlı olacağı, özellikle siyasal ve askeri çatışma dönemlerinde ciddi sorunlar yaratabilir” demektedir (age, s.103).

Bu noktada resmi kimlik ile milli kimliğin birbirinden farklı anlamlar taşıdığını belirtmekte yarar vardır. “Resmi kimlik”, bir devletle bağı anlatan hukuki ve siyasal bir anlam taşıırken “milli (ulusal) kimlik” bireyin devletle değil toplumla olan bağına ifade eder. Milli kimlik, okulda, evde öğrenilen; bireyler tarafından seçilen öznel bir özellik gösterirken, resmi kimlik devlet tarafından verilir (Weiner, 1978: 108). Okullarda verilen kimlik de aslında devletin siyasal kimliğidir. Okulların ulusal bilinç oluşturmada önemli bir etken olduğu gerçeğinden yola çıkarsak okullar devletin siyasal kimliğini de kazandırmaktadır (Anderson, 1995)

Vatandaşlık değiştirme göçmenlerin entegrasyonunda (ya da asimilasyonunda) en son adım olarak görülmektedir (de Rham, 1990:171, 177). Çünkü çoğu zaman pasaport milli kimlik ile eş görülmektedir. Örneğin, Almanya’da otoriteler kişilerin vatandaşlık değiştirmek istediklerinde eski vatandaşlıklarını bıraktıklarına dair bir belge getirmelerini istemektedirler. Bu belge için ısrar edilmesinin temel sebebi kişilerin önceki milli kimliklerini ve eski devletlerine sadakatlerini bıraktıklarının ispat edilmesidir. ABD gibi bazı ülkelerde ise kimlik ve sadakatteki bu değişikliği gösteren özel bir yemin töreni⁶⁸

---

⁶⁸ Fatherland Oath Ceremony

düzenlenmektedir. Ayrıca vatandaşlık değiştirme ana vatan hakkındaki plan ve hayallerin artık bitmesini göstermektedir.

Bu yollarla vatandaşlığın yasal gerekleri duygusal bağlarla ve gelecekte ülkeye sadakat sözüyle bağlanarak yerine getirilmektedir. Hammar, vatandaşlık değiştirmenin ücretinin çok fazla olduğunu söylemektedir: *“Sadece eski bağlarını tamamen koparmak isteyenler bu ücreti ödeyebilir ve sadece tamamen asimile edilenler yeni ülke tarafından kabul edilirler”* (1985).

Milli kimliğin, bir, çevresindeki kendi milletine ait insanlarca oluşturulan yanı, bir de kendi milletinden olmayan “öteki”lerin oluşturduğu yanından bahsedilebilir. Bu ikinci yön özellikle “öteki”lerin onun farklı olduğunu hissettirmeleriyle ortaya çıkmaktadır. Yabancıların, içinde yaşadıkları toplumda maruz kaldıkları muameleler onların kimliğinin bu ikinci yönünü oluşturmaktadırlar. Bu tecrübeler ilk olarak genellikle anaokullarıyla başlamakta⁶⁹ ve hayat boyu devam etmektedir. Yabancıların ilk olarak konuşamadığı Almancasıyla Alman çocuklar alay ederek onun farklı olduğunu hissettirmektedirler. Bir okul gezisinde örneğin, sınır geçilecekse sınırda polis kontrolü yabancılar için daha sıkı olmaktadır, ya da AB vatandaşı olan Almanlara ziyaret yerlerinde farklı bir ücret AB vatandaşı olmayan yabancılar için farklı bir ücret uygulanarak onlara kendi kimlikleri hissettirilmektedir. AB içinde sadece Alman olmayanlara değil Avrupalı olmayanlara da kimlikleri hatırlatılmaktadır. Dursun’un deyişiyle: *“Batı’nın gözünde Müslüman olan, kumral olan, Hristiyan olmayan her zaman “öteki”, yani “yabancı” idi ve ikinci sınıf muamelesi görmeye müstahaktı!”* (1997).

Bununla birlikte Avrupa’da “Avrupa Birliği Kimliği” gibi milli sınırların üstünde bir üst kimlik oluşturma çabaları olsa da hala geçerli olan Fransız Devriminin milli devlet düşüncesi ve 1919 Versay antlaşmasında vurgulanan “her millet kendi milli devletini kurmalı ve birlikte başka hiç kimse olmadan yaşamalıdır” fikridir. Anderson, 1922’den sonra uluslararası normun artık ulus-devlet olduğunu belirtmektedir (1995:129).

Ancak, Avrupa’da artan orandaki göçmen nüfusu, kimlik problemini yeniden düşünmeye başlamıştır. Çünkü ilişkileri sınırlar ötesine uzanan milyonlarca iki dilli, iki kültürlü insanlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, yasal vatandaşlık, milli kimlik ve bir ülkeye

⁶⁹ Hollanda’da okulda Noel’de verilen bir yemekte domuz olunca Musevi bir çocuk yemez. Türk öğrenci de “David yemedi ben de yemedim. İkimizin arasındaki farkı anlamadım ama, ikimiz de Hollandalılar’dan farklıydık, onu anladım” demektedir (Neyzi, 1998:9).

sadakati kolayca açıklayamaz, bunlarla aynı görülemez. Yeni kimliğin şu elementlerin bir karışımı olarak değerlendirilmesi gerekmektedir: Milli orijin, dil, din, kültür, eğitim, istihdam, iş ve ekonomik ilişkiler, tarih ve geleceğe ait planlar.

Almanya'daki Türkler göçün başlangıcından yaklaşık 40 yıl sonra ne Türkiye'deki komşularına tanındık, ne yeni ikametlerindeki komşularına arkadaş olabilmektedirler. Orada yerleşik "Almanyalı Türkler" olarak görülmektedirler. Çifte vatandaşlık belki onların özel kombine kimliklerinin yasal tanınması olacaktır.

İnsanların kimliğinde doğdukları ve çocukluklarını geçirdikleri ortam çok önemlidir. Duygusal olarak orayla bağlar koparılamaz. Falih Rıfkı, Atatürk'ü anlatırken "Rumeli türküleri söylerken, derin ve onulmaz bir gurbet ve sıla acısı gözlerinde yaşardı" demektedir (Ayvazoğlu, 1998a). Hatta oralarla duygusal bağların kopabileceği ihtimaliyle insanlar resmi bağlarını da koparamamaktadırlar. Yıllarca İstanbul'da yaşayan örneğin, bir Sivaslı vatandaş nüfus kayıtlarını Sivas'tan almamaktadır. Nüfusla ilgili işlerinde her seferinde Sivas'a gitmek zahmetine de katlanmaktadır.

Yıllarca hem Almanya'da hem de Türkiye'de horlanan ikinci ve üçüncü neslin kendine mahsus yeni bir kimlik arayışı içinde oldukları görülmektedir (Turan, 1992). Bu nesillerin son yıllardaki konuşmalarında, konferanslarında veya yazılarında "Biz, Batı Avrupa Türkleri" diyerek söz ve yazılarına başladıkları, buna vurgu yaptıkları sezilmekte ve görülmektedir. Böylece bir ölçüde anne ve babalarının geçmişte yaşadığı olumsuzluklara bir sünger çekip geçmişle bağları koparıp temiz bir sayfa ile hayata başlamakta; diğer yandan da gerek Türk gerekse Alman toplumundaki yaşadıkları tüm olumsuzluklara bir başkaldırı, sitem ve protesto sergilemektedirler. Göç ile birlikte Türk vatandaşlarına, gerek Almanya'da gerekse Türkiye'de, verilen sıfatları kabul etmemektedirler. Henüz tam anlamıyla oturmamış olan bu kimlik, kendi sorunlarını kendisi çözerek ilerideki yerleşmiş bir "Batı Avrupa Türkleri" kimliğinin çekirdeği olacaktır. Almanya'da "ikinci nesil henüz liderliği ele almış değildir" (Wagtendonk, 1993:10). İkinci ve üçüncü nesil liderliği ele aldığı zaman zannedirim şu andaki yaşadığı kimlik bunalımını⁷⁰ büyük ölçüde aşacaktır.

---

⁷⁰ "Genel anlamda kimlik bunalımı, belirli bir kimlik duygusuna sahip olamamaktan kaynaklanan, değerlerden ve amaçlardan yoksun olma ve hangi değer ve amaçları benimsemeyi bilememe durumudur." Temelde iki çeşit kimlik bunalımı vardır: Kimlik boşluğu ("kişinin kendisine ait değerleri ve özellikleri yeterince tanıyamaması")

Kendilerini “Batı Avrupa Türkleri” diye adlandıran Türk göçmenlerin kimlik ikileminde (dilemma) Türkiye’deki hemşerileri tarafından “Almanya beyleri” diye adlandırılarak bir “kıskançlığın, tepeden bakmanın, ayrımcılığa tabi tutulmanın” da özel bir yeri bulunmaktadır (Abadan-Unat, 1976:19). Türkiye, Almanya doğumlu kuşak için artık anne-babalarının ana vatani ve bir tatil beldesi hüviyetini almıştır. “Türkiye’de tatilde günlük hayatta kendisinin konuşma stiline[n] ve hareketinden Avrupalı olduğu farkına varılarak, değişik davranılması ve Türk toplumunun içinde bulunduğu ortama yabancı kalması” (Tütüncü, 1998:1456-1457) Almanya doğumlu Türkleri kimlik ikilemine itmektir. İkilemin diğer yönünde ise Alman toplumundan dışlanmanın olduğunu belirtmekte yarar vardır. Turan, birinci neslin Türk kimliği konusunda ciddi probleminin olmadığını ancak ikinci ve üçüncü kuşak hakkında bunu söylemenin kolay olmadığını vurgulamaktadır.

Bu kuşakların milli ve kültürel kimliği konusunda üç görüşün (ve grubun) olduğunu belirtmektedir (1992:98-111). Bunlar, integrasyoncular, multi-kültürcüler ve kültürel kimlikçilerdir. Birinciler merkez sağ ve sol politika kulvarındaki kimselerdir ve Türklerin Alman toplumuna entegre edilmesini savunmaktadırlar. Bir anlamda asimilasyona gidişi savunmaktadırlar.

İkinciler ise Yeşiller ve entelektüel sol çevresindeki gruptur ve herkesin kendi kültürünü yaşaması temelini savunmaktadırlar. Yabancılar hukuki ve siyasal eşitliği savunurlar. Turan, azınlıkların kendi kültürel miraslarını Alman toplumunda nasıl koruyacakları hususunun açık olmadığını belirtmektedir. Ayrıca kültürel miras konusunda da Alman multi kültürcülerle Türk multi-kültürcülerin anlaşılamadığını belirtmektedir. Çünkü Alman araştırmacılar Türk kültürünün İslami normlara dayandığında ısrar ederlerken “genellikle sekularist unsurlardan oluşan multi-kültür yanlısı gruplar, bu kültürel temele eksik bilgileri ve ideolojik kuşkuları nedeniyle uzak” durmaktadırlar.

Üçüncü grupta ise cami merkezli dayanışma yer almaktadır. Taban destekli bu grup Almanlar tarafından ilgi görmemektedir. Bu grup tarafından “kültürel kimlik sorunu İslami kimlik sorunu” olarak görülmektedir. Tütüncü’ye göre ise camiler, Türk topluluğunun mevcut kültürel kimliklerinin korunmasında bir sur işlevi görmektedir

---

durumu) ve kimlik çatışmasıdır (“kişinin birden fazla kimlik modelleri arasında seçim yapamaması” durumu) (Küçükcan, 1993:24)

(1998:1458-1459) ancak şimdilik aktüel sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalmaktadırlar.

“Bugün, gerek Türkiye’den gelmiş, gerek Avrupa ülkelerinde doğmuş, Türkçe konuşan ve bulunduğu Avrupa ülkesine yerleşme meyli gösteren bir “Avrupa Türk Toplumu”yla karşı karşıyayız” (Güngör, 1993:17). Avrupa Türk toplumu artık “misafir işçi” kabuğunu değiştirmeye başlamıştır. Çünkü Avrupa’ya yatırımlar yaparak, evler alarak, tasarruflarda bulunarak, aile üyelerini oraya taşıyarak ve kültürel müesseselerini oluşturarak orada kalmaya karar vermiştir. Kültür dernekleri; camiler; gazete, dergi, televizyon, radyo gibi basın yayın kuruluşları; eğitim merkezleri ve okullar; vakıflar; kasaplar ve süpermarketler vs. ile artık kendine yeten bir “toplum” olmuşlardır. Hatta öyle ki Almanya, 1999 Erovizyon Şarkı Yarışmasına sözlerinin de yarısı Türkçe olan bir parça ile bir Türk grubunu göndermiştir.

Nuhoğlu-Soysal, (1991:228) haklar ve öncelikler konusunda vatandaşlığın temel belirleyici olmadığı tezini savunurken kimlik konusunda ulus devletin ve ulusal vatandaşlığın belirleyici olduğunu belirtmektedir.

3.6. VATANDAŞLIK VE ALMANYA’DA TÜRK LOBİSİ

Görüştüğümüz vatandaşlar, akademisyenler ve konsolosluk yetkilileri Türkiye’nin vatandaşlık değiştirmeyi teşvik ettiğini belirtmektedirler. 1980’li ve 1990’lı yıllarda Türkiye tarafından çifte vatandaşlığın teşvik edilmesindeki nedenlerden birisi Türk vatandaşlarının artık orada kalacaklarının realize edilmesiye, ikincisi de orada bir Türk lobisinin oluşturulmasıdır. Gerek AB’ye girişin gerekse Avrupalı ülkelerle ortaya çıkan çeşitli ekonomik ve politik problemlerin çözümü için Türk lobisi gerekli görülmektedir. Ermeni terörü, PKK terörü konusunda Türkiye’nin derdini anlatamayışı Avrupa’da lobimizin olmamasına bağlanmaktadır. Oradaki Türk varlığının iyi değerlendirildiği taktirde ciddi bir baskı grubu olduğu entelektüel çevrede vurgulanmaktadır (Dursun, 1998; Ayvazoğlu, 1998). Ancak, bir konsolosluk yetkilisinin de belirttiği gibi: “Lobiciliğin manevi desteği olur. Yoksa gümbür gümbür bütün meseleleri halledecek duruma gelemiz. Ses getirebilir.” Aybay, Amerika’daki Amerikanlaşmış Rum, Ermeni ve diğer grupların lobileri gibi Türklerin de Almanya’da Türkiye’nin ekonomisine ve siyasetine hizmet edeceklerinin beklendiğini belirtmektedir (1992).

Ancak Almanya'daki lobiciliğe en büyük engel oradaki Türk grupların siyasi, etnik, dini bölünmüşlüğüdür (Dursun, 1998; Ayvazoğlu, 1998; Şen, 1994g; Gümrükçü, 1994g; Turan, 1992). Bu bölünmüşlüğün, grupları asgari müştereklerde buluşturarak Türk devleti tarafından önlenebileceği de vurgulanmaktadır. Diğer türlü bu gruplar kendi aralarında kavga etmektedirler. Ancak Türkiye'de uzlaşma sağlanamamışken dışarıdaki insanlarımız arasında nasıl bir uzlaşma sağlanacağı merak konusudur. Şen, görüşmemizde, Almanya'da Türk lobisinin güçlü bir şekilde bulunduğunu belirterek “ancak bu tek elden yönetilemez” demektedir. “Türk nüfusu içerisinde işçisinden işverenine, doktorundan mafyasına bin bir türlü insan var. RP alt örgütlerinde yetişenlerle Sosyal Demokratları bir araya getirmek eşyanın tabiatına aykırı. Bir de tabii bölücüler var” demektedir. Bunun yanında Türkiye'den özellikle siyasal nedenlerle ayrılanların ne derece Türkiye lehinde lobicilik yapacakları merak konusudur. Örneğin Türkiye, Alman Yeşiller Partisi AP parlamenterleri Ozan Ceyhun aleyhinde Interpol'de kırmızı bülten çıkartmıştır. Yeşiller milletvekilleri yabancılar politikasında yabancılar lehine çalışmalarına devam edeceklerini, Türkiye'nin AB'ne girmesine çalışacakların ancak Türkiye'deki insan hakları ihlallerini olmazsa olmaz koşul olarak gördüklerini ve çok sıkı takip edeceklerini her fırsatta beyan etmektedirler. Dolayısıyla bu çeşit zıt ilişkiler tek elden lobiciliği güçleştirmektedir.

Başbakan Çiller 1994 Yazındaki Almanya ziyaretinde işçilerden Türkiye'deki bankalara güvenip 1000'er mark yatırarak tasarruflarını Türkiye'de değerlendirmelerini, istemiştir. Aralarında Prof. Dr. Hakkı Keskin'in de bulunduğu Türkiye Göçmenler Federasyonu, Çiller'e cevap olarak: “Hükümet önce çifte vatandaşlık kanununu meclisten geçirsin, sonra da bizlerden fedakârlık beklesin.” demiştir. Buradan varılabilecek sonuç şudur. Almanya'daki Türk lobisi öyle Türk hükümetlerinin istediği şekilde davranacak, hükümetlerin her politikasını savunacak bir oluşum olarak algılanmamalıdır. Gümrükçü de kalabalığın lobi olmadığını vurgulayarak, “öyle olsaydı Amerika'da zencilerin Yahudilerden daha etkin olmaları gerekirdi” demektedir. Gümrükçü, lobiciliği “toplumu etkileyecek insan yetiştirmektir” şeklinde özetlemektedir (1994g).

Turan, 24.12.1985 tarihi Noel akşamı dazlakların bir Türk'ü⁷¹ döverek öldürmesinden sonra 7.1.1986 tarihinde Türk derneklerinin ayrılıkları bırakarak Aksiyon Birliği (Aktion Bündnis) adında birleştiklerini ve bu tarihin ortak bilinç açısından bir kilometre taşı olduğunu belirtmektedir (1992:83-88). Bu gelişme “kimlik arayışı” ve “grup dayanışması” açısından önemlidir. Daha sonraki tarihlerde Almanya'daki Türk varlığını ilgilendiren olay ve işlemlerde Türklerin çoğunlukla ortak hareketlerde bulundukları görülmektedir. Örneğin, gençler kendi aralarında “dazlaklar”la mücadele için birlikler kurmuş, mahallelerini beklemişlerdir.

Almanya'daki işadamlarının gerek kendi aralarında birlikler kurmaları gerekse Türk-Alman ortak dernekleri kurmaları da hem dayanışma, hem entegrasyon hem de lobicilik açısından altı çizilmesi gereken noktalar. 1989'da Berlin'de, 1990'da Köln'de kurulan Türk-Alman İşadamları Dernekleri diğer illerde de kurularak faaliyetlerine başlamışlardır (CFTS, 1993:178).

Türk devletinin vatandaşlık değiştirmeyi teşvikindeki bir başka neden “Almanya'daki vatandaşların siyasal bir ağırlığının olması, siyasetle ilgilenmesi, kendi problemlerini kendilerinin çözmesidir”, “Türkiye'nin kolları yerine kendi menfaatlerinin kollarıdır önemli olan” (konsolosluk yetkilileri). Almanya yabancılar hakkında her türlü olumlu ve olumsuz kararı alabilmekte, ancak göçmenlere isteklerinin veya düşüncelerinin ne olduğu sorulmamaktadır. Oluşacak lobi göçmenler konusunda çıkacak bir kararda onlara danışılmasını sağlayacaktır (DBAMg).

Burada bir cümleyle gerek geri dönen vatandaşlar gerekse orada bulunanların bizzat kendisi ve Türkiye'deki yakınları nedeniyle Türkiye'de de bir Alman lobisinin olacağını belirtmek gerekecektir.

3.7. VATANDAŞLIK VE İRKÇILIK

Zürih Üniversitesi Öğretim Üyelerinden Heintz ve Hoffman-Novonty tarafından geliştirilen “toplumsal sistemler” kuramına göre anomik bir gerilim içerisinde olan birey göç edecektir. Ancak katıldığı yeni toplum içerisinde bir gerilim ögesi olacaktır. Katıldığı topluma en düşük statüyle katılacak ama bu tabaka içinde yüksek bir gerilime neden olacaktır. Göçmenlerin oluşturduğu bu yeni tabakalaşma yerli nüfusta

---

⁷¹ Ramazan Avcı

hızlı bir sosyal hareketlilik yaratacak ve toplumun tabakalaşma düzeni değişecektir. Ayrıca göçmenlere karşı ön yargılar oluşacaktır (Hoffman-Novotny, 1981: 64-83). İşte göçmenlere karşı oluşan ırkçı eylemlerde bu ön yargıların payı büyüktür.

İrkçi Almanların seçimlerde yabancılar aleyhinde kullandıkları en önemli slogan “Yabancılar, Almanların elinden konutları ve iş olanaklarını alıyorlar”dır⁷². Bunun yanında ırkçılar, yabancıların Almanya’da suçluluğu artırdıkları ve eğitimin seviyesini düşürdüklerini de iddia etmektedirler. Örneğin, iki milyon yabancı işçi geri gönderilirse işsiz 2 milyon Alman’a iş olanağı yaratılmış olacaktır. Martin ise yabancıların en fazla olduğu eyaletlerde işsizliğin de en düşük seviyede olduğunu belirtmektedir (1991: 80). Konut konusunda ise yabancıların, genellikle ve de özellikle göçün ilk zamanlarında, Almanların terk ettikleri bölgelere göçtüğü daha önce belirtilmişti.

İrkçi partilerin seçimlerde oylarını yükseltmeleri yabancıları güvensizlik duygusuna itmektir. Avrupa’da işsizliğin artması ve 1980’lerde hızlanan siyasal sığınma istekleri ve duvarların kalkması paralelinde aşırı miktarda göçmen akınına uğraması yabancılar karşı olan antipatiyi Almanya’da şiddete dönüştürdü. Bu süreç içinde ırkçı partilerin güçlenmesi merkez partileri de o yana kaydırды. Onları natüralize etmek için sağ partiler de göç ve sığınmacılar konusundaki düzenlemeleri katılaştırdılar (Mihalka, 1994:36, 40).

1992 yılında 2285 aşırı sağ saldırı (%90’ı yabancı düşmanlığına yönelik), 1993 yılında ise 3000’in üzerinde ırkçı saldırı kaydedilmiştir. 1992’de 17, 1993’te ise 31 kişi bu çeşit saldırılarda yaşamını kaybetmiştir (Şen, 1994b:1). 20 Kasım’da Mölln kasabasında 3 Türk öldürülene kadar bu olaylara Alman hükümeti ve medyası tarafından “bireysel saldırılar” ve gençlerin “hoş görülebilecek hareketler”i olarak bakılıyordu. Mölln, olayın ciddiyetini gösterdi. O günlerde yapılan kamuoyu yoklamaları Almanların yabancıları ve de özellikle Türkleri pek sevmediğini göstermektedir. Leipzig Sosyal Araştırmalar Enstitüsü’nün 1992’de Doğu Almanya’da 16-21 yaşları arasındaki gençler üzerinde yaptığı bir araştırma Türklere olan antipatiyi göstermektedir. 20 kategorilik sempati sıralamasında Amerikalılar 1., Fransızlar 2., İngilizler 3. olurlarken Türkler 19. ve Çingeneler de 20. olmuşlardır. İşin ilginç yanı TAM’ın araştırmasına göre 1948’den beri Doğu Almanya’da sadece 80 Türk yaşamıştır ve bunlar da yasaklanan TKP üyeleridir (Şen, 1994b:1). Şen’in belirttiği ve Mölln olayı sonrası TAM tarafından yapılan bir kamuoyu yoklamasında ise Almanların

---

⁷² Ausländer nehmen Deutschen die Wohnungen und Arbeitsplätze weg.

Türlere olan sempatisinin arttığı görölmüştür. Ancak, eğitimdeki, medyadaki, iş hayatındaki yapısal ön yargılar kaldırılmadıkça bu sempatinin uzun süreceğini beklemek olanaksızdır. Örneğin, Şen, Alman hükümetinin konuya Avrupa'daki imajın bozulmaması açısından baktığını belirtmektedir (age, s.1). Çünkü bu olaylar sırasında tüm Avrupa basını “Nazi Almanyası yeniden mi hortluyor?” endişesini dile getirmiştir.

Şen, Alman politikacıların “yabancılar olmasaydı yabancı düşmanlığı olmazdı” şeklinde özetlenebilecek mantıkla ve çağdaş olmayan bir anlayışla olaya yaklaşmalarını eleştirmektedir. O'na göre, “yabancı düşmanlığını Almanya'da ekonominin bir kriz içinde olmasına, işsizliğin artmasına vb. kimi nedenlere bağlamak, sorunun özünü görmemek olur”. Bunlar yardımcı unsurlardır (1994b:2). Kempe de Almanların Türlere önyargılı bir şekilde yaklaştığını belirterek “Almanlar size Türlerin hiç bir zaman Avrupalı olamayacağını, zira onların Hristiyan olmadığını söyleyecektir” demektedir (1999:13).

Tablo 23'te Avrupa'ya göç rakamları görölmektedir. Tablodaki siyasal sığınma rakamlarının çoğu Almanya'ya aittir. Örneğin, 1992 yılında 438.000 kişi siyasal sığınma isteminde bulunmuştur. Bu rakam tüm Avrupa'nın üçte ikisidir. Bunda diğer Avrupa ölkelerine göre daha liberal sığınma yasalarının, gelişmiş ekonominin ve coğrafi ve geleneksel bağların etkisi vardır. Irkçı partilerin bu rakamları yabancılar aleyhinde kullanmaları aslında aldatıcıdır. Çünkü Almanya bunlardan ancak %4.3'ünü sığınmacı olarak kabul etmiştir (1990'da %4.4, 1991'de %6.9) (Mihalka, 1994:39-41). 1997'de de 170.801 dosyanın 8.443'ü (%4.9) mülteci olarak kabul edilmiştir (YİHGM, 1998:13). Eski Yugoslavya'dan gelen Kosova Arnavutları ve Boşnaklar ise siyasal sığınmacı olarak değil savaş mültecisi olarak kabul edilip savaş bitince gönderilecektir (Mihalka, age, s.40-41)⁷³. 30 Nisan 1994'te örneğin 100.000 Hırvat, Hırvatistan'da savaşın bittiği bahane gösterilerek sınır dışı edilmiştir. Alman yasalarına göre siyasal sığınma talebinde bulunan bir kimse “ırk, din, milliyet, özel bir sosyal grup ya da siyasal fikirden dolayı takibata uğradığını belgelemelidir”.

1973 kriziyle işçi göçünü yasaklayan Almanya 1980'lerin ortasında da sığınmacılığı sınırlandırmaya başladı. Çünkü Almanya siyasal sığınma isteyenlerin yeni hedefiydi. Mihalka'nın (1994:36) da belirttiği gibi “ekonomik göçmenleri siyasal göçmenlerden ayırmak zordur”. Widgren (1993:90) de aynı fikirdedir:

⁷³ Kaynak, bu konuda Alman mahkemelerinin değişik kararlar verdiğini belirtmektedir.

“Bugünkü siyasal sığınma isteği pek çok faktörün sonucudur, özellikle de ekonominin tonlarının. Örneğin, 1989’da siyasal sığınma isteyenlerin 120.000 kadarı Polonya, Yugoslavya ve Türkiye’den. Bu ülkelerin üçü de işsizlik ve kötü ekonomik koşullardan muzdariptir; çeşitli şekillerde tam demokrasiye doğru gitmektedirler ve 70 ve 80’li yıllarda işçi göçü geçmişleri vardır. Dolayısıyla sığınmacı akımı geniş tarihi, politik, ekonomik ve gelişme perspektifinden analiz edilmelidir.”

Tablo 23: 1985-1992 Arası Batı Avrupa’ya Göç (bin)

Yıllar	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Düzenli Göç	700	750	800	950	1150	1200	1300	1300
Siyasal Sığınma İsteyenler	170	200	180	220	310	430	550	690
Geçici Statü İsteyen Eski Yugoslav göçmenler	-	-	-	-	-	-	-	350
Anayasal Göç Hakkı Olan Eski Vatandaşlar(*)	100	100	150	800	800	450	300	300
İllegal Göçmenler	50	50	50	100	100	200	300	400
Toplam	1020	1100	1180	1570	2360	2280	2450	3040

(*) Genellikle Almanlar ve çok az sayıda Pontus Rum

Kaynak: Mihalka, (1994:37) 15 Nisan 1993 tarihli Financial Times’tan aktarmaktadır.

Tablo 24: Seçilmiş Milliyetlere Göre Almanya’da Yabancı İşçiler (1957-1992)

Yıllar	İtalyan	Yugoslav	Yunan	İspanyol	Türk	Diğer	Toplam
1957	18.631	2.694	1.731	930	-	80.617	104.603
1960	121.311	8.729	12.885	9.385	-	123.878	276.188
1965	359.773	64.040	181.658	180.572	121.121	256.180	1.164.364
1970	374.981	388.953	229.379	165.854	327.985	351.707	1.838.859
1975	297.079	418.745	203.629	129.817	553.217	468.248	2.070.735
1980	309.226	357.427	132.980	86.547	590.623	594.855	2.171.658
1985	202.392	293.483	102.936	67.407	499.322	418.358	1.583.898
1990	175.148	312.974	105.448	61.300	594.586	532.797	1.782.253
1992	165.050	375.639	102.831	54.922	652.097	685.615	2.036.154

Kaynak: Mihalka’nın (age, s.41) Deutsches Statistisches Jahrbuch’dan çeşitli yıllar itibarıyla derlemesi. 31.3.1997 tarihi itibarıyla toplam işçi sayısı 1.981.917 ye düşmüş, çalışan Türk sayısı ise 689.324’e yükselmiştir (YİHGM, 1998:15).

Tablo 25: 1980-1992 Yılları Arasında Almanya'ya Siyasal Sığınma Talebinde Bulunanlar

Yıllar/ Ülkeler	1980	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Yugoslav	-	-	1242	4713	20812	19423	22114	74854	122666
Polonya	2090	6672	10981	15194	29023	26092	9155	3448	4212
Romanya	777	887	1512	1964	2634	3121	35345	40504	103787
Eski Çekoslovak	2385	1411	1394	1516	1686	2388	781	1546	2682
Türkiye	57913	7528	8693	11426	14873	20020	22082	23877	28327
Macar	1466	736	1116	1585	1996	1583	439	396	1028
Diğer Avrupa	1178	940	226	231	392	760	11715	22037	47827
Afrika	8339	8093	9486	3568	6548	12479	24210	36094	67408
Amerika ve Avustralya	217	97	142	206	316	320	402	293	356
Asya	31998	44298	56575	15961	23006	32718	60900	50612	56480
Vatansız	1455	3170	8283	1015	790	2414	5920	2451	3418
Toplam	107818	73832	99650	57379	102076	121318	193063	256112	438191

Kaynak: Mihalka'nın (1994:41) Deutsches Statistisches Jahrbuch'dan çeşitli yıllar itibarıyla derlemesi. 1996 ve 1997 yıllarına ait Türk kökenli siyasal sığınma talebinde bulunanların sayısı 23.814 ve 16.840 şeklindedir (YİHGM, 1998:13).

Ancak Almanya'nın göç politikası göçmenleri şu üç kategoriye ayırmaktadır: Dışarıda yaşayan etnik Almanlar, AB vatandaşları ve diğerleri. Bu üç gruba da farklı uygulama içindedir. Örneğin, Doğu Almanya'dan gelenlere "Uebersiedler", ya da yeniden yerleşenler, diğer yerlerden gelen etnik Almanlara da "Aussiedler" demektedirler. Sınırların açılmasından sonra Almanya'ya gelen etnik Almanların %90'ı kabul edilmiştir (Hönekopp, 1993).

İrkçi saldırıların 1991 yılıyla beraber hızlı bir tırmanışa geçtiği görülmektedir. 1991'de 1500'ün üzerinde 1992'de de 2500'e yakın ırkçı olay tespit edilmiştir. Olayları çıkaranların genç⁷⁴ ve alkol etkisinde kimseler olduğu belirtilmekte olayların da (özellikle hükümetçe)⁷⁵ organize olmadığı iddia edilmektedir (Mihalka, 1994:43-44). Ancak medyada bunun aksi yönde iddialar da mevcuttur.

⁷⁴ Kaynağa göre sanıkların %8'i 25 yaşın üstünde, %39'u 18-20 yaşlarında, %33'ü 15-17 yaşlarındadır.

⁷⁵ Anayasa Koruma Federal Ofisi Başkanı Dr. Eckart Werthebach ile 2 Haziran 1993 tarihinde yapılan bir radyo mülakatı (PIO, 1993:16-17)

Tablo 26: Almanya'ya Gelen Etnik Alman Göçmenler 1968-1997

Yıllar	Göçmenler
1968-1984	652.897
1985	38.968
1987	78.523
1988	202.673
1989	377.055
1990	397.075
1991	221.995
1992	230.565
1995	217.898
1996	177.751
1997	134.419

Kaynak: 1968-1992 rakamları Mihalka'nın (1994:43) Deutsches Statistisches Jahrbuch'dan çeşitli yıllar itibarıyla derlemesi; 1995-1997 rakamları YİHGM (1998:13).

Şen, yabancıların genel olarak Almanya'nın kalkınmasına ve özel olarak da iki Almanya'nın birleşmesi sürecindeki yardımlarının yeterince anlatılmadığı kanaatindedir. Birleşmeye katkıda bulunmasına rağmen işsizlik ve ekonomik problemlerin günah keçisi olan yabancılara karşı olan manasız düşmanlığın bu bilgilendirmeye ortadan kalkacağını söylemektedir (1994a:6-7). Örneğin, yabancılar “Birleşme Katkısı” olarak 1.7 milyar Mark katkıda bulunmuşlar, bunun da 450 milyonluk kısmını Türkler sağlamıştır⁷⁶. Türklerin Alman emeklilik fonuna olan katkılarının da iyi anlatılması gereğinden ayrıca bahsedilmektedir⁷⁷. Bunlardan başka Türkler konut sektörünün vazgeçilmez müşterilerindendir. Türklerin Almanya'da 135.000 konut

⁷⁶ Rakamlar ZFT'nin Ekim 1992'deki bir araştırmasının sonuçlarıdır (Şen, 1994a:6-7).

⁷⁷ Doğum oranı dünyanın en düşük ülkesi olan Almanya'nın nüfusu hızla yaşanmaktadır. Yaşlı emekli nüfusun beslenebilmesi için ise çalışan genç nüfusa gereksinim vardır. Booth (1992) 1981 yılı için Alman ve yabancı nüfusların yaş grubu yüzdelerini şöyle vermektedir:

Yaş	Yabancı	Toplam	Yaş	Yabancı	Toplam
0-4	7.1	4.8	45-64	13.8	22.1
5-14	16.6	13.1	65+	2.1	15.5
15-44	60.4	44.6	Toplam	100	100

için kooperatiflerle anlaşmalarının (Şen, 1989) 1996 yılında ise 54.000 konutlarının olduğu görülmüştür (TCBB, 1999a). Türkler Almanya'da artık bir tüketici grup olarak görülmektedir. Alman şirketlerinin Türk televizyonlarının Avrupa yayınlarına reklam vermeleri bu gerçeği göstermektedir (Şen, 1994a:7).

Faruk Şen, ırkçılık konusunda medyanın olumlu yönde rol oynayabileceğini ancak bugüne kadar üzerine düşeni yapmadığı kanaatindedir. Şen, televizyonların Mölln'de Türklerin yakılmasından sonra konuya biraz eğildiğini, ancak programlara yabancı düşmanlığının direkt muhatabı Türklerin (veya diğer işçi kökenli göçmenlerin) çıkarılması yerine Alman, İngiliz, Amerikalı, İsrailli ve Fransız konukların çıkarıldığını belirtmektedir. Neden olarak da yabancıların bu programlara katılacak kadar niteliklerinin olmadığı gösterilmektedir. Alman medyası doğrudan veya dolaylı yoldan yabancıları huzursuzluğa neden olarak göstermekte onlara karşı ön yargının oluşmasına sebep olmaktadır. Yabancıların karıştığı polisiye olaylarda yabancı sanıklar özellikle belirtilmektedir. İslam konusunda ön yargının oluşturulması da İrkçı saldırılarda neden Türklerin daha fazla hedef olarak belirlediğini açıklamaktadır (1994a:7-8). Örneğin, Die Zeit'in (1993) İslam'la ilgili özel ekindeki resimlerde İslam hakkında pozitif yargı oluşturacak bir tane bile resim yoktur⁷⁸.

Yukarıda saydığımız ön yargılar ve yabancılara karşı olan uygulamalar Türklerin vatandaş olmasıyla birlikte değişecek midir? Bu soruya olumlu cevap vermek zor olsa gerektir. Çünkü ırkçı saldırılara maruz kalanlara pasaport sorulmamaktadır. Onların dış görünüşü (ten rengi, giyim kuşamı vs.), konuşması gibi faktörler saldırıya uğramalarında etkilidir. Ancak dış görünüm konusunda da şöyle bir soru akla takılmaktadır: Acaba dış görünüşü Türklere benzeyen İtalyan'lar yanlışlıkla da olsa neden ırkçı saldırılara maruz kalmamaktadır? Gümrükçü (1994g) "Vatandaşlık değiştirince ırkçılıktan kurtulacağım diye bir garanti yok. Tam tersine "bir de Alman olmuş" diyebilirler." demektedir. Federal İçişleri Bakanı Rudolf Seiters de "çifte vatandaşlıkla Sollingen benzeri saldırıların önleneyeği

---

⁷⁸ Resimlerden bazılarının tasviri şöyle: Kapakta kara bir çarşafı kaplı olarak gözükten sadece iki tane göz; Namazda secde halinde ama arkadan çekilmiş bir Cuma cemaati; başı Arapça yazılı bandajlı, ve başını elleri arasına almış kara kara düşünen birisi; yıkık, harabe bir minarede ezan okuyan müezzin karikatürü; arkadan çekilmiş, kirli, birbiri içinde yumak olmuş, karmakarışık bir sarık; hiddetle bağırarak Salman Rüşdi'yi protesto eden Müslümanlar; "Tek kitap" diye Kur'an'ı ima eden ve önünde fesli birisinin diz çöktüğü ama içi top, füze ve kuru kafalarla dolu bir kitap karikatürü; eli silahlı Iraklı kadın askerler; çarşafın içinden tabanca çıkaran bir kadın karikatürü vs.

düşüncesi arasında bir ilişki görmemekteyim” demektedir (PIO, 1993:15).

Bu noktada bir kaç paragrafla aşırı sağ partilerden bahsetmek gerekecektir. Aşırı sağcı partilerden Cumhuriyetçiler'in (Die Republikaner) programı özetle yabancı karşıtı duygular, ayrılıkçı milliyetçilik ve aile değerlerinin korunmasını yansıtır (Veen ve diğ., 1993). Cumhuriyetçiler göçün tamamen yasaklanmasından yanadırlar. 1989 yılındaki ulusal seçimlerde %7.1 oy oranı ile önemli bir başarı sağlamakla birlikte 1990 ve 1991 seçimlerinde başarısı gerilemiştir. Cumhuriyetçiler, 1992 ve 1993 yıllarındaki bölgesel seçimlerde yeniden başarılı oldu. 1992 yılında Baden-Württemberg eyalet seçimlerinde %10.9, Berlin belediye seçimlerinde ise %8.3 oy elde etti. 1993 yılı Hesse belediye seçimlerinde ise %8.1 oy oranı elde etti.

Cumhuriyetçiler'e oy verenler iki gruptan oluşmaktadırlar: Birincisi, partinin çekirdeğini oluşturan ve Alman seçmenlerin %1-2'sini temsil eden ideolojik grup. İkinciler ise parti sempaticileridir ve ekonomik ve sosyal konulara bağlı olarak diğer sağ partilere de sempatisi olan %5'in biraz üzerindeki grubu oluştururlar (Mihalka, 1994:45). Baden-Württemberg eyalet seçimlerinden sonra yapılan bir araştırmada Cumhuriyetçiler'e oy verenlerin %42'si daha önce CDU'ya, %26'sı ise SPD'ye ve sadece %9'u Cumhuriyetçiler'e oy vermiştir. 1990'da Konrad Adenaur Vakfının yaptığı bir başka araştırmada ise parti taraftarlarının %92'si sığınmacıların, %68'i etnik Almanların, %61'i misafir işçilerin %50'si ise Doğu Almanya'dan gelenlerin Almanya'ya yük olduğuna inandıkları görülmektedir⁷⁹. Desteğin artmasında siyasal sığınmacıların ve etnik Almanların Almanya'ya akın etmelerinin payı büyüktür.

Alman Halkın Birliği: Diğer aşırı sağcı parti olan Alman Halkın Birliği (DVU) (Deutsche Volksunion), Cumhuriyetçilere yakın fikirler taşımaktadır. Parti, Cumhuriyetçilerin 1990 ve 1991 seçimlerindeki düşüşler zamanında 1991 Bremen eyalet seçimlerinde %6.2 ve 1992 Schleswig-Holstein seçimlerinde %6.3 oy alarak kendinden bahsettirmiştir.

Federal Alman Meclisi'nin (Deutscher Bundestag) 1993'teki bir raporunda “bir ülkedeki yabancı oranı %10'u geçerse o ülke vatandaşları asi davranışlarda bulunur” denilmektedir (Mihalka, 1994:44-45). Bu yargı ve aşırı sağın yükselişi, ilticanın ve genel olarak göçün kontrol edilmesi için gerekli olan anayasa değişikliği yapılması

---

⁷⁹ Araştırmaları Mihalka bahsetmektedir.

yolunda SPD'nin de desteğini sağlamıştır. SPD'nin desteği önemlidir. Çünkü SPD her zaman, vaktiyle önemli üyeleri Nazi rejimi sırasında yurt dışından siyasal sığınma talep ettikleri için⁸⁰, siyasal sığınmaya sempatiyle bakmaktadır. Almanya'nın en liberal sığınma yasasına sahip olduğunu belirtmekte yarar vardır. Anayasanın 16. Maddesi “siyasal baskıya maruz kalan kimse sığınma hakkına sahiptir” demektedir.

1 Temmuz 1993'ten geçerli olan yeni düzenlemelere göre, başka bir AB ülkesinde müracaatı kabul edilmeyen kimsenin müracaatı Almanya tarafından da kabul edilmeyecektir. Bu bir anlamda Schengen Antlaşmasıyla tek sınır haline gelen AB için de bir uyum yasası sayılabilir. Yasa, AB'nin yanında “insan hakları ve temel özgürlükleri garanti eden üçüncü ülkeler”in kararını da hesaba katmaktadır. Bunlar Çek Cumhuriyeti, Avusturya, İsviçre ve Polonya'dır. Bu yolla Almanya bir ölçüde müracaatların kendisine ulaşmasını da engellemiş olmaktadır. Almanya ayrıca Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Romanya ile iade antlaşmaları, Çek ve Polonya ile de ayrıca extra polisiye önlem almaları için 120 milyon marklık yardım antlaşmaları yaptı. Almanya, bunun yanında etnik Almanların göçünü önlemeye yönelik tedbirler almaya da başladı. Rusya'ya oradaki Almanların milli ve kültürel statülerinin tanınması için baskıda bulunmaya başladı. Bu amaçla 1994 bütçesinde 65 milyon marklık bir yardım ayırdı (Mihalka, 1994:46-48).

İrkçilik Türklerin yerleşme tutumunu ne ölçüde etkilemektedir? Hükümet güvencesi de dâhil olmak üzere her türlü güvenceden mahrum olan Türkleri ırkçı saldırıların endişeye sevk ettiği bir gerçektir. Ancak bunun geri dönme trendini artırdığına yönelik hiç bir emare yoktur. Aile fertleri ırkçı kundaklama sonucunda yanan Genç ailesi bile geri dönmeyi düşünmemekte ve geleceğini Almanya'da görmektedir. TAM'ın araştırmasında Türklerin %83'ü geri dönmeyi düşünmemektedirler. Türkiye'deki ekonomik güçlükler; ailevi, sosyal ve mesleki bağlar bu kararda etkili olmaktadır (Şen, 1994a:5). (Ayrıca bkz. Yatırımlar).

Şen, Alman hükümetinin ırkçılık ve yabancı düşmanlığına karşı aldığı önlemlerin yetersiz olduğu kanaatindedir. Çünkü, bunca yıldır Almanya'da yaşamalarına rağmen hala Alman devlet kurumlarında yabancılar istihdam edilmemektedirler. Bunun yanında Şen, Kohl hükümetinin muhalefetle anlaşarak sığınma hakkını kısıtlayan bir yasa

---

⁸⁰ Örneğin, SPD'nin eski başkanlarından ve 1969-1974 dönemi Alman Başbakanı Willy Brandt 2. Dünya Savaşı sırasında İsveç'te siyasal sığınmacıydı.

çıkarmasından hemen sonra Mölln ve Sollingen hadiselerinin meydana gelmesine dikkat çekmektedir (1994a:8-9).

Şen, ırkçılıkla mücadele konusunda sadece Almanya'nın değil AB'nin de önlemler alması gerektiğini belirtmektedir (1994b:3). Çünkü ırkçılık tüm Avrupa'nın bir sorunudur. İngiltere'de örneğin, 1992 yılında 7793 ırkçı olay rapor edilmiş ve 1993'ün ilk 10 ayında 12 kişi ırkçı saldırılarda yaşamını yitirmiştir (International Herald Tribune, 3 Kasım 1993). Şen, AB'nin bunun tam tersine bir ülkeye “Birlik'ten gelen yabancılar”, “Birlik'ten gelmeyen yabancılar” diye ayırım yaparak bir anlamda yabancı düşmanlığının temellerini attığını vurgulamaktadır. AB, ırkçılık konusunda henüz “net politikalar üretememiştir”. AB'nin en net politikası Şubat ayı içerisinde merkez sağ ile ırkçı bir partinin Avusturya'da koalisyon oluşturmasını protesto edip ilişkileri dondurma tehdididir. Ancak ırkçı bir partiyi %27 oy oranına taşıyan ortam ve sebepler sorgulanmalıdır.

Alman devlet dairelerinde, medyasında ve siyasi partilerinde gizli bir ırkçılık vardır. “Devlet dairelerinde işi olan Türkler, karşılarındaki memurun gizli ırkçılığı nedeniyle kimi zaman yasal haklarını almakta bile zorluk çekmektedirler” (Şen, 1994b:3).

Buraya kadar genel olarak göçmenlerin ve özel olarak da Türk vatandaşı Almanya'daki göçmenlerin durumları ve hakları vatandaşlık kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Gelecek bölümde ise Almanya'nın Kuzey Ren Vestfalya (Nordrhein-Westfalen) eyaletinde yüz yüze görüşme metoduyla yapılan görüşmelerin sonuçları sunulacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN VATANDAŞLIK SORUNUNA İLİŞKİN ALAN ARAŞTIRMASININ BULGULARI

Bu bölümde alan araştırmasındaki bulgular değerlendirilecektir. Örnek kütlenin vatandaşlık durumu, kim oldukları, neyi istedikleri ve neyi istemedikleri, kimlerin vatandaşlık statüsünü değiştirmek isteyip kimlerin istemedikleri ve bunun nedenleri üzerinde durulacaktır.

Alan araştırmasını yapmamızdaki temel neden vatandaşlık değiştirmenin doğrudan muhatabı olan Türk göçmenlerin düşüncelerini tespit edebilmektir. Böylece ilk elden durum saptaması olanağı elde edilmiş olacaktır. Göçmenlerin vatandaşlık değiştirme konusundaki olumlu ve olumsuz düşüncelerini ilk elden, aracısız ve ön yargısız bir biçimde öğrenme olanağımız olmuştur.

İkinci olarak vatandaşlık değiştirme konusunda yapılan araştırmalar sorunun nedenleri üzerinde durmayı değil değiştirmek isteyenlerle istemeyenlerin sayı ve yüzdelerini saptamayı amaç edinen hazır cevaplı anket çalışmalarıdır. Bizim buradaki amacımız ise daha ziyade nedenler üzerinde durmaktır. Oranların zaman içinde çabuk değişebileceği ancak nedenlerin değişmesinin uzun zaman alacağı kanaatindeyiz. Bu nedenle oranlardan ziyade nedenlere bakılmalıdır.

Araştırma Almanya'da Türk vatandaşlarının en yoğun olduğu (yaklaşık 1/3) Kuzey Ren Vestfalya eyaletinde yapılmıştır (Bk. Tablo 15). Türk kökenli 191 kişiye standart soru sorulmuştur (Ek 1). Araştırma örneklemimizin demografik özellikleri aşağıdaki gibidir (Tablo 27).

Tablo 27'de görüldüğü üzere örneklem Kuzey Ren Vestfalya eyaletinin çeşitli şehirlerinden seçilmiştir (Ayrıca bk Ek 2). Örneklemenin seçiminde önceden bahsettiğimiz gibi kartopu metodu kullanılmıştır.

Yaş sınırı olarak minimum 16 yaş alınmıştır. Üst sınır belirlenmemişken 60 yaşın üzerinde pek katılımcımız görülmemektedir. Örneklemen yarıdan fazlası 30 yaşın altındadır.

Örneklemenin %85 kadarı erkek, %15'i ise kadındır. Kadınların katılım düşüklüğünün nedenlerini giriş bölümünde açıkladığımız için burada değinmiyoruz. Medeni durumda ise %75'lik bir oran evli konumdadır. Eğitim durumunda ise anlamlı bir oran ilkökul mezunudur. İlkokul mezunu olmayan kimseler de bulunmaktadır.

Tablo 27: Örneklemin Demografik Özellikleri

DEĞİŞKENLER	Türk Vat.		Alman Vat.		Çifte Vat.		Diğer		Toplam	
YER	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
Hattingen	59	32	1	100	0	0	0	0	60	31
Münchengladbach	27	15	0	0	0	0	0	0	27	14
Wuppertal	25	14	0	0	1	20	0	0	26	14
Düsseldorf	22	12	0	0	1	20	0	0	23	12
Bochum	21	11	0	0	0	0	1	100	22	12
Hamm	13	7	0	0	3	60	0	0	16	8
Dormagen	10	5	0	0	0	0	0	0	10	5
Essen	4	2	0	0	0	0	0	0	4	2
Diğer	3	2	0	0	0	0	0	0	3	2
YAŞ										
16-20	32	17	0	0	0	0	0	0	32	17
21-30	64	35	0	0	4	80	0	0	68	36
31-40	30	16	1	100	1	20	0	0	32	17
41-50	28	15	0	0	0	0	0	0	28	15
51-60	27	15	0	0	0	0	1	100	28	15
60 +	3	2	0	0	0	0	0	0	3	2
CİNSİYET										
Erkek	155	84	1	100	5	100	1	100	162	85
Kadın	29	16	0	0	0	0	0	0	29	15
MEDENİ DURUM										
Bekâr	41	22	0	0	0	0	3	60	44	23
Evli	140	76	1	100	2	40	1	100	144	75
Diğer	3	2	0	0	0	0	0	0	3	2
EĞİTİM DURUMU										
OY ve OY olmayan	10	5	0	0	0	0	0	0	10	5
İlkokul	63	34	1	100	0	0	0	0	64	34
Ortaokul	36	20	0	0	0	0	0	0	36	19
Lise	54	29	0	0	1	20	1	100	56	29
Lise üstü	5	3	0	0	0	0	0	0	5	3
Üniv.öğr.Ve mzn	16	9	0	0	4	80	0	0	20	10
GELİR DURUMU (DM)										
Belirtmeyen	51	28	0	0	3	60	0	0	54	28
0-1000	18	10	0	0	0	0	0	0	18	9
1001-2000	33	18	0	0	0	0	1	100	34	18
2001-3000	52	28	1	100	0	0	0	0	53	28
3001-5000	26	14	0	0	2	40	0	0	28	15
5000+	4	2	0	0	0	0	0	0	4	2
MESLEK DURUMU										
Vasıfsız işçi	47	26	1	100	0	00	0	0	48	25
Vasıflı işçi	26	14	0	0	0	0	0	0	26	14
Emekli	11	6	0	0	0	0	0	0	11	6
Ev Kadını	17	9	0	0	0	0	0	0	17	9
Öğrenci	29	16	0	0	2	40	0	0	31	16
Kendi işi	16	9	0	0	1	20	0	0	17	9
İşsiz	21	11	0	0	0	0	0	0	21	11
Ofis işi	9	5	0	0	1	20	0	00	10	5
Diğer	8	4	0	0	1	20	1	100	10	5
TOPLAM	184	96	1	0.5	5	2.5	1	0.5	191	100

Gelir seviyesi 2001-3000DM kategorisinde yer alan grup örneklemin gelir seviyesinin en yoğun olduğu grup olarak gözükmekte olup 5000DM'nin üzerinde geliri olan kimse azdır. 2000-3000DM gözlemlerimiz doğrultusunda bir ailenin yaşaması için minimum standart olarak alınmıştır. Örneklemin dörtte birini vasıfsız işçiler oluşturmaktadır. Kalanlar ise değişik kategorilere ayrılmaktadır.

Tabloya ek olarak şu bilgiler verilebilir: Örneklemin %61'i eğitimlerini Türkiye'de %39'u ise yurt dışında yapmıştır. %88 on yıl ve daha uzun bir süredir Almanya'da yaşamaktadır. %35 Almanya'ya kesin yerleşme niyetinde olup kalanlar da dönüş tarihi verememektedirler. Örneklemin %10'u Almanya doğumlu olup diğer %39'u ise Almanya'ya çocuk yaşlarda gelmişlerdir.

4.1. MEVCUT VATANDAŞLIK DURUMU

İlk olarak örnek kütlenin vatandaşlık statüleri sorulmuştur (Ek.1).

Tablo 28'de görüldüğü gibi örnek kütlenin 184'ü (%96) sadece Türk vatandaşlığına sahiptir. Bunun yanında 1 Alman vatandaşı, 5 (%2.5) çifte vatandaş ve 1 de Almanya'da yaşayan Hollanda-TC çifte vatandaşı bulunmaktadır. Türkiye Araştırma Merkezi (TAM) tahminlerine göre 1994 yılında 40.000 çifte vatandaş bulunmaktadır ki bu da Almanya'daki Türk nüfusun %2'si demektir (TAM Basın Raporu, Eylül, 1994).

Geçen zaman içinde Alman vatandaşlığına geçen Türk sayısı hızla artmış ve 1998 yılı sonu itibariyle 252.899'a (%12) çıkmıştır (YİHGM'den aldığımız bilgiler). Bunun 75.000 kadarının çifte vatandaş olduğu tahmin edilmektedir (Şen, 1998a). Buna en önemli gerekçe olarak çifte vatandaşlık müracaatlarının olumlu olarak sonuçlanmasıyla birlikte pek çok tereddüdün ortadan kalkması gösterilebilir. Özellikle Türk hükümetlerinin teşvik edici beyan ve çalışmaları bir diğer önemli faktördür.

Tablo 28: Mevcut Vatandaşlık Durumu

Vatandaşlık	Sayı	%
Türk	184	96.0
Alman	1	0.5
Çifte	5	2.5
Diğer	1	0.5
Toplam	191	100.0

4.2. VATANDAŞLIK TERCİHİ

4.2.1. Vatandaşlık Değiştirme Temayülü

Tablo 29: Vatandaşlık Statüsünü Değiştirme İsteği

Değiştirme İsteği	Tüm Kütle		Sadece Türk Vatandaşı Olanlar
	Sayı	%	%
Halen Alman Vatandaşı ve Çifte Vatandaş Olanlar	7	4	
Evet	62	32	34
Hayır	118	62	64
Bilmiyor	4	2	2
Toplam	191	100	100

Soruların bu kısmında halen Türk vatandaşı olan örnek kütleye vatandaşlık statülerini değiştirmek isteyip istemedikleri sorulmuştur (Ek.1). Sonuç, Tablo 29'daki gibidir.

Tablo 29'da görüldüğü üzere örnek kütlemizden 118 kişi (%62) mevcut şartlar altında (1999 düzenlemesi öncesi kanuni düzenlemeler) vatandaşlıklarını korumak istemektedirler. Beklenen odur ki uzunca bir süre yurt dışında yaşayan insanlar bulundukları ülkenin vatandaşlığını alsınlar. Ancak gerek araştırma gerekse istatistikler bunun böyle olmadığını göstermektedir. Buna karşılık 62 kişi (%32) Türk vatandaşlığını değiştirmek istemektedir. Buradaki soru genel olduğu için cevaptan da Alman veya çifte vatandaşlığın her hangi birisinin alınmak istendiği şeklinde anlaşılmalıdır. Tablo 31'de detayları verilecektir.

Araştırmadaki dört kişi ise değiştirip değiştirmeme konusunda tereddütte olduklarını belirtmişlerdir.

4.2.2. Vatandaşlık Değiştirmek İstemeyenlerin Çifte Vatandaşlığa Bakışı

Vatandaşlık değiştirmek istemeyen örnekleme “Eğer Almanya çifte vatandaşlığa izin verirse seçer misiniz?” sorusu sorulmuştur.

Tablo 30’dan da anlaşılacağı gibi vatandaşlık statüsünü değiştirmek istemeyen ve “bilmiyorum” diyen 122 vatandaşın yarısı (61 kişi) Almanya çifte vatandaşlığa açıkça müsaade etse bile Türk vatandaşlığından çıkmak istememektedirler. Buna karşılık 122 kişiden 53 tanesi (%43) çifte vatandaşlık verilmesi durumunda bu statüye sahip olmak istemektedirler.

Tablo 30: Vatandaşlık Değiştirmek İstemeyenlerin Çifte Vatandaşlığa Bakışı

Tercih	Sayı	%
Çifte Vatandaşlığa Evet	53	43
Çifte vatandaşlığa Hayır	61	50
Bilmiyor/Kararsız	8	7
Toplam	122	100

4.2.3. Vatandaşlık Değiştirmek İsteyenlerin Tercihleri

Vatandaşlık değiştirmek isteyen 62 kişiye hangi çeşit vatandaşlığı seçmek istedikleri sorulmuştur. Tablo 31’de görüldüğü gibi 62 kişinin 34 tanesi (%55) sadece çifte vatandaşlığı almaya çalışacak, eğer alamazsa Türk vatandaşı olarak kalmaya devam edecektir.

Tablo 31: Vatandaşlık Değiştirmek İsteyenlerin Tercihleri

Tercih	Sayı	%
Alman	11	18
Alman (verilirse çifte)	6	10
Çifte (verilmezse Alman)	11	18
Çifte (verilmezse Türk)	34	55
Toplam	62	101

Önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi Alman Yabancılar Yasasına göre vatandaşlık değiştirme kural, çifte vatandaşlık ise istisnadır. Vatandaşlık değiştirme 1990 Kanunuyla bir hak durumuna gelmişse de Alman otoritelere geniş bir yetki verilmiştir. Araştırmadaki örnek kitle göstermiştir ki Alman makamları bu yetkiyi olumsuz yönde kullanmamaktadırlar (Bk.Tablo 27 ve 28). Son verilerle vatandaşlık değiştiren 252.899 kişi içerisinde çifte vatandaş sayısının 75.000'lerde tahmin edilmesi de bunu doğrular niteliktedir. Ancak bunlar çifte vatandaş mı yoksa çifte pasaportlu mu sorusu sorulabilir.

Bu kategoridekilerin %18'i (11 kişi) (toplamın %6'sı) ise önce çifte vatandaşlığı deneyeceklerini, eğer bu mümkün olmazsa Alman vatandaşlığını alacaklarını belirtmişlerdir.

Vatandaşlık değiştirmek isteyen örnek kitle içerisinde yine 11 kişi (%18) sadece Alman vatandaşlığını almayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Toplam kitlenin %6'sını oluşturan bu kimselerin koşullar yerine gelince Alman vatandaşlığını almaları olası gözükmektedir.

Bu kategorinin 6 kişisi ise Alman vatandaşlığını almayı düşünmekte, ama imkân olursa çifte vatandaş da olmaya çalışacaklarını ifade etmektedirler. Bu kimseleri de bir üst paragrafta belirttiğimiz kesinlik grubuna sokabiliriz. Yani 17 kişi (%28) koşulların tam olmasıyla kesin olarak Alman vatandaşı olacaklardır. Bunları diğer 11 kişi takip edecektir. Uzun vadede bunun kartopu etkisi yaratacağını tekrar belirtmeliyiz ki son yılların verileri bunu göstermektedir.

Tablo 32: Vatandaşlık Tercihi Karma Tablosu

Kategoriler	Sayı	%
Halen Alman veya çifte vatandaş	7	3.6
Alman Vatandaşlığı İsteyenler	11	5.7
Alman veya Çifte Vatandaşlık İsteyenler	17	8.9
Sadece Çifte Vatandaşlık İsteyen, Verilmezse Türk Vatandaşı Kalmak İsteyenler	34	17.8
Şimdilik Değiştirmek İstememekle Beraber Çifte vatandaşlık Verilirse Almayı Düşünenler	53	27.8
Hiç Bir Şekilde Vatandaşlık Durumunu Değiştirmek İstemeyenler	61	32.0
Fikri Yok	8	4.2
Toplam	191	100

Sonuç olarak örneklemimizdeki Türk göçmenlerin büyük bir çoğunluğunun (kararsızlarla birlikte %64) mevcut durumda

vatandaşlıklarını değiştirmek istemedikleri görülmektedir. Bunların yarısı (toplamın 1/3'ü) da hiç bir koşul altında Türk vatandaşlığını bırakmak istememektedir. Bunların kararının Alman veya Türk hükümetlerinin hiç bir politika değişiklikleriyle değişmeyeceği görülmektedir. Ancak Alman hükümeti çifte vatandaşlığı kural olarak benimserse %36'lık Alman ve çifte vatandaşlığı alan ve almak isteyenlere %28'lik bir grup daha çifte vatandaşlık niyetiyle dâhil olacaktır. Ayrıca kararsızların durumu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Tüm kütlenin üçte biri ise mevcut koşullar altında vatandaşlık statülerini değiştirmek istemektedirler. Bunlardan bir kısmı müracaatını yapmış, bir kısmı da zaman içinde yapmayı düşünmektedir.

Burada dikkat çeken önemli bir husus da çifte vatandaşlığın vatandaşlık değiştirmede önemli bir fonksiyona sahip olduğudur. Türk vatandaşlarına bu opsiyonun sunulması durumunda kitleler hâlinde geçişler beklenebilir.

Şimdi bu kategorilere ayrı ayrı değinilebilir. İlk önce %62 ile çoğunluğu oluşturan Türk vatandaşlığından ayrılmak istemeyenler üzerinde durulacaktır.

4.3. TÜRKLERİN VATANDAŞLIK DEĞİŞTİRMEDEKİ İSTEKSİZLİKLERİ (ALMAN VATANDAŞLIĞI ALMAK İSTEMEMENİN NEDENLERİ)

Tablo 29'da görüldüğü gibi örneklemin %62'si mevcut koşullar altında Alman Vatandaşlığı almak istememektedirler. Bu insanlara daha sonra Almanya'nın çifte vatandaşlık vermesi durumunda çifte vatandaşlığı alıp almayacakları sorulmuştur ama Tablo 30'un da gösterdiği gibi bunların yarısı Türk vatandaşlığının yanında ikinci vatandaşlığı bile istememişlerdir. İlk olarak bu kategorinin incelenmesi yerinde olacaktır. Çalışmanın bu bölümünde Alman vatandaşlığı almamanın nedenleri detaylarıyla ele alınacaktır.

Alman vatandaşlığına geçmeyi düşünmeyen örnek kitleye neden Alman vatandaşlığı almak istemedikleri sorulmuş (Ek 1) ve aşağıda detaylarıyla ele alınan cevapların verildiği görülmüştür.

Tablo 33: Alman Vatandaşlığı Almak İstememe Nedenleri (Çok Tercihli)

Nedenler	Sayı	%
Pozitif Türk Kimliği	45	74
Almanya ve Almanlar Hakkındaki Olumsuz Görüşler	15	25
Mevcut Durumdan Memnun Olup Vatandaşlık Değiştirmenin Bir şey Kazandırmayacağını Savunanlar	24	39
Maddi Kayıpları Olacaklar	4	7
Diğer Nedenler	3	5

Toplam: 61 kişi

4.3.1. Pozitif Türk Kimliği

Kimlik, kişinin inançları, düşünceleri ve kendini diğer insanlardan ve gruplardan ayırdığını düşündüğü tüm olgu ve oluşlardır. Buradaki “pozitif Türk kimliği” kavramı içeriğinde Türkiye’ye sadakat, İslam dininden olma, kendini Türk kültürüne ait hissetme, kimlikten dolayı Türkiye’ye geri dönme niyeti, Türkiye’deki aile ve arkadaşlık bağları ve aile üyelerinin özellikle çocukların Türk kimliği konusundaki endişelerini barındırmaktadır.

Aşağıda bu alt kategorilere örnek kitleden alıntılar yapılarak ayrı ayrı bakılacaktır.

Sadakat: Tablo 33’te görüldüğü üzere vatandaşlık değiştirmek istemeyen örnek kitlenin %74’ü Türkiye’ye sadakatinden dolayı Türk vatandaşlığını bırakmak istemediğini belirtmektedir. Sadakat, bir kimsenin ülkesine destek vermesi; aidiyet veya sorumluluk hissetmesidir (C.C, 1990). Aşağıdaki alıntılar bu patriyotik duyguları yansıtmaktadır. Türk vatandaşları Türkiye’yi çok sevdiklerini ve Almanya’ya “ait olmak” istemediklerini belirtmektedirler. Milliyet değiştirmeyi “Alman olmakla eş” değerinde görmektedirler. Türkiye’yle olan kan bağı onları asli vatanlarına sadık olmaya zorlamaktadır. Bütün bunların ötesinde vatandaşlık değişimini “vatana ihanet”le eş değerde görenler bile bulunmaktadır. Bunlardan bazı örnekler:

- *Türkiye’yi seviyorum, ülkem çok güzel.*
- *Bizim kendi ülkemiz var. Burası onların ülkesi. Fakir de olsa biz ülkemizden memnunuz. Ben milliyetimi değiştiremem.*

- *Ben ay-yıldızlı al bayraktan başka bayrak, Türk kimliğinden başka kimlik tanımam. Ben Türkiye'yi ve Türkleri çok seviyorum.*
- *Ben bir Türk çocuğuyum. Bence bu vatandaşlık değiştirmemek için yeterli bir sebeptir. Ben başkasının ülkesine değil sadece ülkeme hizmet etmek istiyorum.*
- *Ben Türk olarak doğdum, Türk olarak ölmek isterim. Eğer vatandaşlığımı bırakırsam bu Türk bayrağına ihanet olur.*
- *Ben damarlarımda Türk kanı taşıyorum.*
- *Türk milletinden başka bir millete ait olmak istemiyorum.*

Muhataplarımızın bazıları ise Almanların vatandaşlık değiştirenlerle alay ettiklerini ve bunun da kendilerinin gururuna dokunduğunu belirtmektedirler.

- *Bir insanın görünüşünde ve kalbinden Türk olup da kâğıt üzerinde Alman olması iyi bir durum değildir. Almanlar böyle kimselere "yarı Alman, yarı Türk" diyerek gülüyorlar.*
- *İnsanlarımız gülünç duruma düşmemeli.*

Bazıları ise savaş ihtimalinden bahsetmekte ve tarafsız olmanın güç olacağını belirtmektedirler. Bu durumda insanlar hangi yanda yer alacaklardır?

- *Türkiye ile Almanya arasında savaş olması durumunda ben hangi tarafa yer alacağım?*

Dolayısıyla sadece kâğıt üzerinde yapılan bir değişikliğin insanlara endişesiz, mutlu bir hayat sağlayacağı sonucu beklenmemelidir. Savaş konusunda akla bazı sorular takılabilir. Eğer Türkiye ile Almanya arasında bir savaş çıkarsa vatandaşlık değiştiren insanlar Türkiye'ye karşı savaşmaya zorlanırlar mı? Bu insanlar gönüllü olarak orduya katılsalar bile Alman askerler bunlara kalpten güvenebilirler mi?

Dini Gerekçeler: Bazı insanlara göre milliyet ve din aynı şeylerdir. Vatandaşlığın değiştirilmesi dinin değiştirilmesi anlamına gelmektedir onlara göre. Bu kimseler bu gerekçeyle vatandaşlık

değiştirmek istememektedirler. Alman toplumundan farklı olduklarını görmektedirler. Bir Müslüman olarak günde beş vakit veya en azından haftada bir kez Cuma günü namaz kılmakta, Ramazanda oruç tutmakta, alışverişte domuz etine ve alkollü içeceklere dikkat etmektedir. Müslüman kadınların giyimi, ev sahibi Almanların giyiminden tamamen farklıdır. Her ne kadar dinin emir ve yasaklarına tam anlamıyla uyulmasa da farklılıklar kendini hissettirmektedir. Göçmenler, Hristiyan Alman toplumundan farklı olduklarının bilincindedirler. Bunu bazen Almanlar da hissettirmektedirler. Burada belki şu soru sorulabilirdi: Acaba bu insanlar Türkiye harici bir İslam toplumunda yaşasaydılar vatandaşlık değiştirirler miydi? Her ne kadar nedenlerden birisi baskın olsa da vatandaşlık değiştirme kararı verilirken çeşitli etkenler birlikte rol oynamaktadırlar.

Bu kategoriye alabileceğimiz cevaplardan bazıları şunlardır:

- *Ben ezan sesini özledim. Buradaki kiliselerin çanı beni ruhen rahatsız etmektedir.*
- *Benim bir dinim var. Neden ben bunu Alman vatandaşlığı olarak değiştireyim ki?*
- *Benim görüşüme göre vatandaşlığın değişmesi dinin değişmesidir. Hristiyan olmak gibi bir şey.*

Geri Dönme Niyeti: Alman vatandaşlığına negatif bakanlardan bazıları ileride geri dönme planları yaptıklarından vatandaşlık değiştirmek istememektedirler. Bu gruptakilerin, bir Alman'la evli olan haricinde, hepsi 38 yaşın üzerindedir. Almanya'da uzunca bir süre yaşadktan sonra bile kendilerini hala yabancı hissetmekte ve Türkiye'ye dönme niyetlerini devamlı sıcak tutmaktadırlar. Katılımcılarımızın cevapları şöyledir:

- *Türkiye'de insanlar nasıl Almanya hasretiyle yaşıyorsa biz de burada Türkiye hasretiyle yanıp tutuşuyoruz.*
- *Bizler burada yabancıyız. Bizler geçiciyiz ve gelecekte mutlaka Türkiye'ye döneceğiz.*
- *Çocuklarım sağlam bir iş bulduktan sonra ben geri döneceğim.*
- *Türkiye'de bir ev inşa ettikten sonra Türkiye'ye döneceğim ve eğitimime orada devam edeceğim (Almanla evli katılımcı).*
- *Ben geri döneceğim. Bu yaştan sonra bir hükümet dairesinden diğerine, oradan diğerine sürünmek istemiyorum.*

Kültürel Farklılıklar: Bazen Türk kültürel değerlerini sevmek ya da diğerlerini sevmemek değiştirmeme nedeni olabilmektedir. Kültürel uyumsuzluk ise bir diğer neden olarak gözükmektedir.

- *Ben kendi Türk kültür ve geleneklerimi seviyorum.*
- *Bunların kültürüne uyum sağlayamıyorum, bana ters geliyor.*
- *Almanların kültürlerini sevmiyorum.*
- *Başka bir kültüre ait olmak istemiyorum.*

Bazen de muhatapların aileleri ve genç nesillerinin dini ve kültürel değerleri kaybedecekleri endişesi onları Türk vatandaşlığını bırakmamaya itmektedir.

- *Çocuklarım kendi dinlerini ve kültürlerini unuturlar. Türk kimliklerini kaybederler.*
- *Biz şimdiki vatandaşlığımızı bırakırsak çocuklarımız kültürel değerlerini ve geleneklerini de kaybederler.*
- *Bizim kültürümüzde sosyal çevre, ailelerimizi problemlerden korumaktadır. Burada sen 18 yaşından sonra kendi çocuğuna karışmıyorsun. Kendi ahlaki ve kültürel değerlerine ters davranabiliyorlar.*

Köklerin Türkiye’de Olması: Köklerin hala Türkiye’de olması ise vatandaşlık değiştirmemek için diğer bir gerekçedir. Türk toplumunda çekirdek aile sayısı artıp, aile üye sayısı düşmesine rağmen hala aile bağları kuvvetlidir. Çekirdek aileler hala kendilerini büyük ailenin bir parçası olarak görmektedirler. Bir iş ve meslek sahibi olarak şehre veya yurt dışına göçmek hala geçici gibi görülmekte, bağlar koparılmamaktadır. Tatillerde memleketler tercih edilmekte, erzak hala memlekette gelmekte, nüfus kaydı hala ataların ilçesinde tutulmaktadır. Evli kardeş kendisini hala diğer kardeşlerinin ailesinden sorumlu görür. Almanya’daki vatandaşlar bu nedenle Türkiye’deki yakınlarına mali olarak katkıda bulunmaktadır. Bazen, özellikle aile göçünün ilk zamanlarında, eşler Almanya’ya getirilirken çocuklar Türkiye’de yakınların yanına bırakılmaktaydı. Bu uygulama azalsa da bugün bile hala mevcuttur. Gerekçelerden iki örnek:

- *Oralarda hatıralarımız var. Ayrıca anam, babam ve akrabalarım da oradalar.*
- *Tanıdığım, akrabalarım herkes Türkiye’de.*

4.3.2. Mevcut Durumun Yeterli Görülüp Vatandaşlık Değiştirmenin Bir Şey Kazandırmayacağı Görüşü

Tablo 33'te de görüldüğü gibi Alman vatandaşlığını istemeyen örneklerin %39'u vatandaşlık değiştirmenin önemli yeni bir hak doğurmayacağını, Alman toplumundaki pozisyonlarını değiştirmeyeceğini söylemektedirler. Bu kimseler ayrıca gerek Alman hükümetlerinin kendi başına gerekse ikili anlaşmalarla sağlanan haklardan memnun olup onları yeterli görmektedirler.

Bu kategorideki ana nedenleri şöylece sıralayabiliriz. Birinci olarak vatandaşlık değiştirmenin yeni kazanımlar (haklar ve yardımlar) sağlamayacağına olan inanç gelmekte dolayısıyla değişiklik ihtiyacı hissedilmemektedir. İkinci olarak, Türk vatandaşlığıyla elde edilen haklar yeterli görülmektedir.

- *Vatandaşlık değiştirmenin faydasına inanmıyorum. Değiştirmeye gerek yok.*
- *Türk vatandaşlığıyla Almanya'da herhangi bir problem yok.*
- *Vatandaşlık değiştirmeyi hiç düşünmedim, çünkü değiştirmeye ihtiyacım yok.*
- *Mevcut haklarımız bize yeterli.*
- *Değiştirmek için içimde bir istek ve gerek yok.*
- *Vatandaşlık değiştirme, yeni haklar elde etmek için kesinlikle gereksiz bir çaba.*
- *Ben neden Alman vatandaşı olayım ki? İhtiyacım mı var?*
- *Bu yaştan sonra Alman vatandaşlığı bana bir şey kazandırmaz. Dolayısıyla gerek de yok.*
- *Değişiklik yeni faydalar yaratmayacaktır. Siz yabancı bir devlette her zaman yabancısınız.*
- *Yaşlıyım, ihtiyacım yok.*
- *Almanya'da çalışma iznim var. Bu benim için yeterli.*
- *Almanya'da oturma hakkım var. Bu da bana yetiyor.*
- *Alman vatandaşlığı bana bir şey sağlamayacak. 65 yaşındaki bir insan için yeni bir şey getirmez. Yeni vatandaşlığa ihtiyacım yok, çünkü döneceğim ve çok yaşıyım.*

Almanya'da ciddi bir problemle karşılaşmayan insanların da vatandaşlık değiştirmeyi hiç bir zaman düşünmediklerini görmekteyiz. Basitçe “Almanya’da hiç bir problemle karşılaşmadım, dolayısıyla değiştirmeyi de hiç düşünmedim” demektedirler.

4.3.3. Almanya ve Almanlar Hakkındaki Olumsuz Düşünceler

Gerek devlet gerekse coğrafik olarak Almanya’yı sevmeme, Almanların ayrımcılık, ırkçılık yapmaları gibi nedenlerle insanlar vatandaşlık değiştirmek istememektedirler.

Tablo 33’te görüldüğü üzere Alman vatandaşlığı istemeyenlerden %25’inin Almanya ve Almanlar hakkında olumsuz düşüncelere sahip olduğunu görmekteyiz. Burada birisi Almanya diğeri de Almanlar hakkında olmak üzere iki ayrı antipatiden bahsetmek mümkündür.

Almanların gerek tarihteki ırkçılık konusundaki olumsuz ünleri, gerekse günümüzde bazı Almanların Almanya’daki yabancılara karşı olan olumsuz tutum ve davranışları Türkleri Alman vatandaşlığı alma konusunda isteksiz kılmaktadır.

- *Bunlar öyle bir millet ki başkalarını basit bir nedenden dolayı yakarlar. Geçmişte Yahudileri yaktılar, geçen yıl da Türkleri. Çok bencil insanlardır. Dünyada Almanlardan daha kötü bir millet yoktur. Kendilerinin bir toplu iğnesi çok önemlidir ama senin hayatın, malın mülkün onlar için bir şey ifade etmez. (Bu kimse yıllardır bel ağrısı çekmekte ve ömrünün büyük bir kısmını hastanelerde mücadelelerle geçirmektedir).*
- *Bunların insanlığı insanlık değil.*
- *Ben bunca yıldır buradayım ama Almanları sevemedim. Paraları değerli diye de milliyetlerini almaya değmez.*
- *Almanları sevmiyorum. Ayrıca bugüne kadar hiç bir Alman arkadaşım da olmadı.*

İkinci neden ise halk olarak Almanlar değil, devlet ve coğrafi varlık olarak Almanya’dır. Bazıları Almanya’dan hoşlanmamak için hava durumunun bile yeterli bir sebep olduğunu belirtmektedirler. Sürekli

değişen, bulutlu, yağmurlu ve gökyüzünde güneşin görünmediği bir havanın sevilmeyeceğini belirtmektedirler. Diğer bazıları ise Almanya'yı bir açık hava hapishanesine benzetmektedirler: rutin çalışma, sürekli polis kontrolü vs.

- *Almanya'da muhatap olduğumuz resmi işlemler, yasal prosedürlerden nefret ediyorum.*
- *Ne Almanları ne de Almanya'yı seviyorum.*
- *Almanya'yı havasına kadar sevmiyorum.*

Muhataplarımızın bazıları vatandaşlık değiştirmenin yasal diskriminasyonu ve ırkçılığı kaldırmayacağını dolayısıyla da değiştirmenin gereksiz olduğunu belirtmektedirler. Almanya'daki Türkler kamu kuruluşlarında ve bazen de özel işyerlerinde büyük diskriminasyon olduğunu vurgulamaktadırlar. Özellikle de yabancılar polisinden çok şikâyetçi olmaktadır.

- *Vatandaşlık değişikliği, derimizin renginden dolayı bize karşı olan diskriminasyonu ortadan kaldırmıyor.*
- *Yabancı bir ülkede her zaman yabancısınız. Değişiklik, insanların kafasındaki ayrımcılığı silemez.*

4.3.4. Maddi Kayıplar

Bu kategorideki örneklerimizden 4 tanesi Türk vatandaşlığını bırakmakla yasal ve ekonomik bazı kayıplarının olacağını belirtmişlerdir. Her ne kadar Türkiye çifte vatandaşlığı TVK'da bir madde değişikliğiyle kabul etmişse de henüz detaylı olarak yasal bir düzenleme yapılmamıştır. Mevcut Türk Vatandaşlık Kanununa göre vatandaşlığı kaybeden kişinin malları hazineye kalır. Her ne kadar uygulamada kimsenin malı hazineye kalmamışsa da böyle bir kuralın kanunda bulunması insanları tereddüte düşürmektedir. 1995 yılındaki düzenleme, izinle vatandaşlıktan çıkanların mallarının hazineye kalması uygulamasını kaldırmıştır. Dolayısıyla bu gerekçe artık zayıflayacaktır.

- *Benim Türkiye'de topraklarım, çiftliğim ve bazı yatırımlarım var, onları kaybetmek istemem. Onlarla ilgilenmem gerek.*
- *Vatandaşlık değiştirmek bana ekonomik olarak yeni bir şey kazandırmayacak.*

Mal ve servetin hazineye kalması yanında emeklilik konusundaki düzenlemeler de vatandaşlık değiştirme konusunda insanları yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Türkiye'de belirli bir miktar çalışan bir kimse çalışmadığı günlerin primini ödemek koşuluyla emekli olabilmektedirler. Bu durumda hükümetin belirlediği bir miktar parayı 5000 iş gününe karşılık olarak yatırmak gerekmektedir. 2147 Sayılı Hizmet Borçlanması Kanununun yerine geçen 22.5.1985 tarihinde yürürlüğe giren 3201 Sayılı kanuna göre yurda kesin dönüşten itibaren eksik işgünü başına 1 Amerikan Doları ödemek şartıyla emekli olunabilir (YİHGM, 1991:49-52). Buna karşılık kişi Almanya'dan emekli olmak isterse 65 yaşına kadar beklemek zorundadır. Sonuçta da bazı Türk vatandaşları 65 yaşını beklemek yerine hükümetin belirlediği miktarı yatırıp Türkiye'de emekli olup hayatının kalan kısmını Türkiye'de geçirmektedir.

İkinci bir seçenek Alman hükümetinin geri dönenlere ödediği toplu parayı almaktır. Bu teşvik Alman vatandaşlığını seçen Türkler için geçerli değildir. Bundan dolayı yaşlı işçiler Türk vatandaşlığını bırakmakta isteksizdirler.

- *Ben Türkiye'den emekli olmak istiyorum. Eğer Türk vatandaşlığını bırakırsam Türkiye'den emekli olamam. Bundan dolayı Alman vatandaşlığını almak istemem.*

4.3.5. Diğer Nedenler

Muhataplarımızın üç tanesi vatandaşlık değiştirmeme konusunda değişik nedenler ileri sürdüler. Uzun ve zaman alıcı bürokratik prosedürler bir grup olarak ele alınabilir.

- *Bürokratik işlemler beni yoruyor.*

Muhataplarımızdan birisi daha iyi sosyal haklardan dolayı Almanya'da olmak yerine Hollanda'da olmayı tercih edeceğini belirtti.

- *Eğer Hollanda'da olsaydım vatandaşlık değiştirmeyi düşünebilirdim. Çünkü Hollanda'da verilen haklar buradan iyi.*

Şimdi de Alman vatandaşlığını istemeyenlerin karşısında yer alan Alman vatandaşlığını isteyenler üzerinde durabiliriz.

4.4. ALMAN VATANDAŞLIĞI İSTEME SEBEPLERİ

Tablo 34: Alman Vatandaşlığını Tercihin Nedenleri (Çok Tercihli)

Nedenler	Sayı	%
Yasal Haklar ve Güvenlik	20	69
Siyasi Nedenler	15	52
İstihdamla İlgili Nedenler	14	48
Alman Yaşam Tarzı	10	35
Sosyal Güvenlik ve Sosyal Servisler	9	31
Ailevi Nedenler	8	28
Kendi Evinde Hissetme Almanya'yı Vatan Görme	8	28
Seyahat ve Serbest Dolaşım	6	21
Konut	2	7
Irkçılık	0	0
Diğer	7	24

Toplam: 29 kişi

Alman vatandaşlığını isteyenler grubunda 29 kişi üzerinde durulacaktır. Bunlardan bir tanesi zaten Alman vatandaşı olmuş diğerleri ise niyetlenmişlerdir. İçlerinden bazıları müracaat bile yapmışlardı. Verilen cevaplar görüşmelerimiz sırasındaki düşüncelerini yansıtmaktadır. Örnek kitleye “Neden Alman vatandaşı olmak istiyorsunuz?” sorusu sorulmuştur (Ek 1).

4.4.1. Yasal Haklar ve Güvenlik

Tablo 34'ün gösterdiği gibi muhataplarımızın 20'si (kategorinin %69'u) Alman vatandaşlığının yasal haklar ve güvence sağlayacağını tahmin ettikleri için tercih etmektedirler. Bunlardan bazıları Almanya'da doğup orada büyüdüklerini veya uzun yıllardır Almanya'da yaşadıklarını ve dolayısıyla Alman vatandaşı olmanın artık kendileri için bir hak olması gerektiğini ileri sürmektedirler. Diğer bazıları da Alman vatandaşı olmanın kendilerine Almanlarla eşit haklar sağlayacağını belirtmektedirler. Bir başkaları ise zaman içinde yabancıların gittikçe baskı altına itildiklerini ve Alman vatandaşlığını almanın bu baskıları durduracağını iddia etmektedirler.

- *Alman vatandaşlığı yeni yasal haklar sağlayacaktır ve biz bu haklardan Türkiye'ye dönsek bile yararlanabileceğiz. Gerçi bildiğiniz gibi burada oturum hakkına sahibiz ve bu bize pek çok*

hak sağlamaktadır ama Alman vatandaşlığı daha fazla hak sağlamaktadır.

- *Alman vatandaşlığına geçen arkadaşlarım yeni haklar sağladılar. Size en başta bir güven duygusu veriyor.*
- *15 yıldır buradayım. Çocuklarım burada doğup büyüdü. Bu kadar yıldan sonra zannederim Alman vatandaşlığı bizim hakkımız olsa gerektir.*
- *Ben de 15 yıldır buradayım ve Alman vatandaşlığı benim hakkım. Burada yabancılar olarak durumumuz güçleşmektedir. Baskı altında hissediyoruz kendimizi. Alman vatandaşı olursak bu baskı kalkacak.*
- *Yabancılar Kanunu gittikçe sertleşmektedir. Bir yabancı olarak bu baskı altında yaşamak zordur. Alman vatandaşlığı bizlere en azından yasal haklar sağlayacaktır.*
- *Almanların ne hakkı varsa ben de bu ülkeye hizmet eden birisi olarak o hakkın aynısını isterim.*

Bazıları ise Alman vatandaşlığının kendilerini sınır dışı edilmekten koruyacağını belirtmektedirler. En ufak bir suç işlendiğinde bile sınır dışı edilme korkusunun kendilerini huzursuz ettiğini belirtmektedirler. Sınır dışı korkusunu daha ziyade yaşayanlar genç kuşaklardır. Onların muhtemel korkusu sınır dışı oldukları zaman burada yaşadıkları dışlanmışlık ve yabancılık duygusunu bir de Türkiye'de yaşamamaktır.

- *Türk vatandaşlığı Almanya'da bize güvence vermiyor. Almanlar yabancıları en ufak bir suçta bile sınır dışı ediyorlar.*
- *Ben Alman vatandaşlığını en ufak bir suçta bile yurt dışı edilmemek için alıyorum. Bu bence hak (adaletli) değil. Ben hayatımın gelecekte garanti altında olmasını istiyorum.*
- *Biz 20 senedir buradayız. Yasal haklardan yararlanmamız gerekir. Vatandaşlığınızdan dolayı aşağılanıyorsunuz. Sürekli sınır dışı edilme korkusunu duyuyorsunuz. Almanlara göre biz hala entegre olamadık. Bizi bundan dolayı suçluyorlar. Yeni jenerasyon olarak biz hayatımızı entegrasyon için harcadık. Önceki nesiller hayatlarını para biriktirmekle geçirdiler, ama biz biriktirmedik. Biz tüm hayat planlarımızı Almanya'da yaşamak üzerine kurduk. Eğer onlar bizi sürekli suçlar ve sosyal hayatın her seviyesinde*

ayrımcılığa tabi tutarsa nasıl hak alalım, para biriktirelim. Yabancılar vatandaşlık alarak en azından kâğıt üzerinde haklarını alırlar.

Diğer bir grup vatandaşlık değiştirmenin kanun önünde eşitliği sağlayacağını belirtmektedirler.

- *Vatandaşlık değiştirme bize kanun önünde eşitlik sağlayacaktır. Sizi mahkemede vatandaşlarıyla eşit pozisyonda görmüyorlar.*

Diğer bir kategori de vatandaşlık değiştirmenin ikinci sınıf insan muamelesi görmeyi ortadan kaldıracağı kanaatindedir. Başkaları ise Alman vatandaşlığının diğer yasal hakları elde etmeye bir geçit olacağı inancındadırlar.

- *Son yasal değişikliklere göre yabancılara hiç bir şans yok. Eğer Almanya'da avantajlı bir konuma gelmek istiyorsak vatandaşlığımızı değiştirmemiz gerekmektedir. Bu bizi aynı zamanda ikinci sınıf vatandaş olmaktan koruyacaktır.*

- *Alman vatandaşlığı sosyal diskriminasyonu ortadan kaldırmasa da yasal haklardan yararlanabiliriz. Bu bize Alman vatandaşının sahip olduğu her türlü yasal hakkı sağlayacaktır. Bizi artık ikinci sınıf vatandaş göremeyeceklerdir.*

- *Vatandaşlık değiştirme ile birinci sınıf vatandaş olacağız. Sizi insan olarak görmeye başlayacaklar, size değer verecekler.*

- *Vatandaşlık değiştirme yeni haklar sağlayacak ve bizim "auslander" (yabancı) statümüzü sona erdirecektir.*

4.4.2. Politik Haklar

Alman vatandaşlığını isteyenlerin %52'si siyasal nedenlerle bunu tercih ettiklerini belirtmektedirler. Alman vatandaşlığı elde edilmekle göçmenler genel olarak tüm siyasi hakları ve özel olarak da oy verme hakkını elde edeceklerdir. Bazıları da bir Türk lobisi oluşturarak Almanya'da kendi problemlerini çözeceklerini düşünmektedirler. Buradaki lobicilik Türkiye adına lobicilik değildir. Diğerleri de Alman vatandaşlığını Türkiye'nin önerdiğini belirtmişlerdir.

- *Eğer Alman vatandaşı olursak oy hakkı elde ederiz, bir şeyler söyleme hakkı elde ederiz. Alman politikacıları çok egoist. Sadece kendilerini ve kendi menfaatlerini düşünürler. Onların*

üzerinde etki oluşturabiliriz. Bir araya gelip bir lobi oluşturabiliriz.

- Ben vatandaşlıkla oy verme hakkından yararlanmak istiyorum.
- Hayatımın çoğunu burada harcadım, dolayısıyla bir Türk-Alman'ım. Ekonomik, politik, sosyal ve kültürel her çeşit gelişme benim Alman komşumu etkilediği kadar beni de etkilemektedir. Gerçekte hükümet benim hakkımda olumsuz kararlar alıyor. Eğer yeni alınan kararlar Alman halkının yararına ise orada yabancılar istisna tutulur. Onların kararları üzerinde etkili olmalıyız. Alman vatandaşlığı bu yoldaki ilk adımdır. Politik haklar benim Alman vatandaşı olmayı isteşişimin ilk nedeni. Eğer Almanya, Almanya'da bir süre yaşamış ve çalışmış insanlara oy hakkını verirse biz de vatandaşlık değiştirmeye teşebbüs etmeyiz. Şu anda vatandaşlık değiştirmeden de bu problemin çözülmesi mümkün değildir.
- İleride politikacı olmayı düşünüyorum.

4.4.3. Çalışmayla İlgili Konular

Alman vatandaşlığını tercih eden örneklemın hemen hemen yarısı (%48) çalışmayla ilgili gerekçeler ileri sürmüşlerdir. Alman pasaportunun iş bulmayı ve iş kurmayı kolaylaştıracağını beyan etmişlerdir.

- Alman pasaportuyla iş bulmak Türk pasaportuyla iş bulmaktan daha kolaydır.
- İş piyasasında Alman pasaportu çok önemlidir.
- İş bulmada ve iyi bir iş bulmada önemlidir. Örneğin siz mühendisşeniz Türk pasaportuyla size iş vermek istemez. Sizi teknoloji casusu farz eder.
- Ben tüccarım ve işimi genişletmek istiyorum. Alman pasaportu bana pek çok yarar sağlayacaktır.

İkinci olarak, iş ararken Almanların ilk önce pasaportu sorduğu ve eğer Alman ise listenin başına, eğer AB vatandaşıysa ikinci sıraya, AB dışı Avrupalıysa üçüncü ve eğer Türk ise son sıraya yerleştirdiğini belirtmektedirler. Bundan dolayı Alman vatandaşlığının üç basamak birden atlama sağlayacağı belirtilmektedir. Üçüncü olarak işçiler, Alman pasaportunun işyerinde daha yüksek bir mevki sağladığı görüşündedirler. Dördüncü bir gruptakiler de bazı istisnai kamu görevlerine (polislik, hâkimlik, vs.) Alman vatandaşlığının geçiş sağlayacağı kanaatindedirler.

- *Bazı kamu görevleri için Alman vatandaşlığı şarttır.*
- *Alman vatandaşlığı, kamuda memuriyet, işte yükselebilmek ve çocuklarımızın daha iyi işler alabilmesi için önünün açılması için gereklidir.*
- *Türk vatandaşlığı bazı işler için yeterli değil. Örneğin ben bir doktorem. Hastanede çalışmak istiyorum. Hastanede çalışabilmek için ya Alman vatandaşı, ya Alman vatandaşı ile evli veya AB vatandaşı olmanız gerekir. Sığınmacı bile olabilirsiniz. Ama ben bu özelliklerin hiç birine sahip değilim. Özel muayenehane açmak ise daha da zor.*
- *Biz Türkler iş ararken listenin sonundayız. Bize kamuda memuriyet hakkı vermiyorlar.*

4.4.4. Alman Hayat Tarzı

Bu kategorideki kütlenin 1/3'i Alman yaşam tarzı ve standartlarını benimsedikleri için Alman vatandaşı olmak istediklerini söylemektedirler. Alt kategoridekilerin birinci grubu Almanya'da hayatın rahat olduğunu söylemektedir. Almanya'nın gelişmiş bir ülke olduğunu ve her istediğinin elde edilebileceğini vurgulamaktadırlar. Evler kaloriferli; elektrik kesilmiyor; tüm yollar asfalt kaplanmış; her yer tertemiz; insanlar araba, televizyon, video gibi teknolojik gelişmeleri takip edebilecek ekonomik güce sahipler; temiz ve iyi donanımlı hastaneler var vs. Buna karşılık Türkiye geri kalmış bir ülke olarak bunlardan mahrum ve ağır hayat şartlarına sahip. Diğer bir grup, Türkiye'de enflasyonun hayatı zorlaştırdığından bahsetmektedir. Üçüncü olarak bazıları Alman pasaportunun kendi başına bazı rahatlık ve kolaylıklar sağladığı kanaatinde dirler. Almanya'yı sevenler de bu kategoride değerlendirilmiştir.

- *Alman pasaportuna sahip olmak benim için bir avantaj ve mutluluk.*
- *Burada yaşamaya alıştım. Hayat burada daha kolay, çünkü gelişmiş bir ülke. Burada tüm teknolojik yeniliklere sahip olabilirsiniz.*
- *Almanya Türkiye'den her yönüyle daha iyi, insan ilişkileri, haklar vs. Örneğin, doktorda kuyruk bulamazsın. Hastanelerde her türlü ekipmanları var.*

- *Alman pasaportunun tüm avantajlarından yararlanmak istiyorum.*
- *Almanya'yı seviyorum ve burada kalmak istiyorum.*
- *Burada pek çok fırsatlar var, eğitim teknoloji gibi mesela. Geri dönssek bile yeniden buraya gelebiliriz.*

4.4.5. Sosyal Güvenlik ve Sosyal Yardımlar

Alman vatandaşlığını tercih edenlerin 1/3'ü (%31) sosyal haklar, sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler yönünden Almanya'yı istemektedirler. Şu anda bazı sosyal hakların kendilerine verilmediğini ama Alman vatandaşı olunca bunlardan da yararlanacaklarını belirtmektedirler. İşsizlik yardımı tüm işçilere verilmektedir. Ama Türkiye'de henüz bu işlerliğe sokulmamıştır. Bu durum Almanya'daki işçiler için cazip bir durumdur. Bunun yanında asıl cazibe merkezini sağlık yardımı ve hizmetleri oluşturmaktadır. Aile doktorları, iyi teçhizatlı ve yönetimli hastaneler, buralardaki gülyüz tercihi etkileyen sağlık nedenlerinden birkaçıdır.

- *Sosyal haklar burada Türkiye'den daha iyi. Türkiye'ye dönssek bile buradaki haklarımız devam ediyor.*
- *Alman vatandaşlığını sosyal haklarından dolayı tercih ediyorum. Özellikle sağlık hizmetleri çok iyi.*
- *Biz Alman vatandaşlığını istiyoruz çünkü sosyal güvenlik hakları ve sağlık yardımları dönüş yapsak bile devam edecektir.*
- *Burada sosyal haklar, sosyal yardımlar, hükümet yardımları gayet güzel. Türkiye'de işsizlik parası yok mesela. Ben işsiz kalsam bana kim yardım edecek.*
- *Alman hükümeti benden aldığı vergi ve kesintilerle sosyal güvenlik harcamalarını yapıyor. Benden alınan vergilerin Almanlara gitmemesini istiyorum.*

4.4.6. Aile ile İlgili Konular

Alman vatandaşlığı isteyenlerden %28'i de ailevi konulardan dolayı vatandaşlık değiştirmek istemektedirler. Bunların bazılarının çocukları Türkiye'ye dönmek istemediklerinden dolayı onlara bağlı olarak burada kalacaklardır. Böylece Alman vatandaşlığı almak makul görünmektedir.

- *Çocuklarım burada doğdu ve onların geleceği burada. Artık biz Alman toplumunun bir parçası olduk.*
- *Tüm aile üyelerim burada kalmak istiyorlar. Dolayısıyla hepimiz Alman vatandaşı olmak istiyoruz.*

İkinci olarak aileler çocuklarının iş ve eğitim geleceklerini Almanya'da görmektedirler. Türkiye'dekilerin çocuklarını daha iyi bir eğitim ve gelecek için Avrupa'ya gönderdikleri bir ortamda çocukları Türkiye'de eğitmeyi düşünmenin gülünç olacağını belirtmektedirler.

- *Alman vatandaşlığı çocuklarımıza pek çok yararlar sağlayacaktır.*
- *Çocukların eğitiminden dolayı geri dönmemiz imkânsız. Bundan dolayı Alman vatandaşı olmak daha iyidir.*
- *Alman vatandaşlığı çocuklarımızın gelecekteki hayatını garanti altına almaktadır.*
- *Eğitim imkânları burada daha iyi. Çocuğumu buradan İngiltere'ye dil eğitimine gönderebiliyorum, ama Türkiye'de olsam gönderemem. Herkes Türkiye'de çocuğuna yabancı bir dil eğitimi vermeye çalışırken Türkiye'ye geri dönmek komik olur. Almanya'da oldukları zaman ikinci bir dilleri var ve üçüncüyü öğreniyorlar.*
- *Yeni düzenlemeler yabancılara imkânlarını engelliyor. Alman vatandaşlığı çocuklarımızın önünü açacaktır.*

4.4.7. Almanya'yı Vatan Hissetme

Diğer bir %28'in (8 kişi) Almanya'da kendini vatanında hissettiği görülmektedir. Bunlardan birinci grup Almanya'da doğup büyümüş olanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla Almanya'yı kendi ana vatanları olarak görmektedirler. İkinciler ise Almanya'da uzun süredir yaşayıp artık oraya alışanlardır. Üçüncüler ise dönüşün zor olduğunu idrak edenlerdir. Artık bundan sonraki yaşamlarında Alman toplumunun bir parçası olacaklarını düşünmektedirler. Dördüncüler ise Almanya'da doğup büyüüp Türkiye'de adaptasyon probleminin olacağını söyleyenlerdir. Bunlar Türkiye'deki hayata Almanya'dan daha az alışkındırlar ve kendilerini Türkiye'de yabancı hissetmektedirler.

- *Bunca zaman burada yaşadktan sonra kendimizi Almanya'da evimizde hissediyoruz. Kendimizi Türkiye'nin şartlarına uydurmamız artık imkânsızdır.*
- *İnsanlar nerede yaşıyorsa oraya yerleşmeli. Ben kendimi Alman toplumunun bir parçası olarak görüyorum. Burada daha güvencilikteyim.*
- *15 yıldır buradayım ve Alman toplumunun bir parçasıyım.*
- *Artık burada yaşamaya alıştık.*
- *Dönmek zor. Burası bizim evimiz oldu.*
- *Bizler Almanya ve Alman toplumunun bir parçasıyız. Almanya bizim evimiz ve geleceğimiz burada.*

4.4.8. Seyahat ve Serbest Dolaşım

Görüşmelerimize katılıp da Alman vatandaşlığı isteyenlerin %21'i (6 kişi) seyahat ve serbest dolaşım amacıyla bu değişikliği tercih etmektedirler. Buradaki serbest dolaşımdan kasıt iş bulmaktan ziyade sınırları rahat geçmek anlamında kullanılmaktadır. Ancak iş bulabilme olasılığı olduğunu belirtenler de vardır. Alman pasaportu sınırlar arasında daha rahat geçiş sağlamaktadır⁸⁹. De Rham, Avrupa'da seyahatine güçlük çıkarılan ülke vatandaşlarının daha güvenli pasaportlar almak istediklerini belirtmektedir (1990:179). Pek çok Avrupa ülkesi Türk vatandaşlarına vize uygulamaktadır. Bu da Türklerin gerek Avrupa içerisinde gezmek istediklerinde gerekse dünyanın başka yerlerine gitmek istediklerinde onların hareket kabiliyetlerini sınırlamaktadır. Özellikle yaz tatillerinde Türk vatandaşları vize sıkıntısı yaşamaktadırlar. Tatillerini geçirmek için Türkiye'ye arabalarıyla gelirken geçtikleri ülkelerin bazıları vize istemektedirler. Komşu ülkelerdeki dost ve akrabaları bir kaç günlüğüne ziyaret etmek istediklerinde de vize sorunuyla karşılaşmaktadırlar. İkinci olarak Alman pasaportu AB içinde serbest dolaşım hakkı sağlayacaktır. Böylece ülkeler arasında serbestçe dolaşacaklar ve iş bile arayabileceklerdir.

- *Alman pasaportuyla seyahat daha kolay. Türk pasaportuyla Fransa'ya İsviçre'ye seyahat etmek zor. Yaz tatillerinde bile eğer Alman pasaportunuz varsa kimse size vize sormuyor.*

⁸⁹ Bangladeş ve İngiliz vatandaşlığına sahip olan bir arkadaşım da İngiliz pasaportu daha avantajlı olduğu için sürekli onu kullandığını, Bangladeş pasaportu kullanınca problemler karşılaştığını özellikle belirtmiştir.

- *Türkiye'ye giderken bazı ülkeler vize soruyor. Ama Almanlara böyle bir problem söz konusu değil.*
- *AB içinde istediğimiz yerde yaşayabiliriz. Türk pasaportu ile İngiltere'ye, İsveç'e tatil veya yakınları görmek amacıyla dahi olsa gidemiyoruz. Vize almak zor.*

4.4.9. Konut ve Yerleşim

Bu kategoridekilerden 2 tanesi de özellikle özel sektörde ev bulmanın daha kolay olacağını ileri sürmektedirler.

- *Alman pasaportuyla ev bulmak daha kolay.*
- *Eğer yabancıysanız ev vermiyorlar. Örneğin ben ev ararken adımlı soyadımı sordular. “Adım S...” dedim ondan anlamadılar ama “soyadım K.”⁸¹ deyince “maalesef tutuldu” dediler.*

4.4.10. Bürokrasi

Bu gruptaki diğer iki katılımcımız da bürokratik işlemlerden dolayı Alman vatandaşı olmak istemektedirler. Vatandaşlık değiştirmeyi en basitinden zaman tasarrufu olarak görmektedirler.

- *Alman vatandaşlığı bürokratik işleri kaldıracak. “Auslander” pozisyonumuzdan dolayı devlet dairelerinde değerli vaktimiz israf olmaktadır.*
- *Eğer vatandaşlık değiştirirken bir defalığına zaman harcarsak ileride başımız ağrımaz.*

4.4.11. Irkçılık

Bu gruptaki hiç bir katılımcımız kendilerine yönelik ırkçı saldırıları önleyebilir düşüncesiyle vatandaşlık değiştirmek istememektedir.

---

⁸¹ Görüşülen kişinin soyadının yazılışı Türkçe karakterler taşımaktadır.

Dolayısıyla, demek ki pasaportun insanın derisinin rengini ve sosyal faktörleri ortadan kaldırmayacağının farkındadırlar.

4.4.12. Diğer Nedenler

Örnekleminizin %24'ü de değişik cevaplar vermektedirler. Bazıları bu değişikliğin kâğıt üzerinde olup kalben bir değişiklik olmadığını, sembolik bir ayrılma olduğunu söylemektedirler. Diğerleri ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin yabancı bir ülkede yaşayan vatandaşlarına vatandaşlık değiştirme konusunda teşvikçi olduğunu belirtmektedirler. Bunlara ilave olarak bazıları da insanların yaşadığı ülkenin vatandaşlığını alıp kurallarına uyması, onu koruyup gözetmesi gerektiğini ifade etmektedirler.

- *Uzun zamandır buradayız. Hayatımızı burada kazanıyoruz. Almanya'yı korumalıyız çünkü Almanya'nın geleceği bizim geleceğimizdir. Bize pek çok fırsat ve imkânlar sunmaktadırlar.*
- *Bu sembolik bir değişim, kalpten değil.*
- *Bizim Türkiye Devleti yabancı bir ülkeye yerleşen vatandaşlarına o ülkenin vatandaşlığını almalarını önermektedir.*

Örnekleminizden birisi de Alman vatandaşlığının Türkiye'de yüksek bir statü sağlayacağını iddia etmektedir. Türkiye'deki Türklerin Alman turistlerle daha çok ilgilendiğini söylemektedir. Ayrıca askerlik de yapmak istememektedir. Türkiye'de Almanların özellikle alış-verişte sürekli aldatıldığını da ilave etmektedir.

- *Türkiye'de Almanlar daha rahat. Alman pasaportu onlara özel bir iltifat sağlıyor. Eğer ben bir hata yaparsam Türkler beni bir daha yapmamam konusunda uyarıyorlar. Ama Alman birisi yapınca "herkes hata yapabilir" diyorlar. Ben bu çifte standardı sevmiyorum. Bizi her zaman kazıklamaya çalışıyorlar. Biz Almancıları parası bol olan ve nasıl harcayacağını bilemeyen insanlar olarak görüyorlar. İkinci olarak bir arkadaşım Alman pasaportu aldı ve benden çok haklara sahip. Şimdi herkes Alman vatandaşlığı alıyor. Moda oldu. Üçüncü olarak ben asker olmayı da istemiyorum.*

4.5. ÇİFTE VATANDAŞLIK NEDENLERİ

Araştırmamızın bu bölümünde çifte vatandaşlık nedenleri üzerinde durulmaktadır. Tablo 28 ve 32’de görüldüğü gibi katılanlardan 6 tanesi halen çifte vatandaşı; 17 tanesi çifte vatandaşı veya Alman vatandaşı olmak, 34 tanesi ise mevcut düzenlemeler altında eğer olabilirse sadece çifte vatandaşı olmak istemektedir. Bunlara ilave olarak eğer Almanya çifte vatandaşlığa ileride olanak sağlarsa çifte vatandaşlığa sahip olmak isteyen ayrıca bir 53 kişi daha bulunmaktadır. Böylece görüşme yaptığımız kişilerin toplam 110’u (%57.6) çifte vatandaşlık istemektedirler. Çifte vatandaşlık isteme nedenleri ise 35 nolu tabloda özetlenmiştir.

Tablo 35: Çifte Vatandaşlık Nedenleri (Çok Seçimli)

Nedenler	Sayı	%
Yasal Haklar ve Güvenlik	60	55
Siyasal Nedenler	46	42
Türkiye ye Sadakat	41	38
Çalışmayla İlgili Konular	37	34
Sosyal Güvenlik Yardımları	35	32
Seyahat ve Serbest Dolaşım	25	23
Köklerin Türkiye de Olması	21	19
Her İki Ülkeyle Bağları Koparmama	21	19
Alman Hayat Tarzı	13	12
Almanya’yı Vatan Hissetme	11	10
Ailevi Nedenler	10	9
Konutla İlgili Nedenler	9	8
Türkiye de Yüksek Statü	5	5
İrkçilik	3	3
Diğer	16	15

Toplam 110 kişi

4.5.1. Yasal Haklar ve Güvenlik

Tablo 35’in gösterdiği gibi çifte vatandaşı olmak isteyenlerin yarısından fazlası bunu yasal haklar ve güvenlik için istemektedirler. Almanya’da doğan veya uzun süredir burada olanlar çifte vatandaşlığın kendilerinin hakkı olduğunu söylemektedirler. Vatandaşlıkla beraber yasal haklar da gelecektir. Çifte vatandaşlıkla kalkması beklenen bir olgu ise sınır dışı edilme korkusudur. Bir başka grubun beklentileri ise Türk

pasaportunun sağlayamadığı kanun önünde eşitlik hakkını çifte vatandaşlığın sağlamasıdır. Gerek toplumsal gerekse ekonomik olarak ikinci, üçüncü sınıf insan statüsünün kalkması beklentisi ise bir diğer neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Ya da basitçe “Almanların sahip olduğu her türlü hakka sahip olmak” düşüncesi çifte vatandaşlığı tercihe neden olmaktadır.

- *Bize burada ikamet etme güvencesi verecek. Örneğin, ben burada birisiyle döviştüğümde beni kolayca sınır dışı edemeyecekler. [20 ve 25 yaşlarında iki genç]*
- *Alman vatandaşı olduğumda daha fazla yasal haklarım olacak.*
- *Ben burada yetiştim. Bundan dolayı Alman vatandaşı olmak benim hakkım.*
- *Alman vatandaşlığı yasal eşit haklar sağlayacaktır. Örneğin, bir işe bakarken listenin en altındayız.*
- *Sınır dışı edilmeye karşı adeta bir sığınak. Örneğin, uzun süre işsiz olursam Türkiye'ye beni geri gönderebilirler.*
- *Şu anda sahip olduğumuz haklardan daha fazlasını alabiliriz. Almanların sahip olduğuna biz de sahip oluruz.*
- *Bir Alman vatandaşı hangi hakka sahipse biz de o haklara sahip olmalıyız. Çünkü biz bütün hayatımızı yeni bir Almanya yaratmaya harcadık. Bütün enerjimizi buna harcadık. Vergimizi ödedik. Çifte vatandaşlık ayrıca devlet dairelerindeki ayrımcılığı da ortadan kaldırır.*
- *Son değişikliklerden sonra bir yabancının Almanya'da rahat yaşaması imkânsızdır. Biz zaten burada ikinci sınıf insanlarız. Yasal değişiklikler Alman vatandaşlarına büyük imkânlar vermektedir. Çifte vatandaşlık ile bu haklardan biz de yararlanabiliriz.*
- *Belki “yabancılar” sınıfından “2. Sınıf vatandaşlar” sınıfına geçiş yaparız.*
- *Ben bu ülkeye 30 yıl hizmet ettim. Bu benim hakkım.*
- *Polisteki, yabancılar ofisindeki, doktordaki vs. problemlerimiz çözülür belki.*
- *Çalışma ve oturma iznim bittiğinde beni yurt dışı edemezler. [Yaşlar 18, 20, 25, 27]*

- *Yabancıların problemlerini çözmeye belki yardım eder.*
- *Alman vatandaşı gibi vergimizi ödüyoruz, ama fikrimizi sormadan istedikleri yere harcıyorlar. Belki bizi de hesaba katarlar. Ayrıca kâğıt üstünde de olsa ayrımcılığı ortadan kaldırır.*
- *Vergi ödüyorsak çifte vatandaşlık da hakkımız.*
- *Çifte vatandaş kanun önünde eşitliği sağlayabilir.*
- *Benim çifte vatandaşlık istememin en önemli ve birinci sebebi benim burs başvurumun reddedilmesidir. Babam öldükten sonra burs için başvurdum. Annem ev hanımıydı. Benim bir yabancı olarak burs alabilmem için annemin son altı yıl içinde en az üç yıl çalışmış olması gerektiği söylendi. Almanya'da doğmama rağmen böyle bir şeyin söylenmesi beni hayal kırıklığına uğrattı ve şoke etti. Bundan sonra vatandaşlık değiştirmeye karar verdim. Bu kötü deneyimden sonra ikinci bir kötü deneyim yaşamak istemiyorum [çifte vatandaş].*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.1.)

4.5.2. Siyasal Nedenler

İkinci olarak çifte vatandaşlık isteminde %42 ile siyasal nedenler bulunmaktadır. Bazıları çifte vatandaşlık “bize siyasal hak kazandıracak” gibi genel cevaplar verirken bazıları seçme ve seçilme hakkını elde edeceklerini söylemekteydiler. Diğer bir grup ise bir Türk lobisinin oluşabileceğini ve bu lobinin Almanya'daki Türklerin hakları ve yaşam standartlarının iyileştirilmesi için çalışabileceğini söylemektedir. Bunun yanında Türkiye'nin devlet olarak çifte vatandaşlığı önerdiği için bunu düşündüklerini söyleyenler de vardır.

- *Biz çifte vatandaş olduğumuzda oy hakkı elde edeceğiz. Bundan sonra Türkiye için lobicilik yapıp ülkemize faydalı olabiliriz. Bazıları “oy hakkı verilirse bir Alman'ı seçeceğiz, o da bizim hakkımızı korumaz” demektedirler. Ama bu bence yanlış. En azından bizi hesaba katmak zorundadırlar.*
- *Eğer biz insansak, eğer burada yaşıyorsak bizim de fikrimizi sormalılar.*
- *Bizim idarecilerimizi seçme hakkımız yok. Onlar yazıyor onlar söylüyor ve biz de itaat ediyoruz. Çifte vatandaşlık ile oy hakkı alacağız ve yöneticilerimizi seçeceğiz.*

- *Ben siyasal aktivitelere katılmak istiyorum ama vatandaşlığımdan dolayı katılamıyorum.*
- *Çifte vatandaşlık bize oy hakkı ve konuşma özgürlüğü sağlamaktadır. Yerel yöneticileri ve politik partileri etkileyebiliriz. Eğer oy hakkımız olursa yöneticileri etkileyip mesela cami yapımı için yardım alabiliriz. Örneğin bizim (cami derneği) 700 üyemiz var. Bu şu küçük kasabada nereden baksanız 2000 oy eder.*
- *Almanya süper güçler arasındadır. Biz bir Türk lobisi oluşturarak burada Türkiye'nin menfaatlerini savunabiliriz.*
- *Biz burada azınlıyız. Alman sosyal ve politik hayatında etkili olabilmemiz için ya Alman vatandaşı veya çifte vatandaş olmak zorundayız.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.2.)

4.5.3. Türkiye'ye Sadakat

Tablodan da görüldüğü gibi bu gruptaki katılımcıların %38'i Türkiye'ye sadakatinden dolayı çifte vatandaşlık istemektedirler. Görüşülenler Alman vatandaşlığını bir gereklilik görürken Türk vatandaşlığını da bırakmadıklarını çünkü ondan gurur duyduklarını belirtmektedirler. Buna ilave olarak Türk kimliğini kaybetmemek için Alman vatandaşlığı yanında Türk vatandaşlığını muhafaza etmenin gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca böyle yaparak bazı Türkler tarafından yapılabilecek “Alman oldu” suçlamasından da kurtulunabilecektir.

- *Ben Türk olmaktan gurur duyuyorum.*
- *Çifte vatandaşlık durumunda hala Türklüğümü koruyorum.*
- *Benim Türk vatandaşlığım benim onurum, bunu taşımaktan gurur duyuyorum.*
- *Ben kendi kültürümü, kendi milliyetimi yalanlamak istemiyorum. Psikolojik bir yük, ağırlık. Duygularımı size tam tarif edemem. Sanki Türk vatandaşlığını bırakırsam milletime ihanet etmiş gibi hissediyorum.*
- *Eğer sadece Alman vatandaşı olursam kendi öz vatanım Türkiye'de “yabancı” durumuna düşeceğim, bu iyi bir şey değil. Ancak çifte vatandaşlık ile eski vatandaşlığınızı kaybetmeden yeni bir vatandaşlığa sahip oluyorsunuz.*

- *Türk olarak doğdum Türk olarak ölmek isterim.*
- *Ben Türkiye'yi, Türk kültürünü, Türk insanını seviyorum.*
- *Vatanımı unutmak istemem.*
- *Ben Türk'üm, damarlarımda Türk kanı taşıyorum.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.3.1.)

4.5.4. Çalışmayla İlgili Konular

Çifte vatandaşlık isteyenlerin %34'ü çalışmayla ilgili gerekçeler göstermektedirler. Bazıları iş kurmanın vatandaşlık değiştirmeden sonra daha kolay olacağını ileri sürmektedirler. Diğerleri, çifte vatandaşlık ile Almanlarla iş bulma konusunda en azından kâğıt üzerinde eşit haklara sahip olacağı kanaatindedirler. Diğer bir grup ise iş yerlerindeki yüksek rütbelerin Almanlar için ayrıldığını dolayısıyla işte yükselme imkânını da çifte vatandaşlık sayesinde elde edecekleri kanaatindedirler. Bunun yanında çifte vatandaşlık, resmen Alman vatandaşları için ayrılan polislik, yargıçlık, vs. gibi bazı devlet memuriyetini de Türklere açacaktır. Bir başka grup ise çifte vatandaşlığın ticaretlerinin gelişmesine katkıda bulunacağını ileri sürmektedirler. Almanya'nın devletlerarası ilişkilerdeki gücü sayesinde sınırsız fırsatlar elde edecekleri kanaatindedirler. Bunların yanında zaman içinde diğer ekonomik faydalar da görülebilecektir.

- *Çifte vatandaşlık iş kurmada faydalı olabilir. Ayrıca devlet dairelerinde iş bulabilirsin.*
- *Bir işe bakarken bizler listenin üçüncü sırasındayız: İlk Almanlar, ikinciye AB vatandaşları ve üçüncüye de biz.*
- *Alman vatandaşlığıyla şef olmak daha kolaydır. İkinci olarak, işsizlik durumunda Federal İş Bürosu (arbeitsamt) ilk teklifi Almanlara yapmaktadır.*
- *Çifte vatandaşlık alındıktan sonra çalışma iznine artık ihtiyacım olmayacak.*
- *Ben polis olmak istiyorum ama Türk pasaportuyla bizim polis olmamıza müsaade etmiyorlar.*
- *Çifte vatandaş olduğum zaman iş seçiminde hiç bir sınırlama olmayacak. Hangi iş hoşuma giderse o işi yapacağım. İşyeri açabilirim veya doktor olursam özel muayenehane açabilirim.*

- *Devlet dairelerinde bazı işleri alabilme hakkına sahip oluruz. Problemimiz olduğu zaman Alman mahkemelerine gidiyoruz. Eğer bu makamlarda Türkler olursa bize karşı yapılan diskriminasyonu önleyebilirler.*
- *Ben bir işadımıyım. Çifte vatandaşlığa başvururken “Türkiye ile olan iş ilişkilerimden dolayı çifte vatandaşlık istiyorum” dedim, onlar da bunu onayladılar ve 6 ay sonra pasaportumu verdiler. Şimdi iki pasaportum var. (Halen çifte vatandaş)*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.3.)

4.5.5. Sosyal Haklar ve Sosyal Güvenlik Yardımları

Çifte vatandaşlık isteyenlerin %32'si sosyal haklar ve sosyal güvenlik yardımları nedeniyle bu tercihi yapmaktadırlar. Verilen beyanlardan işçi sınıfına mensup bu insanların özellikle sağlık ve işsizlik problemleri üzerinde durdukları görülmektedir. Sağlık hizmetlerinin iyiliği ve işsizlik sigortası Türk vatandaşlarını Almanya'da ikamete ve vatandaşlık değiştirmeye teşvik etmektedir. Aşağıdaki görüşmeler okuyucuya vatandaşların karşılaştırmaları hakkında bir fikir verebilir.

- *Sosyal hizmetler burada daha iyi, doktorlar, ilaçlar, vs.*
- *Eğer yabancısınız ve işsizlik parası alıyorsanız arbeitsamt'ın iznini almadan Almanya'dan ayrılırsanız işsizlik parası alamazsınız.*
- *Vatandaşlık değiştirmek bize sosyal güvenlik yardımı sağlayacaktır.*
- *Çifte vatandaşlık bize bazı sosyal haklar, sosyal yardımlar, işsizlik yardımı, sağlık hizmeti vs. sağlayacaktır.*
- *Çifte vatandaşlık bize daha fazla sosyal güvenlik yardımı sağlayacaktır. Örneğin, benim annem 15 yıl çalıştı ve şimdi bel ağrısı çekmektedir. Emekli olma hakkı olduğu halde emekli olamamaktadır.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.5.)

İkinci olarak bazıları da dönmeleri halinde Almanya'dan emeklilik haklarını kaybedeceklerini belirtmektedirler. Bu durumda Alman hükümeti toplu olarak para ödemekte fakat emekli etmemektedir.

4.5.6. Seyahat ve Serbest Dolaşım

Alan araştırmamızda çifte vatandaşlığı seçen katılımcılarımızın %28'lik bir oranı serbest dolaşım ve rahatça seyahat etmek için vatandaşlık değiştirmek istemektedirler. Özellikle yaz tatilinde Türkiye'ye giderken bazı ülkelerin vize istemeleri göçmenlere ağır bir külfet oluşturmaktadır. Sınırdan veya konsolosluklar önünde bazen 1-2 gün (veya hafta) beklemektedirler.

- *Çifte vatandaşlık bize AB içinde serbest dolaşım verecek. Ondan sonra istediğin yere rahatça gidebilirsin.*
- *Vize almak Almanlar için daha kolay.*
- *Avrupa içindeki, Almanya'daki, Belçika'daki, Hollanda'daki konferans ve toplantılara rahatça gidebilirim.*
- *Eğer Türk iseniz herkes vize soruyor. Ama Alman'sanız "geç" diyorlar.*
- *Avrupa içinde tatile istediğim yere rahatça gidebilirim.*
- *Bize serbest dolaşım hakkı verecek. Örneğin, eğer Hollanda'da iş bulabilirsem oraya gidebilirim.*
- *Vize problemi olmayacak. Ayrıca gümrükte, Türk gümrüğü de buna dâhil, kolaylık sağlayacaktır.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.8.)

4.5.7. Köklerin Türkiye'de Olması

Görüştüklerimizin %19'u hala Türkiye ile bağlarının kopmadığı, köklerinin orada olduğu gerekçesini göstermektedirler. Bazı aile üyeleri hala Türkiye'de bulunmaktadır ve göçmenler de ileride geri dönmek istemektedirler. Çifte vatandaşlığın Türkiye'deki haklarını saklı tutacağını belirtmektedirler.

- *Türkiye ile olan bağlarımızı kesemeyiz. Orada akrabalarımız var ve ayrıca geri döneceğiz.*

- *Benim bağlarım, yatırımlarım Türkiye'de, eğer vatandaşlıktan ayrılırsam onları kaybedebilirim.*

4.5.8. Her İki Ülkeyle Bağları Koparmama

%19'luk bir kesim ise iki ülkeyle de bağları koparmamak için çifte vatandaşlık istemektedirler. Bu kategorideki gruplara bakarsak: Birinci grup eğer Türkiye'yi beğenmezsek tekrar Almanya'ya geri döneriz demektedirler. İkinci gruptakiler ise eğer Alman vatandaşlığına geçerlerse Türk vatandaşlığına geri alınmayabilecekleri endişesini taşımaktadırlar. Diğer bir grup ise iki taraf vatandaşlığı ile her zaman getirilerden faydalanabileceklerini ve hiç bir kayıplarının olmayacağını belirtmektedirler. Kendileri Türkiye'ye geri dönseler bile Almanya'da hakları devam edecektir.

- *Türk vatandaşlığımı kaybetmek istemiyorum. İkisini birden taşımak istiyorum.*
- *Türkiye'ye dönsek bile Almanya'daki vatandaşlık haklarından istifade edebiliriz. Belki sonra yeniden Almanya'ya döneriz.*
- *İki vatandaşlığı birlikte tutmak en iyisi. Sürekli Türkiye ve Almanya arasında seyahat ediyoruz. Türkiye'de mallarımız var. Eğer Türk vatandaşlığını bırakırsak yasal ve ekonomik problemler doğabilir.*
- *Alman vatandaşı olunca tekrar Türk vatandaşı olup olamayacağımızdan emin olmadığımız için en iyisi her ikisine de müsaade edilince ikisini birden almak.*
- *Almanya'da bir problemin baş göstermesi durumunda ilk gönderilecekler bizleriz. Dolayısıyla iki vatandaşlığı da birlikte almak gerekmektedir.*
- *Çifte vatandaşlık ile iki ülkenin de tüm haklarından faydalaniyorsunuz.*
- *Türkiye'de bir zaman kaldıktan sonra Almanya'ya geri dönmek istiyorum.*
- *Sonuçta geri döneceğiz ama burada da bir sosyal çevremiz var. Pek çok Türk ve Alman arkadaşlarım var. Ara sıra arkadaşlarımı ve yaşadığım çevreyi ziyaret etmek istiyorum.*
- *Çifte vatandaşlık aldıktan sonra bakacağım, hangi taraf menfaatimeyse orada kalacağım.*

- *Alman vatandaşı olunca Türkiye'deki hakları, Türk vatandaşı olunca da Almanya'daki hakları kaybediyorum. İkisini birden almak tek yol.*
- *Türkiye de insan hayatı garanti altında değil. Dolayısıyla tekrar Almanya'ya dönebiliriz.*
- *Çifte vatandaşlık olmadan Alman vatandaşlığı benim hayatıma extra bir katkı sağlamıyor. Sadece Alman vatandaşlığı alınca kazandığınız kadar kaybettiğiniz oluyor. Dolayısıyla çifte vatandaşlık almadıktan sonra sadece vatandaşlık değiştirme değmez.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.7.)

4.5.9. Alman Hayat Tarzı

%12'lik bir katılımcı kesimi Alman hayat tarzını benimsediklerini belirtmişlerdir. Gelişmiş bir ülkede yaşamak hayatı kolaylaştırmaktadır. Almanya'daki bu rahatlığa alıştıktan sonra gelişmekte olan bir ülkede hayat sürdürmek kolay olmasa gerektir. Adaptasyon problemi özellikle yeni kuşak arasında baş gösterecektir. Eski nesil Türkiye'yi bıraktıkları zamankinden biraz daha gelişmiş bulacakları için bir ölçüde tatmin olabilirler, ancak bunu yeni nesil için söylemek imkânsızdır. Ebeveynlerinin geldiği kırsal alanda (şehirlerde bile) toz, çamur, yetersiz alış veriş imkânı vs. ile karşılaşmaktadırlar. Bu kategorideki pek çok insan özellikle hastahanelerin kötü yönetiminden şikâyet etmektedirler.

- *Almanya'da hayat kolay, hayat standartları yüksek. Örneğin, yüksek enflasyon yok.*
- *Eğer Alman pasaportunuz varsa yurt dışında size daha iyi hizmet ediyorlar.*
- *Almanya gibi gelişmiş bir ülkenin hastahane, sosyal hizmetler gibi refah getirilerinden faydalanabilirsiniz. Türkiye'de böyle teknoloji yok. Almanya'da insan ilişkileri gayet kibar. Almanlar her zaman "danke schön", "bitte schön". Ama biz Türkler çok kabayız. Öbür taraftan temizlikten bahsedelim. Bunlara banyoyu lavaboyu biz öğrettik ama şimdi biz onlardan*

öğreniyoruz. Ayrıca Türk halkı Türk işçisiyle fazla ilgilenmiyor. Bizi sömürmeye, kazıklamaya çalışıyorlar. Biz piyasada fiyatları bilmiyoruz, onlar da fiyatları katlayarak söylüyorlar. Örneğin, gümrükte büyük ayırmacılık var. Alman turistlere bizden iyi hizmet ediliyor. Turistler “deklare edecek bir şeyim yok” deyip geçiyor. Ama sıra bize gelince bütün bavullarımız kontrol ediliyor.

- Almanlar bizi takdir ediyor, ama Türkler bizi aşağılıyor.
- Almanlar kibar. Bizimle ilgileniyorlar, bize değer veriyorlar.
- Burada hayat Türkiye'den daha konforlu. Türkiye'de bürokratik işlerimi rüşvetle bile halledemiyordum.
- Almanya bize tüm imkânları sunuyor.
- Almanlar size özel muamele gösteriyor. Kibar bir çevrede yaşamak güzel bir şey.

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.4.)

4.5.10. Almanya'yı Vatan Hissetme

Çifte vatandaşlık isteyenlerin %10 gibi bir kısmı da kendini Almanya'da evinde hissetmektedir. Yeni nesil gerçi bazı problemlerin olduğunu ama Almanya'da doğup Almanya'da büyüdüleri için Türkiye'ye döndüklerinde daha büyük adaptasyon problemlerinin olacağını belirtmektedirler. Türkiye'ye dönmeyi bir risk olarak görmektedirler. Diğerleri ise Almanya'ya alıştığını belirtip Almanya'nın ve Alman toplumunun bir parçası olduklarını belirtmektedirler. Bunların yanında Almanya'ya sadakatini belirten, Alman devletini koruyup, kurallarına harfiyen uymak gerektiğini ifade edenler de bulunmaktadır.

- Türkiye bizim tatil yöremiz. 11 ay burada 1 ay oradayız.
- Buraya yerleşmeye niyetlendim. Bizim memleketimiz artık burası. (halen çifte vatandaş)

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.7.)

4.5.11. Aile ile İlgili Konular

Bazı katılımcılarımız da çifte vatandaşlığı ailelerinin ve çocuklarının geleceği açısından tercih etmektedirler. Bazıları çocuklarının Türkiye'ye dönmek istemediğini diğerleri ise Almanya'da iyi eğitim ve

iş imkânlarının olduğu için çifte vatandaşlık tercih edeceklerini beyan etmişlerdir.

- *Sadece kendim için değil çocuklarım için çifte vatandaş olacağım. Türk vatandaşlığı ile memur, polis, hâkim olamıyorlar. Hâkim olmak için Alman vatandaşı olmaları lazım.*
- *Çifte vatandaşlık çocuklarımın işlerinde yüksek rütbe almalarını sağlayacak.*
- *Çocuklarım üstün nitelik ve daha fazla hak elde edecekler. Çifte vatandaşlık onlara gelecek garantisi sunacaktır.*
- *Çocuklarım Almanya'da yaşayacaklar. Burada hakları daha fazla.*
- *Çocuklarım okulda “yabancı” olarak görülüyor. Vatandaşlık değiştirmekle kendilerini okulda daha rahat hissederler.*
- *Eğer sadece Alman vatandaşı olursam çocuklarımı kaybederim endişesiyle çifte vatandaş oldum. (Halen çifte vatandaş)*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.6.)

4.5.12. Konut ve Yerleşim ile İlgili Nedenler

Bu kısımdaki görüştüklerimizin %8'lik bir kısmı da çifte vatandaşlığın konutla ve yerleşimle (oturma izni de dâhil) ilgili problemleri çözeceğini söylemektedirler.

- *Konut ofisinden ev kiralamanız daha kolay oluyor.*
- *En ufak bir suçta oturma izniniz kısaltılıyor.*
- *Çifte vatandaşlık sahibi olursak oturma izni konusundaki sıkıntılarımız biter.*
- *Şu anda çifte vatandaşım ve artık oturma iznine ihtiyacım yok.*

(Ayrıca bk. Bölüm 4.4.9.)

4.5.13. Türkiye’de Yüksek Statü

Diğer bir grup çifte vatandaşlığın Türkiye’de daha yüksek bir statü sağlayacağını belirtmektedir. Türkiye’deki Türklerin Almanlardan etkilendiğini ve dolayısıyla Türkiye’deki Almanların Türk işçilerinden daha rahat olduğunu iddia etmektedirler. Bazıları da “Almancı”

statülerinden dolayı Türkiye’de aldatıldıklarını söylemektedirler. Onlara göre çifte vatandaşlık bunları durduracaktır. Bu gruptakilerde Türkiye’ye Türkiye’deki insanlara karşı bir sitem sezilmektedir. Türk vatandaşları ile yabancılar arasında Türkiye’deki devlet dairelerinde bile ayırımlar olduğu vatandaşların gözlemidir. Türkiye’deki yabancıların problemleri rüşvet ve erteleme olmaksızın yapılırken, Almancılara bu kurallar işlememektedir. Başkaları da Türkiye’deki insan haklarından yakınmaktadırlar.

- *Eğer çifte vatandaş olursam Türkiye’deki devlet dairelerindeki problemlerim çözülür.*
- *Çifte vatandaş olursak Türkiye’deki problemlerimiz daha kolay halledilir.*
- *Türkiye’deki Türkler Alman turistleri davul zurna ile bekliyorlar. Bizleri değil. Bizler Almanya’da “Türk”, Türkiye’de “Almancı”yız. Acaba çifte vatandaşlık Almanya’daki yabancılık, Türkiye’deki Almancı’lık statümüzü sona erdirir mi merak ediyorum. Kim bilir? Belki bizim için de halk oyunları düzenler, davul-zurna çalarlar.*
- *Türkiye’de herkes Almanlara yardım ediyor. Türk polisi trafikteki, havaalanındaki kuyruklarda onlara öncelik veriyor.*

4.5.14. Irkçılık

Tablo 35’ten de görüleceği üzere katılanların %3’ü çifte vatandaşlığın ırkçılığı ve Neo-Nazilerin ırkçı saldırılarını azaltacağını düşünmektedirler. Bu gruptaki diğer bir %3.4 ise çifte vatandaşlık için hiç bir gerekçe göstermemektedir.

- *Çifte vatandaşlık bize karşı olan ırkçılığı durdurabilir.*
- *Dazlaklar problem çıkarınca sizin Alman vatandaşı olduğunuzu öğrenince davranışlarını değiştiriyorlar.*

4.5.15. Diğer

Bu gruptaki katılımcılardan %16’sından değişik cevaplar geldi. Çevrenin etkisi bunlardan biri. Komşu, akraba ve arkadaşların çifte

vatandaş olmaları insanları etkilemektedir. Bunun yanında askere gitmemek için çifte vatandaşlık isteyenler de bulunmaktadır. Bir başka grup ise bunun sadece sembolik bir statü değiştirme olduğunu, kalpten bir değiştirme olmadığını söylemektedirler. Değişiklik sadece kâğıt üzerinde olmaktadır. Bazıları ise çifte vatandaşlığa gelecek garantisi olarak bakmaktadırlar. Bunların yanında mesela polis kontrolleri gibi bazı bürokratik prosedürlerin ortadan kalkacağı inancı da bulunmaktadır. Bunun yanında öğrenciler ise üniversiteye girişte sınırlı olan yabancılar kontenjanı yerine doğrudan girişin sağlanacağını savunmaktadırlar. Bazıları ise Alman vatandaşı olunca kendini din değiştirmiş gibi hissettiğini ancak çifte vatandaşlık olduğu zaman insanın böyle bir duyguya kapılmadığını belirtmektedirler.

- *Bu değişiklik kalpten değil, kâğıt üzerinde bir değişikliktir.*
- *Türkiye'ye turist gibi vize alarak gitmek istemiyorum.*
- *Ben imamım. Islama daha iyi hizmet ederim.*
- *Çifte vatandaşlık zaman kaybı olan bürokratik işlemleri bitirmektedir. Bundan öte üniversitelerde yabancılar için sınırlı sayıda kontenjan var. Çifte vatandaşlık ile üniversiteye girme şansımı artırmış oldu. (Halen çifte vatandaş)*
- *İslam'ı her yerde anlatabiliriz.*

(Ayrıca bk. 4.4.12. ve 4.4.10.)

4.6. ALAN ARAŞTIRMASININ SONUÇLARININ KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

Vatandaşlık değiştirip değiştirmeme nedenlerine değindikten sonra bu insanların kimler olduğuna oluşturulan çapraz tablolar yardımıyla bakılabilir. Bu insanların kim olduğu ve geri planlarının tercihler konusunda etkili olup olmadığını anlamak için böyle bir bakış gerekmektedir. Vatandaşlık tercihleri üzerinde etkili olan faktörler toplu olarak Tablo 36'da, ayrı ayrı olarak ise daha sonraki tablolarda görülmektedir.

Tablo 36: Değişkenlerin Vatandaşlık Değişimi Tercihiyle Çapraz İncelenmesi

	Değiştirmek İsteyenler		Çif. Vat. Verilirse Alacaklar		Değiştirmek İstemeyenler		Fikri Yok		Halen Çif./Alm. Vat		Toplam	
DEĞİŞKEN	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
YAŞ DURUMU												
-21	12	38	11	34	7	22	2	6	0	0	32	17
21-30	31	46	18	26	14	21	1	1	4	6	68	36
31-40	12	38	7	22	9	28	2	6	2	6	32	17
41-50	1	4	13	46	12	43	2	7	0	0	28	15
51-60	5	18	4	14	17	61	1	4	1	4	28	15
60+	1	33	0	0	2	67	0	0	0	0	3	2
CİNSİYET												
Erkek	50	31	44	27	53	33	8	5	7	4	162	85
Kadın	12	41	9	31	8	28	0	0	0	0	29	15
MEDENİ DURUM												
Bekâr	15	34	15	34	9	20	2	5	3	7	44	23
Evli	46	32	38	26	50	35	6	4	4	3	144	75
Diğer	1	33	0	0	2	67	0	0	0	0	3	2
EĞİTİM DÜZEYİ												
Cahil ve OY	1	10	2	20	6	60	1	10	0	0	10	5
IO	13	20	19	30	28	44	3	5	1	2	64	34
OO	13	36	10	28	11	31	2	6	0	0	36	19
Lise	22	39	16	29	14	25	2	4	2	4	56	29
Lise Üstü	3	60	1	20	1	20	0	0	0	0	5	3
Üniversite	10	50	5	25	1	5	0	0	4	20	20	10
EĞİTİM YERİ												
Türkiye	31	26	33	28	45	38	6	5	2	2	117	61
Almanya	30	41	20	27	16	22	2	3	5	7	73	38
Diğer	1	100	0	0	0	0	0	0	0	0	1	1
YERLEŞME NİYETİ												
Evet	31	47	21	32	10	15	1	2	3	5	66	35
Hayır	23	24	21	22	44	46	5	5	3	3	96	50
Bilmiyor	8	28	11	38	7	24	2	7	1	3	29	15
İKAMET SÜRESİ												
0-4	9	56	4	25	3	19	0	0	0	0	16	18
5-9	4	50	2	25	2	25	0	0	0	0	8	4
10-14	12	36	11	33	4	12	2	6	4	12	33	17
15-19	20	36	16	29	18	32	2	4	0	0	56	29
20-24	14	26	15	28	19	36	2	4	3	6	53	28
25-29	3	17	4	22	9	50	2	11	0	0	18	9
30-34	0	0	1	14	6	86	0	0	0	0	7	4

Tablo 36'nın devamı

DEĞİŞKEN	Değiştirmek İsteyenler		Çif. Vat. Verilirse Alacaklar		Değiştirmek İstemeyenler		Fikri Yok		Halen Çif./Alm. Vatandaş		Toplam	
	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%	S	%
GÖÇ NEDENİ												
Alm. Doğ.	8	42	6	32	3	16	1	5	1	5	19	10
Çocukken	30	40	21	28	18	24	2	3	4	5	75	39
Aile Birl.	7	39	1	6	9	50	1	6	0	0	18	9
Ekonomik	8	13	20	32	29	47	3	5	2	3	62	32
Politik	4	80	0	0	1	20	0	0	0	0	5	3
Eğitim	2	22	4	44	2	22	1	11	0	0	9	5
Turizm	3	50	2	33	1	17	0	0	0	0	6	3
Diğer	2	29	1	14	4	57	0	0	0	0	7	4
CY	0	0	1	100	0	0	0	0	0	0	1	1
ALMANYA'YI VATAN GÖRME												
Evet	25	52	12	25	5	10	3	6	3	6	48	25
İkinci Vatan	14	45	9	29	4	13	2	6	2	6	31	16
Hayır, ama Alistık	3	27	3	27	4	36	0	0	1	9	11	6
Hayır	16	19	21	25	43	52	2	2	1	1	83	43
CY	4	22	8	45	5	28	1	5	0	0	18	10
EKONOMİK GEREKÇELİ GERİ DÖNME NİYETİ												
Evet	37	28	40	30	47	36	5	4	3	2	132	69
Hayır	18	41	9	20	10	23	3	7	4	9	44	23
CY	7	46	4	27	4	27	0	0	0	0	15	8
SIYASAL GÖRÜŞ												
SPD	20	34	20	34	16	28	1	2	1	2	58	30
CDU/CSU	8	24	8	24	14	42	3	9	0	0	33	17
FDP	0	0	1	20	4	80	0	0	0	0	5	3
Yeşiller/ Birlik 90	14	50	5	18	5	18	2	7	2	7	28	15
Diğer	3	75	0	0	0	0	0	0	1	25	4	2
HB	21	35	19	32	16	27	2	3	2	3	60	31
Bilmiyor	2	14	5	36	6	43	0	0	1	7	14	7
CY	3	27	0	0	6	55	1	9	1	9	11	6
DERNEK, VAKIF VE ORGANİZASYON BAĞI												
Var	38	34	31	27	37	33	3	3	4	4	113	59
Yok	22	32	21	30	19	28	4	6	3	4	69	36
CY	2	22	1	11	5	56	1	11	0	0	9	5
ORGANİZASYON TİPİ												
Dinsel	22	28	22	28	30	38	2	3	2	3	78	41
Sosyo-Kültürel	19	40	14	29	11	23	1	2	3	6	48	25
Politik	5	45	3	27	3	27	0	0	0	0	11	6
CY	24	31	22	29	23	30	5	6	3	4	77	40
TOPLAM	62	32	53	28	61	32	8	4	7	4	191	100

4.6.1. Yaş Durumu ve Vatandaşlık Tercihi

Tablo 37'nin gösterdiği gibi yaş ve vatandaşlık değiştirme ve değiştirmeme tercihleri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Daha ziyade yaşlı nüfusun Türk vatandaşı kalmak istediği görülmektedir. 21 yaşın altında %22 olan Türk vatandaşlığından ayrılmama oranı 50 üzerindeki yaş grubunda %61'e çıkmaktadır.

Halen Alman veya çifte vatandaş olanların da nispeten genç nüfus olduğunu görüyoruz. 7 kişiden 4 tanesi 30 yaşın altında, 2 tanesi de 31-40 yaş grubundadır.

Değiştirmek niyetinde olanlara bakıldığında da genç nüfusun yoğunlukta olduğu görülmektedir. 21-30 yaş grubunun neredeyse yarısı (%46) vatandaşlık değiştirmek istemektedirler. Yaş ilerledikçe bu oran düşmektedir. 41-50 yaş grubunda 1 kişi (%4), 51-60'da ise 5 kişi (%18) istemektedir. Diğer bir bakışla değiştirme niyetinde olan 62 kişinin 43 tanesi (%70) 30 yaşın altındadır. 40 yaşa çıkılınca bu 55 kişi eder ki bu da değiştirmek isteyenlerin %89'u 40 yaşın altındadır demektir.

Tablo 37: Yaş Durumu ve Tercihler

Yaş Grubu	-21 S %	21-30 S %	31-40 S %	41-50 S %	51-60 S %	60+ S %	Toplam S %
Tercihler							
Değiştirmek	12	31	12	1	5	1	62
İstemeyenler	38	46	38	4	18	33	32
Çif. Vat.	11	18	7	13	4	0	53
Verilirse	34	26	22	46	14	0	28
Alacaklar							
Değiştirmek	7	14	9	12	17	2	61
İstemeyenler	22	21	28	43	61	67	32
Fikri Yok	2	1	2	2	1	0	8
	6	1	6	7	4	0	4
Halen Çif./	0	4	2	0	1	0	7
Alman Vat.	0	6	6	0	4	0	4
Toplam	32	68	32	28	28	3	191
	17	36	17	15	15	2	

Türk vatandaşlığını bırakmak istemeyenlerin 21-30 yaş grubunda %21, 31-40 yaş grubunda %28, 41-50 yaş grubunda %43, 51-60 yaş grubunda ise %61 olduğu görülmektedir. Özetle, Alman vatandaşlığı alma veya çifte vatandaşlık istemi oranı genç kuşaklarda daha yüksektir. Yaşlılar için hala Türkiye dönüşmesi mümkün, dost, arkadaş ve akrabaların yaşadığı ya da hayallerin kurulduğu ülkedir,

“anavatan”dır. Ancak sonraki kuşaklar için Türkiye bir tatil beldesi, anne ve babalarının ülkesidir. Geleceğe ait planlar bilinmeyen bir ülke üzerine değil bildikleri Almanya üzerine yapılmaktadır. Almanya’ya “vatanım” diyenler yine genç kuşaklardır.

4.6.2. Cinsiyet ve Vatandaşlık Tercih

Tablo 28’den de da görüleceği gibi anketimize katılanlar arasında vatandaşlık değiştirenlerin hepsi erkektir. Buna karşılık diğer tercihler için erkeklerde yakın yüzdeler varken (%33, 31, 27) kadınların vatandaşlık değiştirmeyi daha çok istediklerini görüyoruz. Kadınların %41’i değiştirmek, %31’i çifte vatandaşlık verilirse almak, %28’i ise Türk vatandaşı kalmak istemektedir. Yapılan görüşmelerde kadınların Almanya’yı Türkiye’den daha rahat bulduklarını vurguladıkları gözlemlenmiştir. Almanya’daki Türk kadınları gerek toplumsal statü (Abadan-Unat, 1986a:21; Demircioğlu, 1983:132) gerekse maddi refah bakımından Türkiye’den daha iyi konumdadırlar. Almanya’da aileler zaman içinde çekirdek aile karakterine dönüşmüş ve kadına aile karar alma mekanizmasında daha geniş bir yer verilmiştir (Turan, 1992:174-178). Göçmenlerin pek çoğunun kökeni olan kırsal alandaki büyük ailelerde kadına fazla bir söz hakkı verilmemektedir. Aile içindeki erk, yaş ve cinsiyete göre yaşlılar ve erkekler daha önde olmak kaydıyla belirlenmektedir. Kadın, “elinin hamuruyla erkek işine”, ki erkeğin işi de ailenin erkidir, pek karışmaz. Ancak Almanya’daki çekirdek aileye bakıldığında karar alma mekanizmasında kadın ikinci sırada veya erkeğiyle eşit konumdadır. Çoğu göçmenin geldiği kırsal yörelerde kadın gerek içerinin gerekse dışarının tüm işlerine koşturmaktadır. Vatandaşlık değiştirmek geri dönme olasılığını düşürecek, geri dönmeme de Almanya’daki statü ve rahatlığı devam ettirecektir.

Jackson, göçü açıklarken sanayileşmeye ve çekirdek aileye özel bir önem vermektedir. Çekirdek aile, hareketliliği artırmakta bu da toprağa bağlılığı ve yakınlarla bağlılığı (kan bağıını) zayıflatmaktadır (1986). Buradan hareketle düz bir mantıkla ailenin atomize olması ulusal kimlik duygusunun da atomize olmasını doğurup insanların bir vatandaşlığa bağlı kalması fikrini değiştirebileceği düşünülebilir. Etrafındaki ve içindeki bağları kıran göçmenler esnek bir kimliğe bürünebilirler.

Tablo 38: Cinsiyet ve Vatandaşlık Değişirme

Cinsiyet	Erkek	Kadın	Toplam
Tercih	S	S	S
	%	%	%
Değiştirmek İsteyenler	50	12	62
	31	41	32
Çif. Vat. Verilirse Alacaklar	44	9	53
	27	31	28
Değiştirmek İstemeyenler	53	8	61
	33	28	32
Fikri Yok	8	0	8
	5	0	4
Halen Çif./Al.Vat.	7	0	7
	4	0	4
Toplam	162	29	191
	85	15	

4.6.3. Medeni Durum ve Vatandaşlık Tercihi

Tablo 39'da görüldüğü üzere evlilik durumu ile vatandaşlık değişimi arasında yakın bir ilişki vardır. Tabloda bekârların vatandaşlık değişimini daha fazla istedikleri görülmektedir. Bekârların %20'si Türk vatandaşı kalmak isterken evlilerin %35'i Türk vatandaşlığını korumak istemektedir. Burada bekârlığı yaş ile birlikte değerlendirmek gerekebilir. Evli olanlar yaşça büyüktürler (bkz. Tablo 40). Ayrıca ailevi sorumluluklar nedeniyle geçişin doğurabileceği olumsuz sonuçlardan çekinmektedirler. Bu durum tek başına değerlendirildiğinde ailelerin çocuklarının Almanya'da kültürel olarak kaybolacakları endişesinin bulunduğu düşünülebilir. Vatandaşlık değiştirmek isteyenlerde de yine çocuklarının geleceği için ümitler belirtilmiştir. Dolayısıyla evli olanlarda vatandaşlık değiştirme veya değiştirmeme kararında ailenin beklentileri önemli olmaktadır.

Tablo 39: Medeni Durum ve Vatandaşlık Tercihi

Medeni Durum	Bekâr	Evli	Diğer	Toplam
Tercihler	S %	S %	S %	S %
Değiştirmek İsteyenler	15 34	46 32	1 33	62 32
Çif. Vat. Verilirse Alacaklar	15 34	38 26	0 0	53 28
Değiştirmek İstemeyenler	9 20	50 35	2 67	61 32
Fikri Yok	2 5	6 4	0 0	8 4
Halen Çif./Al.Vat.	3 7	4 3	0 0	7 4
Toplam	44 23	144 75	3 2	191

Tablo 40: Medeni Hal ve Yaş Durumu

Medeni Hal	Bekâr	Evli	Diğer	Toplam
Yaş grubu	S %	S %	S %	S %
-21	28 64	4 3	0 0	32 17
21-30	15 34	51 35	2 67	68 36
31-40	1 2	31 22	0 0	32 17
41-50	0 0	28 19	0 0	28 15
51-60	0 0	28 19	0 0	28 15
60+	0 0	2 1	1 33	3 2
Toplam	44 23	144 75	3 2	191

4.6.4. Eğitim ve Vatandaşlık Tercihi

4.6.4.1. Eğitim Düzeyi

Tablo 41'in gösterdiği gibi eğitim seviyesi ile örnek kütlenin vatandaşlık tercihleri arasında yakın bir ilişki mevcuttur. Türk vatandaşı kalmak isteyenlerin oranı sadece okur-yazar olan veya hiç okuyup yazma bilmeyenlerde %60'tan Üniversite grubunda⁸² %5'e

⁸² Üniversite Grubundan kasıt üniversitede okuyan ve mezun olmuş olanlardır.

düşmektedir. Değiştirme isteğine ise, tam tersine, cahil ve okur-yazar grubun %10'u "evet" derken bu oran lise üstü ve üniversite kategorisinde %50-60'lara yükselmektedir.

Bunlara ilave olarak halen Alman vatandaşı ve çifte vatandaş olan 7 kişiden 4 tanesi üniversite, 2 tanesi de lise kategorisindedir.

4.6.4.2. Eğitim Yeri

Acaba eğitimini Türkiye'de ve Almanya'da tamamlamak vatandaşlık değiştirmeye etki eder mi?

Tablo 42'ye göre, eğitimini Türkiye'de tamamlayanların %38'i Türk vatandaşı kalmak isterken bu yüzde Almanya'da tamamlayanlarda %22'ye düşmektedir. Değiştirmek isteği ise tam tersine eğitimini Türkiye'de tamamlayanlarda %26'ya düşüp Almanya'da eğitim görenlerde %41'e yükselmektedir. Bu sonuçlar, vatandaşlık değiştirmeyi entegrasyonun en üst basamağı olarak aldığımız zaman eğitimin entegrasyon sürecinde ne kadar önemli bir işleve sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca burada genç nüfusun daha ziyade Almanya'da eğitim gördüğü de göz önünde bulundurulmalıdır.

Vatandaşlık değiştiren 7 kişinin de 5 tanesi Almanya'da 2 tanesi ise Türkiye'de eğitimlerinin önemli bir kısmını tamamlamışlardır.

Tablo 41: Eğitim Düzeyi ve Vatandaşlık Tercihi Karşılaştırması

Eğitim Seviyesi Tercihler	Cahil ve OY S %	IO S %	OO S %	Lise S %	Lise Üstü S %	Üniv. S %	Toplam S %
Değiştirmek İsteyenler	1 10	13 20	13 36	22 39	3 60	10 50	62 32
Çif. V. Verilirse Alacaklar	2 20	19 30	10 28	16 29	1 20	5 25	53 28
Değiştirmek İstemeyenler	6 60	28 44	11 31	14 25	1 20	1 5	61 32
Fikri Yok	1 10	3 5	2 6	2 4	0 0	0 0	8 4
Halen Çif./ Al.Vat.	0 0	1 2	0 0	2 4	0 0	4 20	7 4
Toplam	10 5	64 34	36 19	56 29	5 3	20 10	191

OY: Okur Yazar, IO: İlk Okul, OO:Orta Okul, Üniv: Üniversite

Tablo 42: Eğitim Yeri ve Vatandaşlık Tercihi

Eğitim Yeri Tercihler	Türkiye S %	Almanya S %	Diğer S %	Toplam S %
Değiştirmek İsteyenler	31 26	30 41	1 100	62 32
Çif. Vat. Verilirse Alacaklar	33 28	20 27	0 0	53 28
Değiştirmek İstemeyen	45 38	16 22	0 0	61 32
Fikri Yok	6 5	2 3	0 0	8 4
Halen Çif./Alm. Vat.	2 2	5 7	0 0	7 4
Toplam	117 61	73 38	1 1	191

4.6.5. Almanya'da İkamet Süresi ve Vatandaşlık Tercihi

Alan Araştırmasına başlamadan önce farz edilen “kişiler yurt dışında kalma sürelerini uzattıkça vatandaşlık değiştirme yönünde eğilim gösterirler” varsayımımız çıkan sonuçlarla doğrulanmamaktadır. “Ne kadar uzun süre Almanya’da kalınırsa Alman toplumuna uyum o ölçüde fazla olur ve vatandaşlık değişimi de o oranda artar” şeklindeki düşüncemiz araştırma sonuçlarıyla çelişmiştir. Dolayısıyla kişilerin

kalma süresinin uzunluğu tek belirleyici unsur olmamaktadır. Çıkan sonuçlara göre kalma süresi uzun olan insanlar Türk vatandaşlığında da ısrar eden insanlardır.

Tablo 43'teki verilere bakılırsa kalma süresiyle vatandaşlık değiştirme niyeti arasındaki ilişki ters orantılıdır. 0-4 yıl ikamet edenlerin %56'sı değiştirmek isterken 30-34 yıl kalanlardan hiç kimse değiştirmek istememektedir. 25-29 yıl kalanlardan da sadece %17'lik bir kısım değiştirmek istemektedir.

Bunun yanında 0-4 yıl ikameti olanların %19'u Türk vatandaşı kalmak isterken oran 30-34 yıl ikamet grubunda %86'ya ulaşmaktadır. Değiştirme isteği ikamet süresiyle ters orantılı olarak düzenli bir değişim göstermektedir. Tek istisna 10-14 yıl grubunda görülmektedir ki bunu da halen Alman vatandaşı ve çifte vatandaşlarla birlikte değerlendirirsek düzenlilik bozulmamış olur (%48). Ancak yine de "askeri rejim dönemi" diye adlandırılan, 1980-1984 yıllarını kapsayan döneme denk düşen grubun tutumu tüm kategorilerde düzenliliği bozmaktadır.

Tablo 43: Almanya'da İkamet Süresi ve Vatandaşlık Tercihi

Kalınan Yıl	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	Toplam
Tercihler	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %
Değiştirmek	9	4	12	20	14	3	0	62
İsteyenler	56	50	36	36	26	17	0	32
Çifte Vat.	4	2	11	16	15	4	1	53
Verilirse	25	25	33	29	28	22	14	28
Alacaklar								
Değiştirmek	3	2	4	18	19	9	6	61
İstemeyenler	19	25	12	32	36	50	86	32
Fikri Yok	0	0	2	2	2	2	0	8
	0	0	6	4	4	11	0	4
Halen	0	0	4	0	3	0	0	7
Çif./Al.Vat	0	0	12	0	6	0	0	4
Toplam	16	8	33	56	53	18	7	191
	8	4	17	29	28	9	4	

Yine hatırlatmakta yarar vardır: Bu çalışmaya bir göçmenin uzun bir süre bir yerde kalmasının bir hak iddia edebilmesinde, bulunulan topluma uyum sağlanmasında önemli bir ölçüt olduğu varsayımıyla yola çıkılmıştı. Ancak 0-4 yıl arasında Almanya'da kalan birisinin Alman toplumuna uyum sağladığını düşünmek fazla iyimserlik olur. Beklentilerin tersine süre uzadıkça insanlar vatandaşlık hakkı iddia etmek yerine geri dönmeyi tercih etmektedirler. Bu sonucu açıklamakta

güçlük çektiğimizi belirtmek gerekmektedir. Belki sonradan göçenlerin vatandaşlık statüsünü değiştirme konusunda daha kozmopolit düşündüğü varsayılabilir. Ya da yine genç kuşaklar tezine bakmak gerekecektir. Bu noktada denilebilecek belki, Türkiye'den Almanya'ya göç olayı her ne kadar bireylerle gerçekleşen bir hareket gibi görünse de bir sürekliliği içinde barındırması bakımından bireyi aşan, daha geniş düşünülmesi gereken bir süreç olarak ele alınmalıdır. Yani özellikle ilk nesil geri dönme düşüncesini kafasında sürekli tuttuğundan vatandaşlık değiştirmeye de kapalı kalmaktadır. Ancak ikinci nesil her ne kadar kalma süresi kısa da olsa birinci önceliği geri dönmeye vermemektedir ve vatandaşlık değiştirmeye açık olmaktadır. "Türkiye'deki sosyal, ekonomik ve politik durumun istikrar vadetmemesi", göreceli olarak giderek daha da kötüleşmesi bir başka neden olabilir (TCBB, 1999a).

Bu noktada ikamet süresinin yanında yerleşme niyeti ile vatandaşlık değiştirme arasındaki ilişkiye bakmak zorunlu görünmektedir.

4.6.6. Almanya'ya Yerleşme Niyeti ve Vatandaşlık Değişimi İlişkisi

Tablo 44: Almanya'ya Yerleşme Niyeti ve Vatandaşlık Değişimi İlişkisi

Yerleşme Niyeti	Evet S %	Hayır S %	Bilmiyor S %	Toplam S %
Tercihler				
Değiştirmek İsteyenler	31	23	8	62
	47	24	28	32
Çifte Vat. Verilirse	21	21	11	53
Alacaklar	32	22	38	28
Değiştirmek İstemeyenler	10	44	7	61
	15	46	24	32
Fikri Yok	1	5	2	8
	2	5	7	4
Halen Çif./Al. Vat	3	3	1	7
	5	3	3	4
Toplam	66	96	29	191
	35	50	15	

Tablo 44'de görüldüğü üzere Almanya'ya yerleşme isteği ile vatandaşlık değiştirme oranları arasında bir paralellik bulunmaktadır.

Almanya'ya yerleşmek isteyenlerin %47'si vatandaşlık değiştirmek isterken sadece %15'i Türk vatandaşı kalmak istemektedir. Yerleşmek istemeyenlerin ise %24'ü vatandaşlık değiştirmek istiyor, ama %46'sı istemiyor. Dolayısıyla Almanya'ya yerleşme isteği ile vatandaşlık değiştirme isteği doğru orantılıdır. Burada örnek kitlemizin 1/3'ünün Almanya'ya yerleşme niyetinde olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kalan kesimin ise dönüş tarihi belirsizdir ve sürekli ertelenmektedir.

4.6.7. Göç Nedeni ve Vatandaşlık Tercihi İlişkisi

Tablo 45: Göç Nedeni ve Vatandaşlık Tercihi İlişkisi (Çok Seçimli)

Göç Nedeni	AD	Çc	AB	Ek	Pl.	Eğ	Tur	Dğ	CY	Toplam
Tercihler	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S (1) %
Değiştirmek	8	30	7	8	4	2	3	2	0	62 (64)
İsteyenler	42	40	39	13	80	22	50	29	0	32
Çif.Vat.Vrlrse	6	21	1	20	0	4	2	1	1	53 (56)
Alacaklar	32	28	6	32	0	44	33	14	100	28
Değiştirmek	3	18	9	29	1	2	1	4	0	61 (67)
İstemeyenler	16	24	50	47	20	22	17	57	0	32
Fikri Yok	1	2	1	3	0	1	0	0	0	8 (8)
	5	3	6	5	0	11	0	0	0	4
Halen	1	4	0	2	0	0	0	0	0	7 (7)
Çif./Al.Vat.	5	5	0	3	0	0	0	0	0	4
Toplam	19 10	75 39	18 9	62 32	5 3	9 5	6 3	7 4	1 1	191 (202)

AD: Almanya Doğumlu, **Çc.:** Almanya'ya çocukken gelenler, **AB:** Aile Birleşmesi (eşine bağlı olarak gelenler), **Ek.:** Ekonomik Nedenle Gelenler, **Pl.:** Politik Nedenle Gelenler, **Eğ.:** Eğitim Amacıyla Gelenler, **Tur.:** Turistik amaçla gelip kalanlar, **Dğ.:** Diğerleri, **CY:** Cevap Yok. (1) Parantez içindeki rakamlar cevap tekrar sayısıdır.

Göç nedeni ve vatandaşlık değiştirme ilişkisini ele aldığımız bu bölümde Tablo 45'ten de görüleceği gibi Almanya'da doğan katılımcılarımızın %42'si vatandaşlık değiştirmek isterken sadece %16'sı Türk vatandaşı kalmak istemektedir. %42'ye ilave olarak %32'lik bir kesim de ileride çifte vatandaşlık hakkı verilirse çifte vatandaşlık almak istemektedir.

Almanya'ya çocukken göç eden katılımcılarımız da benzer şekilde daha ziyade vatandaşlık değiştirme yönünde fikir beyan etmektedirler: %40 vatandaşlık statüsünü değiştirmek isterken %24'lük bir kesim de Türk vatandaşı kalmak istemektedir.

Kayda değer diğer iki grup ise aile birleşmesi ve ekonomik nedenlerle Almanya'ya gelenlerden oluşan gruptur. Bu grubun büyük bir çoğunluğunu birinci kuşaktaki işçiler ve eşleri oluşturmaktadır ve bunların yarısının tercihi de Türk vatandaşlığından ayrılmama yönündedir. Aile birleşmesi nedeniyle gelenlerin %39'u (ki bunlar içinde kadın katılımcıların oranı yüksektir), ekonomik nedenle gelenlerin ise sadece %13'ü vatandaşlık değiştirmek istemektedirler. Bu son nedenle gelenler göreceli olarak yaşlı birinci nesildir.

Değiştirmek isteyenlerden göze çarpan diğer bir grup da politik nedenle göç edenlerdir. Bunlardan 5 kişiden 4 tanesi değiştirmek istemektedir.

4.6.8. Kendini Alman Hissetme ve Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görmeye Vatandaşlık Tercihi İlişkisi

4.6.8.1. Kendini Alman Hissetme ve Vatandaşlık Tercihi

Örnek kitleye sorulan “Kendinizi Alman olarak hissediyor musunuz?” sorusuna sadece 5 kişiden olumlu cevap geldiği için burada vatandaşlık tercihi ile ilgili bir karşılaştırma zor görülmektedir.

4.6.8.2. Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görme ve Vatandaşlık Tercihi

Her ne kadar görüşme yaptığımız göçmenler arasında kendilerini Alman olarak görenler çok az çıksa da (5 kişi) Almanya'yı asli vatani (48 kişi, %25) veya ikinci vatani (31 kişi, %16) olarak gören bir hayli katılımcı bulunmaktadır (toplam 79 kişi, %41). Bunun yanında 11 kişi de (%6) Almanya'yı vatan olarak görmediği, ancak yaşanılan mekân olarak oraya alıştığını söylemektedir. %43'lük bir kesim ise Almanya'yı vatani olarak görmediğini belirtmiştir.

Tablo 46'da görüldüğü gibi Almanya'yı vatani olarak hissetme duygusuyla vatandaşlık tercihleri arasında yakın bir ilişki olduğu görülmektedir. Almanya'yı vatani olarak görenlerin vatandaşlık durumlarını da değiştirmek istedikleri görülmektedir. Almanya'yı

vatanı olarak görenlerin %52'si vatandaşlığını değiştirmek isterken sadece %10'u Türk vatandaşı kalmayı tercih etmektedir.

Almanya'yı ikinci vatan olarak görenlerde de biraz azalmakla birlikte aynı eğilimin olduğu görülmektedir. Bunlardan %45'lik bir kesim vatandaşlık değiştirme isterken %13'lük bir grup da Türk vatandaşı kalmayı tercih etmektedir.

Almanya'yı kendi vatanı olarak görmeyenlerde ise yüzdelik oranlar tersine dönmektedir. Bunlardan yarısı (%52) vatandaşlık değiştirmek istememektedir. Almanya'yı vatanı olarak görmeyenlerden beşte biri (%19) ise vatandaşlığını değiştirmek istemektedir.

Tablo 46: Almanya'yı Kendi Ülkesi Olarak Görme ve Vatandaşlık Tercihi

Almanya'yı Vatan Hissetme	Evet	İkinci Vatan	Hayır, ama Alıştık	Hayır	CY	Toplam
Tercihler	S %	S %	S %	S %	S %	S %
Değiştirmek İsteyenler	25	14	3	16	4	62
	52	45	27	19	22	32
Çif.V. Verilirse Alacaklar	12	9	3	21	8	53
	25	29	27	25	45	28
Değiştirmek İstemeyenler	5	4	4	43	5	61
	10	13	36	52	28	32
Fikri Yok	3	2	0	2	1	8
	6	6	0	2	5	4
Halen Çifte/Alman Vatandaşı	3	2	1	1	0	7
	6	6	9	1	0	4
Toplam	48	31	11	83	18	191
	25	16	6	43	10	

Vatandaşlık değiştiren 7 katılımcımızın da 3 tanesi Almanya'yı vatanı olarak görüp, 2 tanesi ikinci vatan olarak görürken, 1 tanesi de vatan olarak görmediğini ama oraya alıştığını belirtmiştir. Kalan 1 kişi ise Almanya'yı vatan olarak hissetmemektedir.

Özetle, kimliğin bir parçası olarak gördüğümüz yaşadığı yeri vatanı olarak hissetme duygusu kendini vatandaşlık değiştirme tercihinde de göstermektedir. Almanya'yı vatanı olarak hissedenler aynı doğrultuda vatandaşlıklarını da değiştirmek istemektedirler. Bu soru aslında Türk göçmenlerin kimlikleri ile ilişkilendirilmektedir. “Almanya'yı vatanım olarak görüyorum” diyenleri “Almanya ağırlıklı kimliği olanlar”, “Ne Almanya'ya alıştım ne de Almanya'yı vatanım olarak görüyorum” diyenleri de “Türkiye ağırlıklı kimliği olanlar” diye

adlandırmakta sakınca görülmesi gerektir. Dolayısıyla yaşadığı yeri vatanı olarak görme kimliğin bir parçası olarak görülmektedir.

4.6.9. Ekonomi Bağlantılı Geri Dönme Niyeti ve Vatandaşlık Tercihi

Bu bölümde araştırmamıza katılanlara Türkiye’de iyi bir iş kursalar veya tatmin olacakları bir iş sahibi olsalar Türkiye’ye dönüp dönmeyecekleri soruldu. Katılanlardan 132 kişi (%69) bu durumda dönmeyi düşünebileceklerini, 44 kişi ise (%23) dönmeyi düşünmediklerini belirttiler. (Karşılaştırınız 4.6.6. ve ilgili Tablo)

Türkiye’de iyi bir iş kurarsa veya iş sahibi olursa döneceklerden %36’sı Türk vatandaşı kalmak isterken %28’i vatandaşlığını değiştirmek istemektedir. Bu şartlar altında bile Türkiye’ye dönmek istemeyenlerin ise %41’i vatandaşlık değiştirmek isterken %23’lük bir oran Türk vatandaşı kalmayı tercih etmektedir.

Burada niyetimiz ekonomik koşulların belirleyiciliğini ölçmekti. Türkiye’de ekonomik koşullarının iyi olması durumunda, Almanya’ya yerleşme niyetinde olmayan, 66 kişiye ilave (bk. Tablo 36) bir 66 kişilik grup daha katılmaktadır. Örneklemimizden 44 kişi ise (yaklaşık 1/4) Türkiye’de ekonomik koşulları iyi dahi olsa dönmek istememektedirler.

Tablo 47: Ekonomi Bağlantılı Geri Dönme Niyeti ve Vatandaşlık Tercihi

İyi Bir İş Kurar veya Tatmin Edici Bir İş Sahibi Olursa Dönme Niyeti	Evet S	Hayır S	CY S	Toplam S
Tercihler	%	%	%	%
Değiştirmek İsteyenler	37 28	18 41	7 46	62 32
Çifte vatandaşlık Verilirse Alacaklar	40 30	9 20	4 27	53 28
Değiştirmek İstemeyenler	47 36	10 23	4 27	61 32
Fikri yok	5 4	3 7	0 0	8 4
Halen Çifte Vat. Veya Alman Vatandaşı	3 2	4 9	0 0	7 4
Toplam S %	132 69	44 23	15 8	191

4.6.10. Siyasal Görüş ve Vatandaşlık Tercihi

Vatandaşların siyasal görüşleri ile vatandaşlık tercihleri arasında ne gibi bir ilişkinin olduğu Tablo 48'de görülmektedir. Bu partilerden Sosyal Demokratlar (SPD) ve Yeşiller (Die Grüne) sol kanadı, geçen dönemde 16 yıl iktidarda kalan Hristiyan Demokratik Birlik (CDU) ile Hristiyan Sosyal Birlik (CSU) ve Hür Demokratlar (FDP) ise sağ kanadı oluşturmaktadır.

Tablo 48: Siyasal Görüş ve Vatandaşlık Tercihi (Çok seçimli)

Parti Tercihi	SPD	CDU/ CSU	FDP	Birlik90 Yeşiller	Diğr	HB	Bilmi- yor	CY	Toplam
Tercihler	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S %	S (1) %
Değiştirmek	20	8	0	14	3	21	2	3	62(71)
İsteyenler	34	24	0	50	75	35	14	27	32
Çif.V.Verilir- se Alacaklar	20	8	1	5	0	19	5	0	53(58)
	34	24	20	18	0	32	36	0	28
Değiştirmek	16	14	4	5	0	16	6	6	61(67)
İstemeyenler	28	42	80	18	0	27	43	55	32
Bilmiyor	1	3	0	2	0	2	0	1	8(9)
	2	9	0	7	0	3	0	9	4
Halen	1	0	0	2	1	2	1	1	7(8)
Çif./Al. Vatandaşı	2	0	0	7	25	3	7	9	4
Toplam S	58	33	5	28	4	60	14	11	191(213)
%	30	17	3	15	2	31	7	6	

(1) Parantez içi rakamlar toplam tercih tekrarını vermektedir.

Örnek kitlenin siyasal tercihlerine baktığımızda %31 ile hiç bir siyasi partiye oy vermeyi düşünmeyenler birinci sırayı işgal etmektedirler. İkinci sırada %30 ile SPD gelmekte olup bunları daha sonra %17 ile CDU/CSU, %15 ile Yeşiller, %3 ile FDP ve %2 ile diğer partiler⁸³ takip etmektedir. Görüşmeler sırasındaki gözlemlerimizde Türkiye'deki partilerden sağ partileri destekleyen taraftarların Almanya'da sol partileri de düşündüklerini gördük. Bilindiği gibi 1994'teki genel parlamento seçimlerinde 2 tane Türk kökenli milletvekili parlamentoya girmiştir ki bunların ikisi de sol partilerdendir. 1998 seçimlerinde bunlara Yeşiller'den bir tane daha eklenmiştir.

⁸³ Bunlar daha ziyade sosyalist partilerdir. 2 respondent PDS ve 2 respondent de MLPD taraftarıdır.

Burada katılımcıların siyasi tercihleriyle vatandaşlık değiştirme fikirleri arasında bir ilişki olup olmadığı konusu karşılaştırıldı. Yaptığımız sağ-sol ayrımındaki sol partileri tercih edenlerin daha ziyade vatandaşlık değiştirmek istedikleri görülmektedir. Sosyalist partileri tercih eden katılımcıların bir tanesi değiştirmiş, üç tanesi de değiştirmek istemektedir. Yeşilleri tercih edenlerden yarısı (%50) değiştirmek isterken %18'lik bir kesim Türk vatandaşı kalmak istemektedir. SPD taraftarlarının ise %34'ü değiştirmek isterken %28'lik bir kesimi de Türk vatandaşı kalmak istemektedir. Sağ partilere baktığımızda ise Türk vatandaşlığını değiştirmek istemeyenlerin daha çoğunlukta olduklarını görüyoruz. FDP'lilerin 4/5'ü Türk vatandaşı kalmak isterken bir kişi de çifte vatandaşlık verilirse almayı düşünüyor. CDU/CSU ittifakına sempati duyanlardan ise %42'si Türk vatandaşlığını korumak isterken %24'lük bir kesin değiştirmek istemektedir.

4.6.11. Dernek, Vakıf ve Diğer Organizasyonlara Bağlılık ve Vatandaşlık Tercihi

Bu grupta katılımcıların dernek, vakıf ve diğer organizasyonlarla bağlılıkları ile vatandaşlık tercihleri arasında bir bağlantının olup olmadığına bakıldı. İlk olarak buralara bağlı olanlarla olmayanlar arasındaki farka bakılıp daha sonra bu organizasyonların türleriyle vatandaşlık değiştirme isteği arasındaki ilişkiye değinildi.

Tablo 49'da görüldüğü gibi organizasyonlara bağlı olup olmamakla vatandaşlık değiştirip değiştirmeme isteği arasında kayda değer bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo 50'de ise organizasyon tipleri ile vatandaşlık tercihi arasındaki ilişki görülmektedir. Buna göre dini organizasyonlara bağlılık ifade edenlerin %28'i vatandaşlık değiştirmek isterken %38'i ise değiştirmek istememektedir. Bu durum sosyo-kültürel ve politik organizasyonlara bağlı olanlarda tersine dönmekte ve değiştirmek isteyenlerin yüzdesi değiştirmek istemeyenlerden daha fazla bir konuma gelmektedir. Dini organizasyonlar daha ziyade cami dernekleridir ve buralara da birinci nesildeki göçmenler üyedirler.

Tablo 49: Dernek, Vakıf ve Diğer Organizasyonlara Bağlılık ve Vatandaşlık Tercihi

Organizasyonlarla Bağ Tercihler	Var S %	Yok S %	CY S %	Toplam S %
Değiştirmek İsteyenler	38 34	22 32	2 22	62 32
Çif.V. Verilirse Alacaklar	31 27	21 30	1 11	53 28
Değiştirmek İstemeyenler	37 33	19 28	5 56	61 32
Fikri yok	3 3	4 6	1 11	8 4
Halen Çifte Vat. Veya Alman Vatandaşı	4 4	3 4	0 0	7 4
Toplam S %	113 59	69 36	9 5	191

Tablo 50: Organizasyon Tipi ve Vatandaşlık Tercihi Karşılaştırması (Çok Seçimli)

Organizasyon Tipi Tercihler	Dinsel S %	Sosyo- Kültürel S %	Politik S %	CY S %	Toplam S(1) %
Değiştirmek İsteyenler	22 28	19 40	5 45	24 31	62(70) 32
Çifte Vat. Verilirse Alacak	22 28	14 29	3 27	22 29	53(61) 28
Değiştirmek İstemeyenler	30 38	11 23	3 27	23 30	61(67) 32
Fikri Yok	2 3	1 2	0 0	5 6	8(8) 4
Halen Çif. Vat. Veya Alman Vat.	2 3	3 6	0 0	3 4	7(8) 4
Toplam S %	78 41	48 25	11 6	77 40	191 (214)

(1) Parantez içindeki rakamlar toplam tercih tekrarını göstermektedir.

SONUÇ

Almanya'daki Türk vatandaşlarının vatandaşlık değişimi sorununu ele aldığımız bu araştırmada elde ettiğimiz bilgi ve bulgulardan bazı sonuçlar çıkarmak mümkündür. Almanya'ya olan Türk göçü karakter olarak, gönüllü katılımı ile gerçekleşen, ekonomik motivasyonlu ve özellikle başlangıçta devlet eliyle ve devlet destekli yapılan bir dış göçtür. Öte yandan Almanya'ya olan göç hareketi İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'ya olan iş gücü hareketi sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Bugün Almanya'da yaklaşık 2.2 milyon Türk vatandaşı kırsal bölgeden gelip endüstri toplumunun değer yargılarını üstlenmiş ya da üstlenmeye çalışan, ona adapte olmuş fakat kendi kültürünü, kendi kültürel yapısını devam ettiren ya da ettirmeye çalışan bir kitle konumundadır. Geçmişle günümüz karşılaştırılacak olursa Türk göçünün genel karakterinin değiştiği görülebilir. Artık karşımızda “gurbetçi işçiler” değil “Avrupalı, Almanyalı Türkler” veya “Türkiye kökenli göçmen azınlıklar” bulunmaktadır. Almanya'da artık Müslüman-Türk kimliği ve Almanlardan sonra ikinci kültürel ve etnik grup bulunmaktadır. Bunlar kesin yerleşme süreciyle birlikte radyo-tv yayınlarıyla, gazeteleriyle, müzisyen ve sanatçılarıyla, sporcularıyla, edebiyatçılarıyla, işçisiyle, işverenleriyle, siyasetçileri, bilim adamları velhasıl tüm meslek gruplarıyla Alman toplumunun içinde kendilerine yer edinmeye çalışmaktadırlar.

Almanya'ya yapılan göç hareketinin nedenleri arasında itici güç olarak Türkiye'nin ekonomik geriliği sonucu ortaya çıkan işsizlik ve/ya düşük gelir ilk sıralarda yer almaktadır. Almanya'nın çekiciliği ise Türk vatandaşlarına iş ve yüksek sosyo-ekonomik olanaklar sunması olarak göze çarpmaktadır. Bu göçten her üç taraf da (Almanya-Türkiye-göçmenler) zararların yanında pek çok yarar sağlamışlardır. Bu yararların başlıcaları: Almanya'nın gelişen ekonomisinin gereksinimi olan işgücü açığını kapatması, düşük maliyetle ucuz işgücü elde etmesi, hızlı bir kalkınma sağlaması; Türkiye'nin hızla artan nüfusa iş sağlaması, dış ödemeler dengesindeki açığı kapatacak döviz elde etmesi; göçmenlerin ise, işsizlerin iş bulması, işi olanların daha yüksek bir gelire kavuşması, gelişmiş bir ülkenin tüm sosyal ve ekonomik refah getirilerinden yararlanması olarak ortaya çıkmıştır.

Başlangıçta söz konusu olan “bekâr” işçi görüntüsü, 1970'lerde Almanya'nın iş gücü göçünü durdurmasının da hızlandırıcı etkisiyle aile göçüne dönüşmüştür. Aile göçü belki de Almanya'ya Türk göçünün dönüm noktası olmuştur. Çünkü aile birleşimiyle Almanya'da

kalıcılık durumu ortaya çıkmıştır. Bu da beraberinde ikinci ve üçüncü kuşağın çeşitli hak taleplerini getirmiştir. Bugün Almanya'daki Türkler, gerek ikili antlaşmalardan, gerek AB ilişkilerinden doğan ve gerekse Almanya'nın tek taraflı olarak verdiği sivil, sosyal ve ekonomik haklara sahiptirler. 1970'li yıllar ailelerin ve ikinci ve üçüncü kuşağın problemlerinin ortaya çıktığı, 1980 ve de özellikle 1990'lı yıllar ise bu problemlerin aşılması için çabaların harcandığı, özellikle vatandaşlık sorununun kendisini yoğun olarak hissettirdiği yıllar olmuştur. Beklentilerimiz bu çabaların gelecekte de süreceği şeklindedir.

Geri dönme niyetinin büyük bir çoğunlukla yerleşme niyetine dönüşmesi göç sürecinde bir kilometre taşı niteliğindedir. Yerleşme ve/ya uzun süreli kalma niyeti hak aramayı da beraberinde getirmektedir. Hakların elde edilmesinde ise vatandaşlık olgusu karşımıza çıkmaktadır. Günümüzün geçerli uygulaması vatandaşlara tüm hakların verilmesi, vatandaş olmayanlara ise kısıtlı bazı hakların verilmesi şeklindedir. Bu çalışmamızda vurguladığımız bir husus ise uluslararası ilişkilerin doğurduğu bazı sonuçlardan bir tanesinin de hakların elde edilmesinde vatandaşlığın eski önemini giderek yitirdiğidir. AB süreci ve diğer uluslararası/üstü bazı kuruluşlar (BM, ILO gibi) hakların verilmesinde mevcut vatandaşlık kalıplarını zorlamaktadır. Buna sermayenin uluslararası niteliğe bürünmesi de eklenmelidir.

Artık Almanya'da Türkiye'ye dönme durumunda olmayan bir azınlık grup vardır. Almanya diğer tüm ulus devletler gibi bu grubun kendi toplumuna tam entegre olmasını, kendisini Alman kimliğiyle vasıflandırmasını istemekte ve beklemektedir. Türkler ise tüm etnik azınlık gruplar gibi kendi kimliklerini kaybetmeme savaşı vermektedirler. Türkiye ise Şen'in görüşmemizde vurguladığı şekilde onların "her an geri dönecek gibi yaşamaları ama hiç bir zaman geri dönmemeleri ve paralarını Türkiye'ye göndermeleri; çifte vatandaş olup Almanya'da Türk lobisi oluşturmaları ve Almanya'daki politikaya ağırlıklarını koymaları"nı istemektedir. Bu isteklerin hangi yönde gelişeceğini ise daha ziyade ev sahibi devlet ve toplumun yasal ve sosyal altyapıyı hazırlamasının yanında göçmenlerin sosyal ve psikolojik kabiliyetleri belirleyecektir. Gönderen devletin rolü ikinci derecede kalacaktır. Göçmenler sürekli yaşanan ülke ile kaynak ülke karşılaştırmasını yapacak ve bu ikilemden kuşaklar ve yüzyıllar boyu kurtulamayacaklardır. Türk göçmenlerin yaşayacakları ikilemin temel nedenini kültürler arası fark oluşturacaktır. Ne kadar yerli topluma adapte olurlarsa olsunlar farklı bir din, dil ve etnik kimlik

taşıyacaklardır. Ekonomik, siyasal, toplumsal problemlerde ilk suçlanacak kişiler olmaya devam edeceklerdir. Evlerinin yakılmasında olduğu gibi kendileri problem çıkarmamaya çalışsa bile problemliler onları bulacaktır. Almanya'dan beklenen, özellikle yasal ve sosyal tedbirlerle, bu problemleri azaltmasıdır.

Almanya, son değişiklikle esneklik yönünde önemli bir adım atsa bile AB içinde en katı vatandaşlık yasasına sahip olan ülkelerden birisidir. Bu durum Almanya'da yaşayan yabancılarla vatandaşlık değiştirme prosesi daha esnek olan başka bir ülkede yaşayan yabancı arasında eşitsizlikler doğurmaktadır. Birisi AB'nin tüm olanaklarından yararlanırken diğeri bulunduğu ülkeyi dahi terk edememektedir. Örneğin Hollanda vatandaşlığını alan bir Türk, AB vatandaşı olması dolayısıyla gelip Almanya'da iş arayabilirken daha fazla bir süre Almanya'da yaşayan bir başka Türk böyle bir haktan yararlanamayacaktır. Dolayısıyla Almanya bu çeşit eşitsizlikleri kaldırmak istiyorsa ya Türklere seçme ve seçilme de dâhil olmak üzere denizenlik statüsü vermek veya vatandaşlık kanununu esnetmek zorundadır. “Bir ülkenin egemenliğine müdahale etmek yerine göçmenler tutum değiştirsinler” demek de yukarıda açıklanan özellikle sosyal ve psikolojik nedenlerden dolayı daha zor görülmektedir.

Türkiye-AB ilişkileri, Almanya'ya işçi göçüyle hemen hemen eş zamanlı olarak gelişmiştir. AB ile yapılan çeşitli antlaşmalar, Ortaklık Konseyi kararları ve ATAD kararları Avrupa'daki (ve özel olarak da Almanya'daki) Türk vatandaşlarına çeşitli haklar sağlamaktadır. Türkiye-AB ilişkilerinin durumu Avrupa'daki tüm vatandaşlarımız gibi Almanya'dakileri de etkilemeye devam edecektir. Özellikle yaratılmaya çalışılan “Birlik vatandaşlığı”, “Avrupa kimliği” gibi kavramlar içerisinde Türkler ve Türkiye'ye biçilen rolün Avrupa'daki Türklerin de geleceğini belirleyeceği kanaatindeyiz. Dolayısıyla gelecekte de Almanya'daki Türklerin durumu AB sürecinden ayrı düşünülemez.

Bir ulusun vatandaşları “ulus yaratılması” sürecinde o ülke topraklarında bulunmakta; genel hatlarıyla aynı tarihi ve aynı kültürü paylaşmakta; askere gitmekte, vergi ödemekte dolayısıyla da vatandaşlık yükümlülüklerinin yanında haklara da sahip olmaktadırlar. Bu hakları bir kez elde ettikten sonra artık kendi nesillerine de aktarmaktadırlar. Ancak, göçmenlere vatandaşlık haklarının verilmesinde ulus devletin baz alınmasını ciddi bazı gelişmeler tartışılır hale getirmiştir. Bunlardan birincisi devletlerin bir araya gelerek AB gibi ulus-üstü birlikler oluşturmaları ve bu ulus-üstü birlik vatandaşlarına yeni haklar verilmesidir. İkinci olarak uluslararası

kuruluşların insan haklarını esas alarak ulus devletler üzerinde bildiriler, konferanslar veya eylemler yoluyla baskı oluşturmalarıdır. Örneğin, 1978 UNESCO Irk ve Irkçı Ön Yargı Deklerasyonu göçmenlerin kültürel hakları üzerinde durarak “farklı olma hakkı”, “yabancı nüfusun güvenliği ve kültürel değerlerine saygı”, “kendi ana dillerinde bilgi alma hakkı” gibi konular üzerinde durmaktadır. Bir diğer gelişme ise özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yoğun işçi göçü ve ülkelerin yüklü miktarda göçmen nüfusu barındırmalarıdır. Ev sahibi ülkenin kalkınmasına yardım eden ancak farz edildiği üzere geri dönmeyip orada yerleşen fakat vatandaş olmayı da kabul etmeyen bu insanlar ulus bazlı refah devletinin sağladığı hakların sadece vatandaşların hakkı olduğu uygulamasını ciddi bir şekilde tehdit etmektedirler. Nuhoğlu-Soysal, “ulusal sınırlamalarla sınırlanmış nüfustan oluşan otonom ve bağımsız bir organizasyon yerine çoklu vatandaşlıkla karşılıklı bağımlılık karakteri olan bir sisteme sahibiz. ... Tarihi olarak ulus-devletin içinde yer alan bireysel hak ve yükümlülükler artık giderek üniversal düzeye taşınmaktadır.” demektedir (1991:227-228). Bununla birlikte ulus devlet vatandaşlığı hala gerek kimlik gerekse haklar konusunda belirleyici olma konumunu devam ettirmektedir.

Yabancılar vergilerini vererek, sosyal sigorta sistemine katılarak refah devletini finanse etmektedirler. Bulundukları ülkenin gönencinde aldıkları paydan ziyade katkıları olmaktadır. Yabancılar, vatandaşlık haklarını ileri sürebilmek için gerekli koşullardan birisini (kapitalist ekonomide belki de en temelini) böylece yerine getirmiş bulunmaktadırlar. Eğer vatandaşlık haklarından yararlandırmak için uzun bir tarihi geçmiş gerekiyorsa yabancılar belki yüzyıllardır aynı topraklarda yaşamamışlardır ancak yaklaşık 40 yıl gibi bir süre de kısa sayılmaz. Geride bir sadakat konusu kalmaktadır ki o konuda da kimin kime sadık kalacağını belirlemek kolay bir şey değildir. Pasaport değiştirmek ise her ne kadar bir evrak değişmesi gibi görünse de kimliği ve sadakati anlatan önemli bir belgedir. Ancak, böyle olmakla beraber tek belirleyici de değildir. Bu sebeple Türkiye, Almanya'nın tersine olarak, hem vatandaşlıktan çıkma hem de iki vatandaşlık alma konusunda, vatandaşlarına kolaylık göstermektedir. Almanya'nın da uzun vadede, Türkler itici ve çekici koşullar değişmediği sürece kalmaya devam edeceğine göre, yumuşamaya gideceği düşünülebilir.

“Vatandaşlık, hakların belirlenmesinde tek belirleyici midir? İnsanlara vatandaş olmadan da haklar verilemez mi?” sorularına kolayca evet veya hayır şeklinde cevap vermek mümkün değildir. Özellikle uluslar üstü oluşumlar, vatandaşlığın tek belirleyici olmadığını göstermektedir. Ancak yine de mevcut haliyle haklar, ulus devlet belirleyiciliğinden kurtulamamıştır. İkinci soruya ise “insanlar vatandaş olmadan da sosyal ve ekonomik (özellikle konu işgücü olduğuna göre), sivil ve siyasal bazı hakları ülkeden ülkeye değişmek suretiyle almaktadırlar” şeklinde bir cevap verilebilir.

Siyasal katılım konusunda Almanya göçmenlere dar bir alan bırakmaktadır. Göçmenler birinci olarak sendikalar aracılığıyla siyasal faaliyetlere katılabilmektedirler. Bu da politik hak kapsamından ziyade sosyo/ekonomik hak kapsamında değerlendirildiğinden dolayıdır. Türk göçmenlerin ikinci politik katılım alanları çeşitli meclis ve kurullardır. Bunlar da Alman otoriteleri üzerinde yasal bir yaptırımı olmayıp danışma kurulları niteliğindedirler. Almanya bazı diğer Avrupa ülkelerinin yabancılara tanıdığı yerel ve/ya ulusal düzeyde oy hakkını tanımamakta, seçme ve seçilme hakkı için Alman vatandaşlığını şart koşturmaktadır. Politik hakların verilmesi diğer haklar için bir basamak oluşturabilir. Ancak Almanya ne vatandaşlık ne de politik haklar konusunda bir denemeye fırsat vermemektedir. Bu noktada projektörü Türkiye tarafına çevirdiğimizde yurt dışındaki göçmenlere seçme seçilme hakkı verme konusunda Türk hükümetlerinin de samimi olmadığı görülmektedir. Göçmenler hala yaşadıkları ülkede Türkiye seçimleri için oy kullanamamaktadırlar.

Pratikte bir göç(men) ülkesi olan Almanya, kendisini hiç bir zaman böyle kabul etmemekte, göçmenleri de misafir işçi olarak görmeye devam etmektedir. Almanya'nın kendisini göçmen ülkesi olarak görmesi durumunda vatandaşlığa almada kolaylıklar göstermesi gerekmektedir. Almanya, vatandaşlığa almada kan bağı esasını benimseyerek vatandaşlık değiştirmek isteyenlerde Almanlarla bir akrabalık ilişkisi aramaktadır. Bu durumda eski Sovyet Blokundaki Almanlar kolayca Alman vatandaşlığı alırlarken on yıllardır orada yaşayan yabancılara bu hak tanınmamaktadır. Göçmenlerin Alman vatandaşlığı alabilmek için mevcut vatandaşlığından çıkma belgesi getirmek, belli bir süre Almanya'da yasal olarak ikamet etmek, 100 ile 500DM arasında harç ödemek, suç dosyası temiz olmak, ailesini geçindirebilecek kadar ekonomik durumu iyi olmak, Almanya'da eğitim görmek gibi bir dizi koşulu yerine getirmeleri gerekmektedir. Vatandaşlık değiştirmekle pek çok hakka kavuşacak olan göçmenler

çeşitli nedenlerden dolayı mevcut vatandaşlıklarını bırakmak istememektedirler.

Göçmenlerin sadece Alman vatandaşlığı almalarına alternatif olarak çifte vatandaşlık önerilmekteyse de Almanya çifte vatandaşlığa da sıcak bakmamaktadır. Almanya, Türkiye, Hollanda gibi bazı ülkelerin uygulamaya koydukları eski vatandaşlığından çıkış belgesi istememek şeklinde üstü kapalı bir çifte vatandaşlığa bile izin vermemektedir. Avrupa'da sadece Almanya, Avusturya ve Luxemburg yabancıları vatandaşlıklarına alırken vatandaşlıktan çıkış belgesi istemektedir. Konuya sıcak bakmakta olan SPD-Yeşiller/Birlik 90 koalisyon hükümeti samimiyetini (!) “sınırlı süreli çifte vatandaşlık” düzenlemesiyle göstermiştir.

Yaptığımız alan araştırmasıyla Almanya'daki Türk vatandaşlarının ve Türk kökenli Alman vatandaşlarının neden vatandaşlık değiştirmek istedikleri veya neden değiştirmek istemedikleri ve çifte vatandaşlığa bakışları incelenmiştir. Yüz yüze görüşme metoduyla yaptığımız ve 191 kişinin katıldığı anketimize göre katılanlardan 118 kişi (%62) mevcut koşullar altında, bunlardan 61 kişi ise (%32) hiç bir koşul altında Türk vatandaşlığını bırakmak istememektedir. 53 kişilik (%27.8) bir kategori de çifte vatandaşlık kanunu çıkarsa çifte vatandaşlığa müracaat etmeyi düşünmektedir. Buradan şu sonucu çıkarılabilir: Almanya çifte vatandaşlığa izin verirse %64 gibi bir oran çifte vatandaşlık ve/ya Alman vatandaşlığı alacaktır. Bu oran böyle bir kanunun çıkması durumunda ileride daha da artabilir.

Kişilerin ulusal kimlik unsurlarına sahip çıkma düşüncesi, mevcut hakları yeterli görme, Almanya ve Almanlara karşı olumsuz tutumlar vatandaşlık değiştirmeme düşüncesinde etkili olan temel güdülerdir.

Alman vatandaşlığını isteyenlerin nedenlerine kısaca göz attığımızda ise büyük çoğunluğun bunun sağlayacağı yasal haklar ve güvenlikten dolayı vatandaşlık değişimi istedikleri görülmektedir. Siyasal haklar, iş bulma ve kurmadaki kolaylıklar ailevi konular (çocukların Türkiye'ye dönmek istememesi, eğitimleri), Almanya'ya alışma ve vatani olarak görüp Türkiye'de yabancılık çekme ise diğer temel güdülerdir. Bunlardan başka daha iyi konut bulabilmek için, bürokratik işlemlerle bir kez uğraşıp daha sonra bir daha uğraşmamak için, Türkiye Cumhuriyeti teşvik ettiği için, Türkiye'de daha yüksek bir statü elde etmek için vatandaşlık değiştirmek istediğini söyleyenler bulunmaktadır. “Alman vatandaşlığı gençler arasında moda oldu” ve

“ben askerlik yapmak istemiyorum” diyenler de bulunmaktadır ki biz bu “moda” gerekçesini ilerisi için anlamlı bulmaktayız.

Buradan çifte vatandaşlık nedenlerine bakılırsa nedenlerin bir kaç istisnayla Alman vatandaşlığını almak veya reddetmekle aynı olduğu görülür. İstisnalardan birincisi her iki ülkeyle bağları koparmamaktır. Türkiye’ye geri dönülse bile Almanya’daki hakları devam edecektir. Ayrıca Türk vatandaşlığına geri alınmama endişesi olduğundan ancak Almanya’nın çifte vatandaşlığı tanıması halinde çifte vatandaşlığı almak isteyenler bulunmaktadır.

Ayrıca araştırmanın başında merak ettiğimiz “vatandaşlık değiştirmekle insanlar ırkçılığın önleneceğine inanabilirler mi?” sorusuna düşük bir yüzde (%3=3 kişi) olumlu cevap vermiştir. Dolayısıyla pasaport değiştirmekle insanlar ırkçılığın önleneceğine inanmamaktadırlar. Bu durum tabii ki açık ırkçılık için söz konusudur. Yoksa görüştüklerimiz tarafından sık sık vurgulanan devlet dairelerindeki diskriminasyon ise gizli ırkçılıktır. Vatandaşlık değiştirmenin somut olarak hukuksal sorunları çözeceği, devlet makamlarında eşit konum sağlayacağı ancak “yabancılar”ı dışlamayı engellemeyeceği görüşülenlerce vurgulanmaktadır.

Sonuç olarak vatandaşlık statüsünü değiştirme istemi pek çok etkenin bir araya gelmesiyle oluşan bir karardır. Alan araştırmamız sonucunda oluşturduğumuz çapraz tablolardan çıkan sonuçlara göre ikinci ve üçüncü nesilden olan, genç olan, bekâr olan, Almanya’ya yerleşme niyeti olan, eğitimini Almanya’da yapmış olan, eğitim düzeyi yüksek olan, Almanya’yı kendi ülkesi olarak gören, Almanya’da doğan veya Almanya’ya küçükken gelen, sol partileri destekleyen, politik veya sosyo-kültürel dernek, vakıf gibi kuruluşlarla ilişkisi olan kimselerin vatandaşlık durumlarını değiştirme olasılıkları daha yüksektir. Bu özelliklerin bir kimsede bulunup bulunmaması ve nedenler kısmında saydığımız nedenlerin ağırlık derecesi o kimsenin vatandaşlık değişimiyle ilgili kararını da belirlemektedir. Bütün bu sonuçlar alan araştırması öncesi varsayımlarımız doğrultusunda çıkmıştır. Ancak “bir kişinin kalma süresi uzadıkça vatandaşlık değiştirme olasılığı da artar” varsayımımız tam tersi bir sonuç vermiştir. Tüm araştırmalarda olduğu gibi bu bulgularımızın yeni araştırma ve verilerle test edilmesi gerekir.

Bazılarının “Batılı ulus-devletlerde, sahip oldukları haklar ve öncelikler bakımından vatandaşlarla vatandaş olmayanlar arasında ciddi bir fark yoktur” yargısına Almanya’daki Türkler açısından katılmak mümkün görülmemektedir. Almanya’daki özellikle AB

vatandaşı yabancılar her türlü hakka sahipken Türkler için istisnalar getirilmiştir. Bunun en bariz örneği seçme seçilme hakkıdır. Yerel düzeyde bile Almanya yabancılar bu hakkı vermemiştir. Yabancıların katılabildiği danışma niteliğindeki oluşumların etkinliği de Alman politikacı ve yöneticilerin insafına terkedilmiştir. Politik baskının olmaması beraberinde yabancıların sorunlarının çözümsüz kalmasını da getirmektedir. Bunun yanında Alman pasaportu Avrupa'da seyahat özgürlüğü, işe alınmada öncelik, işyerinde yükselme olanağı, güvenlik-hassas işlere girebilme, kendini güvende hissetme (örneğin, sınır dışı edilmeme) gibi pek çok konuda insanlara öncelik/güvence sunmaktadır. Dolayısıyla Alman vatandaşı olmakla olmamak arasında elde edilecekler bakımından büyük farklar vardır ve görünen odur ki Almanya bu muhafazakârlığında devam ederse farklar olmaya devam edecektir. Hakların sağlanması ve dağıtılmasında hala tek garantör olan ev sahibi devletin politikasını değiştirmesi gerekmektedir.

Türkiye açısından ise eğer Türk hükümetleri bu insanları uzun vadede gerçekten kaybetmek istemiyorlarsa onlarla ilgilenildiğini somut politikalarla göstermeleri gerekmektedir. Almanya gibi Türkiye'deki hükümetlerin de göçmenler konusunda sorun çözücü olmak yerine zamana bırakma politikası uyguladıkları rahatlıkla söylenebilir. Yurt dışındakilere oy ve çifte vatandaşlık yasalarının durumu bunun en açık örneğidir. Ancak, Alman devleti ve "Alman toplumu (ya da her hangi bir başka toplum) önemli ölçülere ulaşan yabancı bir topluluğu, kendi içinde yaşama hakkını kabul ederek barındırıyor; bu topluluğun kendi değerlerini ve davranışlarını geliştirebileceği sosyo-kültürel", yasal, ekonomik ve politik ortamı da tanımlaması ve hazırlaması gerekmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Kitaplar ve Makaleler:

- ABADAN, N.**, (1964), **Batı Almanya'daki Türk İşçileri ve Sorunları**, Ankara: DPT yayını.
- ABADAN-UNAT, N.**, (1975), "Educational Problems Of Turkish Migrant Children", **International Review of Education**, 21(3), ss. 311-322.
- , (1976), "Turkish Migration to Europe, 1960-1975: A Balance Sheet Of Achievements and Failures" N. Abadan-Unat (ed) **Turkish Workers in Europe: 1960-1975: a socio-economic reappraisal** (içinde), Leiden: E. J. Brill, ss. 1-44.
- , (1976a), (Ed) **Turkish Workers in Europe, 1960-75: a socio-economic reappraisal**, Leiden: E.J.Brill.
- , (1985), "Identity Crisis Of Turkish Migrants: First And Second Generation", I. Başgöz and N. Furniss (ed) **Turkish Workers in Europe** (içinde), Bloomington: Indiana University, ss. 3-22.
- , (1986a), "Türk Dış Göçünün 24 Yıllık Bilimsel Bilançosu, 1960-1984", Abadan-Unat, N & Kemiksiz, N., **Türk Dış Göçü 1960-84** (içinde), **Yorumlu Bibliyografya**, Ankara: AÜSBF & BYYO, ss.1-57.
- , (1986b), "Turkish Migration to Europe and the Middle East: Its Impact on the Social Structure and Social Legislation" (Ed) L.Michalak ve J.Salacuse, **Social Legislation in the Contemporary Middle East** (içinde), Berkeley, California: Institute of International Studies, ss. 325-369.
- ABADAN-UNAT, N.** ve diğerleri. (1976), **Göç ve Gelişme. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma**, Ankara: Ajans-Türk Mat.
- ABADAN-UNAT, N. & KEMİKSİZ, N.**, (1986), **Türk Dış Göçü 1960-84, Yorumlu Bibliyografya**, Ankara: AÜSBF & BYYO.
- ABRAHAM-FROİS, G.**, (1965), "Beşeri Sermaye ve Milletlerarası Göçler" (çev. Alpaslan Işıklı), **SBFD**, c.XX, No. 1.
- ADLER, S.**, (1981), **A Turkish Conundrum: Emigration, Politics and Development, 1961-80**, Geneva: ILO.
- AKÇAYLI, N.**, (1982), "F. Almanya'nın Türk İşçilerini Gönüllü Olarak Ülkelerine Döndürme Politikası ve Bu Politikanın Dayandığı Temeller", **İnsan Hakları Yıllığı**, 1981-1982, Yıl. 3-4, ss.109-120.
- AKER, A.**, (1972), **İşçi Göçü**, İstanbul: Sander Yayını.
- ALLIEN, T.B.**, (1994), "Turkey, Struggle for Balance", **National Geographic**, May, Vol.185, No. 5, ss. 2-35.
- ALMOND, G., & VERBA, S.**, (1989), **The Civic Culture**, Newbury Park: Sage

- ANDERSON, B., (1995), **Hayali Cemaatler**, (2. Bas.) (Çev.İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yay.
- ANDREWS, G., (ed) (1991), **Citizenship**, London: Lawrence & Wishart.
- ANSAY, T., (1987), "Serbest Dolaşımın Neresindeyiz?" **IKV Dergisi**, V.50, ss.26-35
- , (1990), "Constitutional and Legal Implications of Membership", A. Evin and G. Denton (eds), **Turkey and the European Community** (içinde), Opladen: Leske and Budrich, ss. 85-94.
- , (1991), "The New UN Convention on Migrant Workers in Light of the German and Turkish Experience", **IMR**, 25(4), ss. 831-847.
- ANSAY, T., (1998), "Türk-Alman İlişkilerinde Çifte Vatandaşlık", Selçuk Veziroğlu, Özlem Erişkin (Yayına Haz.), **Prof. Dr. Ali Bozer'e Armağan** (içinde), Ankara: Banka ve Tic. Huk. Ar. Ens. Yay., ss.607-618.
- APAK, S., (1993), **Yurt dışındaki İşçi Potansiyeli ve Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Cem Yay.
- ARMAOĞLU, F., (1984), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**. Ankara: DPT Yay.
- ARSAVA, A. F., (1985), **Avrupa Toplulukları Hukuku ve Bu Hukukun Ulusal Alanda Uygulanmasından Doğan Sorunlar**. Ankara: AÜSBF Yay.
- ASHKENASI, A., (1990) "The Turkish Minority in Germany and in Berlin", **Immigrants and Minorities**, 9(3), ss. 303-316.
- ASLANTEPE, C., (1989), **Turkish Workers and Trade Unions in the Federal Republic of Germany**, Ankara Üniv. Basılmamış Doktora Tezi.
- ATAKLI, C., (1998), "Devlete Güvenmenin Bedeli Bu Olmamalı", **Sabah**, 21.1.1998.
- ATALIK, G. and Brian, B., (1992) "What Mass Migration Has Meant For Turkey", R. King (ed) **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 156-173.
- AYBAY, R., (1992), "Doppelte Staatsangehörigkeit und Militardienst bei Türken im Ausland", **Zeitschrift für Türkeistudien**, 1992/2, ss. 255-258
- , (1993), "Çifte Uyraklık Sorunu", **İnsan Hakları Yıllığı**, c.15, ss.101-108
- AYVAZOĞLU, B., (1998), "Avrupa'da Türk Olmak", **Zaman**, 25 Şubat 1998
- , (1998a), "Muhacirlik Duyguları", **Zaman**, 15 Şubat 1998.
- BAHADIR, S.A., (1979), "Turkey and the Turks in Germany", **Aussen Politik** (İngilizce Edition), c.30, s.1, ss.100-114.

- BALOĞLU, Z.**, (1987), "Avrupa Topluluğu ve Milli Eğitimimiz", **Güneş**, 27.10.1987.
- BANTON, M.**, (1984), "Transatlantic Perspectives on Public Policy Concerning Racial Disadvantage", **New Community**, 11(3), ss. 280-287.
- BANTON, M.**, (1988), **Racial Consciousness**, London: Harlow.
- BAROT, R.**, (ed) (1993), **Religion and Ethnicity: Minorities And Social Change in the Metropolis**, Kampen: Kok Pharos.
- BAŞBAKANLIK**, (1984), **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1983 - 12.12.1984**. Ankara
- BAŞBAKANLIK**, (1985) **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1984 - 12.12.1985**. Ankara
- BAŞBAKANLIK**, (1986) **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1985 - 12.12.1986**. Ankara
- BAŞBAKANLIK**, (1987) **Başbakan Turgut Özal'ın Konuşma, Mesaj, Beyanat ve Mülakatları 13.12.1986 - 12.12.1987**. Ankara
- BAŞBAKANLIK BYEGM**, (1987), **Dış Basında Türkiye (1977-1987)**. Ankara: BYEGM.
- BAŞGÖZ, I. and Furniss, N.**, (eds) (1985), **Turkish Workers in Europe: an interdisciplinary study**, Bloomington: Indiana University.
- BATUR, N.**, (1987), "Ortak Pazar, 1969-87: Bir Başvurunun Perde Arkası", **Milliyet** (Yazı Dizisi), 11.9-17.9.1987
- BAUBÖCK, R.**, (1991), "Migration and Citizenship", **New Community**, 18(1), ss. 27-48.
- BAUBÖCK, R., & ÇINAR, D.**, (1994), "Briefing Paper: Naturalisation Policies in Western Europe", **West European Politics**, V.17, No.2, April, ss.193-196.
- BB** (TC Bonn Büyükelçiliği) (1993), **Haber Bülteni**, Sayı 11/93, 15-30 Haziran 1993
- BECHTOLDT, H.**, (1977), "The Dualism in Turkish Politics", **Aussen Politik** (Eng.Ed), 28.4.1977, ss.416-435.
- BEELEY, B. W.**, (1983), **Migration-the Turkish Case**, Milton Keynes: Open University Press.
- BENDİŞ, R.**, (1969), **Nation-Building and Citizenship**, Garden City: Anchor Books
- BENDİŞ, J.**, (1985), "On the Rights of Foreign Workers in West Germany", (Ed) Başgöz, I. & Furniss, N., **Turkish Workers in Europe: An Interdisciplinary Study** (içinde), Bloomington, Indiana: Indiana Uni.
- , (1990), **Importing Foreign Workers: A Comparison Of German And American Policy**, New York et al.: Peter Lang.

- BERGER, J. & MOHR, J.,** (1975), **A Seventh Man**, London: Penguin.
[Yedinci Adam (çev. Cevat Çapan), 1987, Ankara: V Yay.]
- BERNARD, C.,** (1979), "Migrant Workers and European Democracy", **Political Science Quarterly**, Vol. 92, Summer, ss. 277-299.
- BİLGİLİ, A., AYDOĞAN, F. ve GÜNGÖR, C.,** (1997), "Doğu Anadolu Bölgesinde Zorunlu Göç Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi: Van Örneği", **Toplum ve Göç** (içinde) (II. Ulusal Sosyoloji Kongresi), Ankara: DİE ve Sosyoloji Derneği
- BİRAND, M.A.,** (1987), **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, 3rd Ed. Milliyet Yay.
- BISHOP, N.,** (1990), **European Integration, Post-War Labour Immigration And The European Community in 1992**, MA Dissertation, Nottingham: University of Nottingham.
- BLOTEVOGEL, H. H., Jung, U.M. and Wood, G.,** (1992), "From Itinerant Worker to Immigrant? The Geography of Guestworkers in Germany", R. King (ed) **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 83-100.
- BOOTH, H.,** (1985), **Guestworkers or Immigrants?**, Coventry: Univ. of Warwick.
- , (1992), **The Migration Process in Britain and West Germany**, Hants, Aldershot: Avebury.
- BOSTANOĞLU, Ö.,** (1987), "Türkiye'den Federal Almanya'ya Yönelen Dış Göç Hareketi ve Yarattığı Mekansal Oluşumlar", **Amme İdaresi Dergisi**, C.20, S.4, Aralık, ss. 89-106.
- , (1989), "Federal Almanya'da Halk Katılımı ve Türkler", **Amme İdaresi Dergisi**, C.22, S.2, Haziran, ss. 41-52.
- BÖHNING, W.R.,** (1970), "The Differential Strength of Demand and Wage Factors in Intra-European Labour Mobility: With Special Reference to West Germany, 1957-1968", **International Migration** 8(4), ss. 193-202.
- , (1972), **The Migration of Workers in the United Kingdom and the European Community**, London: Institute of Race Relations, OUP.
- , (1972a), "Problems of Immigrant Workers in West Germany", N. Deakin (ed) **Immigrants in Europe** (içinde), London: Fabian Society, ss. 18-24.
- , (1973) "The Scope Of The EEC System Of Free Movement Of Workers", 10 **CMLR**, 81.
- , (1975) "Some Thoughts On Emigration From The Mediterranean Basin", **International Labour Review**, 3(3), ss. 251-277.

- , (1979a), "International Migration And The International Economic Order", **Journal of International Affairs**, 33(2), ss. 187-200.
- , (1979b), "International Migration İn Western Europe: Reflections On The Past Five Years", **International Labour Review**, 118(4), ss. 401-414.
- , (1984), **Studies in International Labour Migration**, London: Macmillan.
- , (1988), "The Protection Of Migrant Workers And International Labour Standards", **International Migration**, 26(2), ss. 133-145.
- , (1990), **International Migration For Employment**, Geneva: ILO.
- , (1991), "Integration and Immigration Pressures in Western Europe", **International Labour Review**, 130(4), ss. 445-458.
- BÖHNING, W.R. and Werquin, J.**, (1990), **Some Economic, Social And Human Rights Considerations Concerning The Future Status Of Third Country Nationals in The Single European Market**, Working Paper, Geneva: ILO.
- BRUBAKER, W. R.**, (1989), "Membership Without Citizenship: The Economic and Social Rights of Noncitizens", (ed) Brubaker, W.R., **Immigration and the Politics of Citizenship in Europe and North America** (içinde), Washington D.C.: German Marshall Fund of the United States and the University Press of America.
- BUMIN, K.**, (1986), **Demokrasi Arayışında Kent**, Ankara: Kent Koop Yay. No.58.
- CALLOVI, G.**, (1990), "Regulating Immigration in the European Community", 7th **International Conference of Europeanists**, (Konferans Paper) Washington DC
- CAMPBELL, D.**, (ed) (1993), **International Immigration and Nationality Law**, Dordrecht and Boston: M. Nijhoff Publishers.
- CANATAN, K.**, (1995), **Avrupa'da Müslüman Azınlıklar**, İstanbul: insan Yay.
- CANKOREL, B.**, (1988), "İç Pazar", **Avrupa Topluluğu Danışma Kurulu Toplantısı Çalışma Belgeleri** (DPT Tarafından Çoğaltılan Teksir), Belge No.3 Ankara: DPT, ss.1-34.
- CANKOREL, B.**, (1988), "İç Pazar" **Avrupa Topluluğu Danışma Kurulu Toplantısı Çalışma Belgeleri** (basılmamış doküman DPT), Doc. No:3. Ankara (23 Haziran 1988), ss.1-34.
- CASEY, J.**, (1982), "One Nation: The Politics of Race", **Salisbury Review**, 1, Autumn.

- CASTLES, S., (1985), "The Guests Who Stayed- The Debate on 'Foreigners Policy' in the German Federal Republic", **IMR**, 19(3), ss. 517-534.
- , (1986), "The Guestworker in Europe: an Obituary", **International Migration Review**, 20(4), ss. 761-78.
- CASTLES, S. and KOSACK, G., (1973), **Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe**, London: Oxford Univ. Press.
- , (1985) (2nd ed) **Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe**, Oxford: Oxford Uni. Press.
- CASTLES, S. and MILLER, M.J., (1993), **The Age of Migration**, London: Macmillan.
- CASTLES, S., BOOTH, H. & WALLACE, T., (1984), **Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities**, London: Pluto Press.
- CC, (Collins Cobuild), (1990), **Collins Cobuild English Dictionary**, London and Glasgow: Collins
- CFTS, (Centre for Turkish Studies) (1993), **Migration Movements from Turkey to the European Community**, Brussels: prepared by Centre for Turkish Studies for the Commission of the EC, Working Paper No. 12.
- CHAMPION, A.G., (1994), "International Migration and Demographic Change in the Developed World", **Urban Studies**, V.31, Nos.4/5, ss. 653-677.
- CHANDLER, A., (1989), **Obligation or Opportunity: Foreign Student Policy in Six Major Receiving Countries**, New York: Institute of International Education, Research Report No. 18.
- CHOLEWINSKI, R., (1994), "The Protection Of The Right Of Economic Migrants To Family Reunion in Europe", **International and Comparative Law Quarterly**, 43(3), ss. 568-598.
- COHEN, R., (1988), **Citizens, Denizens And Helots: The Politics Of International Migration Flows in The Post-War World**, Coventry: Centre for Research in Ethnic Relations, University of Warwick.
- , (1991), "East-West and European Migration in a Global Context", **New Community**, 18(1), ss. 9-26.
- , (1992), "Migrants in Europe: Processes of Exclusion and Inclusion", **New Community**, 18(2), ss. 332-336.
- COLLINSON, S., (1992), **Europe and International Migration**, Chatham House Papers, London: Pinter.
- , (1993a), **Beyond Borders: West European Migration Policy Towards the 21th Century**, London: Royal Institute of International Affairs and Wyndham Place Trust.
- , (1993b), **Europe and International Migration**, (2nd ed) London: Pinter Publishers for Royal Institute of International Affairs.
- COMMISSION for Racial Equality (CRE) (1985), **Immigration Control Procedures: Report Of A Formal Investigation**, London: CRE.

- , (1992), **Annual Report 1991**, London: CRE.
- CORNELJUS, W.A. et al. (1995), **Controlling Immigration: A Global Perspective**, Stanford: Stanford Uni. Press.
- CRONIN, K., (1985), **Children, Nationality And Immigration: A Handbook On Nationality, Immigration And International Family Law Affecting Children And Young People**, London: Children's Legal Centre.
- ÇAĞLAR, A. Ş., (1995) "German Turks in Berlin: Social Exclusion And Strategies For Social Mobility", **New Community**, 21(3), ss. 309-323.
- ÇİÇEKLI, B., (1998), **The Legal Position of Turkish Immigrants in the European Union**, Ankara: Karmap
- DE BEIJL, R. Z., (1990), **Discrimination Of Migrant Workers in Western Europe**, World Employment Programme Working Paper, Geneva: ILO.
- DE HAAN, E., (1976), "Foreign Workers and Social Services in Federal Germany", N. Abadan-Unat (ed) **Turkish Migration To Europe: 1960-1975** (içinde), Leiden: E.J. Brill, ss. 346-362.
- DE JONG, W. and Verkuyten, M., (1992), "Positive Action Policy For Ethnic Minorities in the Netherlands", **New Community**, 18(4), ss. 591-602.
- DE RHAM, G., (1990), "Naturalisation: The Politics of Citizenship Acquisition", Zig Layton-Henry (ed), **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe** (içinde), London: Sage Pub.
- DEAKIN, N., (1972), **Immigrants in Europe**, London: Fabian Society.
- DEMİRCİOĞLU, A. M., (1983), "Federal Almanya'dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Politik Sorunları", **İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl 3-4 (1981-1982), ss.121-139.
- DEMİRCİOĞLU, M., (1993) "Göçmen İşçilerin Hakları ve Türkiye" , Mesut Gülmez (ed.) **Avrupa Sosyal Şartı Ve Türkiye Kollokyumu, Bildiriler Ve Tartışmalar**, içinde, Ankara: Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, No: 250, ss. 159-169.
- DEPARTMENT of Employment, (1977), **The Role of Immigrants in the UK Labour Market**, London: HMSO.
- Deutsches Ausländerrecht, (1993), München:dtv
- DIELEMAN, F., (1992), "Multicultural Holland: Myth or Reality?", R. King (ed) **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 118-137.
- DIE, (Devlet İstatistik Enstitüsü), (1991), **Türkiye İstatistik Cep Yıllığı** , Ankara: DIE Matbaası

- DİE**, (1998), **Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, (Temmuz 1998)**, Ankara: DIE.
- DİE**, (1998a), **Haber Bülteni** (19.8.98), Ankara:DIE
- DİE**, (1998b), **Dış Ticaret İstatistikleri 1996**, Ankara:DIE
- DİE**, (1998c), **Sayılarla Türkiye** (Broşür)
- DİE**, (1998d), **Türkiye İstatistik Yıllığı 1997**, Ankara:DIE
- DODD, C.H.**, (1992), **Turkish Foreign Policy: New Prospects**, London: Modern Turkish Studies Programme, Occasional Papers 2, SOAS, The Eothen Press.
- DPT**, (Devlet Planlama Teşkilatı), (1978), **Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Ankara: DPT
- DREESBACK, L.**, (1979), "Time Bomb Warning Over Foreign Children", **German Tribune**, 2 September 1979, ss. 4.
- DRZEMCZEWSKI, A. Z.**, (1984), **The Right To Respect For Private And Family Life, Home And Correspondence: As Guaranteed By Article 8 Of The European Convention On Human Rights**, Strasbourg: Council of Europe.
- DSDF** (Demokratik Sosyal Dernekler Federasyonu), (1993), **Çifte Vatandaşlık-Dubbele Nationaliteit**, Rotterdam: DSDF.
- DTD** (Dış Ticarete Durum), (1987), Vol.3, March.
- DUMMETT, A. and NICOL, A.**, (1990), **Subjects, Citizens, Aliens and Others: Nationality and Immigration Law**, London: Weidenfeld and Nicolson.
- DUMON, W.A.**, (1976) "Family Migration and Family Reunion", **International Migration** 14(1/2), ss. 53-76.
- DURŞUN, D.**, (1997) "Avrupa'daki Türk Gücü", **Yeni Şafak**, 18 Ekim 1997
- DUYSSSENS, D.**, (1977) "Migrant Workers From Third Countries in The European Community", 14 **CMLR**, ss. 501-520.
- EBIRI, K.**, (1985) "Impact of Labour Migration On The Turkish Economy", Rosemarie Rogers (ed) **Guests Who Come To Stay: The Effects Of Labour Migration On Sending And Receiving Countries** (içinde), Boulder, Colorado: Westview Press, ss. 207-230.
- EC**, (1986), **Voting Rights in Local Election for Community Nationals**, Bulletin of the EC, Supplement, 7/86
- EC**, (1996), **The European Union – What's in it for Me**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- EC**, (1996a), **Promoting A Social Europe**, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

- ECPO**, (The European Communities' Publications Office), (1998), "Integrating More Than 15 Cultures", **EUR-OP News**, 1998(2), ss.12
- EDWARDS, M. B. and Schain, M. A.**, (1994), **Politics of Immigration in Western Europe**, Ilford: Frank Cass.
- EDYE, D.**, (1987), **Immigrant Labour and Government Policy: The Case of The Federal Republic of Germany and France**, Aldershot: Gower.
- EFENDIOĞLU, Ü.**, (1989), "The Situation of Migrants in the Labour Market of the Federal Republic of Germany with Special Reference to the Turkish Migrants and Prospects for the Future European Common Market", **Middle East Business and Banking**, Ağust, ss. 24-26.
- EKİN, N.**, (1987) "Türkiye-AT İlişkileri, Göçmen İşçiler ve Serbest Dolaşım" in **Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri (Görüşler ve Değerlendirmeler)**. Ankara, TOBB Yay., ss. 16-32.
- , (1988), "25 Yılın Ardından: Serbest Dolaşım Çıkmazı". **İKVD**, V.59 (Eylül), ss.49-52.
- ENDRUWEİGT, G.**, (1982), "Türk Özdeşleşmesi ve Alman Entegrasyonu Arasında Misafir İççi", **F. Almanya'da Çalışan Türk İşçilerinin Toplu Dönüşleri ve Türkiye ile F. Almanya'da Uyum Sağlamaları Semineri** (Bursa, 16-18 Mart, 1982), Bursa: Uludağ Üni. Yay., ss. 111-116.
- ENTZINGER, H.**, (1985), "The Netherlands", T. Hammar (ed) **European Immigration Policy: A Comparative Study** (içinde), Cambridge: Cambridge University Press, ss. 50-88.
- ENTZINGER, H.B.**, (1987), "Race, Class And The Shaping Of A Policy For Immigrants: The Case of the Netherlands", **International Migration**, 25(1), ss. 5-19.
- ERGÖZ, N.**, (1974), "Yurt Dışına İşçi İhracının Milli Kültürümüze Tesirleri", **Töre**, 6 (33-34, Şubat-Mart), ss.18-21.
- ERGÜN, M.**, (1983), "Alman Okullarındaki Türk İşçi Çocuklarının Durumu", **Çağdaş Eğitim**, 8(79), ss.18-20; 8(80), ss.6-9; 8(81), ss.10-11.
- ESİN, A.**, (1998), "Avrupa Ortak Bir Kültürü Başarabilecek mi?", **Finansal Forum**, 27 Temmuz, ss.15.
- ERALP, A.**, (1993), "Turkey and the European Community in the Changing Post-war International System", C. Balkır and A.M. Williams (eds) **Turkey and Europe** (içinde), London/New York: Pinter, ss. 22-44.
- ERGÜN, I.**, (1990), "The Problem of Freedom of Movement of Turkish Workers in the European Community", A. Evin and G. Denton (eds)

- Turkey and the European Community** (içinde), Opladen: Leske and Budrich, ss.183-194.
- ESSER, H. and Korte, H.**, (1985), "Federal Republic of Germany", T. Hammar (ed) **European Immigration Policy: a Comparative Study** (içinde), Cambridge: Cambridge University Press, ss. 165-205.
- FHBED**, (Federal Hükümet'in Basın ve Enformasyon Dairesi), (1994), **Almanya: Federal Devlet ve Eyaletler**, Bonn: Federal Hükümet'in Basın ve Enformasyon Dairesi (Türkçe Broşür)
- FIELDING, A.**, (1992), "Migrations, Institutions and Politics: The Evolution of European Migration Policies", R. King (ed) **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 40-62.
- FINDLAY, A.**, (1993), "The economic impact of immigration to the United Kingdom: trends and policy implications", Paper prepared for **The Seminar on The Economic and Social Impact of Migration** organised by the IPPR and the Friedrich Ebert Foundation, London.
- , (1994), "An Economic Audit of Contemporary Immigration", S. Spencer (ed) **Strangers and Citizens** (içinde), London: Rivers Oram Press, ss. 159-201.
- FİCHTER, J.**, (1990), **Sosyoloji Nedir?** (Çev. Nilgün Çelebi), Konya: S.Ü. Fen-Edebiyat Fak. Yay.
- FID (Federal İstatistik Dairesi), Press Release** (Ing), 2 July 1999.
- FRANSMAN, L.**, (1994), "Future Citizenship Policy", S. Spencer (ed) **Strangers and Citizens** (içinde), London: Rivers Oram Press, ss. 282-306.
- FRANZ, F.**, (1975) "The Legal Status of Foreign Workers in the Federal Republic of West Germany", R. E. Krane (ed) **Manpower Mobility Across Cultural Boundaries** (içinde), Leiden: E. J. Brill, ss. 46-60.
- FREEMAN, G.**, (1986), "Migration and the Political Economy of the Welfare State", **Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 485(May), ss. 51-63.
- GALTUNG, J.**, (1971), "Structural Theory of Imperialism", **Journal of Peace Research**, V.8, ss. 81-117.
- GITMEZ, A.**, (1979), **Dış göç öyküsü**, Ankara: Maya Matbaacılık.
- , (1983), **Yurt dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler**, İstanbul: Alan Yay.
- , (1984), "Geographical and Occupational Reintegrating of Returning Turkish Workers", D. Kubat (ed), **The Politics of Return** (içinde), New York: Centre for Migration Studies.
- , (1989), "Turkish Experience of Work Emigration: Economic Development or Individual Well-being", **Yapi Kredi: Economic Review**, Vol.3, No.4, July, ss. 3-27.
- GLAZER, N.**, (1983), **Ethnic Dilemmas 1964-1982**, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

- GOLDBERG, A.**, (1993), **Turkish Immigrants-Future Prospects For The Europe Of The 1990s**, Bonn: Zentrum für Türkeistudien, ZfT-Aktuell Nr. 15.
- GÖKDERE, A.Y.**, (1978), **Yabancı Ülkelere İşgücü Akımı ve Türk Ekonomisi Üzerine Etkileri**, Ankara: Türkiye İş Bankası.
- GÖKMEN, O.**, (1972), **Federal Almanya ve Türk İşçileri**, Ankara: Ayyıldız Mat.
- GÖKSU, T.**, (1998), "75. Yılda Dışa Göç", **Yeni Türkiye**, Yıl.4, S.23-24 (2.Cilt), ss.1464-1468.
- GROENENDIJK, K.**, (1990a), **Realities, Myths, And Changes Of Europe 1992**, Nijmegen.
- , (1990b), "Drawing border lines: migrant youths and residence rights", paper presented at the workshop cultural identities of migrant origin youth in Europe, European Uni. Institute, Florence, April.
- GROENENDIJK, K. and Hampsink, R.**, (1994), **Temporary Employment of Migrants in Europe**, Nijmegen: Katholieke Universiteit.
- GRÜNFELD, F.**, (1991), "The Netherlands", Minority Rights Group (ed) **Minorities and Autonomy in Western Europe** (içinde), Manchester: Manchester Free Press, ss. 27-30.
- GUEDALLA, V.**, (1994), "Turkish Workers, Residence Rights And Family Unity: Some Aspects of the Ankara Agreement", **Immigration and Nationality Law and Practice**, 7(4), ss. 119-122.
- GUILD, E.**, (1994), "Future Immigration Policy", S. Spencer (ed) **Strangers and Citizens** (içinde), London: Rivers Oram Press, ss. 232-263.
- GUMPEL, W.**, (ed) (1992), **Turkey and the European Community: an Assessment**, München: Liliana Djekovic Verlag (LDV).
- GÜMRÜKÇÜ, H.**, (1990), "The Turkish labour market and migration", A. Evin and G. Denton (eds) **Turkey and the European Community** (içinde), Opladen: Leske and Budrich: ss. 167-181.
- , (1991), **Göçün 30. yılında Türkiye-Ortak Pazar ilişkileri ve unutulmuş alternatif serbest dolaşım**, İstanbul: Mer Ajans Yayınları.
- , (1993a), **Ortak Pazar Hakkı Statümüz Tekrar AT Adalet Divanı Kapısında** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- , (1993b) **Kuş Davası ve Bunun AT Üyesi Ülkelerdeki Türk Göçmenlerinin Çalışma ve Oturma İzinleri Üzerindeki Etkileri** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- , (1993c), **Birleşen Almanya'da Yabancı Düşmanlığı ve Türklerin Konumunda Aktüel Gelişmeler** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg

- , (1993d), **Basın Bildirisi, Federal Hükümet SPD'nin Soru Önergesini Cevaplandırdı** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- , (1993e), **SPD Meclis Grubunun AT-Türkiye Ortaklık Konseyinin 2/76 ve 1/80 Sayılı Kararlarına İlişkin Küçük Soru Önergesi – Hukuk Krizi ve AT Üyesi Ülkelerdeki Türk Göçmenlerine Topluluk Statüsünün Tanınması** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- , (1993f) **Federal İçişleri Bakanlığı Avrupa Hukukuna Uyuyor mu ve Uymak Zorunda mı?** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- , (1993g), **Türkiye Ortak Pazar Yakınlaşması ve Gümrük Birliği** (Basılmamış Çalışma Notları), Hamburg
- GÜNGÖR, V.**, (1993), "Türkiye ve Batı Avrupa Türkleri", **Arayış ve İslam**, Y.7, s.7, ss.17-20
- GÜNUĞUR, H.**, (1987), "AET'de ve Türkiye Topluluk İlişkilerinde İşçilerin Serbest Dolaşımı", Ömer Bozkurt (ed) **Avrupa Topluluğu ve Türkiye** (içinde), Ankara: TODAİE Yay. , ss. 57-73.
- , (1988), **Toplulukta ve Türkiye Topluluk İlişkilerinde Gümrük Birliği ve Malların Serbest Dolaşımı**. Ankara: AÜ ATAUM Yay.
- GÜR, M.**, (1998), "Almanya'da Yitik Kuşak", **Cumhuriyet** (3-12 Ağustos 1998, yazı dizisi)
- GÜVEN, H.S.**, (1977), **Dış Göç ve "İşçi Yatırım Ortaklıkları"**, Ankara: TODAİE Yay No.168
- GÜVENÇ, B.**, (1997), "Göç Olgusu ve Türk Toplumu", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç**, Ankara: DIE ve Sosyoloji Derneği Yay.
- HAMMAR, T.**, (1983), **The Naturalisation of Migrant Workers and Members of Their Families and Questions of Dual Nationality**, presented to a committee on experts of the Steering Committee on intra-European migration, Strasbourg: Council of Europe.
- , (1985a), "Comparative Analysis", T. Hammar (ed) **European Immigration Policy: a Comparative Study** (içinde), Cambridge: Cambridge University Press, ss. 239-304.
- , (1985b), "Dual Citizenship and Political Integration", **International Migration Review**, 19(3), ss. 438-450.
- , (1985c), "Citizenship, Aliens' Political Rights And Politicians' Concern For Migrants: The Case Of Sweden", R. Rogers (ed), **Guests Come to Stay** (içinde), Boulder: Westview Press, ss. 85-107.
- , (1986), "Citizenship: Membership of a Nation and of a State", **International Migration**, 4, ss. 735-747.
- , (1989), "Comparing European and North American International Migration", **IMR**, 23(3), ss. 631-637.

- , (1990), **Democracy and the Nation State: Aliens, Denizens And Citizens in A World Of International Migration**, Aldershot: Gower Publishing.
- , (1990a), "The Civil Rights of Aliens", (ed) Z. Layton-Henry, **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe** (içinde), London:Sage, ss. 74-93.
- , (1992), "Laws and Policies Regulating Population Movements: a European Perspective", Marry M. Kritz, Lin Lean Lim and Hania Zlotnik (eds), **International Migration System** (içinde), Oxford: Clarendon, ss. 245-262.
- HAMMAR, T.**, (ed) (1985), **European Immigration Policy: a Comparative Study**, Cambridge: Cambridge University Press.
- HAMMAR, T. and Lithman, Y.G.**, (1987), "The Integration of Migrants, Experiences, Concepts and Policies", in **The Future of Migration**, OECD: Paris, ss. 234-256.
- HEATER, D.**, (1990), **Citizenship. The Civic Ideal in the World History, Politics and Education**, London & NY: Longman.
- HECKMANN, F.**, (1985), "Temporary Labour Migration or Immigration? 'Guest workers' in the Federal Republic of Germany", R. Rogers (ed) **Guests Come to Stay** (içinde), Boulder, Colorado: Westview Press, ss. 69-83.
- HEIJKE, H.**, (1987) "The Labour Market Position of Migrants in The Selected European Countries", **The Future of Migration** (içinde), Paris: OECD, ss. 170-209.
- HEISLER, M. O. and Heisler, B. S.**, (1986), **From Foreign Workers to Settler? Transnational Migration and the Emergence of New Minorities**, published as a special issue of **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 485 (May).
- HOFFMAN-NOVOTNY, J.**, (1981), "A Sociological Approach Toward a General Theory of Migration", Kritz, K., Keely, C.B., Tomasi, S.M. (ed), **Global Trends in Migration** (içinde), New York : , ss. 64-83
- HOLLIFIELD, J.F.**, (1986), "Immigration Policy in France and Germany: Outputs Versus Outcomes", M.O. Heisler and B.S. Heisler (eds) **From foreign workers to settlers? Transnational migration and the emergence of new minorities**, published as a special issue of **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, 485 (May), ss. 113-128.
- HOOGENBOOM, T.**, (1991), "Free Movement of Non-EC Nationals, Schengen and Beyond", J.D.M. Steenbergen (ed) **Schengen: Internationalisation Of Central Chapters Of The Law On Aliens, Refugees, Privacy, Security And The Police** (içinde), Utrecht: Kluwer, ss. 74-95.

- HÖNEKOPP, E.**, (1993), "East-West Migration: Recent Developments Concerning Germany, and Some Future Prospects," **The Changing Course of International Migration** (içinde), Paris: OECD
- HÖNEKOPP, E. and Ullman, H.**, (1980), **The Effect Of Immigration On Social Structures**, Nuremberg: Institute for Labour Market Research.
- , (1982), "The Status of Immigrant Workers in the Federal Republic of Germany", Eric-Jean Thomas (ed), **Immigrant Workers in Europe: Their Legal Status** (içinde), Paris: Unesco Press, Ss.115-144.
- HÖNEKOPP, E. and Werner, H.**, (1979) "Effects of the southward extension of the EC-labour market", in **Intereconomics** (Hamburg), Sep/Oct, ss. 243-247.
- ILO**, (1980a), **Migrant Workers: General Survey by the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations**, Report III, Part 4B, International Labour Conference, 66th session, Geneva.
- ILO**, (1980b), **Migrant Workers: Summary of Reports on Conventions No. 97 and 143 and Recommendations No 86 and 151**, Report III, Part 2, International Labour Conference, 66th session, Geneva.
- ILO**, (1982), **Labour Market Information Through Key Informants**, Geneva:ILO
- ILO**, (1989), **Informal consulting meeting on migrants from non-EEC countries in the Single European Market after 1992**, informal summary record, Geneva.
- IMF**, (1989), **International Financial Statistics**, Vol.XLII, No.8, Aug.
- IMR**, (International Migration Review) (1985), **Civil Rights and the Socio-political Participation of Migrants**, Special Issue (Autumn).
- IIBK**, (1971), **Yurt Dışındaki Türk işçileri ve Dönüş Eğilimleri Araştırması**, Ankara: IIBK Yay. No:85
- IIBK**, (1992), **IIBK 1991 İstatistik Yılığ**, (Yay. No. 275), Ankara: Ajans Türk Mat.
- IKV**, (1988), "12 Eylül 1963 Ankara Antlaşması'nın Türk Basınındaki Yankıları", **IKVD** (İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi), Sayı.59 (Eylül), ss.64-69.
- JACKSON, D.**, (1996), **Immigration Law and Practice**, London: Sweet and Maxwell.
- JACKSON, J. A.**, (1986), **Migration**, London, New York: Longman

- JOHN, B., (1984), "Integration-Segregation", **37th World Congress Berlin (West) – Papers and Proceedings-1984 (10-14 September)**, V. 1a, ss.9-12.
- JOHNSON, P. and Zimmermann, K.F., (eds) (1993), **Labour Markets in an Ageing Europe**, Cambridge: Cambridge University Press.
- JOHNSON-Krojzsova, C.M., (1987), **The Social Institutions of Turkish Migrant Workers in West Berlin**, D.Phil., Oxford: Oxford University.
- JUSS, S. S., (1994), **Immigration, Nationality and Citizenship: Citizenship and the Law**, London: Mansell.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç., (ed) (1982), **Sex, Roles, Family And Community in Turkey**, Bloomington: Indiana University Press.
- KAĞITÇIBAŞI, Ç., (1985), "Immigrant Populations in Europe: problems viewed from the sending country", I. Başgöz and N. Furniss (eds) **Turkish Workers in Europe** (içinde), Bloomington: Indiana University Press, ss. 103-123.
- , (1985a), **İnsan ve İnsanlar** (Sosyal Psikolojiye Giriş), İstanbul: Beta.
- , (1987) "Alienation of the Outsider: the Plight of Migrants", **International Migration**, 25, ss. 195-210.
- KAPTAN, S., (?), **Bilimsel Araştırma Teknikleri ve İstatistik Yöntemleri** (10.Baskı), Ankara: Bilim Yay.
- KARLUK, R., (1995), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, (3rd ed), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- KELEŞ, R., (1976), "Investment by Turkish Migrants in Real Estate", N. Abadan-Unat (ed) **Turkish Workers in Europe** (içinde), 1960-75, Leiden: E.J. Brill.
- KEMPE, F., (1999), "Almanya'da Göçmenlere Terörist Gözüyle Bakmak Trajedisi ve Sonuçları", **Finansal Forum**, 25 Şubat 1999, ss. 13.
- KEYDER, Ç., AKSU-KOÇ, A., (1988), **External Labour Migration, from Turkey and its Impact an evaluation of the literature**, Kanada: IDRC
- KEMPER, Franz-Josef, (1992) "New Trends in Mass Migration in Germany", R. King (ed) **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 197-214.
- KILINÇ, U., (1990), **Türkiye-Avrupa Toplulukları İlişkileri (Ekonomik, Sosyal, Siyasi, Hukuki ve İdari Yönden) (1983-1988)**, Ankara: TOBB Yay. No: Genel 148; Ar-Ge 60.
- KIRAY, M., (1976), "The Family of the Immigrant Worker", N. Abadan-Unat (ed) **Turkish Workers in Europe** (içinde), Leiden: E.J.Brill, ss. 210-234.

- KINDLEBERGER, C.P.**, (1967), **Europe's Postwar Growth - the Role of Labour Supply**, Cambridge, Mass. : Harward Univ. Press.
- , (1970), **Uluslararası İktisat**, Ankara Doğan Yay.
- KING, R.**, (ed) (1992), **Mass Migrations in Europe: the Legacy and the Future**, London: Bellhaven.
- , (ed) (1993), **The New Geography of European Migration**, London and New York: Bellhaven.
- KORTE, H.**, (1982), **Cultural Identity and Structural Marginalisation of Migrant Workers**, Strasbourg: European Science Foundation.
- , (1985) "Labour Migration and the Employment of Foreigners in the Federal Republic of Germany since 1950", R. Rogers (ed) **Guests Come to Stay** (içinde), Boulder, Colorado: Westview Press, ss. 29-49.
- KOZAK, I. E.**, (1979), **Yurt İçi ve Yurt Dışına İşgücü Akımı Açısından Erzurum İlinin Nüfus, İşgücü, İstihdam Meseleleri ve Dönen İşçiler**, Erzurum: Atatürk Üniv. Yay.
- KÖKTAŞ, A.**, (1999), **Avrupa Birliğinde İşçilerin Serbest Dolaşım Hakkı ve Türk Vatandaşlarının Durumu**, Ankara: Nobel Yay.
- KRANE, R. E.**, (1973) "Effects of Cyclical International Migration upon Socio-economic Mobility", **International Migration Review** 7(4), ss. 427-447.
- , (1975) "Effects of International Migration upon Occupational Mobility, Acculturation and the Labour Market in Turkey", R.E. Krane (ed) **Manpower Mobility Across Cultural Boundaries** (içinde), Leiden: E.J. Brill, ss. 161-204.
- KRANE, R.E.**, (ed) (1975), **Manpower Mobility Across Cultural Boundaries: Social, Economic and Legal Aspects, The Case Study of Turkey and West Germany**, Leiden: E.J. Brill.
- , (ed) (1979), **International Migration in Europe**, New York: Praeger.
- , (ed) (1984), **International Labour Migration in Europe**, New York: Praeger.
- KREUZALER, E.**, (1977), "The FRG as Host Country to Foreign Guestworkers and Their Dependants", **International Migration**, 25(2/3), ss. 138-152.
- KRITZ, M. M., Keeley, C. B. and Tomasi, S. M.**, (1983), **Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements**, New York: Centre for Migration Studies.
- KRITZ, M. M., Lim, L. L. and Zlotnik, H.**, (eds) (1992), **International Migration System**, Oxford: Clarendon.
- KUBAT, D.**, (ed) (1984), **The Politics Of Return**, New York: Centre for Migration Studies.

- , (ed) (1993), **The Politics Of Migration Policies, Settlement and Integration: The First World into The 1990s**, (2nd ed), New York: Centre for Migration Studies.
- KUDAT, A.**, (1974), **International Migration to Europe and its Political and Social Effects on the Future of Turkish Society**, Berlin: International Institute of Management.
- , (1975), "Structural Change in the Migrant Turkish Family", R. E. Krane (ed) **Manpower Mobility Across Cultural Boundaries: Social, Economic and Legal Aspects, the Case Study of Turkey and West Germany** (içinde), Leiden: E. J. Brill, ss. 77-95.
- KUYAŞ, N.**, (1998) "İslam Politikamız Olmalı", **Milliyet**, 28 Ocak 1998.
- KÜÇÜKCAN, T.**, (1993) "Kimlik Bunalımı ve Din Duygusu", **Arayış ve İslam**, Y.7, S.8, Nisan 1993, ss.23-24
- LAYTON-HENRY, Z.**, (1985) "Great Britain" T. Hammar (ed) **European Immigration Policy: a Comparative Study** (içinde), Cambridge: Cambridge University Press, ss. 89-126.
- , (1990) "Citizenship or denizenship for migrant workers?", Z. Layton-Henry (ed) **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe** (içinde), London et al: Sage, ss. 186-195.
- , (1990a), (ed) **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe**, London et al: Sage.
- , (1990b), "The Challenge of Political Rights", **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe** (içinde), London et al: Sage, ss.1-26
- , (1990c), "Immigrant Associations", **The Political Rights of Migrant Workers in Western Europe** (içinde), London et al: Sage, ss. 94-112
- , (1991), "Citizenship and Migrant Workers in Western Europe", (ed) Ursula Vogel & Michael Moran, **The Frontiers of Citizenship** (içinde), London: Macmillan, ss.107-124
- , (1992), **The Politics of Immigration: Immigration, 'Race' and 'Race' Relations in Post-War Britain**, Oxford et al.: Blackwell.
- LAYTON-HENRY, Z., and STUDLAR, D.**, (1985) "The Electoral Participation of Black and Asian Britons: Integration or Alienation?", **Parliamentary Affairs**, 38(3), ss. 307-318.
- LEITNER, H.**, (1987) "Regulating Migrant's Lives: The Dialect of Migrant Labour and the Contradictions of Regulatory and Integration Policies in the Federal Republic of Germany", G. Blebe and J. O'Loughlin (eds) **Foreign Minorities in Continental European Cities** (içinde), Stuttgart: Franz Steiner, ss. 71-89.

- LEXIKON-INSTITUT BERTELSMANN**, (1988), **Facts About Germany**, Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag.
- LIEBERMAN, S. and Gitmez, A.**, (1979), "Turkey", R. E. Krane (ed) **International Labour Migration in Europe** (içinde), New York: Praeger, ss. 201-220.
- LILLICH, R.B.**, (1984), **The Human Rights of Aliens in Contemporary International Law**, Manchester: Manchester University Press.
- LÖNNROTH, J.**, (1991), "The International Convention on the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families in the Context of International Migration Policies: an Analysis of Ten Years of Negotiation", **IMR**, 25(4), ss. 710-736.
- LUTZ, H.**, (1993), "In Between or Bridging Cultural Gaps? Migrant Women from Turkey as Mediators", **New Community**, 19(3), ss. 485-492.
- LUTZ, W. and Prinz, C.**, (1993), "Modelling Future Immigration and Integration in Western Europe", R. King (ed) **The New Geography of European Migration** (içinde), London and New York: Belhaven Press, ss. 83-99.
- MACDONALD, I.A.**, (1969) **Race Relations and Immigration Law**, London: Butterworths.
- , (1987) **Immigration Law and Practice**, (2nd ed) London: Butterworths.
- MACDONALD, I. A. and Blake, N.**, (1991) **Macdonald's Immigration Law and Practice**, (3rd ed) London: Butterworths.
- , (1995) **Macdonald's Immigration Law and Practice**, (4th ed) London et al.: Butterworths.
- MADRA, Ö.**, (1984), **Migrant Workers and International Law**, Report to the Secretary of the Council of Europe, Istanbul.
- MADUREIRA, J.**, (1989), **Aliens' Admission to And Departure from National Territory: Case Law of the Organs of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter: Background Document**, Strasbourg: Council of Europe.
- MAILLAT, D.**, (1987), "The Experience in the Main Geographical OECD Areas: European Receiving Countries", **The Future of Migration** (içinde), Paris: OECD, ss. 38-63.
- MANDEL, R.**, (1988), **We Called for Manpower and People Came Instead - The Foreigner Problem and Turkish Guestworkers in West Germany**, PhD dissertation, Chicago, Department of Anthropology, University of Chicago.
- , (1993) "Foreigners in the Fatherland: Turkish Immigrant Workers in Germany", C. Guerin-Gonzales and C. Strikwerda (eds) **The Politics of Immigration Workers** (içinde), New York/London: Holmes and Meier, ss. 279-294.

- MANİSALI, E., (1988), "Dışa Açılma ve Rekabet Politikaları", **Türkiye İktisat**. Vol.1(May), ss. 28-31.
- MARSHALL, T.H., (1963), "Citizenship and Social Class", **Sociology at the Crossroads** (içinde), London:Heineman.
- , (1965), **Class, Citizenship and Social Development**, Garden City: Anchor Books.
- MARSHALL, A., (1994), "Rights Boost for Europe's Immigrants", **The Independent**, 28 January 1994, ss.7
- MARTIN, A., (1992), "Country report: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland", **Migration in Europe: Pre-study on the Social and Vocational Integration of Migrants**, prepared for the EC Commission, European Social Fund, Brussels Vol. 1, ss. 231-252,.
- MARTIN, D., (1989), "Effects of international law on migration policy and practices", **International Migration Review**, 23 (Fall), ss. 547-578.
- MARTİN, P. L., (1991), **Unfinished Story: Turkish Labour Migration to Western Europe: with special reference to the Federal Republic of Germany**, Geneva: ILO.
- MARTIN, P.L., Hönekopp, E. and Ullmann, H., (1990), "Europe 1992: effects on Labour Migration", **IMR** 24(3), ss. 591-603.
- MASSIAS, F., (1992), "Control of Aliens", Mireille Delmas-Marty (ed) **The European Convention for the Protection of Human Rights: International Protection Versus National Restrictions** (içinde), Dordrecht/Boston/London: Kluwer, ss. 31-57.
- MATAR, N.I., (1994), "'Turning Turk': Conversion to Islam in English Renaissance Thought", **Durham University Journal** (January 1994), V.LV, No.1, ss. 33-43.
- MCKEAN, W., (1983), **Equality and Discrimination Under International Law**, Oxford: Clarendon Press.
- MCKEE, R., (1995), "A Burden on the Taxpayer? Some Developments in the Role of 'Public Funds' in Immigration Law", **Immigration and Nationality Law and Practice** 9(1), ss. 29-31.
- MEEHAN, E., (1993), "Citizenship and the European Community", **The Political Quarterly**, 64(2), ss. 172-186
- MEHRLÄNDER, U., (1979) "Federal Republic of Germany", D. Kubat (ed) **The Politics of Migration Policies** (içinde), New York: Centre for Migration Studies, ss. 145-162.

- , (1984) "Turkish Youth-Occupational Opportunities in the Federal Republic of Germany", **Environment and Planning C: Government and Policy**, 2, ss. 375-381.
- , (1985), "Second Generation Migrants in the Federal Republic of Germany", R. Rogers (ed) **Guests Come to Stay** (içinde), Boulder, Colorado: Westview Press, ss. 159-183.
- , (1987), "Sociological Aspects of Migration Policy: the Case of the Federal Republic of Germany", **International Migration**, 25, ss. 87-93.
- , (1994), "The Development of Post-War Migration and Refugee Policy", S. Spencer (ed) **Immigration as an Economic Asset** (içinde), ss. 1-14.
- MEIJERS, H. et al.**, (1993), **A New Immigration Law for Europe?: the 1992 London Rules on Immigration, and the 1993 Copenhagen Rules on Immigration**, Utrecht: Dutch Centre for Immigrants.
- MEINHARDT, R.**, (1984), "Pollacken, Itaker, Kanaker-zur Leidensgeschichte der Fremden in Deutschland" R. Meinhardt (ed.) **Türken Raus? Oder Vereidigt den Sozialen Frieden** (içinde), Hamburg: Rowohlt, ss.9-21.
- MENSKI, W.**, (1994a), **The Impact of Immigration: the German and British Experience**, London: Anglo-German Foundation and IPPR.
- , (1994b), "Family Migration and the New Immigration Rules", **Immigration and Nationality Law and Practice**, 8(4), ss. 112-125.
- , (1996), "The Primary Purpose Rule in British Immigration Law and its Impact on Minority Families", R. Barot and S. Fenton (eds) **The Family, Minorities And Social Change in Europe** (içinde), Lampheter et al.: Edwin Mellen Press.
- MERKENS, H.**, (1991), "Influences of Biographical and Ecological Variables on the Formulation of the Intermediate Cultural Environment of Turkish Youth in West Berlin", R. Ostow et al. (eds) **Ethnicity, Structured Inequality, and the State in Canada and the Federal Republic of Germany** (içinde), Frankfurt et al.: Peter Lang, ss. 107-119.
- MİHALKA, M.**, (1994), "German and Western Response to Immigration from the East", **RFE/RL Research Report**, V.3, N.23 (10 June 1994), ss. 36-48.
- MILES, R.**, (1982), **Racism and Migrant Labour**, London: Routledge and Kegan Paul.
- , (1989), "Nationality, Citizenship and Migration to Britain, 1945-1951", **Journal of Law and Society**, 16(1989), ss. 426-442.

- , and Cleary, P., (1992) "Britain: Post-Colonial Migration in Context", Dietrich Thränhardt (ed) **Europe: A New Immigration Continent: Policies and Politics in Comparative Perspective** (içinde), Münster/Hamburg: Lit Verlag, ss. 121-144.
- MILLER, D.**, (1971) "Emigrant Turkish workers: a framework for analysis", **Studies in Development**, (Fall), ss. 529-541.
- , and I. Çetin (1974), **Migrant Workers, Wages, and Labour Markets: Emigrant Turkish Workers in the Federal Republic of Germany**, Istanbul: Istanbul University, Faculty of Economics, Institute of Economics Development Pubn No: 22.
- , and I. Çetin (1975), "Migrant Workers, Wages and Labour Markets: an Economic Model", R.E. Krane (ed) **Manpower Mobility Across Cultural Boundaries** (içinde), Leiden: E.J. Brill, ss. 124-137.
- MILLER, M.J.**, (1981), **Foreign Workers in Western Europe: an Emerging Political Force**, New York: Praeger.
- , (1989), "Dual Citizenship: a European Norm", **IMR** 23(4), ss. 945-950.
- , and Martin, P.L., (1982), **Administering Foreign Worker Programs- Lessons from Europe**, Toronto: Lexington Books. D.C. Heath and Company.
- MİRACLE, M.P., & BERRY, S.S.**, (1970), "İşgücü Akımı ve İktisadi Kalkınma" (çev. Deniz Gökçe), **Ankara İTIAD**, c.2, s.2.
- MOLE, N.**, (1987), **Immigration: Family Entry and Settlement**, Bristol: Jordan and Sons Ltd.
- MOROKVASIC, M.**, (1991), "Roads to Independence: Self-Employed Immigrants and Minority Women in Five European States", **Quarterly Review of the International Organisation for Migration**, 29(3), ss. 407-417.
- , (1993), "'In and out' of the Labour Market: Immigrant and Minority Women in Europe", **New Community**, 19(3), ss. 459-483.
- MORTIMORE, C.**, (1994), **Immigration and Adoption**, Stoke-on-Newington: Trentham Books/ SOAS.
- MOTOMURA, H.**, (1995), "The Family and Immigration: a Roadmap for the Ruritanian Lawmaker", **American Journal of Comparative Law**, 43(4), ss. 511-544.
- MUNSCHER, A.**, (1984), "The Working Routine of Turkish Women in the Federal Republic of Germany: Results of a Pilot Survey", **IMR** 18(4), ss. 1230-1246.
- MUSHABEN, J.M.**, (1985) "A Crisis of Culture: Isolation and Integration Among Turkish Guestworkers in the German Republic", I. Başgöz and N. Furniss (eds) **Turkish workers in Europe** (içinde), Bloomington: Indiana University, ss. 125-150.

- MUUS, P., Groenendijk, C.A. and Minderhoud, P.E., (1992), Migration, Labour Market and Social Security: Report to the SER, The Hague: SER.**
- NAUCK, B., (1989), "Assimilation Process and Group Integration of Migrant Families", International Migration, 27, ss. 27-48.**
- NEAL, A. C., (1992), "Immigration, Free Movement and the British Labour Market", The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations, Summer, ss. 130-139.**
- NEARLHOU, A., (1960), The Assimilation of Cypriot Migrants in London, MA Thesis, Nottingham: University of Nottingham.**
- NEULOH, O., (1976), "Structural Unemployment in Turkey: Its Relation to Migration", N. Abadan-Unat (ed) Turkish Migration to Europe: 1960-1975 (içinde), Leiden: E.J. Brill, ss. 50-73.**
- NEYZI, L., (1998), "Özgür Olmak Kolay Değil" Gazete Pazar, 26 Nisan 1998, ss.9.**
- NICOL, A., (1993), "Nationality and Immigration", Robert Blackburn (ed.) Rights of Citizenship (içinde), London: Mansell, ss.254-270.**
- NICOLINAKOS, M., (1971), "Economic Foundations of Discrimination in the FRG", H. van Houste and W. Melgert (eds) Foreigners in our Community (içinde), Amsterdam: Keesing, ss. 78-97.**
- NIELSEN, J., (1992), Muslims in Western Europe, Edinburgh: Edinburgh University Press.**
- , (1989), **Migration and (Self-) Employment, Residence, and Work Permit Arrangements in Seventeen European Countries**, Maastricht: European Center for Work and Labour.
- , and De Beijl, R. Z., (1994), **International Migration, Economic Development and Human Rights**, Brussels, Churches' Commission for Migrants in Europe (CCME) Briefing Paper No. 18.
- NOEL, E., (1987), "Türkiye AET Ortaklığının Durumu", İKVD, Vol.48 (January), ss. 3-6**
- NOELLE-NEUMANN, E., (ed) (1981), The Germans: Public Opinion Pools, 1967-1980, London: Greenwood Press.**
- NOMER, E., (1993), Vatandaşlık Hukuku, İstanbul: Filiz Kit.**
- NORTH, D. S., Withol de Wenden, C. and Taylor, C., (1987) "Non-citizen's Access to Social Services in Six Nations: Canada, FRG, France, Sweeden, UK and US", paper presented at the Conference on Reaching For Citizenship: The Process Of Political And Economic Integration, Berkeley Springs, West Virginia: German Marshall Fund of the US.**

- NOTE**, (1986), "The Legal Rights of Guestworkers: the Case of West Germany", **Columbia Journal of Transnational Law**, 24, ss. 311-338.
- NUHOĞLU-SOYSAL, Y.**, (1991), **Limits Of Citizenship: Guestworkers in The Contemporary Nation-State System**, Ph.D thesis, Chicago: University of Chicago.
- O'BRIEN, P.**, (1988), "Continuity and Change in Germany's Treatment of non-Germans", **IMR** 22(3), ss. 109-134.
- , (1988a), **The Paradoxical Paradigm: Turkish Migrants and German Policies**, PhD Thesis, University of Wisconsin-Madison
- ODGD**, (1991), **The Oxford Duden German Dictionary**, Oxford: Clarendon Press.
- OECD**, (1981), **Young Foreigners And The World Of Work**, Paris: OECD.
- , (1983), **Migrants' Children And Employment: The European Experience**, Paris: OECD.
- , (1989), **National Accounts: Main Aggregates, 1960-87**, Paris: OECD.
- OEPEN, M.**, (1985), "Media, Migrants and Marginalization: The Situation In The FRG", **IMR**, 18(1), ss. 111-121.
- OFFICE of Population Censuses and Surveys**, (1993), **International Migration 1991: England and Wales**, Series MN No. 18, London: HMSO.
- OĞUZKAN, T.**, (1976), "The Scope and Nature of the Turkish Brain Drain", Ed. Abadan-Unat, N., **Turkish Workers in Europe** (içinde), Leiden: E.J. Brill.
- OLLERS-FRAHM, K.**, (1987), "The Contribution Of The Council Of Europe To The Legal Position Of Aliens", J.A. Frowein and T. Stein (eds), **The Legal Position of Aliens in National and International Law** (içinde), Berlin: Springer- Verlag. Vol. 2, ss. 1725-1773.
- ONULDURAN, E., & VAN RENSELAAR, H.**, (1976), "Uluslararası İlişkiler, Hukuksal ve Siyasal Boyutlar", N. Abadan-Unat ve Diğ. (ed), **Göç ve Gelişme. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma** (içinde), Ankara: Ajans-Türk Mat.
- ORTAYLI, I.**, (1979), **Türkiye İdare Tarihi**, Ankara: TODAİE
- OSTOW, R., et al** (eds.) (1991), **Ethnicity, Structured Inequality, and the State in Canada and the Federal Republic of Germany**, Frankfurt am Main et al: Peter Lang.

- OWERS, A.**, (1994), "The Age Of Internal Controls", S. Spencer (ed) **Strangers And Citizens** (içinde), London: Rivers Oram Press, ss. 264-281.
- OZANKAYA, Ö.**, (1983), **Toplumbilime Giriş**, Ankara: S Yay.
- , (1984), **Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü**, Ankara: Savaş Yay.
- ÖZCAN, E.**, (1992 tarihsiz), "Çifte Vatandaşlık Hakkı", **Milliyet**.
- ÖZSUNAY, E.**, (1983), **The Participation of the Alien in Public Affairs**, Strasbourg: Council of Europe.
- PAINE, S.**, (1974), **Exporting Workers, the Turkish Case**, London: Cambridge Univ.Press.
- PAPADEMETRIOU, D. G.**, (1978), "European Labour Migration Consequences For The Countries Of Worker Origin", **International Studies Quarterly**, 22(September), ss. 377-408.
- PAREKH, B.**, (1994), "Three Theories of immigration", S. Spencer (ed) **Strangers And Citizens** (içinde), London: IPPR/Rivers Oram Press, ss. 91-110.
- PAULY, A. and Diederich, R.**, (1983), **Migrant Workers And Civil Liberties**, Florence: European University Studies, Working Paper No. 45.
- PAZARCI, H.**, (1978), **Uluslararası Hukuk Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğunun Yaptığı Anlaşmalar**, Ankara: AÜSBF Yay.
- , (1988a) "Avrupa Topluluğu Hukukuna Uyum Açısından Türk Anayasal Düzeni" **Avrupa Topluluğu Hukuku'na Türkiye'nin Uyumu Semineri** (Tebliğ) (Prepared by İTÜ and TEB). Istanbul: 18-20 September 1988
- , (1988b), "Topluluk Hukukunun Üye Devletler Hukukları İle İlişkisi", **Yüksek Yargı Organları Üyeleri İçin Topluluk Hukuku Semineri**. (Teksir) Ankara: DPT Yay. 15 Aralık 1988, ss. 39-58.
- PAZARKAYA, Y.**, (1979), "Kökleri Boşluktaki Çocuklar", **Ulusal Kültür**, 1(14) Nisan, ss. 185-199
- PEACH, C.**, (1990) "The Muslim Population of Great Britain", **Ethnic And Racial Studies**, 13(3), ss. 415-419.
- , Robinson, V. and Smith, S., (1981), **Ethnic Segregation in Cities**, London: Croom Helm.
- PEARL, D. and Lyons, C.**, (1994), "The Treatment by the European Union of Unaccompanied Minors", **Immigration and Nationality Law and Practice**, 8(4), ss. 129-135.
- PENNINX, R.**, (1979), **Ethnic Minorities: A Report to the Government Towards An Overall Ethnic Minorities Policy: A Preliminary Study**, The Hague: Staatsuitgeverij.

- , (1982), "A Critical Review of Theory and Practice: The Case of Turkey", **International Migration Review**, Vol.16, ss. 781-818.
- , (1986), "International Migration in Western Europe Since 1973: Development, Mechanisms and Controls", **IMR** 20(4), ss. 951-972.
- , et al. (1993), **The Impact of International Migration on Receiving Countries: The Case of the Netherlands**, Amsterdam: Swets and Zeitlinger.
- and MUUS, P., (1989), "No Limits for Migration After 1992? The Lessons Of The Past and a Reconnaissance of the Future", **International Migration**, 27(3), ss. 273-288.
- & VAN RENSELAAR, H., (1976), "Bugünkü Avrupa Ülkelerindeki Ekonomik Durgunluktan Önceki ve Sonraki Dönemlerde Türkiye'nin Yurt dışına İşçi Gönderme Politikalarının Evrimi", N. Abadan-Unat ve Diğ. (ed), **Göç ve Gelişme. Uluslararası İşgücü Göçünün Boğazlıyan İlçesindeki Etkilerine İlişkin Bir Araştırma** (içinde), Ankara: Ajans-Türk Mat. ss.5-27.
- & VAN RENSELAAR, H., (1979), **Gurbet, Mihnet, Üç Kuruşluk Servet. Yurt Dışındaki İşçilerin Tasarruflarını Türkiye'de İşçi Şirketleri ve Köy Kalkınma Kooperatifleri Aracılığı ile Verimli Bir Biçimde Yatırıma Dönüştürme Üzerine Bir İnceleme**. Ankara: Ajans Türk Mat. (NUFFIC/IMWOOD/REMPLOD Project)
- & VAN VELZEN, L., (1976), "Evaluation of Migrants' Investment and Their Effects on Development in Boğazlıyan District", N. Abadan-Unat (ed), **Migration and Development** (içinde), Ankara: Ajans Türk Press.
- PEROTTI, A.**, (1985), "The Fact That Aliens Belong To Various Cultures And The Tensions Which This Creates", Council of Europe (ed) **Human Rights Of Aliens In Europe** (içinde), ss. 291-312.
- PERRUCHOUT, R.**, (1986), "The Law of Migrants", **International Migration**, V.24, ss.699-716.
- , (1989) "Family Reunification", **International Migration** 27(4), ss. 509-522.
- PIO**, (Press and Information Office of the Federal Government, Foreign Affairs Division), (1993), **Hostility Towards Foreigners in Germany: New Facts, Analysis, Arguments**. July 1993.
- PLENDER, R.**, (1983), **Introductory Report on Human Rights of Aliens in Europe**, Strasbourg: Council of Europe.
- , (1985), "Human Rights of Aliens in Europe", Council of Europe (ed) **Human Rights Of Aliens In Europe** (içinde), ss. 33-63.

- , (1987), "The Economic Rights of Non-citizens", Paper presented at the Conference on **Reaching For Citizenship: The Process Of Political And Economic Integration**, Berkeley Springs, West Virginia: German Marshall Fund of the US.
- , (1988), **International Migration Law**, (2nd ed) Dordrecht: Martinus Nijhoff.
- , (1991), "Immigration, Asylum, Dispute Resolution: EEC Law, Free Movement Of Persons", **Immigration And Nationality Law And Practice**, 5(1), ss. 2-7.
- POWER, J.**, (1979), **Migrant Workers in Western Europe and the United States**, Oxford, London: Pergamon Press.
- POWELL, E.**, (1969), Text of a Speech Delivered to the Annual Conference of the Rotary Club of London, Eastbourne, 16 November, 1968, B. Smithies & P. Fiddick (ed), **Enoch Powel on Immigration** (içinde), London: Sphere Books., ss. 63-77.
- PRYOR, R.J.**, (1981), "Integrating International and Internal Migration Theories", Kritiz, K., Keeley, C.B., Tomasi, S.M. (ed), **Global Trends in Migration** (içinde), NY.
- QUAAS, M.**, (1982), "The Legal Status of Foreign Workers: The FRG", **Comparative Law Yearbook**, 33(6), ss. 33-44.
- RANGE, P.R.**, (1993), "Europe Faces an Immigrant Tide", **National Geographic**, May 1993, V.183, No.5, ss. 94-126.
- REICH, H. H.**, (1994), "Intercultural Education in Germany", **European Journal of Intercultural Studies** 4(3), ss. 14-24.
- REIMANN, H. and Reimann, H.**, (1979), "Federal Republic of Germany", R.E. Krane (ed) **International Labour Migration in Europe** (içinde), New York: Praeger, ss. 63-86.
- REX, J. and Joly, D. and Wilpert, D.**, (eds) (1987), **Immigrant Associations in Europe**, Aldershot: Gower.
- RHEIN, E.**, (1991), "The Association, the Application of Membership and its Problems", W. Gumpel (ed) **Turkey And The European Community: An Assessment** (içinde), München: Liliana Djekovic Verlag, ss. 72-85.
- RHOADES, R.E.**, (1976), **Guest Workers And Germans: A Study In The Anthropology Of Migration**, PhD thesis, University of Oklahoma.
- RİST, R.**, (1978), **Guestworkers in Germany: The Prospects for Pluralism**, New York: Praeger.
- RITTSTIEG, H.**, (1994), "Dual Citizenship: Legal And Political Aspects In The German Context", R. Bauböck (ed) **From Aliens To Citizens: Redefining The Status Of Immigrants In Europe** (içinde), Aldershot et al: Avebury, ss. 111-120.

- ROBERTSON, A. H.**, (1977), **Human Rights In Europe**, (2nd ed) Manchester: Manchester University Press.
- , and Merrills, J.G., (1993), **Human Rights In Europe**, (3rd ed) Manchester: Manchester University Press.
- ROELANDT, T. and Veenman, J.**, (1992), "An Emerging Ethnic Underclass in the Netherlands? Some Empirical Evidence", **New Community**, 19(1), ss. 129-141.
- ROGERS, R.**, (ed) (1985), **Guests Who Come to Stay: The Effects of Labour Migration on Sending and Receiving Countries**, Boulder, Colorado: Westview Press.
- ROSE, E. J. B. et al.**, (ed) (1969), **Colour and Citizenship**, London: OUP.
- RYSTAD, G.**, (1992), "Immigration History and the Future of International Migration", **IMR**, V. XXVI, No.4, ss.1168-1199
- SABOT, R. H.**, (1981), **Migration and the Labour Market in Developing Countries**, Boulder, Colorado: Westview Press.
- SALT, J.**, (1993), **Migration And Population Change in Europe**, New York: United Nations, United Nations Institute for Disarmament Research Paper No. 19.
- , and Ford, R., (1990) "The United Kingdom", W.J. Serow et al. (eds) **Handbook On International Migration** (içinde), New York: Greenwood Press, ss. 325-340.
- , and Ford, R., (1992) "Skilled International Migration in Europe: The Shape of Things to Come?", R. King (ed), **Mass Migrations in Europe** (içinde), London: Bellhaven, ss. 293-309.
- , and Kitching, R.T., (1990), "Labour Migration and the Work Permit System in The UK", **International Migration**, 28(3), ss. 267-294.
- SARIBAY, A.Y.**, (1992), **Siyasal Sosyoloji**, Ankara: Gündoğan.
- SAUNDERS, O.O.R.**, (1990), "Residence and The Non- EEC Spouse", **Solicitors' Journal**, 134(21), ss. 591-594.
- SAYARI, S.**, (1986) "Migration Policies Of Sending Countries: Perspectives On The Turkish Experience", **The Annals of the American Academy of Political Sciences**, 485, ss. 87-97.
- SAZAK, D.**, (1998) "Kohl ve Türk Kartı", **Milliyet**, 13 Ağustos.
- SCHILLER, G.**, (1975), "Channelling Migration: A Review of Policy with Special Reference to the Federal Republic of Germany", **International Labour Review**, 3(4), ss. 335-355.

- , (1976), "Mutual Perspectives of Development and Under-Development in Europe", N. Abadan-Unat (ed) **Turkish Migration To Europe: 1960-1975** (içinde), Leiden: E.J. Brill, ss. 363-384.
- SCHMIDT, C. M. and Zimmermann, K. F.**, (1992), "Migration Pressure in Germany: Past and Future", K.F. Zimmermann (ed), **Migration And Economic Development** (içinde), Berlin et al.: Springer Verlag, ss. 201-230.
- SCHMITTER, B.E.**, (1980), "Immigrants And Associations: Their Role in The Socio-Political Process Of Immigrant Worker Integration in West Germany and Switzerland", **International Migration Review**, 14(2), ss. 179-192.
- , (1981), "Trade Unions And Immigration Politics in West Germany and Switzerland", **Politics and Society**, 10(3), ss. 317-34.
- , (1983), "Immigrant Minorities in West Germany: Some Theoretical Concerns" **Ethnic And Racial Studies**, 6(3), ss. 308-319.
- SCHNAPPER, D.**, (1997), "The European Debate on Citizenship", **Daedalus**, 126(3), Summer, SS.199-222.
- SCHOBER, K., & STEGMANN, H.**, (1987), "Ausländische Jugendliche – Demographische Entwicklung sowie Ausbildungs - und Beschäftigungssituation" in Elmar Hönekopp (ed.) "Aspekte der Ausländerbeschäftigung in der Bundesrepublik Deutschland", in Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung, No.114, ss.195-242.
- SCHOENEBERG, U.**, (1985), "Participation in Ethnic Associations: The Case of Immigrants in West Germany", **International Migration Review**, 19(3), ss. 416-437.
- SCHUMAN, E.**, (ed) (1982), **Unser Recht: Grosse Sammlung deutscher Gesetze**, München: Beck/dtv.
- SCOTT, F.D.**, (1967), "Towards a Framework for Analising the Cost and Benefits of Labour Migration", **Bulletin of the International Institute for Labour Studies**, No.2, ss. 48-63.
- , (1968), **World Migration in Modern Times**, Prentice Hall
- SÉCHÉ, Jean-Claude**, (1988), **Freedom Of Movement In The Community: Entry And Residence**, Brussels: Commission of the European Communities.
- SEROW, W. J. et al.** (eds) (1990), **Handbook On International Migration**, New York: Greenwood Press.
- SEYYAR, A.**, (1999), "Çifte Vatandaşlık Hakkının Yerine Asimilasyon", **Dünya**, 20.4.1999
- SHAW, J.**, (1993), **European Community Law**, London: Macmillan.

- SILVERIA, L.**, (1985), "The Admission Of Alien To The Territory Of The Host Country and His Residence There", Council of Europe (ed) **Human Rights Of Aliens In Europe**, Dordrecht: Martinus Nijhoff, ss. 109-194.
- SIMON, J. L.**, (1989), **The Economic Consequences Of Immigration**, Cambridge, Mass. and Oxford: Basil Blackwell.
- SIMPSON, A.K.**, (1984), "The Migration Reform And Control Act: Immigration Policy and the National Interest", **Univ. of Michigan Journal of Law Reform**, V.7(2) Winter, ss.147-164
- SMITH, A.D.**, (1981), **The Ethnic Revival**, Cambridge: Cambridge Uni. Press.
- SNOWDEN, L. S.**, (1991), "The impact of asylum policy in the Netherlands, France, Germany", **Migration World**, 19(3), ss. 14-18.
- SOPEMI**, (1990, 1991, 1992, 1993), **Trends In International Migration/Continuous Reporting System On Migration**, Paris: OECD.
- SOYSAL, Y.**, (1993), "Workers in Europe: Interactions with the Host Society", Metin Heper, Ayşe Öncü, H. Kramer (ed), **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities** (içinde), London:I.B. Tauris.
- SPENCER, C.**, (1993), **Turkey Between Europe And Asia**, London Wilton Park: Wilton Park Paper 72.
- SPENCER, S.**, (ed) (1994a), **Immigration As An Economic Asset: The German Experience**, London: IPPR and Trentham Books.
- , (ed) (1994b), **Strangers And Citizens: A Positive Approach To Migrants And Refugees**, London: IPPR/Rivers Oram Press.
- , (1994), "The Implications of Immigration Policy For Race Relations", S. Spencer (ed), **Strangers And Citizens** (içinde), London: Rivers Oram Press, ss. 307-321.
- STAHL, C.W.**, (1982), "Labour Emigration And Economic Development", **IMR** 16(4), ss. 869-899.
- STEENBERGEN, J.D.M.**, (1991), "Schengen And The Movement Of Persons", J.D.M. Steenbergen (ed) **Schengen: Internationalisation Of Central Chapters Of The Law On Aliens, Refugees, Privacy, Security And The Police** (içinde), Utrecht: Kluwer, ss. 57-73.
- STEINER, J. and THOMSEN, S.**, (1987) "The Legal Status Of The Member States' Nationals Under The Law Of The European Communities", J.A. Frowein and T. Stein (eds), **The Legal Position Of Aliens In National And International Law** (içinde), ss. 1775-1826.

- STEINMANN, G. and ULRICH, R.E., (eds) (1994) **The Economic Consequences Of Immigration To Germany**, (Studies in Contemporary Economics), Berlin: Physica Verlag.
- STEVENS, J., (1992), **The Case Law Of The ECHR Relating To Immigration, Asylum And Extradition**, London: Immigration Law Practitioners' Association (ILPA).
- STIVER, L. S., (1985), **Turkish Migrant Women and Wage Labour: A Comparative Study of Turkish Migrant Women's Employment in West Germany, The Netherlands, Great Britain, Sweden And Norway**, paper presented at the European Conference of Turkish Women Migrants, Amsterdam.
- STOREY, H., (1994), "International Law And Human Rights", Spencer (ed) **Strangers And Citizens: A Positive Approach to Migrants and Refugees** (içinde), London: IPPR/River Oram Press, ss. 111-136.
- STRAUBHAAR, S., (1987), "Freedom of Movement of Labour in a Common Market" in **EFTA Bulletin**, Geneva, No. 4, ss. 9-12.
- , (1992), "The Impact of International Labour Migration for Turkey", Klaus F. Zimmermann (ed), **Migration And Economic Development** (içinde), Berlin: Springer-Verlag, ss. 79-131.
- STRAUBHAAR, T., (1986), "The Causes Of International Migration-A Demand Determined Approach", **IMR** 20(4), ss. 835-855.
- ŞEN, F., (1987), **Turks in the Federal Republic of Germany. Achievements, Problems, Expectations**. Bonn:Zentrum für Türkeistudien
- , (1989), **Problems and Integration Constraints of Turkish Migrants in the Federal Republic of Germany**, World Employment Program (WEP) Working Paper, November 1989, ILO, Geneva:ILO
- , (1993), **Ausländerwahlrecht, Doppeltestaatbürgerschaft und Politische Partizipation**, Essen: ZFT (TAM).
- , (1994a), "Racism and the Turkish Minority in Europe, with Special Reference to Germany", "Facing the Issue of Race, Ethnicity and Hate" February 24, 1994, Bonn (seminer ve Worldnet için hazırlanmış, teksir edilmiş notlar) , Essen: TAM veya ZFT
- , (1994b), "Almanya'da Yabancı Düşmanlığı ve Türkiyeli Azınlığa Etkisi", **Türk- Alman Psikiyatri Kongresi** (16-22 Nisan 1994/Antalya) (teksir edilmiş notlar), Essen: TAM
- , (1998), "Baykal-Schröder İşbirliği", **Finansal Forum**, 15 Ağustos 1998.
- , (1998a), "Eski Dost Düşman Olmaz", **Zaman**, 17 Mart 1998, s.4.
- , (1998b), **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1998

- TALAS, C.**, (1980), "Avrupa'da Göçmen İşçiler ve İnsan Hakları", **TODAİE İnsan Hakları Yıllığı**, Yıl.2, ss. 95-11.
- TATAR, T., AKAY, A. ve ADA, E.**, (1989), **Türk İşçi Şirketlerinin Verimlilik ve Etkenlik Sorunları**, Ankara: MPM Yay No:396.
- TCKB**, (Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı) (1976), "Kültür Bakanlığının (Yurt dışındaki Türk İşçilerinin Sorunları) Kurultayına Tebliği", **Yurt dışındaki Türk İşçilerinin Sorunları**, Ankara: Türk-İş Yay. No.114, Raporlar Bölümü, ss.39-42.
- T.C. BONN BÜYÜKELÇİLİĞİ**, (1993), "Jacobsen'in Çifte Vatandaşlık Tasarısı, **Haber Bülteni**, Vol.04/93, 15-28 Şubat. ss.1.
- TDK**, (Türk Dil Kurumu), (1997), **Okul Sözlüğü**, TDK-Milliyet Yay
- TDV**, (Türk Demokrasi Vakfı), (1991), **Demokrasi Nedir?**, Ankara: TDV
- TERZİ, O.**, (1988), **Avrupa Toplulukları Bünyesinde İşçilerin Serbest Dolaşımı ve Türkiye-Topluluk İstihdam İlişkileri**. Ankara: ATAUM Yay.
- THOMA-VENSKA, H.**, (1981), **Islam und Integration**, Hamburg: Ver Rissen
- THOMAS, E.J.**, (1986), "Migration in Europe", A. Dummett (ed), **Towards A Just Immigration Policy** (içinde), London: Cobden Trust, ss. 43-49.
- , (ed) (1982), **Immigrant Workers in Europe: Their Legal Status: A Comparative Study**, Paris: UNESCO Press.
- THOMSEN, B.**, (1987), "The Legal Position of the Spouse and Family Members", J.A. Frowein and T. Stein (eds) **The Legal Position of Aliens in National and International Law** (içinde), Berlin: Springer, ss. 1947-1957.
- THORNBERRY, P.**, (1991), **Minorities And Human Rights Law**, London: Minority Rights Group.
- THRÄNHARDT, D.**, (1995), "Germany: an Undeclared Immigration Country", **New Community**, 21(1), ss. 19-36.
- TIMUR, S.**, (1972), **Türkiye'de Aile Yapısı**, Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- TOBB**, (1997), **Ekonomik Rapor'96, 52.Genel Kurul**, Ankara: TOBB
- TOKSÖZ, G.**, (1993), **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1993
- TOMASİ, S.**, (1983), "Sociopolitical Participation of Migrants in the Receiving Countries", (Ed) M.Kritz, C. Keeley and S. Tomasi (eds), **Global Trends in Migration** (içinde), New York: Center for Migration Studies.
- TRAVERS, R.**, (1967), **An Introduction to Educational research**, NY: The Macmillan Co.
- TSİAKALOS, G.**, (1983), **Auslander-feindlichkeit** (Yabancı Düşmanlığı), München: CH Beck

- TUNA, O.**, (1967), **Yurda Dönen İşçilerin İntibak Sorunları**, Ankara: DPT.
- TUNG, Ko-Chih R.**, (1985), "Voting Rights for Alien Residents- Who Wants it", **IMR**, 19(3), 451-467)
- TURAN, K.**, (1992), **Almanya'da Türk Olmak: Federal Almanya'da Yaşayan II. Kuşak Türklerin Sosyalizasyonu ve Kültür Değişmesi**, İstanbul: Sümer Kit.
- TURHAN, M.**, (1994), **Kültür Değişmeleri: Sosyal Psikoloji Bakımından Bir Tetkik**, İstanbul: MÜ İlahiyat Fak. Vak. Yay. No.16.
- TÜRKDOĞAN, O.**, (1982), "Yabancı Bir Kültürde Türk İşçileri", **Türk Kültürü**, 20(229, Mayıs), ss.1-4.
- , (1984), **İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları**, İstanbul: Orhun Yay.
- TÜRKER, I.**, (1981), F. Almanya'da Hazırlık Sınıfları ve Yurt dışı Eğitim Politikamız", **Çağdaş Eğitim**, 6 (57) Haziran, ss.44-47.
- TÜSIAD**, (1988), **Türkiye'de Modernleşme, Sanayileşme ve Gelişme Göstergeleri Çeşitli Ülkelerle Özellikle AT Ülkeleriyle Bir Karşılaştırma**, İstanbul: TÜSIAD
- TÜTÜNCÜ, M.**, (1998), "Cumhuriyetin 75.Yılında Batı Avrupa Türkleri", **Yeni Türkiye**, Yıl.4, S.23-24 (2.Cilt), ss.1454-1463.
- UIHLEIN, H.**, (1992), "Country report: Germany", in **Migration In Europe: Pre-Study On The Social And Vocational Integration Of Migrants**, commissioned by the EC Commission, GDV, European Social Fund, Vol. 1, ss. 85-110.
- ULRICH, R.**, (1994), "The impact of foreigners on the public purse", S. Spencer (ed) **Immigration As An Economic Asset** (içinde), ss. 65-91.
- ÜLMAN, H. and SANDER, O.**, (1972), "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968), II", (Forces that shape the Turkish foreign policy), **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 27(1), ss. 1-24.
- VAN DEN BADEM, R.**, (1993), "Towards a System of Plural Nationality in the Netherlands: Change in Regulation and Perceptions", paper presented at the conference "Aliens to Citizens- redefining the Legal Status of Immigrants in Europe", Vienna, 5-6 Nov.1993
- VEEN, HANS-JOACHIM VE diğ.**, (1993), **The Republikaner Party in Germany**, Westport, Connecticut: Praeger.
- VERBUNT, G.**, (1985), "France", T. Hammar (ed), **European Immigration Policy: A Comparative Study** (içinde), Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- WEIS, P.**, (1979), **Nationality and Statelessness in International Law**, Alphenaaenden Rijn: Sijthoff & Noordhoff

- WAGTENDONK, K.**, (1993), "Hollanda'da İslam (3): Entegrasyon, perspektif ve Zorluklar", **Arayış ve İslam**, Y.7, S.8, Nisan 1993, ss.3-11
- WALLMAN, S.**, (1979), "The Scope for Ethnicity", Wallman, S. (ed), **Ethnicity at Work** (içinde), London: The Macmillan Press., ss.1-14.
- WALLRAFF, G.**, (1990), **En Alttakiler (Ganz Unten)** (Çev. Osman Okkan), Köln: Milliyet Yay.
- WALZER, M.**, (1983), **Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality**, New York: Basic Books.
- , (1989), "Citizenship", T. Ballet ve diğ. (ed), **Political Innovation and Conceptual Change** (içinde), NY:
- WANDER, H.**, (1990), "The FRG", W.J. Serow et al. (eds) **Handbook On International Migration** (içinde), New York: Greenwood Press, ss. 51-68.
- WEIDACHER, A.**, (1983), "Policy with respect to aliens and migration research in the FRG 1973-1983", **International Migration** 21(4), ss. 463-486.
- WEİNER, M.**, (1978), "Changing Conception of Citizenship in a Multi Ethnic Society", S. Verba & L.W. Pye (ed), **The Citizen and Politics: A Comparative Perspective**, Stanford:
- WEISS, M.**, (1992), "Immigration Policy and the Labour Market in Germany", **The International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations**, Summer, ss. 112-120.
- WERNER, H.**, (1994), **Agreements Providing For Short-Term Migration For Employment And Training Purposes**, Strasbourg: Council of Europe (Select Committee of Experts on short term-migration).
- WHITE, P.**, (1993), "The Social Geography of Immigrants in European Cities: the Geography of Arrival", R. King (ed) **The New Geography Of European Migration** (içinde), London, New York: Belhaven Press, ss. 47-66.
- WİDGREN, J.**, (1993), "Movements of Refugees and Asylum Seekers: Recent Trends in Comparative Perspective", **The Changing Course of International Migration** (içinde), Paris: OECD
- WILBERS, M.**, (1990), **Migrants And Equal Opportunities In Europe: The Labour Market And Housing Situation Of Migrant And Ethnic Minorities: A Comparison Of Trends In 10 European Countries**, Maastricht: European Centre for Work and Society (ECWS).
- WILLIAMS, G., KENYON, M. and WILLİAMS, L.**, (eds) (1987), **Readings In Overseas Student Policy**, (a collection of essays commissioned by the Overseas Students Trust), London: Overseas Students Trust.

- WILPERT, C.**, (1988), "Migrant Women and Their Daughters: Two Generations of Turkish Women in the FRG", C. Stahl (ed) **International Migration Today: Emerging Issues** (içinde), Gembloux (Belgium): UNESCO/The Centre for Migration and Development Studies, Uni. of Western Australia, Vol. 2, ss. 168-186.
- , (1991a), "Ethnic Identification and the Transition from one Generation to the Next among Turkish Migrants in the Federal Republic of Germany", R. Ostow et al. (eds) **Ethnicity, Structured Inequality, and the State in Canada and the Federal Republic of Germany** (içinde), Frankfurt am Main et al: Peter Lang, ss. 121-136.
- , (1991b) "Migration and Ethnicity in a Non-Immigrant Country: Foreigners in a United Germany", **New Community**, 18(1), ss. 49-62.
- , (1992) "The Use of Social Networks in Turkish Migration to Germany", Marry M. Kritz, Lin L. Lim and Hania Zlotnik (eds), **International Migration Systems** (içinde), Oxford: Clarendon, ss. 177-189.
- , (1983), "From Guest Workers to Immigrants: Migrant Workers and Their Families in the FRG", **New Community**, V.11, No.1/2, ss. 137-142.
- WORLD BANK**, (1989), **World Tables, 1988-89 Edition**, Vol.I, Washington, DC.
- YALÇINDAĞ, S.**, (1992), **F. Almanya'da ve Türkiye'de Yerel Yönetimler**, Ankara: TODAİE
- YASA, I.**, (1979), **Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme**, Ankara: TODAİE
- YAVUZER, H.**, (1982), **Çocuk ve Suç** (2. Bas.), İstanbul: Altın Kit.
- YİHGM**, (1991), **Rehber Yurt dışında Çalışan ve Yurda Dönen Vatandaşlarımıza Sunulan Hizmetler** (3. Bas.), Ankara: Ç ve SGB, Yurt dışı İşçi Hizmetleri Genel Müd. Yay. No. 44.
- YİHGM**, (1992), **1991 Yılı Raporu**, Ankara: ÇSGB, YİHGM Yay no.47
- YİHGM**, (1998), **1997 Yılı Raporu**, Ankara: ÇSGB, YİHGM, Yay No.76
- YÜCEL, A.E.**, (1982), **Turkish Migrant Workers in the Federal Republic of Germany: an Anthropological Study of Migration**, Ph.D thesis, Durham: University of Durham.
- YÜCEL, A.E.**, (1987) "Turkish Migrant Workers in the Federal Republic of Germany: a Case Study", Hans Christian Buechler and Judith-Maria Buechler (eds) **Migrants in Europe: the Role of Family, Labour and Politics** (içinde), Connecticut: Greenwood Press, ss. 117-148.
- YÜKSEL, A.S.**, (1975), **Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu**, Eskişehir: Eskişehir İTİA Yay.

- ZFT**, (1991), **Federal Almanya'daki Türk İşadamları ve Bunların Ülke İçindeki Sosyo-Ekonomik Gelişmelere Katkıları**, ZfT aktuell Nr.13, Essen: ZfT
- ZFT**, (1991a), **Federal Almanya'dan Türkiye'ye Geri Dönüş Yapanlar**, Essen: ZFT (TAM)
- ZIMMERMANN, K. F.**, (1994), "The Labour Market Impact of Immigration", S. Spencer (ed), **Immigration as an Economic Asset the German Experience** (içinde), London: IPPR and Trentham Books, ss. 39-64.
- , (ed) (1992), **Migration and Economic Development**, Berlin: Springer Verlag.
- ZINKIN, M.**, (1991), "Minorities, Immigrants and Refugees: the Problems of Integration", **International Relations**, 10(3), ss. 267-76.
- ZULEEG, M.**, (1996), "Case Law (Eroğlu v. Land Baden...)", **33 Common Market Law Review** ss. 93-101.

Diğer Kaynaklar

- AKŞAM**, 1 Ekim 1997
- ASSOCIATED PRESS**, 22 May 1999
- CUMHURİYET**, 8 Eylül 1998
- CUMHURİYET**, 29 Eylül 1998
- DER SPIEGEL**, (1982), No.18., ss. 39
- DİE ZEİT** (1993), Der İslam Feind des Westens? (Zeit-Punkte), Nr.1, 1993
- ECPO** (1997) **EUR-OP News**, 1997(4), ss.12
- FINANCIAL TIMES**, (1990), Nov. 21 1990, (Türkiye eki) ss.2
- GERMAN NEWS** (Ing.), 1.7.1999; 3.7.1999
- HÜRRİYET** (Avrupa baskısı), 29 Eylül 1993
- HÜRRİYET**, 1. Ekim 1987, 16 Ocak 1999, 22 Mayıs 1999
- INTERNATIONAL HERALD TRIBUNE**, 3 Kasım 1993
- İşyeri Almanya** (1993), 2/93
- LE MONDE**, 2 Haziran 1993, s.1
- LE MONDE**, 3 Haziran 1993, s.12
- MİLLİYET**, 28 Mart 1998, 22 Mayıs 1999
- MİLLİYET**, 13-14 Ağustos 1998
- MNS** (Migration News Sheet) (1996) May sayısı
- THE INDEPENDENT**, 19 Haziran 1993
- WASHINGTON POST**, 22 May 1999
- ZAMAN**, 19 ve 24 Ağustos 1998, 22 Mayıs 1999

İnternet

TCBB, (1999), “4112 Sayılı Yasa ile Vatandaşlığımızdan İzinle Ayrılanlara Verilen Belgenin (PEMBE KART) Niteliği Amacı ve Sağladığı Yararlar”, TC Bonn Büyükelçiliği Sanal Konsolosluk, İstatistiki Bilgiler/ Bilgi Notları, 4.6.1999 tarihli <http://www.tcbonnbe.de/tr/bilginotlari/pembe1.htm> internet sitesi (son yenileme tarihi 11.2.1998).

TCBB, (1999a), “F.Almanya’da Yaşayan Türk Vatandaşlarının Konumu ve Sorunları”, TC Bonn Büyükelçiliği Sanal Konsolosluk, İstatistiki Bilgiler/ Bilgi Notları, 4.6.1999 tarihli <http://www.tcbonnbe.de/tr/bilginotlari/vatandaslar2.htm> internet sitesi (son yenileme tarihi 11.2.1998). Konsolosluk bu bilgileri “Federal Almanya’da Türkler” (TAM, Haziran 1997) adlı kaynaktan derlemiştir.

EK

ALAN ARAŞTIRMASI SORU FORMU

SORULAR:

No: _____

Tarih: _____

Doğum Tarihi: _____

Yaş Grubu: _____ -21[ ] 21-30[ ] 31-40[ ] 41-50[ ] 51-60[ ] 60+[ ]

Cinsiyeti: E [ ] K [ ]

Medeni Hali:

Bekâr [ ]

Evli [ ]

_____ Diğer (Dul, boşanmış, vs.) (Belirtiniz) [ ]

Su andaki işi:

Tam gün [ ] yarım gün [ ] vasıfsız işçi [ ]

Tam gün [ ] yarım gün [ ] vasıflı işçi [ ]

Emekli [ ]

Ev kadını [ ]

Öğrenci [ ]

Kendi işi [ ]

_____ Diğer (BELİRTİNİZ)) [ ]

S.1- TÜM GÖRÜŞÜLENLER

Kısaca hayat hikâyenizi anlatır mısınız? (Şunları hatırlat)

Geldiği yer _____

Eğitimi _____

Geliş tarihi _____

İlk gelişteki yerleşme niyeti _____

Şu andaki yerleşme niyeti ve nedeni _____

Yurt dışına göç nedeni _____

Almanya'yı seçme nedeni _____

Ailesini getirip getirmediği ve nedeni _____

Aile yapısı ve aile bağları _____

Türkiye ile bağları _____

Diğer _____

S.2- TÜM KATILANLAR

Vatandaşlık değişimi hakkındaki bilgilerinizi öğrenebilir miyim?

a) Vatandaşlık değişimi mümkün mü?

Mümkün [ ]

Değil [ ]

Bir fikrim yok [ ]

b) Çifte vatandaşlık mümkün mü?

Mümkün [ ]

Değil [ ]

Bir fikrim yok [ ]

S.3- TÜM KATILANLAR

Su anda hangi vatandaşlığa sahipsiniz?

T.C vatandaşlığı [ ]

Alman vatandaşlığı [ ]

Çifte vatandaşlık [ ]

_____ Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

EĞER 'T.C' İSE 3a ve 3b YE GİT

EĞER 'ALMAN' İSE 3b YE GİT

EĞER 'ÇİFTE' İSE 3c YE GİT

a) Vatandaşlık statünüzü değiştirmek istiyor musunuz?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Kararsızım [ ]

EĞER ' HAYIR' İSE 5'E GİT

b) Eğer Almanya Alman vatandaşlığına geçmenize veya çifte vatandaş olmanıza izin verseydi hangisini seçerdiniz?

Alman vatandaşlığı [ ]

Çifte vatandaşlık [ ]

c) İleride Alman ve Türk vatandaşlığından birini seçmek zorunda kaldığınızda hangi vatandaşlığı seçeceksiniz?

Türk [ ]

Alman [ ]

_____ Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

EĞER 'TÜRK' İSE 5'E GİT

S.4- TÜM KATILANLAR (S.3a'ya 'Hayır' diyen Türk vatandaşları ve 3c'ye 'Türk' diyen çifte vatandaşlar hariç)

Niçin vatandaşlık değiştirmek istiyorsunuz?

(Eğer Alman vatandaşı ise “neden vatandaşlık değiştirdiniz?”)

Çalışmayla ilgili konulardan dolayı [ ]

Oturum ve konutla ilgili konulardan dolayı [ ]

Politik nedenler [ ]

Irkçılık [ ]

Sosyal güvenlik getirileri [ ]

Ailevi konular [ ]

Alman hayat tarzı [ ]

_____ Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

S.5- Neden Alman vatandaşlığı istemiyorsunuz?

- Vatana bağlılık [ ]
Kökleri hala Türkiye'de [ ]
Almanlara karşı olan hisler [ ]
Bürokratik sebepler [ ]
Ekonomik kayıplar [ ]
Mevcut durumdan memnun [ ]
Siyasi nedenler [ ]
Basitçe hiç bir ilgi ve alaka yok [ ]
Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

S.6- TÜM KATILANLAR**Vatandaşlık değişimi için hiç müracaat ettiniz mi?**

- Evet [ ]
Hayır [ ]

EĞER 'HAYIR' İSE 6c' YE GİT

a) Otoritelerin başvurunuzla cevabı nasıldı?

- Olumlu [ ]
Olumsuz [ ]
Hala işlemde [ ]

EĞER 'OLUMLU' İSE 7' YE GİT

b) Neden olumsuz cevap aldınız?

---

c) Sizin vatandaşlık değişimi ya da çifte vatandaşlık için başvurmanızı engelleyen bir sebep var mı?

- Hayır, bir sebep yok [ ]
Kanuni yaş sınırlamaları [ ]
Oturumla ilgili sınırlamalar [ ]
Bürokratik engeller [ ]
Çalışmayla ilgili nedenler [ ]
Almanya'nın çifte vatandaşlığı kabul etmemesi [ ]
Hukuki düzenlemelerin yetersizliği ve yeni düzenlemelerin beklenmesi [ ]
Ailenin karşı çıkması [ ]
Ekonomik sebepler [ ]
Politik ve askeri nedenler [ ]
Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

S.7- TÛM KATILANLAR

Kendinizi bir Türk'ten çok bir Alman olarak hissediyor musunuz?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Bilemiyorum [ ]

Niçin?

S.8- TÛM KATILANLAR

a) Almanlarla geçiminiz nasıldır?

Komşular _____

Çalışma arkadaşları _____

Alman devlet memurları _____

Özel ve kamu hizmet görevlileri (dükkân çalışanları, otobüs şoförleri, vs.) _____

Diğerleri _____

b) Hiç Alman arkadaşınız var mı?

Evet [ ]

Hayır [ ]

c) Arkadaşlarınız kaç kişi ve onlarla ne çeşit ilişkileriniz var?

S.9- TÛM KATILANLAR

Eğer Türkiye'de bir iş kurabilseniz veya en az buradaki işiniz kadar tatmin edici bir iş sahibi olsanız Türkiye'ye döner miydiniz?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Bilemiyorum [ ]

Niçin?

S.10- TÛM KATILANLAR

Sizce, Avrupa Birliği içindeki işçilerin serbest dolaşımı hakkı Almanya'daki Türk işçileri için de tanınmalı mı?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Hiç bir fikrim yok [ ]

Niçin? _____

S.11- TÜM KATILANLAR

Sizce siyasal katılım hakkı tüm Türk göçmenler için tanınmalı mı?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Bir fikrim yok [ ]

a) Neden?

EĞER 'HAYIR' VEYA 'BFY' İSE 12'YE GİT

b) Siyasal katılım ne düzeyde olmalıdır?

Yerel [ ] Şehir [ ]

Länder [ ]

Almanya düzeyinde [ ]

Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

S.12- TÜM KATILANLAR

Bugüne kadar herhangi bir siyasi faaliyete katıldınız mı?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Cevap yok [ ]

EĞER 'HAYIR' İSE 13'E GİT

a) Katıldığınız etkinlik ne çeşit bir faaliyetti?

Gösteri [ ]

Seminer, konferans, vs. [ ]

Diğer (Belirtiniz) [ ]

Cevap yok [ ]

b) Bu faaliyetlere sadece katıldınız mı yoksa düzenlenmesine yardım mı ettiniz?

Düzenleyen [ ]

Katılan [ ]

Cevap yok [ ]

S.13- TÜM KATILANLAR

Herhangi bir dernek, vakıf gibi kuruluşa bağlılığınız var mı?

Evet [ ]

Hayır [ ]

Cevap yok [ ]

EĞER 'HAYIR' YA DA 'CY' İSE 14'E GİT

a) Bu kuruluşun üyesi misiniz?

Evet [ ]

Hayır [ ]

b) Üyesi bulunduğunuz dernek ne çeşit bir dernek (vakıf vs.) tir?

Sosyal/ kültürel [ ]

Dini [ ]

Politik [ ]

Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

c) Bu dernek veya vakıf kimler içindir?

Türkler [ ]

Tüm yabancılar [ ]

Alman-yabancı karışık [ ]

Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

S.14- TÜM KATILANLAR

Almanya'da seçme seçilme hakkına sahip olsaydınız hangi partiyi seçerdiniz?

SPD [ ]

CDU [ ]

CSU [ ]

FDP [ ]

Die Grünen [ ]

Diğer (BELİRTİNİZ) [ ]

Bilemiyorum [ ]

Niçin?

S.15- TÜM KATILANLAR

a) Gelecek için size ait ümit ve endişeleriniz nelerdir?

---

b) Çocuklarınızın geleceğine ait ümit ve endişeleriniz nelerdir?

S.16- TM KATILANLAR

Grşmemizi bitirmeden nce Almanya'daki hayatınız hakkında son olarak ekleyecekleriniz var mı?

BU GRŞMEMİZE KATILDIĞINIZ İÇİN ÇOK TEŞEKKR EDERİM...

Kitabın,
Yurtdışındaki Türklere,
Yabancılarla,
Vatandaşlık haklarına,
Göçmenlere,
Entegrasyona,
Siyasal Katılıma,
Avrupa Birliğine,
İrkçiliğe,
...
İlgi duyan herkese yararlı
olması umuduyla.

ISBN 975-97023-4-7